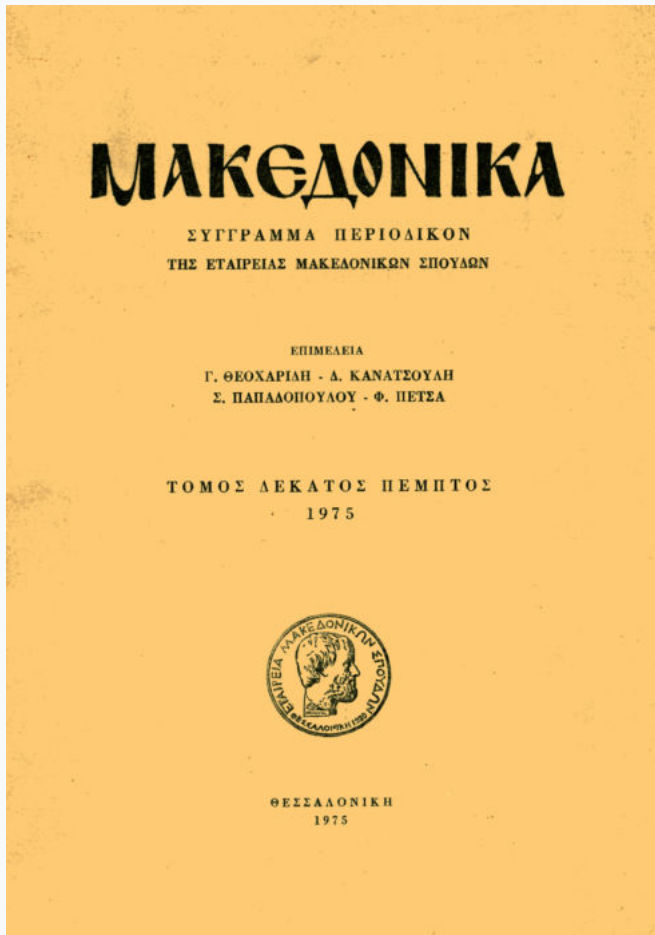

Μακεδονικά

Τόμ. 15, Αρ. 1 (1975)

Χρονικά αρχαιολογικά 1968-1970: (συνέχεια)
αρχαιότητες εκτός της Θεσσαλονίκης

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.612](https://doi.org/10.12681/makedonika.612)

Copyright © 2014, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1975). Χρονικά αρχαιολογικά 1968-1970: (συνέχεια) αρχαιότητες εκτός της Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 15(1), 171-358. <https://doi.org/10.12681/makedonika.612>

ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ 1968-1970

(συνέχεια)*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

60. Το πορτοφόλι και άλλα διάφορα. Για το τοπογραφικό ζήτημα Θεσσαλονίκης-Θέρμης βλ. άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 29. Άπό την περιοχή των 26 πολισμάτων που συννοικίσθησαν στη Θεσσαλονίκη περιλαμβάνονται στις προηγούμενες παραγράφους αυτών των Χρονικών ειδήσεις, όπως:

α'. Συγκρίσεις άγγείων των κατηγοριών Σέσκλου και Διμηνιού από τούμπες της περιοχής Θεσσαλονίκης προς όμοια άγγεία από τούμπες του Νομού Κοζάνης (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 4, σ. 236, D. French).

β'. Σύγκριση άγγείων της τούμπας της Πυλαίας προς όμοια του Malik της Κορυτσάς (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 28, σ. 288, F. Prendi).

γ'. Παραβολή εύρημάτων από την τούμπα στο Γόνα προς όμοιά τους (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 4, σ. 239, I. Bouzek).

δ'. Έπανεκθεση στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης των αρχαϊκών μαρμαρίνων αρχιτεκτονικών μελών με διαφωτιστικά σχέδια (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 34, σ. 297, εϊκ. 10 και 11, πρβλ. αυτ., σ. 301 και σ. 302, ι').

ε'. Δημοσίευση άγγείων από το Καραμπουρνάκι από την Φ. Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου (άνωτ., παράγρ. ύπ' άρθ. 41, σ. 312, πρβλ. αυτ., σ. 352).

στ'. Δημοσίευση από τον E. Vanderpool χάλκινης ύδρίας ενεπίγραφης από το Καραμπουρνάκι (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 42, σ. 322, πρβλ. αυτ., σ. 331 κ.έ.).

ζ'. Παράδοση άγγείου από το Καραμπουρνάκι στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (άνωτ., παράγρ. ύπ' άριθ. 41, σ. 318).

η'. Δημοσίευση από τον Γ. Μπακαλάκη άγγείου από την Αϊνεια (πίν. 93-95) και μνεία νομισμάτων της πόλεως αυτής από την Μ. Guarducci (άνωτ. παράγρ. ύπ' άριθ. 22, σ. 276, και παράγρ. ύπ' άριθ. 41, σ. 311).

---

* Στά «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 212 κ.έ., δημοσιεύθηκε το πρώτο μέρος των Χρονικών αυτών που περιέλαβε τα Εισαγωγικά και από τη ΙΓ' Αρχαιολογική Περιφέρεια μόνο τη Θεσσαλονίκη. Η συνέχεια εδώ περιλαμβάνει με τη σειρά τις εκτός Θεσσαλονίκης αρχαιότητες του Νομού Θεσσαλονίκης και τους άλλους τέσσερες Νομούς που άνηκαν κατά τα έτη 1968-1970 στη ΙΓ' Αρχαιολογική Περιφέρεια (Πέλλης, Κιλκίς, Χαλκιδικής και Πιερίας), καθώς και τους Νομούς των ΙΔ' και ΙΕ' Αρχαιολογικών Περιφερειών (Ήμαθίας, Κοζάνης, Γρεβενών, Καστοριάς και Φλωρίνης, Καβάλας, Σερρών και Δράμας).

Τὸ ἐργαλεῖο «ἀρχαιότερου παλαιολιθικοῦ» τύπου ἀπὸ «τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης», ἀπὸ καιρὸ σὲ Μουσεῖο τοῦ Manchester, ἀναφέρεται στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους¹. Γιά τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 101, εἰκ. 37. Γιά τὴν τοῦμπα Κριτσανά, κατωτ., ἀριθ. 107. Γιά εὐρήματα τῆς περιοχῆς ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 343 (Τρίλοφον, Μεσημέρι) κ.ά. σποράδην. Σὲ μιὰ ἰδιαίτερα ἐνδιέφερουσα μελέτη τοῦ γιὰ τὸν ἡμικίονα καὶ τὰ ὅμοια στὴν ἐλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὁ Hermann H. Büsing² ἐξετάζει καὶ τὴν πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου «παρὰ τὸ 4,5 χλμ. τῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου», ὁ ὁποῖος ὅμως ἐν τῷ μεταξύ ἔχει κηρυχθῇ... «εἰς ἄγνω-αν»! Πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 64.

Βυζαντινὲς μαρτυρίες ὁπωσδήποτε σχετικὲς πρὸς τὸ ὄνομα ἂν ὄχι πρὸς τὴν ἀρχαία ἀποικία τῆς Θέρμης συναντοῦμε στὰ ἀγιορείτικα ἀρχεῖα³.

61. Νέ α Μ η χ α ν ι ὠ ν α. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου τοῦ Βασ. Π. Μακροπούλου, κατοικοῦ Βρυξελλῶν, εὐρέθησαν τὸ 1968 τάφοι, ποὺ ἔδωσαν κτερίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ τάφοι καὶ τὰ κτερίσματα ἔχουν δοθῇ περιληπτικὰ στὴν ἐτήσια Ἑκθεσὴ τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁴. Σὲ οἰνοχόη σφαιρικὴ ἐγγράρακτη ἐπιγραφή: ΜΕΘΗ. Πρβλ. καὶ ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 41, 42 καὶ 47, σ. 320 (πῆλινα), 328 (χαλκὰ) καὶ 338 (νομίσματα).

62. Φ ἰ λ ρ ο ν. Τὸ τραπεζοφόρο, ποὺ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 39, σ. 307), ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ὀδηγηθῶ σὲ δασωμένη ἔκτασι στὰ ΒΑ τῆς Θεσσαλονίκης, κοντὰ στὸ Φίλυρο, μὲ ἐκτεταμένα ἐρεῖπια, ποὺ μόλις διακρίνονται ἐδῶ καὶ κεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἄγρια βλάστησι. Δίνουν τὴν ἐντύπωσι ἀποκλειστικὰ ρωμαϊκῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ὁ τόπος νὰ κρύβῃ προρρωμαϊκὰ λείψανα σὲ βαθύτερα στρώματα.

62α. Ἀ σ π ρ ὀ β ρ ο σ η. Τὴν Κυριακὴ 22.9.1968 ἐπισκεφθῆκαμε τὴ γνωστὴ τοῦμπα Ἀκ-Μπουνάρ μὲ τοὺς Ἐπιμελητὰς Γ. Δεσποίνη καὶ Ἱ. Τουράτσογλου. Συλλέξαμε ἐπιφανειακὰ ὄστρακα, μιὰ πῆλινη σφραγίδα καὶ ἓνα λίθινο ἐργαλεῖο. Τὰ καταθέσαμε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης.

1. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 35.

2. H. H. Büsing, Die griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 23.

3. Ν. Οἰκονομίδης, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 44 κ.ε.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304, σχέδ. 12 καὶ πίν. 314α-γ.

63. Σουρωτή. Ἀνάγλυφη «Ἀρέθουσα» καὶ ἄλλα πήλινα εἰδώλια ἀπὸ τῆ Σουρωτῆ δημοσίευσεν ὁ Ἰ. Τουράτσογλου¹, ἰδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 41.

64. Λητιή, Δερβένι, Τάφοι Λαγκαδᾶ καὶ Λαγυνῶν. Στῇ Λητιῇ ἀνήκουν μνημεῖα, θέσεις καὶ εὐρήματα, ποὺ ἤλθαν στὸ φῶς κατὰ καιροὺς καὶ καταλαμβάνουν μεγάλη ἔκταση «ἵππαστι» κατὰ μῆκος τῆς υποχρεωτικῆς διαβάσεως, ποὺ περνοῦσε καὶ ἡ Ἑγνατία, ἀπὸ τὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ Κόλπου πρὸς ΒΑ, πρὸς τὸν κάμπο τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ τὶς Λίμνες Κορώνεια καὶ Βόλβη. Τὸ πέρασμα ἐγίνε πασίγνωστο σὲ παγκόσμια κλίμακα μὲ τὸ τουρκικὸ τοῦ ὄνομα Δερβένι ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1962, ὅταν βρέθηκαν ἐκεῖ τυχαῖα οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι μὲ τὸν περίφημο χάλκινο κρατῆρα (πίν. 96-97) καὶ τὰ ἄλλα πολὺτιμα κτερίσματα, μὲ τὸ μοναδικὸ πάπυρο κ.λ. Προπολεμικὰ μὲ ἀφορμὴ τῇ διαπλάτυνση τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ ὁ τότε Ἐφορος Θεσσαλονίκης Ν. Κοτζιάς εἶχε περισυλλέξει τυχαῖα εὐρήματα, στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μαρμάρινα γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφὰς ἀπὸ Θεσμοφόριο βορειότερα. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὁ Θ. Μακρίδης εἶχεν ἀποκαλύψει, νοτιώτερα ἀπὸ τοὺς κιβωτιόσχημους τάφους, μεγάλο διθάλαμο μακεδονικὸ τάφο μὲ ναόσχημη πρόσοψη κ.λ. Πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, κατὰ τὴν ἔξοδο τῆς πόλεως πρὸς Βορρᾶν, εὐρίσκεται ἄλλος μακεδονικὸς τάφος διθάλαμος, γνωστὸς ὡς τάφος τῶν Λαγυνῶν, ἀπὸ τὸ ἐκεῖ ὁμόνυμο χωριό. Τοῦτο προφανῶς χροστᾶται τ' ὄνομά του στὰ «λαγνία», δηλαδὴ τὰ ἄγγεῖα καὶ ὄστρακα ποὺ παρατηροῦσαν οἱ περίοικοι στὰ ἐρείπια τῆς Λητιῆς, ἡ ὁποία ταυτίσθηκε κυρίως ἀπὸ σπουδαιότατη ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε στὸ χῶρο τῆς. Γιὰ ὅλα αὐτὰ δώσαμε στὰ προηγούμενα Χρονικὰ τὴν πρόσφατη βιβλιογραφία κατανεμημένη κάτω ἀπὸ ποικιλῶνους τίτλους, ἐνδίδοντας στῇ συνήθεια (Χρονικὰ 1951-1965, ἀριθ. 63 καὶ 64, 1966-1967, ἀριθ. 87 καὶ 88, κ.ά.). Εἶναι καιρὸς πλέον νὰ συγκεντρώσωμε ὅλα τὰ σχετικὰ λήμματα κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς Λητιῆς, στὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ σχετικὰ μνημεῖα καὶ εὐρήματα. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀσήμαντο. Ἡ διασπορά τῶν ποικιλῶνῶν ἀρχαίων τῆς Λητιῆς ζημιώνει ἐκτὸς ἄλλων τὴν ἐνημέρωση τῶν Λεξικῶν, ὅπως σημειώσαμε ἤδη (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 26, σ. 283).

Καταχωρίσαμε ἤδη ἐνώτερες εἰδήσεις σχετικὲς πρὸς τὰ πράγματα τῆς Λητιῆς. Στὸ λεγόμενον Τάφο τοῦ Λαγκαδᾶ ἀναφέρθηκαν, ἐκτὸς ἄλλων, ἡ Phyllis Lehmann (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 15, σ. 263 κ.ε.) καὶ ὁ Hermann Büsing², ὁ ὁποῖος τὸν χρονολογεῖ στὸν 3ο αἰ. π.Χ. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ κρατῆρος ἀπὸ τὸ Δερβένι καταχωρίσθηκε στὸ SEG (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ.

1. BCH, τ. 94 (1970), σ. 361 κ.ε., ἀριθ. 6-14 καὶ ἴσως, ἀριθ. 5.

2. H. Büsing, ἑ.ά., σ. 23, 39, 80 κ.ε., καὶ εἰκ. 35, καὶ γιὰ τὸν τάφο τῶν Λαγυνῶν, αὐτ., σ. 23.

22, σ. 277, και 45, σ. 311). 'Ανάγλυφα τῆς Λητῆς μελετήθηκαν ἀπὸ τὸν A. Rüsç (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 19, σ. 269). Στὸ α' μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν ἐπίσης (Μακεδονικά 14, 1974) δόθηκαν καὶ ἄλλες διάσπαρτες εἰδήσεις, σ. 277, σημ. 4 (νομίσματα), σ. 297 (χαλκᾶ), 322 (κρατήρας), 329 (ἀσημένιες φιάλες καὶ ποτήρι ὑάλινο), 335 (πάπυρος), 352 (ἀσημένιο ληκύθιο), 318 καὶ 333 (παράδοση ἀγγείων¹ καὶ τμήματος ἐπιτύμβιας ἐπιγραφῆς).

65. Σ τ ρ έ ψ α. 'Η Στρέψα ἔχει νεώτερο συμπληρωματικὸ ἄρθρο στὴ Real-Enzyklopädie (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 26, σ. 282).

66. 'Α γ χ ί α λ ο ς. Τὴν καταστροφὴ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς 'Αγχιάλου με καθυστέρηση ἀγγέλλει ὡς ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἡ Chro-nique² ἀντλώντας ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου. Ὑπηρετοῦσα στὴν 'Εφορεία 'Αρχαιοτήτων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας τότε, με ἔδρα τὴ Βέροια. Περαιστικός, ἀνεύθυνος καὶ ἀνίσχυρος, εἶδα τὴν καταστροφὴ καὶ πῆρα φωτογραφίες (πίν. 98α-β). 'Ισχυροὶ ἐνοχλούμενοι τιμωροῦν. "Αν ἀρχαιοτῆτες καταστρέφονται, οἱ ὑπεύθυνοι μποροῦν νὰ διάγουν μακαρίως. "Ετσι, ὅταν ἀργότερα ὑπηρετοῦσα στὴν Πάτρα, διαπίστωσα, πάλι περαιστικός καὶ ἀδύναμος, τὴν καταστροφὴ στὴν τούμπα τοῦ Τόψιν. Γιατὶ τὰ γράφω; Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ νεώτεροι θὰ θρηνήσουν τὶς ἀνεπανόρθωτες αὐτὲς καταστροφές καὶ ἴσως ἔτσι πᾶμε κάπως στὸ καλύτερο. Τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 101, καὶ παρένθ. πίν. 12.

67. Ξ η ρ ο χ ῶ ρ ι. Παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 42 χάλκινα νομίσματα Μακεδόνων βασιλέων ἀπὸ τὸ Ξηροχώρι (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 47, σ. 337).

68. 'Α γ ι ο ς 'Α θ α ν ἄ σ ι ο ς - Γ έ φ υ ρ α. "Οπως με τὴ Λητὴ (ἀνωτ., ἀριθ. 64), ἔτσι καὶ δῶ πρέπει νὰ συγκεντρώσωμε στὸ ἴδιο λῆμμα τὶς ἀρχαιοτῆτες τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴ Γέφυρα καὶ τὸν 'Αγιο 'Αθανάσιο. 'Ερευνήθηκαν κατὰ διαστήματα σὲ διάφορες θέσεις καὶ ὀνοματίσθηκαν ἀνάλογα μ' αὐτές. 'Ανήκουν ὅμως (συνοικισμός, μακεδονικοί, κιβωτισόχνημοι καὶ ἄλλοι τάφοι) στὴν ἴδια σπουδαία πόλη, τῆς ὁποίας ἀγνοοῦμε τὸ ὄνομα. Εἶχε κέντρο τὴ λεγόμενη τούμπα τοῦ Τόψιν (κατωτ., παρένθ. πίν. 12). Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) ἐγινε κατ' ἐπανάληψιν λόγος γιὰ νέα εὐρήματα τῆς περιοχῆς: πῆλινα ὄγγεϊα καὶ εἰδώλια, χάλκινα καὶ

1. Πρβλ. καὶ ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304, πίν. 315γ.

2. Chron. 1967, σ. 903 κ.έ., Πρβλ. Χρονικά 1950-1965, ἀριθ. 98, καὶ 1966-1967, ἀριθ. 66.

μικροτεχνήματα (σ. 320 καὶ 328; πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 68), ψέλια ὑάλινα (σ. 330), νομίσματα (σ. 337) κ.λ.

Μὲ σχετικὴ καθυστέρηση δημοσιεύθηκε ἡ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου¹, ἀπ' ὅπου ἀντλήσαν τὰ Χρονικά τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν. Ἡ Chronique ἀναφέρει καὶ εἰκονίζει τὴν ἀσημένια ὑδρία ἀπὸ τῆ Γέφυρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης², ἐπίσης τὴ δωρικὴ πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου, τὰ σκουλαρίκια καὶ πῆλινη κεφαλὴ εἰδωλίου³. Στὶς Arch. Reports μνημονεύεται ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου καὶ ἡ ἀσημένια ὑδρία ἀπὸ τῆ Γέφυρα⁴. Ἐδῶ δίδομε ἀποψη τῶν ἄσκαπτων ταφικῶν τύμβων τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου (πίν. 99α) καὶ κτερίσματα τοῦ 3ου κιβωτιόσχημου τάφου ποὺ ἐρευνήθηκε τὸ 1966 (πίν. 99β)⁵. ἐπίσης κάτοψη, τομὴ κατὰ μῆκος τῶν δύο θαλάμων, ἐγκάρσια τομὴ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, πρόσοψη καὶ σχέδιο τῆς δίφυλλης θύρας τοῦ διθάλαμου μακεδονικοῦ τάφου, τὸν ὁποῖον ἐλπίζω τώρα νὰ δημοσιεύσω (εἰκ. 22-26)⁶.

69. Χ α λ κ η δ ὠ ν. Τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, ποὺ σώζει τρία κεφάλια, καταχωρίσθηκε στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση⁶.

70. Ἰ χ ν α ι. Μνεῖα νομισμάτων τῶν Ἰχνῶν ἔγινε στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 277, σημ. 4).

71. Β α σ ι λ ι κ ά. Τυχαῖα ἐπιφανειακὰ εὐρήματα προϊστορικά ἀπὸ γνωστὸ προϊστορικὸ τύμβο στὴν περιοχὴ τῶν Βασιλικῶν παραδόθηκαν⁷ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 41 καὶ 44, σ. 318 καὶ 330). Τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 101, εἰκ. 37.

72. Ἀ ν θ ε μ ο ὺ ς. Σὲ συλλογὴ ἐπιγραφῶν σχετικῶν πρὸς τὴ λατρεῖα τῶν Αἰγυπτίων θεῶν καταχωρίζεται καὶ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀνθεμοῦντος (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 11, σ. 258).

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 399 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1066, εἰκ. 391.

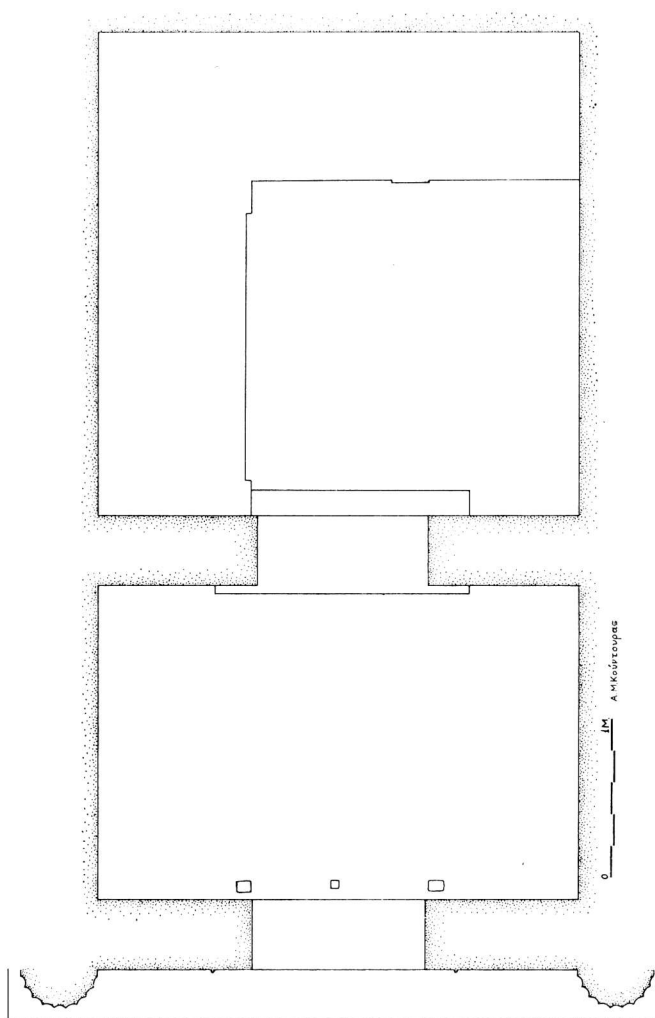
3. Chron., ἔ.ἀ., σ. 1067, εἰκ. 395-397.

4. «Arch. Reports» 1968-1969, σ. 23. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68.

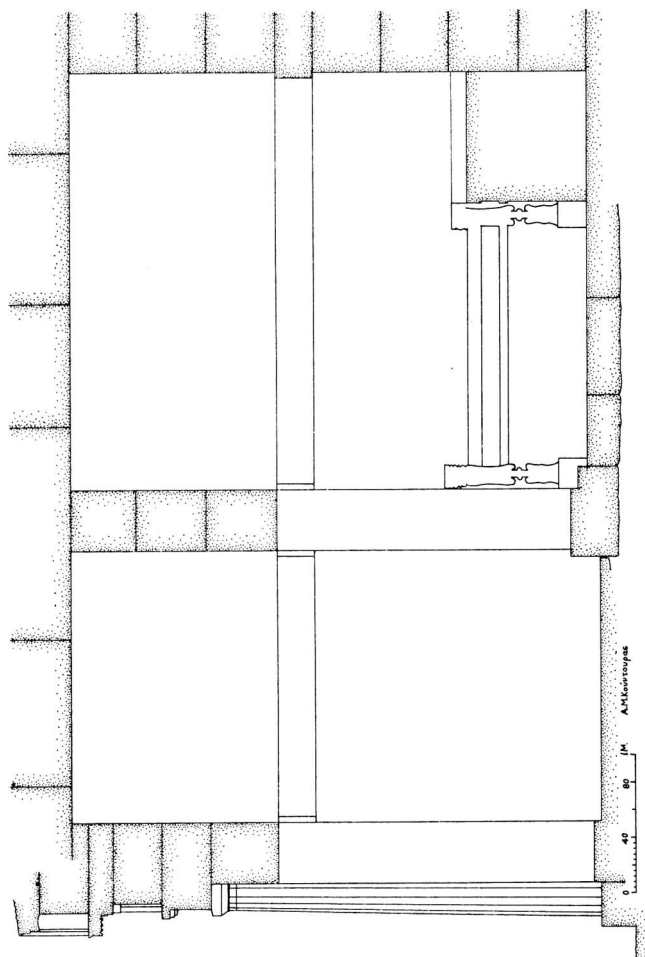
5. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸν κ. Ἀργύριο Κούντουρα. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68 καὶ πίν. 67 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 399. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 69.

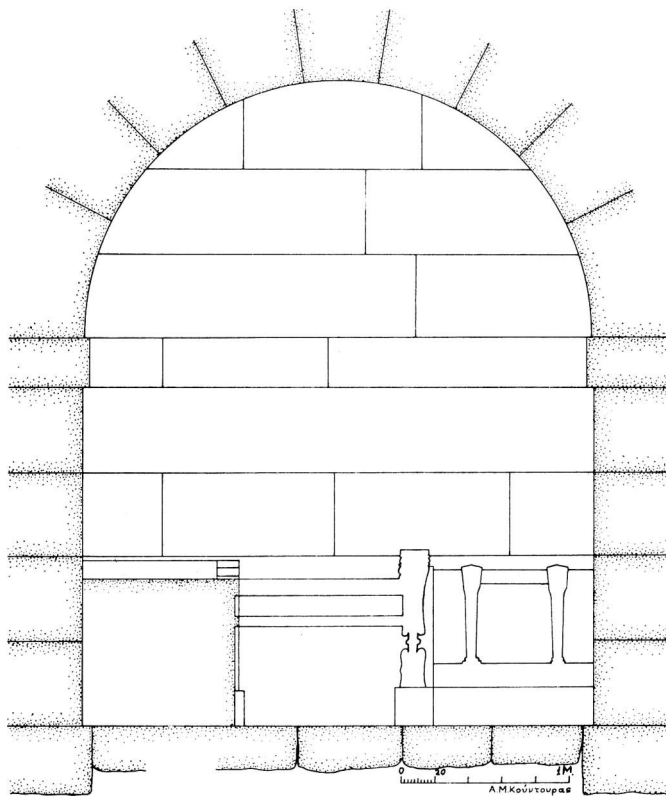
7. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304.

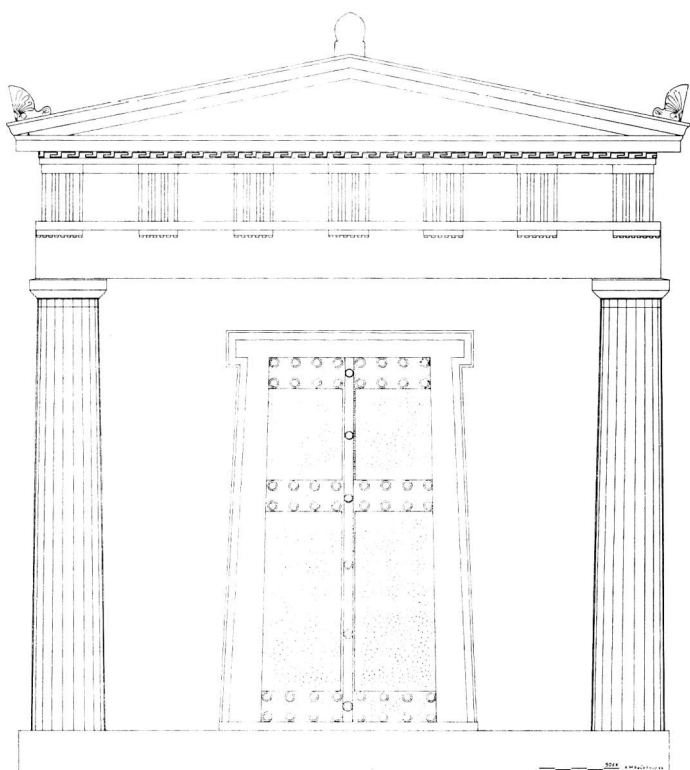
Εἰκ. 22. Κάτοψη τοῦ διθάλαμον μακεδονικοῦ τάφου
 πρὸς Βορρᾶν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (68)

Εικ. 23. Τομή κατά μήκος των δύο θαλάμων (68)

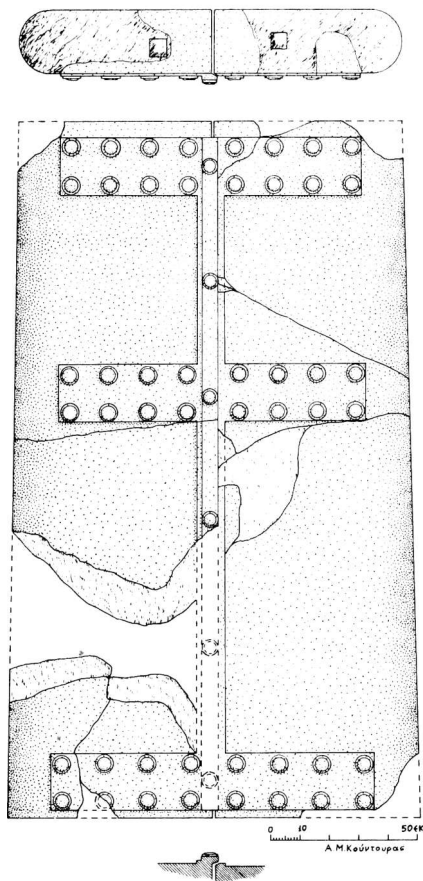

Εικ. 24. Έγκάρσια τομή τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου (68)

Εἰζ. 25. Πρόσοψη συμπληρωμένη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου (68)

Εἰκ. 26. Σχέδιο τῆς διγυλλῆς λίθινης θύρας (68)

73. Π ρ ο φ ῆ τ η ς. Ἀπὸ τῇ Μικροκώμῃ Προφήτου Λαγκαδᾶ καὶ ἀπὸ θέσῃ Σταυρὸς ἦλθαν σὲ ἰσάριθμες δόσεις χάλκινα κι ἓνα ἀσημένιο νομίσματα (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 47, σ. 336).

74. Π ε ρ ι σ τ ε ρ ὶ ν. Ἡ λεκανίδα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 74) εἰκονίζεται στὴν Chronique¹.

75. Γ ε ρ α κ α ρ ὸ ν. Τμήμα μαρμάρινου γυναικείου ἀγάλματος, ἀνωτ., παράγρ. 39, σ. 307.

76. Ἀ π ο λ λ ω ν ί α. Ἐπιγραφή κ.λ. καταχωρίσθηκαν σὲ Ἑκθεσὴ τῆς Ἑφορείας στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο².

77. Ἀ δ ᾶ μ. Ἀσημένια καὶ χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἀνωτ., παράγρ. 47, σ. 336.

78. Κ α λ α μ ω τ ὸ ν. Γιά τὸν ἀνδριάντα ἀπὸ τὸ Καλαμωτὸ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ., σ. 308.

79. Δ ρ υ μ ὸ ς. Ἀνάγλυφῃ καὶ ἐνεπίγραφῃ στήλῃ ἀπὸ τὸ Δρυμό, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, εἰκονίζεται σὲ Ἑκθεσὴ τῆς Ἑφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση³.

80. Π ε ρ ι β ο λ ᾶ κ ι. Γιά τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό, ποὺ εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ παλαιότερο ὄνομα τοῦ χωριοῦ Σαράτσι, ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 1, σ. 219 (Toynbee).

81-83. Λ α χ α ν ᾶ ς, Σ ω χ ὸ ς, Ἀ ρ ἑ θ ο υ ς α, Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν καταχωρίσθηκαν γλυπτὰ κι ἐπιγραφές ἀπὸ τὸ Λαχανᾶ, τὸ Σωχὸ καὶ τὴν Αὐγὴ Σωχοῦ καὶ νόμισμα ἀπὸ τὴν Ἀρέθουσα (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 307, 333 καὶ 337).

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ

84. Π έ λ λ α, γ ε ν ι κ ᾶ. Πρέπει ν' ἀρχίσουμε αὐτὴ τὴ φορὰ τὸ Χρονικὸ τῆς Πέλλας μὲ τὸν ἀείμνηστο Χρῆστο Καροῦζο ποὺ τὸν χάσαμε στίς 30 Μαρτίου 1967⁴. Ἡ Πέλλα τοῦ χρωστáει πολλὰ.

1. Chron. 1968-1969, σ. 1066, εἰκ. 390.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 305.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 377, πίν. 284α.

4. Ἀπὸ τίς νεκρολογίες σημειῶνω: «Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften», τ. 1968 (ἀνάτ. σ. 1-11 καὶ εἰκόνα).

Όταν, στις 11 Ἀπριλίου 1957, ἄρχιζα τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ στὸ ὑπόγειο τοῦ Στεργιούλα, ὁ Χρήστος Καρούζος ἦταν Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων ἦταν ὁ καθηγητὴς Σπύρος Μαρινάτος. Μὲ τὴν ἐξάντληση τῆς πιστώσεως τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς (δρχ. 1.500!), ἀνέφερα τὰ ἀποτελέσματα στὸ τότε Προϊστάμενο Ὑπουργεῖο Παιδείας τηλεγραφικῶς, μέσῳ τῆς Νομαρχίας Πέλλης. Συγχρόνως ὁ Νομάρχης κ. Γεώργιος Νταουτάκης, ἀντάξιός τῆς μεγαλυνόμενου Πέλλης, τηλεφώνουσε στὸν Ὑπουργό του (τῶν Ἑσωτερικῶν) κ. Δημ. Μακρῇ, ὁ ὁποῖος ἀναπλήρωνε καὶ τὸν τότε ἀσθενοῦντα Ὑπουργό Παιδείας, τὸν ἀείμνηστο Πέτρο Λεβαντή.

Ὁ κ. Μακρῆς συνεννοήθηκε μὲ τὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως κ. Κων. Καραμανλῇ καὶ ἐνῆργησε μὲ ἀποφασιστικὴ ἀντιμετώπιση γιὰ τὴν ὑπερκέραση τῶν ἀντιδράσεων. Συγκρότησε τριμελῆ Ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ ἐξετάσῃ τὰ εὐρήματα καὶ νὰ εἰσηγηθῇ στὴν Κυβέρνηση. Μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ὀρίσθηκαν: ὁ οἰκεῖός Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων καθηγητὴς Σπ. Μαρινάτος, ὁ Χρήστος Καρούζος, καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδημητρίου, τότε ἀκόμα Ἐφορός Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς καὶ ἀναπληρωματικὸ μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Ὅλοι τοὺς θὰ ἐβλεπαν πρώτη φορὰ τὴν Πέλλα.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τὴν Παρασκευὴ 27 Ἀπριλίου 1957 εἶδε ὅσα εἶχα νὰ τῆς δείξω: ὅσα παρατήρησα κατὰ τὶς ἐπιφανειακὲς προανασκαφικὲς ἐρευνες ἀπὸ τὸ 1954 καὶ ἐξῆς, ὅσα περισυνέλεξα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Παλαιᾶς Πέλλης κ. Ἀθαν. Κονδρούφη καὶ τῶν μαθητῶν του τῆς ΣΤ' τάξεως, καὶ ὅσα εἶχα ἀποκαλύψει μὲ τὴν πίστωση τῶν 1.500 δρχ.

Εἶχε δοθῇ ἐντολὴ νὰ ἐπανέλθω στὴν Ἀθήνα μαζί μὲ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Τὴν ἐπομένη τῆς ἐπανάδου, στὸ Γραφεῖο τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὰ Παλαιὰ Ἀνάκτορα ἀρρήθηκε ἡ ἱστορικὴ ἀπόφαση. Ἐλαβα τὴν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν Ὑπουργό κ. Μακρῇ νὰ γυρίσω στὴν Πέλλα, νὰ ἐπαναλάβω μὲ ἐντατικὸ ρυθμὸ τὴν ἀνασκαφὴ. Θὰ εἶχα σύντομα ὡς πρώτη δόση 300.000 δρχ.

Ἡ συνέχεια εἶναι περισσότερο γνωστὴ. Ἀλλὰ ὀφείλω νὰ μνημονεύσω τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀειμνήστου Χρήστου Καρούζου. Ἡ φωτογραφία (εἰκ. 27) τὸν δείχνει φανερά στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ἐβλεπε μὲ σοβαρότητα τὸ μεγάλο θέμα χωρὶς προσωπικὲς ἢ ἄλλες προκαταλήψεις.

Δέκα χρόνια μετὰ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας μπορούσαμε νὰ διαβάζουμε, σ' ὅλες τὶς διεθνεῖς γλῶσσες, ἓνα κείμενο σὰν αὐτό:

«We should not unreservedly accept the assertions of Demosthenes regarding the barbarous habits and lack of culture of the Macedonian king. The excavations now in progress at Pella corroborate the claims of Philip and Alexander to be representatives of Hellenic culture: they help to confirm the evidence of

literary texts and reveal a highly developed feeling for art and luxurious aids to every day life. The fine private houses at Pella with their peristyle courts and huge rooms paved with abstract, geometrical mosaics and enlivened with powerful representations of hunting scenes designed with technical assurance by the best artists, formed a setting for a mode of life endowed with taste and refinement.

They show that Alexander's conquests were more than brilliant military successes: they also ensured the penetration of Hellenic culture as far as the river Indus...»¹.

Εικ. 27. 'Ο αείμνηστος Χρήστος Καρούζος, στο κέντρο της εικόνας, πρωτοστατεί στο ενδιαφέρον για την Πέλλα (Παρασκευή 24.4.1957) (84)

'Ο Carl Schneider στο δίτομο έργο του για τόν ελληνιστικό πολιτισμό μιλάει και για την Πέλλα. Προσπαθεί να της δώσει τη θέση που της ανήκει στον ελληνιστικό κόσμο. 'Αλλά: α) ή Πέλλα δεν είναι στο δυτικό τμήμα της πεδιάδος της 'Ημαθίας, β) τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ κυνηγιοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἔγινε ὅσο ζοῦσε ὁ 'Αλέξανδρος καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ ψηφιδωτοῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι $16,35 \times 33,65$ μ. (πρὸς Θεοῦ!), γ) ἀπὸ τὰ ἄλλα ψηφιδωτὰ μόνον ἓνα ἔχει διονυσιακὸ θέμα, δ) τὰ ἐρείπια δὲν εἶναι «zu vieles von römischen Überbauten verdeckt», καὶ ε) ὅσο ξέρω, δὲν μπορεῖ νὰ πάρη κανεὶς ἰδέα τῶν εὐρημάτων τῆς Πέλλας

1. Roland Martin, Greek Architecture, London 1967, σ. 11 κ.έ.

μέ τὰ σχέδια κ.λ. στο νέο Μουσείο τῆς...Θεσσαλονίκης. Καλύτερη ιδέα δίνον τὰ δημοσιεύματα, τὰ ὁποῖα ὁ Schneider ἀγνοεῖ στὶς ὑποσημειώσεις του παραπέμποντας μόνο στο γενικό γιὰ τὴν Ἑλληνική Ζωγραφικὴ βιβλίο τοῦ Martin Robertson (ἐκδοσι τοῦ 1959)¹. Στὴ συνέχεια γίνεται λόγος καὶ γιὰ τοὺς τάφους τοῖς μακεδονικοῦς. Ἀλλὰ δὲν ξέρομε ζωγραφιῆς ἀπὸ τάφους τῆς Πέλλας καὶ δὲν λέμε Maguli τίς τοῦμπες στὴ Μακεδονία (γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν οὔτε μνεία).

Ποιὸς θὰ φανταζόταν ὅτι τὸ ἄρθρο στὴν Pauly-Wissowa γιὰ τὴν Πέλλα, τὸ ἔτος 1970, θὰ τὸ ἔγραφε ἕνας καθηγητὴς στὴ Σόφια! Ἀποτέλεσμα: ἡ Kleine Pauly ἐπιμένει χαρακτηριστικῶς ὅτι σ ἡ μ ε ρ α τὸ χωριὸ λέγεται Ἅγιοι Ἀπόστολοι. Καὶ ὅταν κανεῖς βλέπει τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀπόστασι τῆς Σόφιας (μὲ τὴν παρεμβολή καὶ τοῦ «παραπετάσματος») μπορεῖ νὰ περνάει ἀπὸ τὸ Φίλιππο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο (ὀνόματα μόνον) στὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, σὰν νὰ μὴ συνέβη τίποτε στὴν Πέλλα ἐν τῷ μεταξύ. Ὡς μόνο ἀξιοσημείωτο μένει ὅτι: «Die stagnierenden Gewässer bildeten eine Brutstätte für Malaria». Καμία μνεία τῶν ἀνασκαφῶν. Στὴ βιβλιογραφία μία μόνον παραπομπὴ σὲ ἐλληνικὸ δημοσίευμα, ἴσως τὸ μόνο τότε προσιτὸ στο Βούλγαρο συνεργάτη τῆς Kleine Pauly².

Σὲ ἄρθρο τῶν Helen καὶ Frank Schreider δημοσιεύονται καὶ φωτογραφίες ἔγχρωμες τῶν ψηφιδωτῶν (ἀπὸ τὸ κυνήγι λιονταριοῦ τὸ ἄνω μέρος τοῦ κυνηγοῦ ἀριστερά, καὶ τὸ σύνολο τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Γνώση), ἐπίσης καλὴ ἀεροφωτογραφία ἔγχρωμη τοῦ τομέως I καὶ τοῦ χωριοῦ Π. Πέλλα (πρβλ. φωτογραφία), καὶ χάρτης τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου³.

Τὸ ἱστορικὸ τῆς προανασκαφικῆς ἔρευνας καὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας ἐκθέτει γιὰ τὸ εὐρὺ κοινὸ τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Selection ὁ ἄλλος ἄγνωστός μου Albert Maisel⁴. Στὶς πληροφορίες του ἀπὸ δημοσιεύματα προσθέτει ἀνεκδοτικὰ λεπτομέρειες, πού, φαίνεται, συνέλεξε ἐπὶ τόπου. Τὸ ἴδιο σχεδὸν ἐκλαϊκωτικὸ κείμενο σὲ λογοτεχνικὸ ὕφος, μὲ τίς ἴδιες περίπου ἔγχρωμες καὶ ἀσπρόμαυρες εἰκόνες παρουσιάσθηκε καὶ σὲ ἄλλες περιφερειακὰς ἐκδόσεις τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ.

Ἡ ὀλιγοσέλιδη συνηδικὴ ἐκδοσι γιὰ τὴν Πέλλα⁵ εἶχε δυσανάλογα πολλὰ καὶ καλὰς βιβλιοκρισίες. Σὲ ὅσες σημείωσα ἦδη (Χρονικὰ 1951-1965, ἀριθ. 101, σ. 307, σημ. 2, καὶ 1966-1967, ἀριθ. 84, σ. 171, σημ. 1 καὶ 2) προσ-

1. Ἀλλὰ ἰδὲς στὸ δεῦτερο τόμο, σ. 1003. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., παράγρ. 6, σ. 245.

2. Der Kleine Pauly 4, στ. 600 (Chr. Danoff).

3. Helen καὶ Frank Schreider, In the Footsteps of Alexander the Great, «National Geographic», τ. 133, 1, January 1968, σ. 1 κ.έ.

4. A. Maisel, Une cité antique retrouve la lumière, «Sélection du Reader's Digest», Dec. 1969, σ. 162-174.

5. Ph. M. Petsas, Pella, Lund 1964.

θέτω ὅσες μοῦ εἶχαν διαφύγει ἢ εἶδαν τὸ φῶς μέσα στὴν τριετία τῶν Χρονικῶν αὐτῶν¹.

Στὸ Συμπόσιο μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία (Θεσσαλονίκη 1968) ἔγινε κατ' ἐπανάληψιν ἀναφορά στὴν Πέλλα. Στὰ δημοσιευμένα Πρακτικά τοῦ Συμποσίου μὲ τίτλο Ἀρχαία Μακεδονία (Θεσσαλονίκη 1970) εἰδικότερα εἶναι ἀξιοσημείωτα: ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Χ. Μακαρόνα, Χρονολογικά ζητήματα τῆς Πέλλης (σ. 162 κ.έ.)², τὸ σχετικὸ πρὸς τὴν Πέλλα μέρος τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Φ. Πέτσα (Αἰγαί, Πέλλα, Θεσσαλονίκη, σ. 220 κ.έ.).

Στὴ λαμπρὴ ἔκδοση τῶν Delvoye-Roux, ὅπου παρουσιάζεται ἡ συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τις μέρες μας³, δημοσιεύεται καὶ ἄρθρο τοῦ Φ. Πέτσα γιὰ τὴν Πέλλα⁴.

Ἡ βιβλιογραφία τοῦ Oxford Classical Dictionary σταματᾷ στὸ 1960⁵. Νεώτερα στὴν Ἱταλικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια Ἀρχαίας Τέχνης, μὲ ἐνημέρωση ὡς τὸ 1967⁶. Γιὰ τὸν Πελλαῖο ἐπιγραμματικοὶ Ποσειδίππο, ἀνωτ., παράγρ. 14, σ. 262, σημ. 6.

Καθυστερημένη δημοσιεύθηκε ὀλιγόλογη εἰδηση γιὰ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἔτους 1964 στὴν Chronique τοῦ 1967⁷!

Ἡ παραχώρηση οἰκοπέδου ἀπὸ τὴν Κοινότητα Νέας Πέλλας⁸ δὲν ὠφέ-

1. BABesch., τ. 40 (1965), σ. 98 κ.έ. (A. W. Bywanck), «Class. World», τ. 58, 7 (1965), σ. 196 (Edward L. Ochsenschlager), «Gymnasium», τ. LXXIII (1966), σ. 355 κ.έ. (Hans Georg Gundel), «Archaeology», τ. 19, 2 (1966), σ. 149 κ.έ. (Brief Notices) «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. XLVIII (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Charles Delvoye) καὶ «Fasti Archaeologici», τ. 18-19, 1963-64 (1968), ἀριθ. 3289, μὲ παραπομπὴ εἰς «Hermeneus», τ. 36, 3 (1964), σ. 87 (τὸ ὁποῖο δὲν εἶδα).

2. Ἰδὲ βιβλιοκρισία τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συμποσίου στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 450 κ.έ. (Φ. Πέτσας), εἰδικότερα σ. 454 κ.έ. Ἡ χαμηλὴ χρονολόγηση ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας (περὶ τὸ 275 π.Χ.) μὲ εἶχε προβληματίσει κατὰ τὴ μελέτη τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδιῶν (Φ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, σ. 85), ἀλλὰ τελικὰ ἔμεινα στὶς δικές μου χρονολογήσεις τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλης στὸ τελευταῖο 4ο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδιῶν στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ὁφείλω νὰ ὁμολογήσω πάντως ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀναντίρρητες ἀποδείξεις, ὅπως θὰ ἦταν μία ἔστω ἐπιγραφικὴ μαρτυρία!

3. C. H. Delvoye - G. Roux, La civilisation grecque de l'antiquité à nos jours, τ. I-II, Bruxelles 1967-1969. Πρβλ. Hermann Van Looy, La continuité de l'Hellénisme, «L'Antiquité Classique», τ. 38 (1969), σ. 518 κ.έ.

4. Ἐ.ά., τ. II, σ. 389-393 καὶ εἰκ. 141-143. Ὁ C. H. Delvoye, αὐτ., σ. 207 ἀκολουθώντας ἄλλους, ἀποδίδει τὸ πρωτότυπο περίφημη καὶ πολυσυζητημένης ζωγραφίδας, ἀπὸ τὴ Villa Boscoreale, στὴν Πέλλα τοῦ Ἀντιγόνου Γονατῆ.

5. «Oxford Classical Dictionary», 2η ἔκδ. 1970., λ. Pella.

6. EAA, Suppl. 1970 (1973), σ. 605.

7. Chron. 1967, σ. 898 κ.έ.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 325. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 91.

λησε για την ανέγερση Μουσείου, αφού δὲν ἔγινε δεκτὴ! Ἡ παροχὴ νεροῦ καὶ ἡλεκτρικοῦ ρεϊματός στο ὡρο¹, ἐπίσης, δὲν εἶχε ἄμεσα ἀποτελέσματα στὴν ἀξιοποίηση τῆς Πέλλας, αφού μειώθηκε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ὑπηρεσίας μετὰ τὸ 1969. Γιὰ τὴν ἐργασία στο ὡρο καὶ τὰ εὐρήματα τῆς τριετίας 1968-1970, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 88. Διάσπαρτες εἰδήσεις γιὰ τὴν Πέλλα ἰδὲ καὶ στο πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 241 κ.έ., 245, 265, 275, 276, 279, 281, 285, 318, 335 κ.έ. καὶ 337.

85. Πέλλα, ἀρχιτεκτονική. Ὁ James Walter Graham, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ σπιτιοῦ καὶ γιὰ τὶς ἀλληλεπιδράσεις τους, χρησιμοποιεῖ καὶ παραβάλλει στίτια καὶ τῆς Πέλλας, τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Γ. Οἰκονόμου καὶ τῶν νέων ἀνασκαφῶν ἀπὸ τοῦ 1967² (ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 120 καὶ 207). Δὲν εἶναι σχετικοὶ πρὸς τοὺς Halbsäule, τοὺς ἡμικίονες, ὅλοι οἱ πίνακες στοὺς ὁποίους παραπέμπει γιὰ τὴν Πέλλα ὁ H. Büsing³, ἐνῶ θὰ χρειάζονταν κι ἄλλες παραπομπές γιὰ νὰ εἶναι πλήρης ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

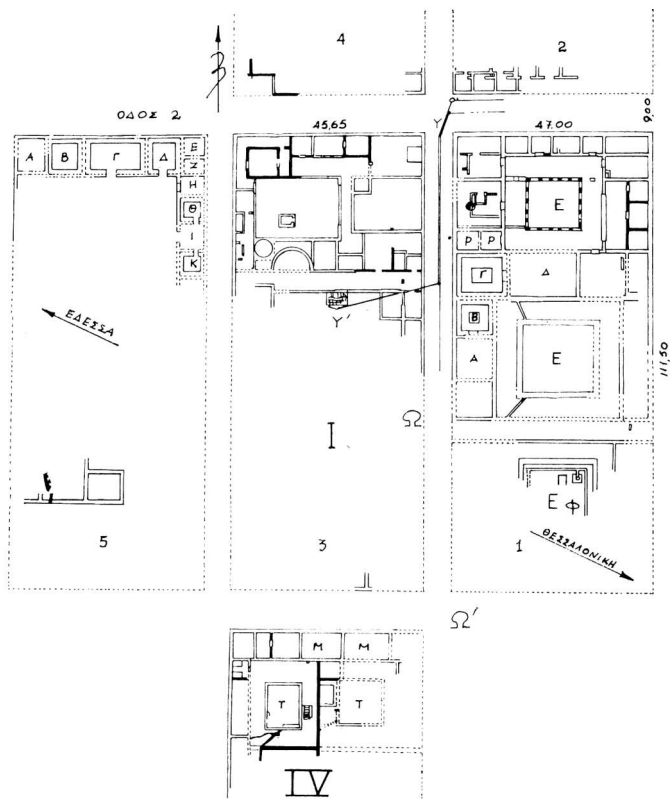
Δίνομε ἐδῶ (εἰκ. 28) ἓνα σχέδιο τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέως μας στὴν Πέλλα (τομεῦς I), στὸν ὁποῖον ἀρχισε ἡ ἀνασκαφὴ τὸ 1957, στο ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Στεργιοῦλα (οἰκοδομικὸ τετράγωνο 1, βόρειο περιστύλιο E). Πρὸς Νότον τῆς ὁδοῦ 2 εἶναι τὰ ὀρθογώνια οἰκοδομικὰ τετράγωνα ὑπ' ἀριθ. 1, 3 καὶ 5. Πρὸς Βορρᾶν τῆς ὁδοῦ ἔχουν ἀποκαλυφθῇ μόνον μέρη τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 4. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι περὶ τὰ 9 μ. Ἡ μεγάλῃ διάσταση τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 5 ὑπερβαίνει τὰ 111 μ. Τὸ πλάτος τους εἶναι πάνω ἀπὸ 45 μ.

Τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο ὑπ' ἀριθ. 1 συγκροτεῖται ἀπὸ τρεῖς ἐνότητες ποὺ ἀναπτύσσονται γύρω ἀπὸ ἰσάριθμες ἐσωτερικὲς αὐλὲς περιστυλες (E). Οἱ δύο βορεινὲς ἐνότητες ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους, ὅπως μᾶς βεβαίωσε ἓνα κατῶφλι in situ. Ἡ πρὸς Νότον τρίτῃ ἐνότητα χωρίζεται ἀπὸ στενὸ πέραςμα. Τὸ βόρειο περιστύλιο ἔχει ἐν μέρει ἀναστηλωθῇ. Στὰ νοτιοδυτικὰ του ξεχώρισαν οἱ βοηθητικοὶ ὡροι P, P. Στὴ μεσαία ἐνότητα ἔχουν βρεθῇ τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τοῦ Διονύσου (B) καὶ τοῦ κυνηγιοῦ τοῦ λιονταριοῦ (Γ) στο κέντρο ἀνδρώνων. Στὰ κατῶφλια τους μπροστὰ ἦταν ὁ γρύπας μὲ τὸ ἐλάφι καὶ τὸ ζευγάρι κενταύρων. Χαλικιόστρωτες ἦταν οἱ αἰθουσες A καὶ Δ, ὅπου ἔγιναν ἐπίσης ἐργασίες συντηρήσεως τῶν δαπέδων. Στὴ νότια ἐνότητα ἐκτὸς ἄλλων ἔχουν εὐρεθῇ ἓνα πηγᾶδι (Π) κι ἓνας κεραμεικὸς κλίβανος παλαιότερος (Φ).

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 354.

2. J. W. G r a h a m, *Origins and Interrelations of the Greek House and the Roman House*, «Phoenix», τ. 20 (1966), σ. 3 κ.έ.

3. H. B ü s i n g, ἐ.ἀ., σ. 47, σημ. 20. Πρβλ. αὐτ., σ. 51 καὶ 80.

Εἰκ. 28. Τοπογραφικὸ τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαμικοῦ τομέως τῆς Πέλλας (τομεὺς I) μετὰ τὴν πρώτη πενταετία ἐντατιζόν ἀνασκαφῶν, 1957-1961 (85)

Στό οικοδομικό τετράγωνο υπ' αριθ. 5 ξεχωρίζουν οι χώροι με τὰ ψηφιδωτά δάπεδα: τὴν ἀρπαγὴ τῆς Ἑλένης (Γ), τὸ ψηφιδωτό τοῦ Γνώση με τὸ κυνήγι τοῦ ἐλαφιοῦ (Δ) καὶ τὴν Ἀμαζονομαχία (Ι). Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ οἰκοδομικά τετράγωνα με περιστυλες αὐλές καὶ με ψηφιδωτά δάπεδα στοὺς ἀνδρῶνες, τὸ οικοδομικό τετράγωνο υπ' αριθ. 3 παρουσιάζει ἄλλες ιδιομορφίες: μιὰ ἀψίδα καὶ μιὰ κρήνη (Υ'), στὴν ὁποία φέρει ἄφθονο νερὸ ἓνα ὕδραγωγεῖο με πῆλινους σωλῆνες (Υ).

Στὸν ἀνασκαφικὸ τομέα υπ' αριθ. IV ξεχωρίζουν ἐσωτερικὲς αὐλές στρωμένες με ὄρθια κεραμιδοκόμματα (Τ, Τ) καὶ δωμάτια στρωμένα με μαρμάρινα κομμάτια τοποθετημένα κατακόρυφα πλάι-πλάι (Μ, Μ). Ἀνάμεσα στοὺς δυὸ τομεῖς (Ι καὶ IV) ἔμεινε ζώνη ἄσκαπτη, τὴν ὁποία καταλαμβάνει ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς Θεσσαλονίκης-Ἑδέσσης, με τὸ παλαιὸ πρόχειρο Μουσεῖο πρὸς Βορρᾶν (Ω) καὶ τὸ νέο κτήριο Περιπτέρου-Μουσείου πρὸς Νότον (Ω').

Σ' αὐτὴ τὴ μορφὴ μένει ὁ χώρος τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομεῶς κάπου 10 χρόνια τώρα μετὰ τὴν πρώτη πενταετία ἐντατικῆς ἀνασκαφῆς (1957-1961). Ἡ πενταετία ἔκλεισε με τὴν ὑποτροφία μου στὴν Ἀμερικὴ γιὰ τὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς Πέλλας (1961-1962) καὶ με τὴν ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (καὶ τὴν Πέλλα) στὴ Βέροια μετὰ τὴν ἐπιστροφή μου ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ. Εἶναι μιὰ ἀκόμα περίπτωση τῆς ἐλλείψεως συνεχείας, ποὺ μᾶς δέρνει στὸν τόπο μας.

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 264.

86. Πέλλα, ψηφιδωτά. Μικρὴ σχετικὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς τριετίας 1968-1970 στὴ μελέτη καὶ προβολὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας. Στὸ ἄρθρο μου, ποὺ προανέφερα, ὁ σύντομος λόγος γιὰ τὰ ψηφιδωτά συνοδεύεται ἀπὸ τρεῖς εἰκόνες τοὺς καὶ μιὰ γενικὴ ἄποψη τοῦ τομεῶς τοὺς¹. Ὁ Δ. Ι. Πάλλας ἀρχίζει ἄρθρο του γιὰ τὰ Ψηφιδωτά γενικά με ἀναφορὰ στὴν Πέλλα καὶ τὴν Ὀλυνθο². Στὸ ψηφιδωτό με τὸ Διόνυσο ἀναφέρεται καὶ ὁ Zsolt Kiss³. Τὸ κυνήγι τοῦ λιονταριοῦ παραβάλλεται⁴ πρὸς τὸ γνωστὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Μεσσήνη στὸ Λοῦβρο, τὸ ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι εἰκονίζει τὸ ἱστορικὸ ἀνέκδοτο τοῦ Ἀλεξάνδρου με τὸν Κράτερο. Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) καταχωρίσθηκαν δημοσιεύματα, ποὺ ἀναφέρον-

1. Delvoye - Roux, ἑ.ἄ.

2. «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία», τ. ΙΒ', Ἀθῆναι 1968 (τὸ ἀνάτυπο), σ. 1072.

3. Zsolt Kiss, Dionysos enfant sur une panthère, «Études et Travaux», τ. 2 (1968), σ. 267 κ.ἑ.

4. Werner Fuchs, Die Skulptur der Griechen, München 1969, σ. 363, εἰκ. 403.

ται ἢ εἰκονίζουσιν τὰ ψηφιδωτά (π.χ. παράγρ. 7, σ. 250, P. Bamm, καὶ ἄλλοι), χωρὶς οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὸ θέμα.

Πλάγιο φῶς ἔρχεται ἀπὸ δημοσιευμένες μελέτες ἄλλων ψηφιδωτῶν, ὅπως παλαιότερα ἀπὸ τὴ μελέτῃ τῆς Phyllis Lehmann γιὰ τὰ ψηφιδωτά τῆς Λυκόσουρας¹. Ὁ Ν. Γαλιούρης² κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ διαπέδου τοῦ προναοῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς στὴν Ὀλυμπία ἔκαμε παρατηρήσεις καὶ εἶχε, κάτω ἀπὸ τὸ γνωστὸ ψηφιδωτὸ, εὐρήματα, ποὺ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ χρονολογήσῃ τὸ ψηφιδωτὸ. Ἰδιαίτερος χρησιμεύει ὡς *terminus post quem* νόμισμα Σικυωνος (323-251 π.Χ.). Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀξιοπρόσεκτο, γιατί, μὲ βάση ἀβέβαια τεχνολογικὰ κριτήρια, τὸ ψηφιδωτὸ εἶχε θεωρηθῇ κατὰ ἓνα αἰῶνα ἀρχαιότερο, γύρω στὸ 400 π.Χ. Ἀξιοσημείωτο ὅτι στὸ ψηφιδωτὸ αὐτὸ χρησιμοποιήθηκαν καὶ κομματιαστὰ χαλίκια. Ἀπ' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὰς ἐνδείξεις, νομίζω, χρονολογεῖται σωστά περὶ τὰ μέσα ἢ στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Ἀξιοσημείωτῃ ἐπίσης ἡ νέα ὄψη τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Ἰσείου τῆς Ἐρετρίας, ὅχι πιά κροκόδειλος, ἀλλὰ κύκνος κ.λ.³ Πρὸς τὰ ψηφιδωτά τῆς Πέλλας καὶ μάλιστα τοῦ Διονύσου πάνω σὲ πάνθηρα παραβάλλονται ὅμοια τῆς Ἐρετρίας ἀπὸ τὸν Πέτρο Θέμελη⁴, ὁ ὁποῖος διορθώνει προηγουμένη ἐρμηνεία τοῦ Β. Πετράκου. Πρέπει ἐπίσης νὰ παραβληθοῦν τώρα πρὸς τὰ ψηφιδωτά τῆς Πέλλας ψηφιδωτὸ Κενταύρου ἀπὸ τὴ Ρόδο⁵, ἐλάχιστα γνωστὸ ψηφιδωτὸ στὸ Μουσεῖο τοῦ Θυρρείου τῆς Ἀκαρνανίας καὶ νέο ψηφιδωτὸ, ποὺ κομμάτια του μόνο βγῆκαν ἀπὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα στὴν περιοχὴ Μάστρου τῆς Αἰτωλίας⁶ (εἰκ. 29).

Ὁ Philippe Bruneau⁷ ἐξετάζει τὰ κατάλοιπα τῆς τεχνικῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ χαλίκια στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, ὅταν πιά εἶχε περάσει ἡ μόδα του, ἀφοῦ ἀπὸ τὸ 2ο αἰ. π.Χ. φαίνεται νὰ γενικεύθηκε ἡ χρῆσις ψηφίδων. Εἰδικότερα ἐξετάζει ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς Μαντινείας μὲ μικρὰ χαλίκια, ψηφιδωτά μὲ χονδρὰ χαλίκια τοῦ Ἰσείου καὶ τοῦ Γυμνασίου τῆς Ἐρετρίας καὶ σπιτιῶν τῆς Δήλου καὶ ψηφιδωτά μὲ τεχνικὴ ἐνδιάμεση μεταξὺ χαλικίων καὶ ψηφίδων. Στὰ τελευταῖα ὑπάγονται: α) ψηφιδωτά μὲ κομμένο χαλίκι (δυτικὴ κλιτύς τῆς Ἀκροπόλεως, λουτρὰ Ἐρετρίας, οἰκίαι Ἐρμού καὶ Διαδουμένου

1. Essays in Memory K. Lehmann, New York 1964.

2. AAA, τ. 1968, σ. 78 κ.έ., κυρίως σ. 82.

3. Philippe Bruneau, La mosaïque de l'Iseion, «Antike Kunst», τ. 12, 2 (1969), σ. 80 κ.έ.

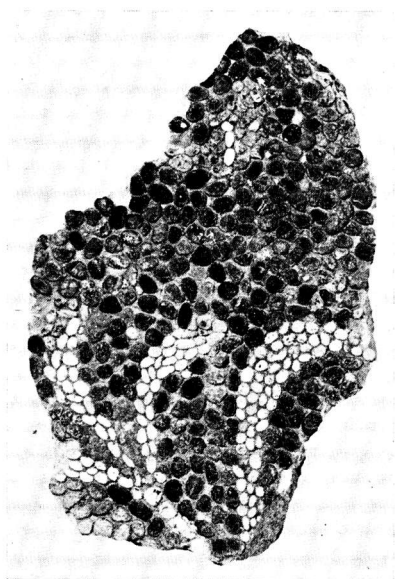
4. AAA, τ. 3 (1970), σ. 35 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 526, πίν. 384.

6. ΑΔ, τ. 26 (1971), Χρονικά, σ. 319.

7. Ph. Bruneau, Prolongements de la technique des mosaïques des galets en Grèce, BCH, τ. 93 (1963), σ. 308 κ.έ.

στη Δήλο), και β) με ακανόνιστη ψηφίδα (Λυκόσουρα, Τρίτων Σπάρτης, Τριτωνίς Δήλου). Ὁ Βr. παρατηρεῖ ομοιότητες μεταξύ τῶν ψηφιδωτῶν με χαλίκια καὶ αὐτῶν με τὴν ἐνδιάμεση τεχνική, ἡ ὁποία ὅμως συνεχίζεται καὶ συναντᾶται ἀκόμα καὶ στὰ ψηφιδωτὰ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅπως αὐτὸ στὸ Νησί

*Εἰκ. 29. Κομμάτι ἀδημοσίευντον ψηφιδωτοῦ δαπέδου
ἀπὸ τὴν περιοχὴ Μάστρου τῆς Αἰτωλίας (86)*

τῆς Ἀλεξανδρείας (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 171, πίν. 105α). Ἡ ἐνδιάμεση τεχνική λοιπὸν δὲν περιορίζεται στὴν ἐνδιάμεση χρονικὴ περίοδο μεταξύ τῆς τεχνικῆς τοῦ χαλικοῦ καὶ τῆς τεχνικῆς ψηφίδος σὰν «experimental». Στὴ σειρὰ αὐτῶν τῶν σκέψεων πρέπει νὰ μποῦν καὶ δάπεδα τῆς Πέλλας, ὅπου ἡ προσοχὴ εὐλόγα συγκεντρώθηκε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὰ περίφημα ἐμβλήματα μετὰ τις παραστάσεις καὶ δὲ δόθηκε ἡ ἀπαιτούμενη προσοχὴ σὲ κοινότερα δάπεδα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἰδὲς κυρίως Ph. Petsas, *Mosaics from Pella, La mosaïque gréco-romaine*, Paris 1965, σ. 41 κ.έ., εἰδικώτερα σ. 44 κ.έ., ἀριθ. 2-5, εἰκ. 11, 19-21 καὶ c-d.

87. Πέλλα, δίαφορα. Τὸ χάλκινο ἀγαλμάτιο Ποσειδῶνος τοῦ τύπου τοῦ Λατερανῶν πρέπει νὰ παραβληθῇ καὶ πρὸς τὸ νέο παράδειγμα ἀπὸ τοὺς Ἀμπελοκήπους τῶν Ἀθηνῶν¹. Τῇ γνησιότητι τοῦ μαρμάρινου λαγωνικοῦ, ποῦ ἀπὸ τῆ Βασιλεία τῆς Ἑλβετίας κατέφυγε στὴ Βοστώνη, ὑποστηρίζει ὁ Cornelius Vermeule² καὶ τὸ θεωρεῖ ρωμαϊκὸ ἀντίγραφο ἐποχῆς Τραϊανοῦ ἢ Ἀδριανοῦ ἀπὸ πρωτότυπο τῶν ἐτῶν 400-340 π.Χ. κατωῖταλιωτικὸ ἢ βοιωτικὸ. Τοῦτο ἐνδιαφέρει γιὰ παραλληλισμὸ πρὸς τὸ λαγωνικὸ τῆς Πέλλας, τὸ ὁποῖο ὁ V. καταχωρίζει τελευταῖο μετὰ ἀπὸ δύο ἀρχαιότερά του παραδείγματα. Τὰ τρία τοποθετεῖ στὰ ἔτη 520-450 π.Χ. καὶ τοὺς ἀποδίδει συνειδητὰ μνῶδη καὶ ὁσπεῶδη κατασκευή, ἰδίως στὶς πλευρές, μὲ στροφή πρὸς τοὺς ὦμους πιὸ πολὺ παρά πρὸς τοὺς γλουτοὺς. Ἰδιαίτερα στὸ λαγωνικὸ τῆς Πέλλας ἀποδίδει «massive misunderstanding of canine proportions» μὲ βάση τὶς εἰκόνες 9, τὸ ἄρθρο μου στὸ *Balkan Studies* I, 1960, σ. 126, πίν. III, εἰκ. 5 καὶ 6. Ἀγαλμάτιο τῆς Πέλλας (ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, σ. 205, πίν. 242) παραβάλλεται πρὸς ἔφηβο ἀπὸ τὴν Πριήνη στὸ Βερολίνο καὶ πρὸς ἀγαλμάτιο τῆς Συλλογῆς Karl Bebenburg τώρα στὴ Rhode Island School of Design, ποῦ χρονολογεῖται στὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.³

Οἱ ἐπιγραφές ποῦ δημοσίευσα στὸ *Balkan Studies*, 4, 1963, σ. 155 κ.έ., καταχωρίσθηκαν στὸ *Supplementum Epigraphicum Graecum*⁴, ὅπως καὶ δυὸ ἄλλες δημοσιευμένες ἀλλοῦ ἀπὸ τοὺς Peek καὶ Μακαρόνα⁵. Σφραγίσματα ἀμφορέων καὶ ἡ ἐπιγραφή τῆς Νικοστράτης Ἀπολλωνίου μνημονεύονται στὸ *Bull. Épigr.*⁶, παρμένα ἀπὸ τὰ Χρονικά στὸ ΑΔ 23, 1968, καὶ τὰ Μακεδονικά 9, 1969.—Στὸν X. Μακαρόνα, ΑΔ 19, 1964, Χρον., σ. 336, πρβλ. τὸ *Bull. Épigr.*⁷.—Ξίφος τῆς Πέλλας ἀναφέρεται⁸ μὲ παραπομπή εἰς B. R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit* κ.λ., Hamburg 1957, πίν. 19,3 καὶ 29,11, τὸ ὁποῖο δὲν εἶδα. Γιὰ τὴν πελίκη μὲ τὴν Ἀμαζονομαχία ἰδὲ καὶ τὸ ἄρθρο τῆς Maria Ludwika Bernhard⁹. Γιὰ τὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Πέλλας, ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 279, Vučković-Todorović, Craay, M. Thompson). Γιὰ τὴ μερίδα τῆς Πέλλας στὴ λαμπρὴ ἐκδοσὴ τῶν

1. ΑΔ, τ. 20 (1965), Χρονικά, σ. 103, πίν. 59 α-β, τ. 23 (1968), σ. 10, πίν. 5δ, *Chron.* 1967, σ. 741, εἰκ. 16.

2. C. Vermeule, *The Basel Dog: A Vindication*, *AJA*, τ. 72 (1968), σ. 95 κ.έ.

3. *Arch. Anz.*, τ. 83 (1968), σ. 446 κ.έ., κυρίως σ. 456 καὶ εἰκ. 17 (Renate Kabus-Jahn).

4. *SEG*, τ. 24 (1969), ἀριθ. 538-540, 542-554, 556-558.

5. *SEG*, ἔ.ἀ., ἀριθ. 541 καὶ 555.

6. *Bull. Épigr.* 1970, ἀριθ. 365.

7. *REG*, τ. 81 (1968), *Bull. Épigr.*, σ. 128, ἀριθ. 89.

8. «*Bonner Jahrbücher*», τ. 168 (1968), σ. 367.

9. M. L. Bernhard, *Le peintre de l'Amazone*, «*Études et Travaux*», τ. I, 1966, σ.

Charboneaux κ.ά., ιδε βιβλιοκρισία στὰ Μακεδονικά 10, 1970, σ. 329 κ.έ. (Φ. Πέτσα).—Σφράγισμα κεραμιδίου τῆς Πέλλας καὶ νομίσματά της στὴν 'Επιγραφικὴ τῆς Guarducci¹.

88. Πέλλα, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα, 'Ο ἐντατικός ἀνασκαφικός ρυθμός στὴν Πέλλα περιορίσθηκε μόνον στὴν πρώτη πενταετία ἀπὸ τὸ 1957. Ἡ ἀνάγκη τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς μερικῆς ἀναστηλώσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων στοὺ ἐξῆς ἀπορροφοῦσε τὶς διαθέσιμες πιστώσεις. Μαζὶ μὲ τὴν 'Εφορεία 'Αρχαιοτήτων τῆς Περιφερείας εἶχα καὶ τὴ διεύθυνση τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας κατὰ τὰ ἔτη 1965 ἕως 1968. 'Ανασκαφὴ ἐγίνε μᾶλλον σὲ σημεῖα ποὺ ἐπέβαλλε ἡ συμπλήρωση σχεδίων, ἡ συντήρηση καὶ ἡ διαρρύθμιση τοῦ χώρου. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες ἐργασίες ἔχουν ἐκτεθῇ στὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου². Στὰ Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου μὲ θέμα τὴν 'Αρχαία Μακεδονία³ ἀναγγέλλεται ἡ ἀρχὴ ἀνασκαφῆς μου στὴν 'Ακρόπολη κατὰ τὸ 1968, ἡ ὁποία συνεχίσθηκε γιὰ λίγο καὶ μετὰ τὸ Συμπόσιο. Δίνω ἐδῶ δύο εἰκόνες τοῦ χώρου πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ (πίν. 100α-β) καὶ μιὰ φάση τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 101α). Ἡ Πέλλα ὁμως ἀπουσιάζει τελείως ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ ἐπομένου ἔτους 1969. Εἶναι τὸ ἔτος τῆς «μεταθέσεώς» μου στὴν Πάτρα. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ τὶς γνωστὲς συνθήκες, ἐπανῆλθε στὴν Πέλλα ὁ κ. Χ. Μακαρόνας σὲ συνεργασία μὲ τὸν κ. 'Ανδρέα Βαβρίτσα⁴.

Στὴν τελευταία μου 'Εκθεση γιὰ τὴν Πέλλα⁵ ὑποσχέθηκα νὰ δώσω τὰ τυχαῖα εὐρήματα τοῦ πενταμήνου ἀπὸ 'Ιανουαρίου-Μαΐου 1969 στὰ Χρονικά τοῦτα. Πίστευα τότε ἀκόμα στὰ λόγια τοῦ Μαρινάτου, ὁ ὁποῖος κατ' ἐπανάληψιν δήλωνε ὅτι θὰ ἐπανεέλθω στὴν 'Εφορεία τῆς Θεσσαλονίκης σύντομα διότι «κατὰ παλαιὸν ἔθος οἱ ἀρχαιολόγοι συνεχίζουν τὰς ἀνασκαφάς, τὰς ὁποίας ἤρχισαν» (Σύσκεψη στοὺ 'Υπουργεῖο Βορείου 'Ελλάδος). Τώρα, μετὰ

1. M. Guarducci, Epigrafia Greca, τ. II, Roma 1969, σ. 498 κ.ά.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά σ. 334 κ.έ., τ. 24 (1969), σ. 307 κ.έ., ὅπου ἡ ὑποσημ. 42 δὲν ἰσχύει, γιὰ τὰ Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου τελικὰ δὲν δημοσιεῖθηκαν σὲ τόμο τοῦ Balkan Studies, ἀλλὰ σὲ χωριστὸ τόμο (ιδε τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωση ἐδῶ). Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ὑποσημειώσεις ὑπ' ἀριθ. 32 καὶ 39 στὰ ἴδια Χρονικά τοῦ ΑΔ, τ. 24 (1969), σ. 297 κ.έ.

3. «'Αρχαία Μακεδονία», σ. 220 κ.έ. καὶ σχέδ. 7-8, πρὸς τὰ ὅποια πρβλ. τὶς εἰκόνες ἐδῶ, πίν. 100α-β καὶ 101α.

4. ΑΔ, τ. 26, 1971 (1975), σ. 396 κ.έ., ὅπου βλέπομε τὰ ὀνόματα τῶν ἐργασθέντων 'Ελλήνων καὶ ἀλλοεθνῶν, δύο ὑποσχέσεις μελλοντικῶν δημοσιευμάτων καὶ μετὰ αὐτοέλεγχον ἀναθεώρηση προηγουμένων.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 354.

πενταετίαν, μπορῶ νά συνοψίσω μόνον σημειώσεις μου γιά εὑρήματα τῶν ἐτῶν 1968-1969¹ ὡς ἐξῆς:

Στό ἀγροτεμάχιο ὑπ' ἀριθ. 659 τοῦ Φωτίου Ἴμπα ἢ Χαραλαμπίδη εὑρέθη βάση ἀναθήματος ἀπό τεφρῇ πέτρα διαστάσεων, $0,42 \times 0,13 \times 0,13$ μ.. Σῶζει ἐπιγραφή σέ τρεῖς στίχους: *Σόλ[ων] Ἰερ[ακλῆ] Φυλάκω*. Προστίθεται σέ δύο ἄλλες γνωστὲς ἐπιγραφές τῆς Πέλλας, πού μαρτυροῦν λατρεία τοῦ Ἡρακλέους, αὐτονόητη ἄλλωστε, στήν ἔδρα τῶν Ἡρακλειδῶν Τημενιδῶν. Χρονολογεῖται σέ πρώιμους ἐλληνιστικοὺς χρόνους.

Μιά ἄλλη ἐπιγραφή, ἐπιτύμβια, εὑρέθη σέ κτῆμα τοῦ Ἀθανασίου Μίντου, στή θέση μέ τὸ σημαντικό ὄνομα *Αὐλῆ* ἢ *Αὐλές*. Ἡ μαρμάρινη στήλη τῆς ἐπιγραφῆς (πίν. 102α) εἶναι ἀπλή, σῶζει ὅμως στήν ἄνω ἐπιφάνεια δύο τόρμους γιά τὴν ἐνθεση ἐπιστέψεως προφανῶς, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή πιθανῶς ἔφερε γραπτὴ παράσταση. Τὸ ὄνομα τῆς νεκρῆς, *Ἀρήτη Ἐδαιέτου*, εἶναι μέ εὐδιάκριτα γράμματα ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ὑψος τῆς στήλης 1,02 μ., πλάτος κάτω 0,51 μ., ἄνω 0,47 μ., πάχος περὶ τὰ 8 ἐκ. Ἀπὸ τὴν ἴδια θέση ἤλθε καὶ λίθινη βάση στήλης, διαστάσεων $50 \times 70 \times 24$ ἐκ. μέ τόρμο διαστάσεων $36 \times 15 \times 9$ ἐκ. Ἐπίσης δύο χάλκινα νομίσματα ἀπὸ τὸ κτῆμα τοῦ Τζαφτάκη στήν ἴδια θέση.

Νομίσματα χάλκινα ἤλθαν ἐπίσης ἀπὸ νεροφαγώματα ὅπως συνήθως: τρία ἀπὸ τὸν χάνδακα μπροστά στὰ σπίτια Ἰω. Καραγιάννη καὶ Παν. Γουργούνη, ἄλλα τρία ἀπὸ τὸ χάνδακα μπροστά στοῦ Δημοτικὸ Σχολεῖο, δύο ἀπὸ τὸ κτῆμα Γουργούνη παρὰ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ ἓνα ἀπὸ τὴν Ἀγελαδόστρατα. Ἀπὸ τὴν Ἀγελαδόστρατα ἐπίσης ἤλθαν τρία πῆλινα κεφάλια εἰδωλίων.

Ἕνα χάλκινο δακτυλίδι παρέδωσε ὁ φύλακας Βασ. Στεργιούλας καὶ ἄλλο βρέθηκε στὸ κτῆμα τοῦ Λ. Γκέτσιου ὑπ' ἀριθ. 635.

Τέλος ἀξιοσημεῖωτο ἰδιαίτερα εἶναι μαρμάρينو ἀγαλμάτιο Ἀπόλλωνος κιθαρωδοῦ, πού ἤλθε στὸ Μουσεῖο τῆς Πέλλας ἀπὸ τὴν περιοχὴ Παλαιοκάστρου² (πίν. 102β).

Στοὺς μῆνες πού μποροῦσε νά γίνῃ δουλειὰ μέ πόρτες ἀνοιχτές—γιατὶ οἱ ἐργαστηριακοὶ χῶροι εἶναι ἀσφυκτικά γεμάτοι—συνεχίστηκε ἡ εὑρετηρία καὶ καταγραφή, ἡ συγκόλληση, συντήρηση καὶ ταξινόμηση παλαιῶν καὶ νέων εὐρημάτων, στὰ ὁποῖα ἀνήκει καὶ τὸ πῆλινο κεφάλι ὑπ' ἀριθ. Ε 4087 (πίν. 101β) καὶ δωρικὸ κιονόκρανο (πίν. 103α).

Πρέπει νὰ τονίσουμε ἰδιαίτερα τὴν ἐναρξὴ ἐργασιῶν ἀνασκαφῆς, διαρρυθμίσεως καὶ ἀξιοποιήσεως τοῦ χώρου τῶν λεγομένων *Λοιπῶν* τοῦ

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 308.

2. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 182, πίν. XXXIγ-δ (Γ. Μπακαλάκης) καὶ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 455.

Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μολονότι ἔμειναν χωρὶς τὴ συνέχεια ποὺ προγραμματίζαμε τότε (ἐξυγίανση τοῦ χώρου, ἀπομάκρυνση τῶν ιδιωτῶν καὶ ἀνέγερση τουριστικοῦ περιπτέρου καὶ Μουσείου ἀντάξιου τῆς Πέλλας στὴν πευκόφυτη ἔκταση νοτιῶς τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Ἐδέσσης, τὴν ὁποία προσέφερε ἡ κοινότης Νέας Πέλλης γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, ἀλλ' ἀρνήθηκε νὰ τὴ δεχθῇ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία!).

89. Ἔδεσσα - Αἰγαί, τοπογραφία. Ὁ Ν. G. L. Hammond στὸ Α' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία μᾶς εἶπε ὅτι αἱ Αἰγαί εἶναι στὴ Βεργίνα¹. —Πόσο κοντὰ εἶναι στὰ πράγματα καὶ στὴν ἐποχὴ μας μερικοί, ποὺ γράφουν σὲ ἐγκυκλοπαίδειες καὶ λεξικά, φαίνεται π.χ. ἀπὸ τὸ ἄρθρο Macedonia στὴν ἐπιτομή ἐγκυκλοπαίδεια Pauly-Wissowa, ὅπου γράφονται καὶ τὰ ἑξῆς: «...Aigai (urspr. Edessa, h. Wodena)»². Θὰ ἦταν ὀρθό, ἔστω, ἂν ἔγραφε: ἄλλοτε Βοδενά, νῦν πάλιν Ἔδεσσα. Τὸ πρᾶγμα ἔχει σημασία, γιατί ὅσοι γράφουν μὲ βάση ἀπηρχαιωμένα βιβλία, μακριὰ ἀπὸ τοὺς τόπους, ἀγνοοῦν καὶ ἄλλα, πολλὰ καὶ σημαντικά. Διαιωνίζουν μιὰ φάση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ποὺ ἀνήκει στὸ παρελθόν.

Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Ἔδεσσα τοῦ Μ. Μιχαηλίδη³ κρίνεται σκόπιμο νὰ σημειωθῇ ἐδῶ μολονότι δὲν ἀναφέρεται σὲ προχριστιανικοὺς χρόνους οὔτε στὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ τείχη τῆς πόλεως, ἡ ἔρευνα τῶν ὁποίων φωτίζει τώρα καὶ τὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ τὴ μεσαιωνικὴ Ἔδεσσα (ἴδε κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 90 καὶ παρένθ. πίν. 7-9).

90. Ἔδεσσα, ἀνασκαφές. Τὴν ἔναρξιν κατὰ τὸ 1967 συστηματικῶν ἀνασκαφῶν μακρᾶς πνοῆς εἶχα ἀνακοινώσει στὸ Α' Συμπόσιο μὲ θέμα τὴν ἀρχαία Μακεδονία⁴. Ἡ ἀνακοίνωση ἦταν καὶ προετοιμασία τῆς ξεναγῆσεως τῶν Συνέδρων στὴν Πέλλα, Ἔδεσσα κ.λ. Ἀπόσπασμα τῆς ἀνακοινώσεως, τροποποιημένο κάπως, δημοσιεύθηκε στὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα⁵. Δημοσιεύθηκαν ἐπίσης οἱ Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας γιὰ τὶς ἀνασκα-

1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 64 κ.έ., ἀλλὰ πρβλ. βιβλιοκρισία στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 452, καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 5, σ. 239, καὶ 6, σ. 284. Ἐπίσης πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 21, σημ. 17 καὶ 18 (Edson) καὶ σ. 204 (Πέτσας).

2. «Der Kleine Pauly», τ. 3 (1969), στ. 910.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Μελέται, σ. 195 κ.έ. Πρβλ. Chronique 1967, σ. 898.

4. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 203 κ.έ.

5. ΑΑΑ, τ. 1969, σ. 186 κ.έ. Πρέπει νὰ διορθωθῇ στὴ σ. 188 ἡ παραπομπὴ σὲ εἰκόνα, ἀντὶ εἰς κ. 3, εἰς τὸ ὀρθὸν εἰς κ. 4. Ἐπίσης δὲν ἰσχύει ἡ παραπομπὴ τῆς σημ. 2, αὐτόθι, στὸ «Balkan Studies», γιατί τελικὰ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου δὲν δημοσιεύθηκαν στὴ σειρά τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ στὴν ἰδιαίτερη ἔκδοσιν μὲ τίτλο Ἀρχαία Μακεδονία.

φικὲς περιόδους 1967 καὶ 1968¹. Ἀπὸ τὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἀντλεῖ ἡ Chronique² καὶ δίνει εἰκόνα τμήματος τοῦ τείχους, ἄλλη πύργου καὶ ἄλλη τῆς ΝΑ πύλης (εἰκ. 369-371), καθὼς καὶ τοῦ ἐπιτυμβίου τοῦ χοίρου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 92.

Ἐδῶ δίδομε σχέδια³ καὶ λίγες ἀκόμα εἰκόνες ἀνασκαφικῶν φάσεων καὶ εὐρημάτων ὑπομνηματίζοντάς τα ὡς ἑξῆς:

Μὲ βάση τὸ τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς περιοχῆς τῆς κάτω πόλεως ξεκινοῦμε ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν (παρένθ. πίν. 3, ἀριθ. 10). Ἡ γωνία ἔχει λιθολογηθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν μέχρι θεμελίων, ἀλλὰ σὲ μεγάλο βάθος ἀπεκαλύφθη διατηρημένο σὲ ὕψος 4-5 δόμων τὸ βόρειο σκέλος τοῦ περιβόλου (πίν. 103β)⁴. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἡ γνῶριμη ἀπὸ τὸν τομέα τοῦ δυτικοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Πέλλας (Balkan Studies 1, 1960, πίν. II, 4, ἄνω ἀριστερά), δηλαδὴ δόμοι ἐπιμήκεις, ἄλλοι «φορμηδόν» καὶ ἄλλοι «παρὰ μῆκος» (μπατικά καὶ δρομικά), μὲ γέμισμα μικρότερες πέτρες ἀπὸ τὴ λατύπη. Εἶναι τοιχοδομία ἀναμφισβήτητα προρρωμαϊκῆ γνωστῇ στὴ Μακεδονία καὶ ἀπ' ἄλλοῦ.

Ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία παρακολουθοῦμε πρὸς Νότον τὴ γραμμὴ τοῦ περιβόλου ὡς ὄχθον ποῦ σχηματίσθηκε ἀπὸ τὰ νερά σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κάλυψε τὰ σωζόμενα λείψανα. Βεβαιώσαμε μέρη τοῦ τείχους, ὄχι πάντως ὡς τὸ βάθος τῶν ἀρχικῶν θεμελίων, στὰ σημεῖα ὑπ' ἀριθ. 11 καὶ 12 (παρένθ. πίν. 3)⁵, ὅπου τὸ τεῖχος κάμπτεται ἐλαφρὰ καὶ παίρνει κατεύθυνση πρὸς ΝΔ. Τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 13 εἶναι τὸ πλησιέστερο πρὸς τὴ Μονὴ τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἦταν τὸ προσιτώτερο, γιὰ νὰ μὴν πῶ τὸ μόνο εὐπρόσιτο ὡς τὸ 1967, καὶ ἀπὸ κεῖ ἀρχίσαμε τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (πίν. 104α-β), γιατί τὸ παραρρέον ρυάκι ἔκαμε ὁρατοὺς τοὺς δόμους στὴν ἄκρῃ τους⁶.

Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ τοῦ ρυακιοῦ (ἰδὲ ΑΔ 23, 1968, Χρονικά, πίν. 283γ) ἀναζητήσαμε καὶ ἀποκαλύψαμε τὸ τεῖχος καὶ ἀπ' ἔξω καὶ ἀπὸ μέσα (παρένθ. πίν. 3, ὑπ' ἀριθ. 14-15, παρένθ. πίν. 4 καὶ 6, ἄνω)⁷. Ἐξω ἀπὸ τὸ τεῖχος, σὲ στρῶμα βαθύτερο ἀπὸ τὴν ἀνωδομή του βρήκαμε κεραμοσκεπεῖς τάφους.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 32 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 305, ὅπου ἐπίσης πρέπει νὰ ἀκυρωθῇ ἡ παραπομπὴ εἰς «Balkan Studies» καὶ νὰ νοηθῇ ἀντ' αὐτοῦ τὸ Ἀρχαία Μακεδονία.

2. Chron. 1967, σ. 898.

3. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸν κ. Ἀργύριο Κούντουρα καὶ τῇ δ. Μαρίνα Στουγιαννάκη.

4. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», πίν. LI.

5. Πρβλ. παρένθ. πίν. 7-9. Οἱ ἀεροφωτογραφίες ὀφείλονται σὲ ἁρμοδίους στρατιωτικῆς ἀρχῆς, ποῦ ἐνήργησαν κατὰ παράκλησίν μου. Χρωστῶ θερμὲς εὐχαριστίες.

6. ΑΑΑ, ἔ.α., εἰκ. 1.

7. Πρβλ. ΑΑΑ, ἔ.α., εἰκ. 2 καὶ 3, ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 283β.

Μέσα από το τείχος σὲ στρώμα χαμηλότερο ἀπὸ τὴν εὐθυνηρία (ΑΑΑ, ἔ.ἀ., εἰκ. 2), βρέθηκαν ὄχι μόνο ἑλληνιστικά καὶ κλασσικά ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ τμῆμα μικρογραφικῆς κύλικος μελανόμορφης, τοῦ φθάνει ὥς καὶ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. τὶς ἐνδείξεις γιὰ ἀρχαιότερα στρώματα.

Ἡ ὄψη τοῦ τείχους ἀπ' ἔξω εἶναι φθορμένη καὶ παρατηροῦνται ἄλλε-πάλληλες ἐπισκευές. Ἀπὸ μέσα διατηρεῖται καλύτερα ἢ ἀρχικὴ κατασκευὴ ὡς 3 ἢ 4 δόμους πάνω ἀπὸ τὴν εὐθυνηρία. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περιτένεια τῆς ψευδισδόμοις τοιχοδομίας (παρένθ. πίν. 6, ἄνω, ἀριστερά τοῦ πύργου). Ὁ πύργος σώζει σημαντικὸ μέρος τῆς ἀνωδομῆς του μὲ εἴσοδο σὲ γῶρο, τοῦ ὁποῖου σώζεται μέρος διαπέδου (πρβλ. παρένθ. πίν. 4 πρὸς πίν. 105 καὶ εἰκόνα, «Ἀρχαία Μακεδονία», ἔ.ἀ., πίν. XLVI).

Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ πύργου ὑπῆρχε πύλη, τὴν ὅποια βρήκαμε φραγμένη σὲ μεταγενέστερους χρόνους (πίν. 105, ἀριστερά, ὅπου μόνο ὁ κατώτατος δόμος εἶναι ἀρχικός).

Ἡ συνέχεια τοῦ τείχους διεκόπη κατὰ διαστήματα μόνον ἀπὸ τὰ νεροφαγώματα. Ἀλλοῦ περνοῦν ἀκόμα τὰ νερά καὶ ἄλλοι ἄφησαν τὸ πέρασμά τους γιὰ δρόμο, ὅπως π.χ. παρὰ τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 16 (παρένθ. πίν. 3). Κοντὰ στὸν ἀριθ. 15 βρέθηκε τὸ ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ χοίρου (κατ. ἀριθ. 92).

Ἀνάμεσα στὸν ὀρθογώνιου πύργο (ἀριθ. 14) καὶ στὸ δρόμο (κοντὰ στὸν ἀριθ. 16) πέρασε πρόσφατα σωλήνωση, ποὺ διέσχισε ὅλην τὴν κάτω πόλη σὲ μέγα βάθος. Δὲν ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνεи χωρὶς τὴν παρακολούθησιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ θὰ τὴ μετέβαλλε σὲ λαμπρὴ εὐκαιρία γιὰ παρατηρήσεις, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα γιὰ μιὰ ἀνασκαφικὴ τομὴ σ' ὅλη τὴν ἔκτασιν τῆς κάτω πόλεως. Ἀλλὰ κι αὐτὴ, ὅπως καὶ ἄλλες πολλὲς εὐκαιρίες ὅμοιες στὴν ἄνω πόλιν, τὴ σημερινή, χάθηκαν. Ἐμείναν ἄγνωστα τὰ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα ποικίλων σκαφῶν. Στὴν Ἑδεσσα δὲν ὑπῆρχε οὔτε φύλακας ἀρχαιοτήτων. Τὸ ἀποτέλεσμα τὸ βλέπει κανεὶς συγκρίνοντας, στὰ Χρονικά τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν ἀπὸ τὸ 1954 καὶ ἔξῃς, τὴ συν-εχῇ παρουσία τῆς Βεροίας μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ σχεδὸν ἀπουσία τῆς Ἑδέσσης. Ἡ Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία στὴν Ἀθήνα ἦταν μακριά, πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀπόστασιν τῶν 90 καὶ τῶν 539 χλμ. Τὸ 1967 μπορούσαμε μόνο νὰ σημειώσωμε στοὺς σωροὺς τῶν χωμάτων, σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς σωληνώσεως, τὰ σημάδια τῆς καταστροφῆς. Περισυλλέξαμε ὅ,τι ἦταν δυνατό. Πάνω στὴ σωλήνωση περνάει τώρα ἓνας δρόμος γιὰ γεωργικὰ μηχανήματα καὶ φορτηγὰ αὐτοκίνητα.

Τὰ λείψανα ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ δρόμου φαίνονται στὰ σχέδια ὅπως καὶ κατόψεως (εἰκ. 30), ὅπου διακρίνονται καὶ κατασκευές μεταγενέστερες ἔξω ἀπὸ τὸ τείχος (πίν. 106, ὅπου ἡ ξηρολιθὰ στὸ βάθος εἶναι τῶν ἡμερῶν μας τοίχος ἀντιστηρίξεως τοῦ δρόμου, ποὺ προαναφέραμε). Στὶς μεταγενέ-

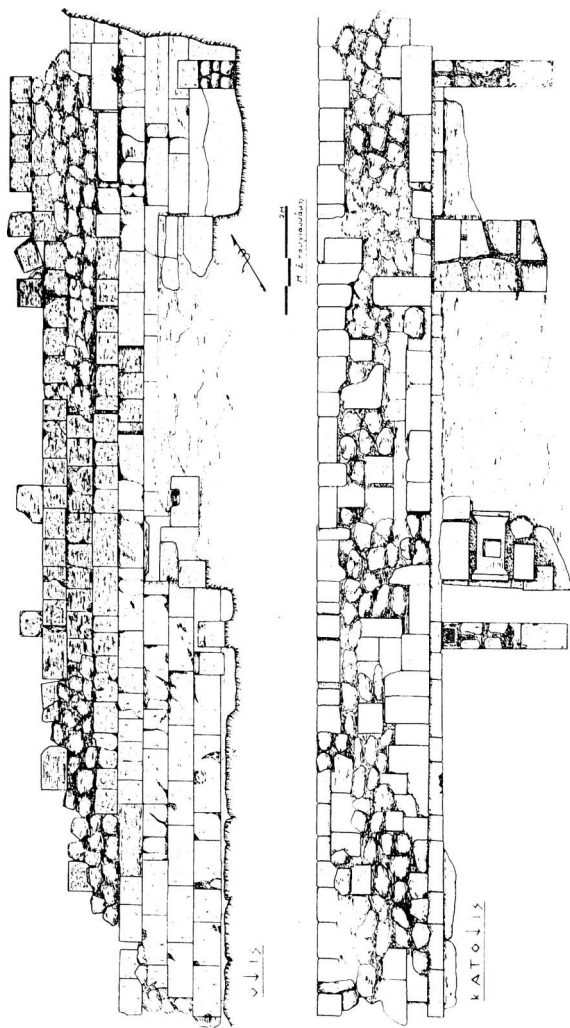
στερες κατασκευές χρησιμοποιήθηκε ὑλικό ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ μάρμαρα σὲ δευτέρη χρήση, ὅπως π.χ. ἓνας μαρμάρινος βωμὸς (πίν. 107).

Συνεχίζοντας τὸ δρόμο μας πρὸς ΝΔ, ἀφοῦ περάσουμε τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 16 καὶ τὸν ἐκεῖ παλαιὸ δρόμο, θὰ συναντήσουμε πάλι σὲ βάθος τὸ ἀρχαῖο τεῖχος, ἐδῶ σὲ ἀξιοθρήνητη κατάσταση διατηρήσεως (πίν. 108-112). Μόνον θεμέλια διατηροῦνται σὲ συνέχεια, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ ἔμειναν μόνον οἱ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλεως κατώτεροι δόμοι. Στὴ γραμμὴ τοῦ τείχους πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἦταν ἓνας ψηλὸς ὄχθος. Μέσα ἀπὸ τὸ τεῖχος ἀποκαλύφθηκαν μικρῆς σπουδαιότητος νεώτερα κτίσματα. Ἡ βάνανση διακοπὴ τῆς ἀνασκαφῆς, μὲ τὴ «μετάθεσή» μου στὴν Πάτρα (ιδε πρώτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 212 κ.έ.), δὲν ἐπέτρεψε σύντομη διαδικασία γιὰ τὴν πλήρη ἀποτύπωση σὲ σχέδια καὶ φωτογραφίματα τῶν νεωτέρων αὐτῶν κτισμάτων, ὥστε, μετὰ τὶς ἀπαραίτητες παρατηρήσεις εἰδικωτέρων μου, νὰ ἀπομακρυνθοῦν τελικὰ ὅσα εἶναι ἀνάγκη, γιὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς σὲ βάθος.

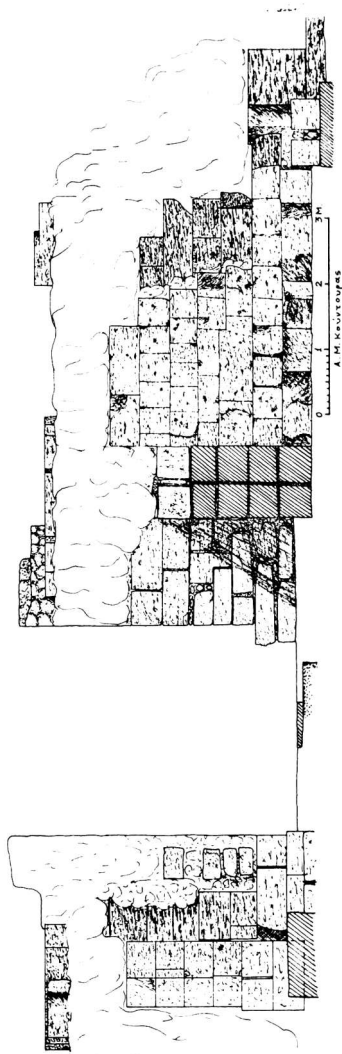
Ἡ ΙΓ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Θεσσαλονίκης) μὲ ἔγγραφό της ὑπ' ἀριθ. 1860/12.10.1968 πρὸς τὴν Ἑφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφέρειας (Θεσσαλονίκης) τὴν παρεκάλεσε νὰ μελετήσῃ τὰ ἀκίνητα καὶ κινητὰ εὐρήματα ἀρμοδιότητός της καὶ νὰ προτείνῃ μέτρα προστασίας τῶν ἀκινήτων κατὰ τὴν κρίση της. Τὰ χρόνια ποὺ μεσολάβησαν θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρκετὰ γιὰ τὴ μελέτη τῶν νεωτέρων αὐτῶν λειψάνων ἀπὸ εἰδικούς. Ὅπως δὴ ποτε τὰ ἀσήμαντα νεώτερα λείψανα δὲν πρέπει νὰ σταθοῦν γιὰ πολὺ καιρὸ ἐμπόδιο στὴν ἀποκάλυψη τῶν στρωμάτων ποὺ ἐνδιαφέρουν περισσότερο, ἀφοῦ ἄλλωστε ἄρχισαν νὰ καταρρέουν μόνα τους τὰ νεώτερα καὶ ἐπιβάλλεται ἄμεση συντήρηση ὅσων τελικὰ θὰ διατηρηθοῦν.

Πρὸς ΝΔ κατευθυνόμενο τὸ τεῖχος καταλήγει στὴ ΝΑ πύλη, ὅπου παρατηροῦνται διαφόρων ἐποχῶν ἐπισκευές, κατασκευές, προσθήκες καὶ διαρρυθμίσεις (πίν. 112 καὶ 113). Ἡ κύρια ἀνασκαφικὴ προσπάθεια συγκεντρώθηκε στὴν περιοχὴ αὐτῆς τῆς ΝΑ πύλης (παρένθ. πίν. 5, εἰκ. 31 καὶ πίν. 114). Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν ἤδη ἐκτεθῇ σὲ προηγούμενα δημοσιεύματα. Ἄλλωστε ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ κυρίως σ' αὐτὸν τὸν τομέα, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ πύλη καὶ ὁ δρόμος θὰ μᾶς ὁδηγήσουν σὲ σπουδαῖα μνημεῖα στοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πόλεως. Ὅπως δὴ ποτε δίνομε ἐδῶ εἰκόνα τοῦ σημείου ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου (πίν. 115), ὅπου ἡ ψευδοῖσοδομικὴ κατασκευὴ τῶν προρρομαϊκῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη (ἀριστερὰ) πίσω ἀπὸ τὴν ὕστερορρομαϊκὴ, ἂν ὄχι βυζαντινὴ ἐπέκδοση (δεξιὰ), ἡ ὁποία ἐστένεψε καὶ εὐθυγράμμισε τὴν ἀρχικὰ κυκλικὴ αὐλὴ τῆς πύλης (πίν. 114 καὶ 116)¹. Ἡ πυργωτὴ διάταξη

1. Ἡ ὠραιότατη τοιχοδομία τοῦ κυκλικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς, ψευδοῖσοδομου ὀρθο-

Εἰκ. 30. Ὀψη καὶ κάτοψη τοῦ τείχους κατὰ τὰ σημεῖα ἐκ' ἀριθ. 16-25 (90)

Εἰκ. 31. Τομή καὶ ὄψη λευάνων κατὰ τὴ Ν.Α. πύλη τοῦ τείχους (90)

τῆς πύλης ἀριστερά στὸν ἐξερχόμενον (πίν. 117) ἔχει ὑποστῆ ἐπίσης ἄλλε-
πάλληλες τροποποιήσεις. Στὴν ἐξωτερικὴ ἰσόδομη κατασκευὴ τῆς ἀνατολι-
κῆς πλευρᾶς (πίν. 113) ἀντιστοιχεῖ ὅμοια ἐπιμελέστερη στῇ δυτικῇ πλευρᾷ
(πίν. 18), ἡ ὁποία διατηρεῖται σὲ ὕψος 5 δόμων πάνω ἀπὸ τοιχοβάτη-εὐθυνη-
τηρία.

Ἐν ἀνατολικὰ τῆς ΝΑ πύλης διατηρεῖται τὸ τεῖχος σὲ ὕψος 12 περίπου δό-
μων, μαζί μὲ τὰ θεμέλια, ποὺ ἀναζητήσαμε μὲ τομὴ σὲ βάθος κάτω ἀπὸ ὑπό-
νομο (παρένθ. πίν. 6, κάτω, καὶ πίν. 119)¹.

Ἰζηματογενὲς βράχος σκέπασε τὸ τεῖχος ἀνατολικώτερα (παρένθ. πίν.
3, ἀριθ. 17). Στὸ βράχο ἔσκαψαν σπήλαιο σὲ νεώτερους χρόνους καὶ φάνηκε
μέσα του τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖο ἀποκαλύψαμε μὲ ἀνασκαφὴ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ
σπήλαιο (εἰκ. 32)².

Ὁ σχεδὸν τέλειος ἀφανισμὸς τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς ἀνωδομῆς τοῦ
ἀρχαίου τεύχους, τὸν ὁποῖο παρακολουθήσαμε ἀπὸ τὴ βορειοανατολικὴ ὡς
τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία του, ὁφείλεται πιθανῶς καὶ σὲ καταστροφὴ του
ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἔγινε ὅμως ἐν μέρει τοῦλάχιστον λιθολόγημα καὶ
ἐφεξῆς ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ὑπεραιωνόβιας
ἤδη νέας Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος (πρβλ. παρένθ. πίν. 3 πρὸς παρένθ.
πίν. 7-9).

Τοῦτο ἐμμέσως μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ κα-
θολικοῦ τοῦ ναοῦ (πίν. 120-α-β):

† Ὁ Πάνσεπτος οὗτος ναὸς τῆς παναγίας καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος, ἐπάρχων
ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν τῷδε τῷ χώρῳ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐδέσσης, ὡς
τὰ περὶ αὐτὸν ἀν<ο>ρνηθέντα θεμέλια, οἱ τάφοι καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσιν,
ἐπὶ δὲ τοῦ χρόνου ἀγνωστον ἐν σωρείᾳ λίθων ἐρείπιον καταστάς, ἤδη θεῖα νεύσει
ἀνακαλυφθεὶς, ἐκ βάθρων ἀνιέρθη θερμοργῶ ζήλῳ καὶ δαπάνῃ ἀδούτῳ τῶν εὐ-
σεβῶν καὶ φιλοχρίστων κατοίκων τῆς πόλεως Βοδενῶν καὶ τῶν πέριξ, καὶ εἰς
γεγραρὰν καὶ περιβλεπτοῦ Μονὴν τῆς παναγίας Τριάδος καθιερώθη, ἀρχιερατεύ-
οντος τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Ἀγίου Βοδενῶν καὶ Σλανίτζης κυρίου
Νικοδήμου τοῦ Τενεδίου, ἐν ἔτει ΛΩΞΕ.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερά στὸ μέτωπο τῆς ποδιᾶς τυφλῶν τόξων:

Ἐλιθολόγηθη δὲ διὰ χειρὸς Ζαφύρη Κωνσταντίνου ἐκ Βοδενῶν, ζωγράφου.

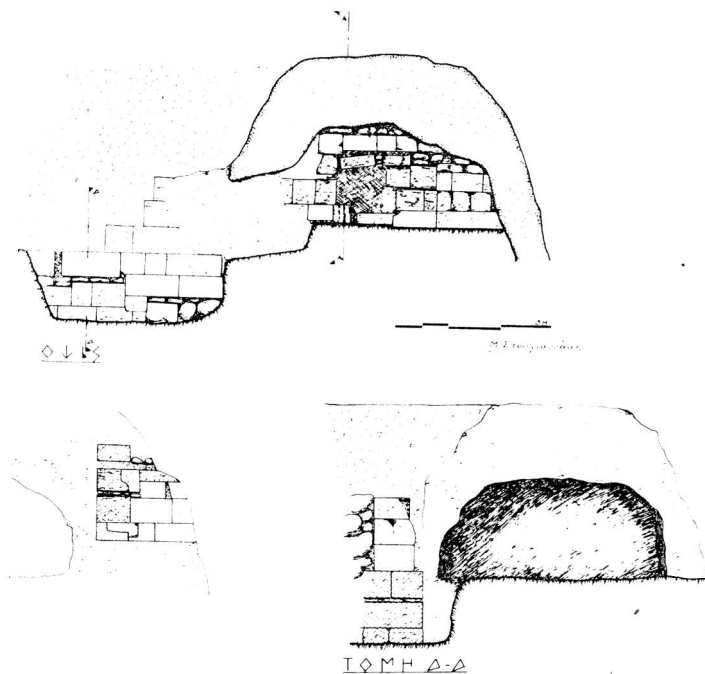
Ἀπ' ὅλα ἐδὼ ἐνδιαφέρει ἡ ἐπὶ κλίση τῆς μαρτυρίας ἀνορνηθέντων θεμε-

γωνίου συστήματος, ὁμοιάζει πρὸς Α. Κ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, Ὑλικά Δομῆς, τ. 2, σ. 230 κ.ε.,
παραλλαγὴ δ, εἰκ. 187, 4. Ἰδὲ τώρα ἐγχρωμὴ εἰκόνα φάσεως τῆς ἀνασκαφῆς στὴν «Ἐγχρω-
μὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Δομῆς», τ. 10, λ. Μακεδονία, σ. 54, κάτω ἀριστερά, καὶ 13, λ. Πέλλης
Νομός, σ. 13, κάτω δεξιὰ.

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 283α, καὶ «Ἀρχαία Μακεδονία», πίν. XLVIII-
XLIX).

2. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», πίν. Ια-β.

λίων, τάφων καὶ ἐπιγραφῶν περὶ τὸν ναόν, εἰς τὸν χώρον αὐτὸν τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἑδέσσης. Ὁ ναὸς καὶ τὰ παραρτήματα εἶναι χτισμένα ἀπὸ πωρόπετρα, ἡ ὁποία πιθανῶς δὲν εἶναι «νταμαριοῦ», ἀλλὰ «τῶν θεμελίων», ὅπως ἐβά-

Εἰκ. 32. Ὁψη καὶ τομὲς τειχῶν, πὺν τὸ κάλυψε ἰζηματογενὲς βράχος, στὸν ὁποῖο ἀνοίχθηκε τεχνητὸ σπήλαιο (90)

φτιζαν ὥς τὸ 1958 οἱ λατόμοι τῆς Πέλλας τίς δυὸ κατηγορίες πέτρας, πὺν χρησιμοποιοῦσαν. Ἐντειχισμένα καὶ ἄλλα διάσπαρτα κινητὰ εὐρήματα ἰδὲ κατωτέρῳ.

Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἐπιγραφικὰ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικά. Ξαναβρέθηκαν ὅλες οἱ ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές εἰς θεὰν Μᾶν, πὺν ἔγιναν γνωστὲς ἀπὸ τὸ 1900 περίπου κυρίως μὲ τὴ δημοσίευσή τους

ἀπὸ τὸν Π. Παπαγεωργίου¹, ἀλλ' ἔκτοτε δὲν δημοσιεύθηκαν πλήρως με καλὲς φωτογραφίες, σχόλια ἐνημερωμένα κ.λ. Ἐλπίζω νὰ τίς δημοσιεύσω σύντομα. Ἐδῶ δίνω φωτογραφία μόνον τοῦ ἐνὸς λίθου καὶ λεπτομέρεια τοῦ ἄνω μέρους του, ποῦ περιέχει τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφῆς (κατὰ τὴν ἀρίθμηση τοῦ Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ.). Ἡ ἀνεύρεση τῶν λίθων καὶ οἱ καλὲς εἰκόνες θὰ ἐπιτρέψουν τώρα ἔλεγχου τῶν προηγουμένων ἀναγνώσεων κ.λ. Τὸ κείμενο τῆς ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἑξῆς (πίν. 121α-β):

Ἔτους Β[ΙΟΤ], μηνὸς Δ[ύστ]ρου, Γλεοπάτρα ἡ Ποπρώνιον [θεᾶ] Μᾶ ἀνικητ[φ] κατ' εὐχὴν δοῦλον ὄν[ό]ματι Κάσαρδρον ἐχαρ[ι]σμόμην ἔχο[υ]σα τριῶν τέκνων δίκην ἐφ' ὅσον τε ζῶω ἀπὸ ἑαυτο[ῦ] με τραφῆνε. [Ἐ]στηλογράφησα <τ>ο<ῦ> τον καὶ τὴν ὠνὴν ἀνέθηζ[α] καὶ τῆς ζοῆς χρόνον μοι εἶνα προσμένη.

Στοὺς τελευταίους στίχους ὁ Παπαγεωργίου (ἔ.ἀ., σ. 75) διάβασε *τὴν ὠνὴν ἀνέθικαι* τῆς ζοῆς χρόνον κ.λ. Καὶ σχολιάζει: «Στ. 20-21 Ἄρμ: τὸ ἀνέθικαι σφάλμα (ἀντὶ τοῦ ἀνέθηκα) πιθανῶς εἶναι τοῦ γράψαντος (ἐν νῷ ἔχοντος τὸ ἀνέθηκε)· εὑρον δὲ αὐτὸ ἐγὼ καὶ ἐν ἐτέρῳ ἐπιγράμματι». Οὐδὲν δηλοῦσι τὰ «ἀνέθη καὶ» Βr. Ἄλλ' εἶναι σαφὲς καὶ στὴ φωτογραφία ὅτι στὸ τέλος τοῦ στίχου 20 σῴζεται κάθετη κεραία καὶ πιθανῶς οἱ λοξές κεραίες ἐνὸς κ. Πιθανώτατη λοιπὸν γίνεται ἡ συμπλήρωση: *ἀνέθηκα καί*, ποῦ αἶρει τὰ προσκόμματα.

Δίνω ἐπίσης εἰκόνα (πίν. 122) τῆς ὑπ' ἀριθ. 9 ἐπιγραφῆς (με τὴν ἀρχὴ καὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 10), τῆς ὁποίας τὸ κείμενο εἶναι: *Ἀγαθῇ Τύχῃ. Φάβιος Γραφικός καὶ Ἰουλία Χρήστη ἡ γυνὴ αὐτοῦ κατὰ χρηματισμὸν θεᾶς Μᾶς ἀνικητόν δωροῦνται παιδαγείδιον ὀνόματι Ζώσιμον τὸ γεννηθὲν ἐκ παιδίσκης αὐτῶν Θεσσαλονείκης ἐν τῷ ΑῤΤ ἔτει. <Α>ἰδοναίον ΒΑ. Εὐτυχῶς.*

Δίνω ἐδῶ εἰκόνα καὶ κείμενο τριῶν ἀκόμῃ ἐπιγραφῶν με τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ τίς περιλάβω στὴν προσεχῆ δημοσίευσιν.

Σὲ βωμό, ποῦ ἦταν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ χωραφιοῦ κάτω ἀπὸ τὸ σπήλαιον (Σ παρὰ τὸν ἀριθ. 17, παρὲνθ. πίν. 3) διαβάζομε (πίν. 123α):

Φάβιον Καλλιρόη.

Στὴν πλευρὰ ἄλλου βωμοῦ (ἀπὸ τὸ χωράφι τοῦ Πέτρου Λουσιώτη, κοντὰ στὴν ΝΑ πύλη) ἐπιγραφὴ ἐπιτύμβια εἶναι ἀσύντακτη καὶ ἀνορθόγραφη καὶ κακοχαραγμένη, μάλιστα στοὺς στίχους 3-4, ὅπου τὸ περίεργον Η, προτελευταῖο στὸ στίχ. 3, καὶ τὸ ἀκατανόητο C, πρῶτο στὸ στίχ. 4. Ὑποθέτω (πίν. 123β):

1. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Μᾶς ναὸς ἐν Ἐδέσσει κ.λ., «Ἀθηνᾶ», τ. 12 (1900), σ. 65 κ.ἐ., Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 206 κ.ἐ., ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

*Εὐπορία Παραμόνου Κράτορος τοῦ ὑοῦ
ἐαντῆς, <ἐτον>ς ΑΒ, καὶ ἐαντῆς ζῶσα
ἐκ τῶν ἰδίῳι ἡρώα.*

Εἶναι σημαντικό ἓνα κείμενο μὲ τόσους βαρβαρισμούς, ὅταν τὰ ὀνόματα εἶναι «ἀκραιφνῶς» ἐλληνικά.

Δυσκολίες συναντοῦμε καὶ στὴν ἐπόμενη ἐπιγραφή, ἐδῶ πιὸ πολὺ ἀπὸ κακὴ χάραξη καὶ διατήρηση. Εἶναι χαραγμένη σὲ δύο ἐπ'ἀλλήλα ἀρχιτεκτονικά μέλη, ποὺ βρέθηκαν ἀπανωτὰ μόλις μπαίνομε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ΝΑ πύλης (πίν. 114, στὸ βάθος). Ὁ χαρακτήρας τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς κυρίως πείθει ὅτι εἶναι μία καὶ στὰ δύο μέλη, τὰ ὅποια ὅμως δὲν εἶναι στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ὅπως δείχνουν οἱ τόρμοι τοῦ κάτω μέλους καὶ τὸ χῶμα πάνω στὸ ὁποῖο πατάει (πίν. 124β). Ἐξ ἄλλου στὴν ὑπερκείμενη ἐνέπιγραφη πλίνθο, μὲ συμφυῇ σπεῖρα βάσεως κίονος, ἀποδόθηκαν κομμάτια συνανήκοντα ποὺ βρέθηκαν σκόρπια (πίν. 124α) καὶ τοποθετήθηκαν ὅπως δείχνει ἡ εἰκόνα τοῦ πίν. 116, κάτω ἀριστερά. Διαβάζω:

Υπὲρ ἐσχῆς θεῶ Πρε[-] καὶ Ἰκαρίλλα καὶ Ἐθερίου.

Ἄν τέτοιες ἐπιγραφές εἶναι εὐπρόσδεκτες γιὰ μιὰ ἐποχὴ παρακμῆς τοῦ τόπου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, βοηθοῦν ἐξ ἄλλου νὰ καταλάβουμε ὅτι δὲν πρέπει νὰ σταματήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ στὰ ρωμαϊκὰ στρώματα.

Ἐλπίδες γιὰ καλύτερες μέρες, θὰ ἔλεγα, ὑπάρχουν. Εἶναι π.χ. ἡ ἐπίστεψη στήλης (πίν. 125α)¹ καὶ θραύσματα γλυπτῶν μαρμαρίνων (πίν. 125β-γ καὶ 126α-γ).

Ἐνθαρρυντικά ἐπίσης εἶναι διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικά μέλη, τεκμήρια λαμπρῶν κτηρίων τῶν χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας, ἡ ὁποία ὅμως δὲν θὰ ἀφάνισε τελείως τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότερης κοσμοκρατορίας. Εἰκονίζομε ἐδῶ δύο τεμάχια γείσου μὲ γεισίποδες κ.λ. (πίν. 127α-β). Ἄλλα μαρμάρια ἀρχιτεκτονικά κομμάτια καὶ θραύσματα γλυπτῶν διακρίνονται, ὅπως βρέθηκαν διάσπαρτα γύρω στὴν πύλη κυρίως (πίν. 114, μπροστά, ὅπου γεῖσο, πώρινες βάσεις στηλῶν κ.λ., πίν. 116, μπροστά, ὅπως τὰ βρήκαμε συγκεντρωμένα ἴσως ἀπὸ τὸν Πελεκίδη, πίν. 117, ἄλλα διάσπαρτα, ὅπως βρέθηκαν, καὶ ἄλλοι).

Στὶς μέρες τῆς δουλείας θὰ πρέπει νὰ χαραχθῇ, ἀπὸ σκοποῦς τῆς πύλης ἴσως, πάνω σὲ ἐντειχισμένα στίς παραστάδες τῆς μάρμαρα, ἀνθρωπάκια καὶ ἄλλα χαράγματα (πίν. 128α-β).

Σὲ παλαιοχριστιανικά μνημεῖα ἀνήκουν πολλὰ μαρμάρια καὶ λίθινα ἀρχιτεκτονικά καὶ ἄλλα διάσπαρτα εὐρήματα, ὅπως θραῦσμα κορινθιάζοντος κιονοκράνου μὲ φανερά ἵχνη τρυπάνου (πίν. 129α) καὶ ἄλλο σύνθετο

1. Πρβλ. ἔγχρωμη εἰκόνα ὁμοίας ἐπιστέψεως στήλης τῆς Πέλλας, «Δομή», τ. 13, λ. Πέλλα, σ. 10, ἀριστερά.

κιονόκρανο (πίν. 129β)¹, ἀμφικιόνια διλόβων παραθύρων, ὅπως ἓνα ἀκέραιο (πίν. 130α-β) καὶ ἄλλο κομμάτι, ποῦ σώζει γόμοφο μολυβδοχορημένο (πίν. 130γ).

Εἰκονίζονται ἐδῶ ἐπίσης: Μέρος βάσεως ἀμφικιονίσκου μὲ ἐγχάρακτο σταυρὸ στὴν πλάγια ὄψη (πίν. 131α), θραῦσμα μαρμαρίνου θωρακίου ἐγκιβωτισμένου στὴ στρώση τοῦ διαδρόμου τῆς αὐλῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸς τὸν ἀνατολικὸ κῆπο τῆς (πίν. 131β), ἡμίτομο σχεδὸν ἐπιστέψεως ἀμφικιονίσκου μὲ ἀνάγλυφο σταυρὸ στὸ μέτωπο τοῦ ἐπιθήματος (131γ)² καὶ ἓνα ἀπὸ περισσότερα θραύσματα μαρμάρινης πλάκας μὲ ἀνάγλυφο σταυρὸ καὶ στίς δυὸ ὀψεις τῆς (131δ).

Μαρμάρينو ἐπὶκράνο ρωμαϊκῶν χρόνων στὸ ριζάρι (μέγ. διαστ. 0,89 × 0,81 μ., πίν. 136) εὗρέθη στὸ ροδακινεῶνα τοῦ Ἀθανασίου Γαβριηλίδου (ἀπὸ τῆς διανομῆς τοῦ 1933) στὴ θέση Τζάνιστα, ὁ ὁποῖος ἔχει παραχωρηθῇ ἤδη στὸ γαμπρὸ του Χρήστο Ἀλεξανδρίδη.

Τὸ χ α ῖ α ε ὑ ρ ῆ μ α τ α προκάλεσαν σωστικὲς ἀνασκαφές σὲ διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Ἑδέσσης. Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν δοθῇ στίς ἐτήσιες Ἑκθέσεις τῆς Ἑφορείας στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο. Ἀπὸ κεραμοσκεπὴ τάφο στὸν Ἅγιο Λουκά προῆλθεν ἀρυτῆρ εἰκονιζόμενος ἐδῶ (πίν. 132α)³. Ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ εὐρήματα εἶναι καὶ ὁ δακτυλιόλιθος (πίν. 132β), τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάγλυφη κεφαλὴ δόθηκε σὲ σχέδιο ἀλλοῦ⁴.

Ἡ ἐπιστημονικὴ βοήθς δ. Ἀλίκη Στουγιαννάκη, ποῦ ἐπέβλεψε συνεχῶς τὶς σκαφικὲς ἐργασίες τῆς Ἑδέσσης, παρακολουθοῦσε συγχρόνως καὶ τὶς πάσης φύσεως σκαφικὲς ἐργασίες στὴν πόλη καὶ στὴν περιοχὴ τῆς. Ἔτσι μπόρεσε νὰ διαπιστώσῃ ἀποκάλυψη ἀρχαίων σὲ οἰκόπεδα καὶ ἀγροκτήματα, ὅπου ἐνεργήσαμε ἐν συνεχείᾳ σωστικὲς σκαφές:

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου τῆς Μαρίας Καρακουσάκη στὸν Β' συνοικισμό, ὁδὸς Ἰκονίου, φάνηκε, ἀρχὲς 1968, τ ὁ ρ ο σ κ ε ρ α μ ο σ κ ε π ῆ ς, στὴ νότια γωνία τοῦ οἰκοπέδου, σὲ βάθος 1,30 μ. ἀπὸ τὸ κατὰστρωμα τῆς ὁδοῦ. Μήκος 1,70 μ., πλάτος 0,50 μ. (πίν. 133α). Περιεῖχε σκελετοὺς ἐκτάδην μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὴ Β ἄκρη. Οἱ κεραμίδες, διαστ. 0,88 × 0,45 μ., πάχους 0,025 μ., εἶχαν δαχτυλιές. Ἀπὸ κτερίσματα βρέθηκαν μόνον ἓνα χάλκινο νόμισμα τελείως ὀξειδωμένο καὶ ἴχνη ἀπὸ ἄλλο χάλκινο ἀντικείμενο.

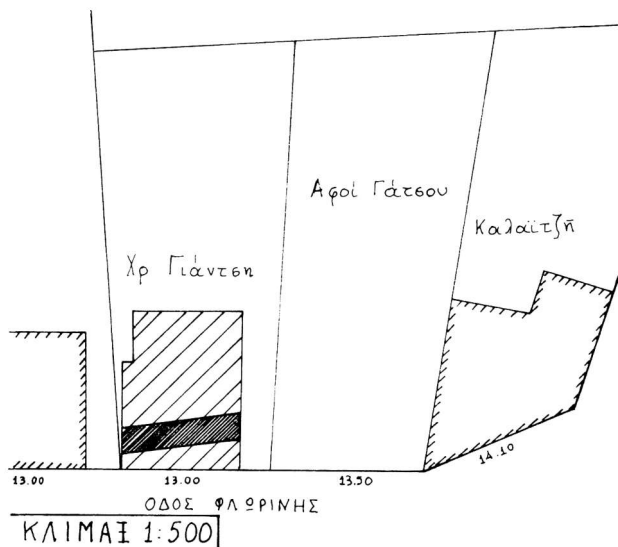
1. Εἰκὼνα τοῦ κιονοκράνου, «Δομή», τ. 13, λ. Πέλλης Νομός, σ. 15, δεξιὰ. Τὰ ἄρθρα Μακεδονία, Πέλλα κ.ἄ. στὴ «Δομή» ἔγραψε ὁ Φ. Πέτσας. Πρβλ. τώρα Μ. Παναγιωτίδης, Βυζαντινὰ κιονόκρανα μὲ ἀνάγλυφα ζῶα, «Δελτίον ΧΑΕ», περίοδος Δ', τ. ΣΤ', 1970-1972, σ. 114, πίν. 35α.

2. Ἰδὲ τώρα Δ. Ι. Παλλὰς, Ἰουστινιάνεια γλυπτὰ αἰσθητικῶς ἀνεπέργαστα. Εἰς Μνήμην Π. Α. Μιχαήλ, Ἀθῆναι 1972, σ. 420-441.

3. Πρβλ. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 284δ.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, πίν. 321ε.

Στὸ οἰκόπεδο τοῦ Χρήστου Γιάντση στὴν ὁδὸ Φλωρίνης ἀριθ. 14 (εἰκ. 33), ἀποκαλύφθηκε τὴν 5ῃ Ὀκτωβρίου 1968 κτιστὸ ὑδραγωγεῖο, τοῦ ὁποῦ τμήματα, κατὰ τὶς πληροφορίες τῆς δ. Στουγιαννάκη, εἶχαν ἀποκαλυφθῇ προηγουμένως καὶ στὰ γειτονικά οἰκόπεδα Καλαϊτζῆ, Ἀσύλου τοῦ Παιδιοῦ, ΠΙΚΠΑ, ΙΚΑ καὶ Λυμπάρη, χωρὶς νὰ προκαλέσουν ἐνέργεια τῆς

Εἰκ. 33. Τοπογραφικὸ διάγραμμα μετ' ἐνδειξὴ τῆς θέσεως ἀρχαίου ὑδραγωγείου (90)

Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφέας ἀνοίξε ὁπῇ (πίν. 133β), ἀπὸ τὴν ὁποία ἐρευνήσαμε τὸ ἐσωτερικόν. Τὸ πλάτος τῆς τάφρου, ποὺ ἀνοίξαν γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὑδραγωγοῦ εἶναι περὶ τὰ 1,85 μ. Τὰ κατακόρυφα τοιχώματα τοῦ ἀγωγοῦ ἐκτίσθηκαν ἀπὸ μέσα καὶ ἡ τοξωτὴ ἐπικάλυψη ἐγίνε μετ' ἐκμετάλλεως ἀπὸ σανίδες. Χρησιμοποιήθηκαν ἀκανόνιστοι πωρόλιθοι καὶ ἄφθονο κονίαμα. Ὑδραυλικὸ κονίαμα καλύπτει ἐσωτερικὰ μόνον τοὺς κατακόρυφους τοίχους, ἐνῶ τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μετ' ὀπτοπλίνθους διαστάσεων περὶπου $0,40 \times 0,25$ μ., μετὰ δακτυλιᾶς διαγώνιας σὲ σχῆμα Χ. Οἱ ἄρμιοι τοῦ δαπέδου καλύπτονται ἐπίσης μετ' ἐκμετάλλεως, τὸ ὁποῖο σχηματίζει παχὺ στρώμα κυρτῆς τομῆς στὴ γραμμὴ συναντήσεως τῶν τοίχων

μέ τὸ δάπεδο¹. Τὸ ἐσωτερικὸ ἔχει πλάτος 0,70 μ. καὶ ὕψος 1,10 μ. Τὸ παρακολουθήσαμε σὲ μήκος 50 μ. περίπου. Μὲ ἐλαφροῦς ἐλιγμούς κατευθύνεται πρὸς τὶς πηγές τῆς Καρακάνιας, πού ὑδροδοτοῦν καὶ τὴ σημερινὴ Ἑδεσσα.

Σὲ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Νικ. Γιόφτση στὴν ὁδὸ Ἀρχιερέως Παντελεήμονος (ἢ Μητροπόλεως), ἀντικρὺ στὴ νότια εἴσοδο τοῦ νέου Μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ἀποκαλύφθηκαν λείψανα, πού ἀποδόθηκαν σὲ τεῖχος τῆς πόλεως², ὅπως καὶ ἄλλα κοντινὰ παλαιότερα³. Πράγματι στὴ νέα αὐτὴ θέση σώζεται δόμος θεμελίου σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῶν 13 μ. τοῦ οἰκοπέδου κατὰ διαγώνιον ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΒΔ, ἀκολουθεῖ καθ' ὕψος δόμος τῆς ἀνωδομῆς διατηρημένος ἐπίσης σ' ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκταση, τρίτος δόμος διατηρεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον, τέταρτος κατὰ μέρη στὰ ἄκρα τοῦ οἰκοπέδου, καὶ μόνον ὀλίγοι λίθοι πέμπτου δόμου. Ὑψη τῶν δόμων ἐμέτρησα (ἐκ τῶν κάτω) 40 ἐκ., 38 ἐκ., 47 ἐκ., 48 ἐκ., 47 ἐκ., δηλαδὴ προφανῶς ἔχομε καὶ ἐδῶ πῶδα 32 ἐκ., γνωστὸ ἀπὸ πολλὰ μακεδονικὰ κτήρια⁴. Τὸ συνολικὸ ὕψος τῶν σωζομένων δόμων φθάνει τὰ 2,20 μ. Τόσο εἶναι καὶ τὸ πάχος τῆς ἀνωδομῆς, ἀρκετὸ δηλαδὴ γιὰ ἓνα τεῖχος. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐννοήσουμε σκέλος τείχους τῆς πόλεως κοντὰ καὶ παράλληλα στὸν κρημνὸ;

Τὰ φ ο λαξευμένον στὸν πώρινο βράχο ἀνέφερε τὴν 16.7.1968 ὁ ἀγρότης Ἰωάννης Ἀλιζώτης. Τὸν ἀποκάλυψε καλλιεργώντας τὸν ἀγρὸ του στὴ θέση Ἀ λ ἄ ν ι, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο ἀμαξωμάτων τοῦ Χατζῆ (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 307 καὶ σχέδ. 14). Ἀπὸ τὶς δύο σὲ δευτέρῃ χρήσῃ ἐνεπίγραφες πλάκες ἡ ἀκέραια σώζει ἐπιγραφή: *Μημόριον Εἰρηνικοῦ Λιάκου καὶ τῆς συμβίου αὐτοῦ Βασιλίσσης...* Μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Ἑδέσσης.

Χριστιανικὲς ἦταν καὶ οἱ ταφές πού ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴ ΒΑ παρεῖά τοῦ ἀγροῦ, ἰδιοκτησίας Τζιγιέρη στὴ θέση Κ ο ὕ φ ι α Π έ τ ρ α. Ἄν ἀναφέρονται ἐδῶ εἶναι γιατί κινδυνεύουν νὰ μείνουν ἐντελῶς ἀμνημόνευτες, ἐνῶ κατὰ ἰκανοποίησιν νὰ χρησιμεύουν καὶ γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀναδρομικά. Τὸ χωράφι τοῦ Τζιγιέρη εὐρίσκεται παρὰ τὸ 50 χλμ. τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Ἑδέσσης-Θεσσαλονίκης (εἰκ. 34). Ἡ θέσις πῆρε τὸ ὄνομα ἀπὸ μεγάλο πώρινο βράχο (ἄριθ. 6 στὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 34), κυλισμένο ἴσως ἐκεῖ. Πώρινο εἶναι καὶ τὸ ἔδαφος στὸ ὁποῖο εἶναι σκαλισμένες οἱ ταφές.

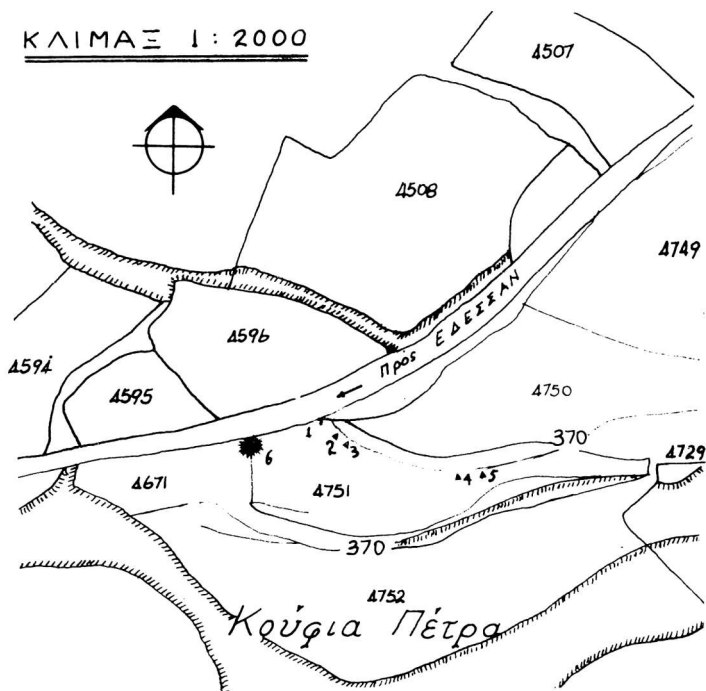
Ὁ π ρ ὠ τ ο ς τ ἄ φ ο ς βρέθηκε σὲ βάθος περὶ τὸ 1 μ. ἀπὸ τὸ ὀριζόντιο ἐπίπεδο τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ Δ πρὸς Α. Ἦταν ἀπλὸς λάκκος πλακοσκέπαστος μὲ σκελετὸ ἀνδρὸς ἐκτάδην, τὸ

1. Ἰδὲ σχέδιο τομῆς, ἀνόνσεως καὶ λεπτομερείας δαπέδου, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309, σχέδ. 15.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 378, σχέδ. 14 καὶ πίν. 316γ-δ.

3. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 210.

4. Ἰδὲ Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 55, 64, 66 κ.ά.

Εἰκ. 34. Τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς περιοχῆς τῆς Κούφιας Πέτρας
 με ἔνδειξη τῆς θέσεώς της (90)

κρανίο στη δυτική άκρη. Μεταξύ των οστών της λεκάνης εύρεθη πόρπη ζώνης, στο άριστερό πλευρό σιδερένιο μαχαιράκι και κατά τους ώμους άλλες δύο όμοιες μεταξύ τους πόρπες (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, πίν. 320ε-στ).

Σε απόσταση 9 μ. πρὸς ΝΑ βρέθηκε δ ε υ τ ρ ο ς τ ά φ ο ς όμοιος σκεπασμένος με τεμάχια θωρακίων παλαιοχριστιανικού ναοῦ σὲ δεύτερη χρήση. Μεταξύ των οστών τοῦ σκελετοῦ εύρεθη χάλκινη πόρπη ζώνης, σιδερένιο μαχαιράκι, ψήφος ἀπὸ ὑελόμαζα κατὰ τὴ θέση τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ, λίθινη ἀμφικωνικὴ ψήφος κατὰ τὸ στήθος καὶ μεταλλικὸ κωδωνόσχημο περίαπτο. Δυὸ καρδιόσχημα χάλκινα ἐλάσματα διάτρητα καὶ ἄλλο χάλκινο ἀντικείμενο συμπληρώνουν τὰ εὐρήματα.

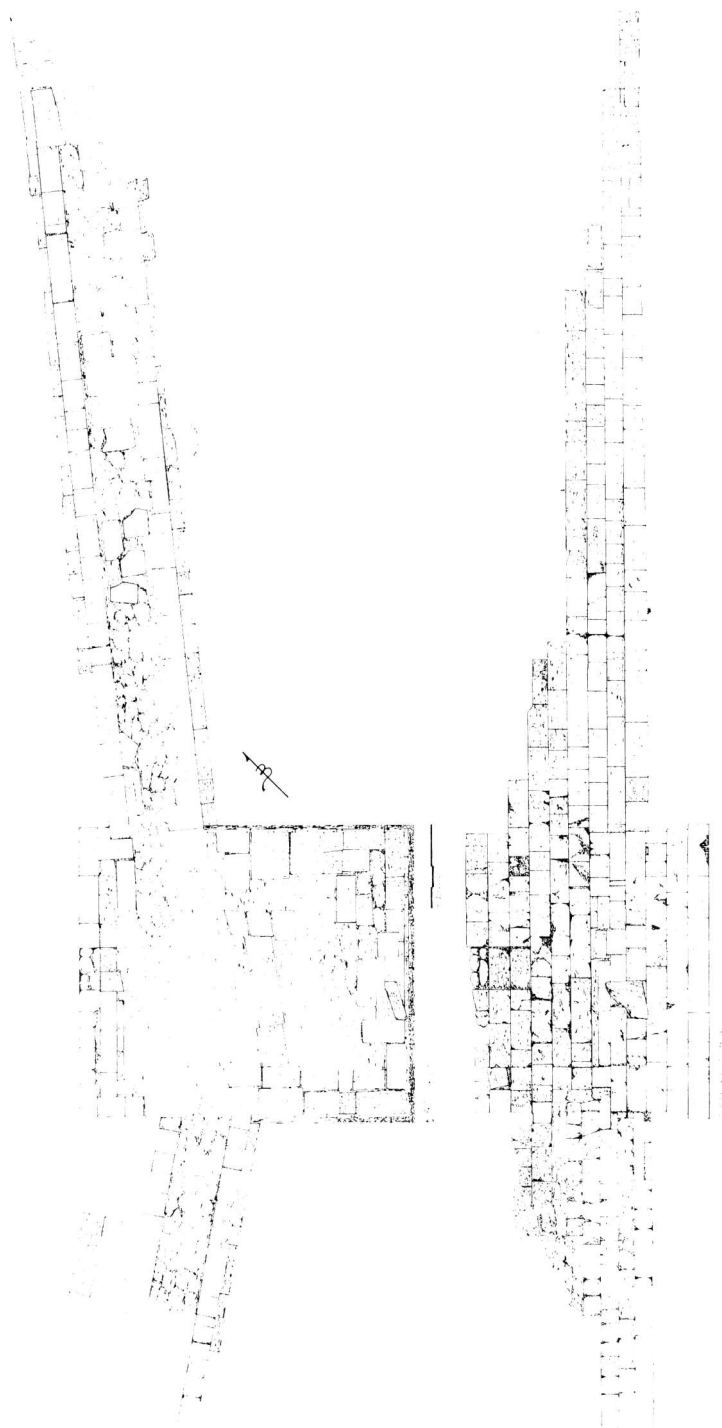
Ὁ τ ρ ί τ ο ς τ ά φ ο ς εύρεθη, περί τὰ 4 μ. πρὸς ΝΑ τοῦ δευτέρου, σκεπασμένος με σχιστολιθικὴς πλάκες, ὅπως ὁ πρῶτος. Εἶχε τὸν προσανατολισμὸ τοῦ δευτέρου καὶ περιείχεν ἐκτὸς τοῦ σκελετοῦ (πίν. 134α), μιᾶς πόρπης ζώνης καὶ μιᾶς ἀμφικωνικῆς πῆλινης ψήφου, πῆλινη ἀγάνωτη χύτρα καὶ ἄλλο ἄγγειο σὲ κομμάτια παρὰ τοὺς ἄκρους πόδες. Ὁ σκελετὸς περισυνελέγη καὶ φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο τῆς Ἑδέσσης. Οἱ τάφοι ὑπ' ἀριθ. 1-3 εἶχαν διαστάσεις περίπου 2×0,60 μ.

Πλατύτεροι ἦταν οἱ τάφοι ὑπ' ἀριθ. 4-5 (πλάτος περίπου 1,35 μ.) καὶ δέχθηκαν ὁμαδικὲς ταφές. Ὁ τ έ τ α ρ τ ο ς τ ά φ ο ς εύρεθη περί τὰ 42 μ. πρὸς ΝΑ τοῦ τρίτου. Ἔγινε ἀντιληπτὸς ἀπὸ σχιστολιθικὴ πλάκα ποῦ ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους καθὼς ἦταν τοποθετημένη κατακόρυφα. Σὲ βάθος 2,50 μ. ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ βρέθηκαν τέσσερες σκελετοὶ ἐνηλίκων καὶ μεταξύ των δύο πρὸς Δ κρανίον πῆλινον ἀγάνωτο ἄγγειο (πίν. 134β).

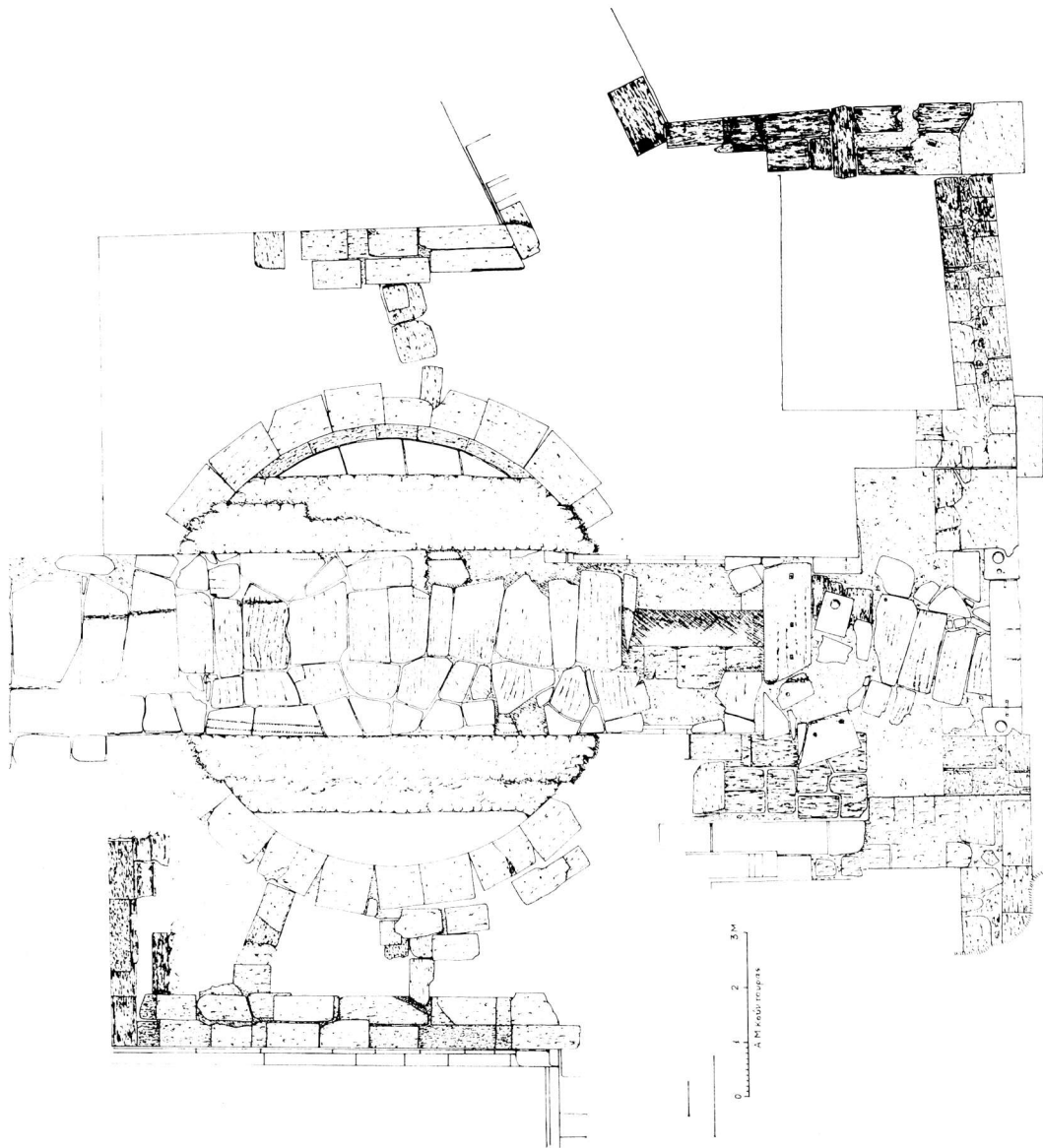
Ὁ π έ μ π τ ο ς τ ά φ ο ς ἦταν ἐπίσης σηματοδεδειμένος με σχιστολιθικὴ πλάκα. Σὲ βάθος 2,90 μ., ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ εύρέθησαν κρανία καὶ σκελετοὶ πολλοί, ἀνάμικτοι (πίν. 134γ). Μεταξύ αὐτῶν καὶ σκελετὸς παιδιοῦ.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς τῆς Δ ε ξ α μ ε ν ῆ ς Φ ο ρ τ ῖ σ ε ω ς τ ῆ ς Δ Ε Η κατὰ τὸν πόδα των καταρρακτῶν, ἡ Ἐφορεία συνεντάσθηκε με τὶς ἀρμόδιες Ὑπηρεσίες τῆς Νομαρχίας Πέλλης καὶ τῆς ΔΕΗ στὴν Ἑδέσσα, στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ προληφθοῦν κίνδυνοι γιὰ τὶς ἀρχαιοτάτες ἢ γιὰ τὰ ἔργα τῆς ΔΕΗ, ποῦ θὰ προέκυπταν, ἂν κατὰ τὴν πορεία των ἔργων παρουσιάζονταν ἀρχαιοτάτες. Ἡ ΔΕΗ καὶ μόνον γιὰ λόγους κατασκευαστικῆς προνοίας ἐπρόκειτο νὰ ἐρευνήσῃ τὸ ὑπέδαφος σ' ὅλην τὴν ἑκτασὴ των ἔργων. Ἐτσι παρακολογήσαμε τὴν ἐκτέλεσιν (παρ. 10):

1. Περιστροφικῶν γεωτρήσεων με χειροκίνητο γεωτρήπανο.
2. Ἐρευνητικῶν φρεάτων καὶ
3. Περιστροφικῶν γεωτρήσεων.

Παφού. Πίν. 4. Κάτοψη καὶ ἐξωτερικὴ ὄψη τείχεος με πύργο παρὰ τὴν Ἱ. Μονὴ
Ἁγίας Τριάδος, κατὰ τὰ σημεῖα ἐπ' ἀριθ. 15-14 Ποβ. παφούθ. πίν. 6 (ἄνω) (90)

Παρένθ. πίν. 5. Κάτοψη λειψάνων κατά τη Ν.Α. πύλη του τείχους της κάτω πόλεως της Ἐφέσου (90)

Τὰ προϊόντα τῶν γεωτρήσεων καὶ τῶν φρεάτων τὰ παρακολουθοῦσαμε καθημερινά καὶ μᾶς ἐβεβαίωναν πὼς δὲν ὑπῆρχαν στρώματα ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ μόνον ἀλλεπάλληλα στρώματα ἱζημάτων ἀδιάφορα ἀρχαιολογικῶς (παρένθ. πίν. 11). Οἱ γεωτρήσεις ἔφθασαν μέχρι βάθους 90 μ. περίπου.

Ἡ ΔΕΗ συγκατετέθη καὶ κατέβαλε τὴ δαπάνη γιὰ τὴν συμπληρωματικὴ ἐκτέλεση δοκιμαστικῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν, μὲ τις ὁποῖες ἐρευνήσαμε ὅλην τὴν ἑκτασὴ ὥς 15 μ. βάθος. Ἐγιναν περὶ τις 20 τέτοιες δοκιμαστικὲς τομὲς συνολικοῦ μήκους πάνω ἀπὸ 600 μ. (παρένθ. πίν. 10). Ἐτσι βεβαιωθήκαμε πὼς δὲ ὑπῆρχαν κίνδυνοι οὔτε καταστροφῆς ἀρχαιοτήτων μὲ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἔργων οὔτε ἀναστολῆς ἢ ματαιώσεως μερικῆς ἢ ὀλικῆς τῶν ἔργων ἀπὸ ἐνδεχόμενη ἀποκάλυψη σπουδαίων ἀρχαίων, στὴν ἔδρα τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Ἡ ἐκτέλεση τῶν ἔργων, τὴν ὁποία ἐπίσης παρακολουθήσαμε ἐν συνεχείᾳ (πίν. 135), ἦταν μιὰ πανηγυρικὴ ἐπιβεβαίωση ὅτι βορείως τοῦ μεγάλου καταρράκτου δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιότητες¹ (ἐννοεῖται, μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου!).

Γενικὸ συμπέρασμα. Τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς προανασκαφικῆς καὶ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας στὴν περιοχὴ τῆς Ἑδέσεως ἦταν σημαντικά. Πρῶτα δώσαμε τὸ παρὸν σ' ἓνα τόπο, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία πρέπει νὰ εἶναι παροῦσα, γιὰ πολλοὺς καὶ εὐνόητους λόγους, συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως. Ἡ Ἑδεσσα εἴτε κατέχει ἀκριβῶς τὴ θέση τῶν Αἰγῶν (ἡ ἐξακριβωσὴ ἐπείγει) εἴτε ὄχι, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους τόπους τῆς Ἑλλάδος. Ὡς τώρα τὴν ἀφήσαμε σὲ πλήρη ἀφάνεια. Κρῦβει τὰ λείψανα τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος της, τὸ ὁποῖο παρουσιάζει παγκόσμιο ἐνδιαφέρον, κάτω ἀπὸ ἀρδευτικὰ αὐλάκια, σ' ἓνα ἀγριότοπο μὲ ἡμερὴ καὶ ἄγρια βλάστηση.

Εἶναι τώρα εὐχάριστο, ὅτι γνωρίζομε τὸν περίβολο τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως, πύργους καὶ πύλες της, ποὺ ὁδηγοῦν στὰ καίρια σημεῖα της, ἐπιγραφές, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πήλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα, τὰ ὁποῖα κατανέμονται σὲ πάνω ἀπὸ 10 αἰῶνες ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. μέχρι τῶν παλαιохριστιανικῶν καὶ ἀκόμη νεωτέρων χρόνων.

Τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο εἶναι δύσκολο καὶ δαπανηρὸ, γιατί τὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως εἶναι μεγάλον καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν ἀπαλλοτριώσεις, διαρρύθμιση στὰ τρεχούμενα νερά κ.λ. Ἀλλὰ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τὴν ἐπιβάλλει τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κοιτίδα καὶ τὴ μητρόπολη τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου. Προρρωμαϊκὰ λείψανα συνεχίζονται ἀσφαλῶς κάτω ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ στρώματα ποὺ θίξαμε. Ἡ Ἑδεσσα καὶ τὸ Δῖον θὰ δώσουν τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: «who were the Macedonians»?

1. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 205 κ.ε. (Φ. Πέτσας).

91. Ἑδεσσα, διαφορά. Συχνές αναφορές έγιναν κατά την τριετία 1968-1970 στις ἐπιγραφές τῆς Ἑδέσσης. Στὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Α' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία¹, ὁ καθηγητὴς J. M. R. Cormack² ἔδωσε ἀπολογισμό τῆς ἐργασίας πού ἔγινε μὲ τὶς ἐπιγραφές τῆς περιοχῆς: Ὁ Delacoulonche, πρὶν ἀπὸ ἑκατὸν τόσα χρόνια, γινώριζε μόνον 12, ἔγιναν τώρα 65. Ἀπ' αὐτές 20 εἶναι συγκεντρωμένες στὸ τζαμί-Μουσεῖο, 15 εἶναι ἀδημοσίευτες. Οἱ περισσότερες εἶναι ἐπιτύμβιες, δύο μόνον ἐλληνιστικές, ἄλλες εἶναι ἀναθηματικές στὴ θεὰ Μᾶ, στὸ Δία Ὑψιστο κ.λ., δύο εἶναι ἐφηβικοὶ κατάλογοι. Στὴ συνέχεια τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ ὁ Cormack διορθώνει καὶ ὑπομνηματίζει μερικές ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες ἐπιγραφές.

Γιὰ τὶς ἀπελευθερωτικές ἐπιγραφές τῆς Ἑδέσσης (ἀλλὰ καὶ τῆς Σκύδρας, Βεροίας καὶ Λευκόπετρας) ἰδὲ σχόλια τῶν J. καὶ L. Robert³, πού σχολιάζουν μελέτη τοῦ D. Nörr⁴, ὁ ὁποῖος μελετᾷ ἀπελευθερώσεις ὑπὸ τύπον ἀφιερώσεως, 3ου αἰ. μ. Χ. Προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Μακεδονία (Ἑδεσσα, Βέροια, Σκύδρα) καὶ ἀπ' ἄλλοι. —Τὶς παρατηρήσεις τοὺς⁵ σὲ ἐπιγραφή πού δόθηκε σὲ Χρονικά⁶, δὲν εἶχα καιρὸ νὰ ἐπαληθεύσω μὲ νέα αὐτοψία. —Ἐπιγραφές δημοσιευμένες καταχωρίζονται στὸ SEG⁷. Ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά, 14, 1974, σ. 274 κ.ε., 284, 285 κ.ἀ.

Τυχαῖα εὐρήματα ἔχουν ἀναφερθῇ στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας⁸, ἐπίσης ἐπισκευὴ τοῦ τζαμιού, πού στεγάζει τὸ προσωρινὸ Μουσεῖο⁹, ἢ παραχώρηση οἰκοπέδου κοντὰ στοὺς καταρράκτες γιὰ τὴν ἀνέγερση Μουσείου τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσας τῶν Μακεδόνων¹⁰, ἢ ὁποία ἔγινε ἀποδεκτή¹¹, ἀλλὰ τελικὰ ἢ ἀποδοχὴ ἀκυρώθηκε ἀπὸ τὴ Μαρινατικὴ πολιτικὴ μιᾶς Ὑπηρεσίας, πού ἔπρεπε νὰ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ, δηλαδὴ πανεθνικὴ.

92. Ὁ χοῖρος τῆς Ἑδέσσης καὶ οἱ Χοῖροι. Ἀπὸ τὰ σπουδαῖα προβλήματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἑδέσσης τέσσερες Ἑλληνες «ἀπέστρεψαν τὸ πρόσωπον» καὶ προτίμησαν νὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχή

1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 199 κ.ε.

2. Τοῦ ὁποίου ἐν τῷ μεταξὺ θρηνήσαμε τὸ θάνατο.

3. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 130.

4. D. Nörr, Bemerkungen zur sakralen Freilassung in der späten Prinzipatszeit, «Studie Ed. Volterra», τ. 2 (1969), σ. 619-645.

5. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 362.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 337, Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 90.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 531-537.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

9. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 362.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 325.

11. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 291.

τους σὲ ἐπιτύμβιο χοιριδίου, τὸ ὁποῖον κατέστησαν... διεθνὲς πρόβλημα!¹.
'Ἡ ἱστορία εἶναι μᾶλλον γνωστή, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴ συνοψίσωμε:

Στὶς πρώτες ἐκθέσεις μου γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων 1967 καὶ 1968 στὴν Ἑδεσσα περιέλαβα καὶ περιέργο εὔρημα, ἕνα ἀστεῖο ἐπίγραμμα σὲ μαρμάρينو ἀνάγλυφο ἐπιτύμβιο (πίν. 136). Μὲ ἐπιφυλάξεις μόνον ὡς πρὸς τὰ σημεῖα στίξεως, ἰδοὺ το:

*Χοῖρος ὁ πᾶσι φίλος τετράπους νέος ἐνθάδε κείμει,
Δαλματίας δάπεδον προλιπών, δῶρον προσενεχθεῖς.
Καὶ Διοράχιν δὲ ἐπάτησα Ἀπολλωνίαν τε ποθήσας
καὶ πᾶσαν γαίην διέβην ποσί, μούνος ἄλιπτος.
Νῦν δὲ τροχοῖο βίῃ τὸ φάος προλέλοιπα.
'Ημαθίην δὲ ποθὼν κατιδεῖν φαλλοῖο δὲ ἄρμα,
ἐνθάδε νῦν κεῖμαι τῷ θανάτῳ μηκέτ' ὀφειλόμενος.*

Γιὰ πρώτη φορὰ ἐγινε γνωστὸ εὐρύτερα τὸ πρόσφατο τότε εὔρημα κατὰ τὶς ἡμέρες τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου μὲ θέμα τὴν ἀρχαία Μακεδονία (26-29 Αὐγούστου 1968), ὅταν τὸ εἶχα στὸ Γραφεῖο μου, τοῦ Ἑφόρου Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, χάριν τῶν συνέδρων. Ἐπισήμως ἀνακοινώθηκε, μαζί μὲ τὰ ἄλλα εὐρήματα, τὴν ἡμέρα τῆς ἀνακοινώσεώς μου (28.8.1968)². Ἦταν μιὰ ἀπλὴ μνεια τοῦ κειμένου, ἡ ὁποία συνώδεψε τὴν προβολὴ τῆς εἰκόνης τοῦ ἐπιτυμβίου. Ἐνα ἀπόσπασμα τῆς ἀνακοινώσεως ἔτσι ἀπλό, ἀφοῦ μεταγλωττίσθηκε στὴν καθαρεύουσα κατ' ἀνάγκην, ἐστάλη στὸ νέο τότε περιοδικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν³, στὰ ὁποῖα ἀνακοινώνονται νέα εὐρήματα μὲ ἐπιφύλαξη τοῦ δικαιώματος τῆς ὀριστικῆς δημοσιεύσεως. Τοῦτο τὸ δικαίωμα τὸ σέβονται κατὰ κανόνα οἱ συνάδελφοι πλὴν ἐξαίρεσεων.

Στὶς ἐξαιρέσεις πρέπει νὰ ὑπαχθῇ ἡ ὁμοβροντία ποὺ ἀκολούθησε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Σπ. Μαρινάτου. Ἀντὶ τοῦ χοίρου οἱ τρεῖς τοῦλάχιστον ἐποτίμησαν Χοῖρον, καθένας μὲ ἄλλη μορφή.

Ὁ πρῶτος⁴ νομίζει ὅτι ὁ χοῖρος δὲν ἦτο ζῶον, ἀλλὰ «μόνον εἰς νεωτάτην ἡλικίαν ἐχρησιμοποίει τὰ τέσσερα ἄκρα κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὸ γνωστὸν αἶνιγμα τῆς Σφιγγός. Ὁ Χοῖρος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο δοῦλος νέας σχετικῶς ἡλικίας...» καὶ «...ὑπὸ τοὺς τροχοὺς τῆς ἀμάξης τοῦ ἀναγλύφου εἰκονίζεται κάπρος, συμβολίζων ἐκ παραδόσεως τὴν σωματικὴν δύναμιν, ἴσως δὲ τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κυρίου ὀνόματος τοῦ νεκροῦ» (ὁ ὁποῖος εἰκάζεται π ρ ω μ α λ έ ο ς).

1. Εἶναι οἱ Στ. Κουμανούδης, Χ. Μακαρόνας, Σπ. Μαρινάτος, καὶ Μ. Μιτσός.

2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 203 κ.έ., εἰδικότερα σ. 216.

3. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 186 κ.έ., τὸ ἐπίγραμμα σ. 190.

4. ΑΑΑ, ἑ.ά., σ. 422 κ.έ.

‘Ο δεύτερος¹ χωρίς λόγο επιστημονικό πολυλογεί, ἀλλ’ ἐν συνόψει νομίζει ὅτι πρόκειται «περὶ νέου μι κ ρ ο σ ῶ μ ο υ, ὕψους τεσσάρων ποδῶν... ἡτο παιδίον ὕψους 1,30 μ. περίπου»!

‘Ο τρίτος², μὲ τίτλον «Περὶ τοὺς χοίρους τῆς ‘Εδέσσης», ἀρχίζει μὲ τὴν διαπίστωση: ‘Ο παρὰ τὴν ‘Εδεσσαν ταφεῖς Χοῖρος ἦτο «εἶδος ‘Αθιγγάνου τὸν βίον καὶ τὰ ἰδανικά» καὶ συνεχίζει: «...περιεπλανάτο μόνος εἰς τὸν κόσμον. Πρέπει ἄρα νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι μετὰ τὴν τροχαίαν συμφορὰν ἐπέζησεν ἀρκούντως, ἵνα εὐτρεπίσῃ τὸν τάφον του καὶ νὰ ὑπαγορεύσῃ καὶ τὸν ἐπικήδειόν του.... Δύο ζεύγη ὠρθομένων ἐμπροσθίων ποδῶν θέλουν νὰ δείξουν, ὅτι τοῦλάχιστον δύο τῶν ἡμιόνων... ἔχουν ἀφηνιάσει. Χρεμετίζουν ἢ ὀγκανίζουν ἀγριωτοὶ καὶ ἔχουσιν ἀναρρίψει τὰ ὦτα. ‘Αλάνθαστον τοῦτο σημεῖον ὀργῆς εἰς τὰ ἵπποειδῇ. ‘Ο Χοῖρος ἀπόλεσε τὴν ψυχραιμίαν του... Τὰ ἡνία ἐξέφυγον τῶν χειρῶν του... Τετράπους νέος σημαίνει προφανῶς τὴν νεώστι ἐπελθοῦσαν ἀλλαγὴν εἰς τὰ ἦθη τοῦ Χοίρου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ πλάνητος πεζοπόρου, μετέλλαξεν εἰς ἡνίοχον τετραπόδου (=τετράποδος) ἀμάξης. ‘Ο Νέος Τετράπους εἶναι ἐλαφρὰ αὐτοειρωνία κατὰ τὸ Νέος ‘Ηρακλῆς καὶ τὰ παρόμοια»³.

‘Ο τέταρτος⁴ ἂν μὴ τι ἄλλο εἶναι σύντομος, γράφει χωρίς ἐμπάθειαν⁵, καὶ εἰσφέρει γόνιμη ἰδέα: «ζῶον τῶν μετεχόντων εἰς ἵπποδρόμιον». Δὲν εἶχε κυκλοφορήσει τὸ τεῦχος τοῦ 1970 τῶν AAA μὲ τὰ δημοσιεύματα τῶν δύο δευτέρων, ὅταν ἔγραψα τὴν ἀπάντησή μου στοὺς δύο πρώτους καὶ τὴν ἔστειλα στὰ AAA. Μετὰ ἀναμονὴν μηνῶν μοῦ ἐδηλώθη ὅτι ὁ κ. Μαρινάτος δὲν ἐνέκρινε τὴ δημοσίευσή μου. Σὲ προσωπικῇ μου παράστασι ὁ κ. Μ. ἐπιτακτικὰ μοῦ ζήτησε νὰ μὴ ἐπιμεινῶ ν’ ἀποφύγω καὶ τὴ δημοσίευσή της ἀλλοῦ. ‘Ασυνήθιστη ἐνέργεια πανισχύρου προΐσταμένου. Τελικὰ δημοσίευσα τὴν ἀπάντησή μου (πρὸς τοὺς δύο πρώτους πάντοτε), σὲ καθαρεύουσα γλώσσα ὅπως ἦταν γραμμένη γιὰ τὰ AAA, στὰ Μακεδονικά⁶, μὲ προσθήκη⁷, διότι ἐν τῷ

1. AAA, ἔ.ἀ., σ. 424 κ.έ.

2. AAA, τ. 3 (1970), σ. 81 κ.έ.

3. ‘Αχαλίνωτη φαντασία στὴν ὑπηρεσία μιᾶς σκοπιμότητος. Συνδέεται μὲ τοὺς τρόπους Διοικήσεως τοῦ μακαρίτου. Τὸ ἀποτέλεσμα, ἀνωτ., πρῶτον μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 212. Σ’ αὐτὸ συνέβαλαν καὶ ἄλλες σοφὲς ἐνέργειες.

4. AAA, τ. 3 (1970), σ. 92.

5. Εἶναι λυπηρὸ ἢ ἐμπάθεια νὰ σκοτίζῃ τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδίαν τῆς Διοικήσεως, ἀφορητὸ νὰ παρεμβάλλεται στὴν ‘Επιστήμην. Μικρὸ παράδειγμα ἡ ὑποσημείωση στὰ AAA, τ. 2 (1969), σ. 424, σημ. 2, ὅπου ὁ ἀναγνώστης ἀστήρικτα παραπέμπεται ὅχι σὲ γραπτὰ, ἀλλὰ στὸν ἄερα!

6. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 287 κ.έ. «Ich freue mich, dass Sie so nüchtern urteilen», μοῦ γράφει σχετικὰ ὁ P. R. Franke.

7. «Μακεδονικά», ἔ.ἀ., σ. 300.

μεταξύ... διεθνοποιήθηκε τὸ πρόβλημα τοῦ Χοίρου τῆς Ἑδέσσης. Τὴ δημοσιευμένη ἀπὸ τότε γνώμη τοῦ P. M. Fraser, Διευθυντοῦ τότε τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης καὶ εἰδικοῦ ἐπιγραφικοῦ, παρέθεσα στὴν προσθήκη. Ἐκεῖ ἔδωσα παραπομπὴ καὶ σὲ *Supplementum Epigraphicum Graecum* γιὰ τὴ θέση τοῦ ἐκδότου του, εἰδικοῦ ἐπιγραφικοῦ, τοῦ C. G. Woodhead, (χ ο ῖ ρ ο ς κύρια ἀνάγνωση καὶ Χοῖρος ὡς *varia lectio*), ὁ ὁποῖος διδάσκει τὴν Ἑπιγραφικὴ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔχομε δημοσιευμένη σχεδὸν δεκασέλιδη μελέτη τοῦ τότε Διευθυντοῦ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, τῶν Ἀθηνῶν, καθηγητοῦ Georges Daux, εἰδικοῦ ἐπίσης ἐπιγραφικοῦ¹. Μετὰ λεπτομερειακὴ συζήτηση γιὰ τὰ σημεῖα στίξεως κ.λ. («tout cela est très incertain») ὁ Daux, μεταξύ τῶν «ἀθανάτων» ἤδη, χρονολογεῖ ἀνάγλυφο καὶ ἐπιγραφὴ «στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. περίπου», τονίζει τὴ μοναδικότητα τοῦ εὐρήματος καὶ διερωτᾷται: «Δικαιούμεθα γι' αὐτὸ τὸ λόγο ν' ἀμφιβάλουμε γιὰ τὴν αὐθεντικότητα ἢ τὴν ταυτότητα τοῦ Χ ο ῖ ρ ο υ μας». Ἀπαντᾷ ἀνεπιφύλκτα: «Δὲν τὸ πιστεύω ὅτι δικαιούμεθα ν' ἀμφιβάλουμε;». Καὶ ἐν συνεχείᾳ παίρνει μία-μία τὶς τέσσερες εὐφάνταστες θεωρίες καὶ τὶς ξετινάζει μὲ γαλατικὴ εὐγένεια, ἀλλὰ καὶ δηκτικότητα.

Τὸ ἴδιο κάμουν οἱ J. καὶ L. Robert² μὲ τὶς ἀντιρρήσεις — *objections fuitiles* — τοῦ Μακαρόνα καὶ μὲ τὶς φανταστικὰς ἐρμηνείες τῶν τριῶν (Κουμανοῦδη, Μακαρόνα, Μαρινάτου). Καταλήγουν: *ὅλα αὐτὰ νομίζομε πὼς εἶναι ἐσφαλμένα καὶ πὼς πρόκειται γιὰ ἓνα χαριτωμένο ἐπιτάφιο χοίρου, ὅπως τὸ εἶδε ὁ πρῶτος ἐκδότης* (Φ. Πέτσας).

Στὶς λεπτομέρειες, θὰ εἶχα νὰ παρατηρήσω ὅτι θεωρῶ ἀπίθανη τὴν ὑπόθεσιν ὅτι *Φαλλῶν Ἄρμα* εἶναι τοπωνύμιο τῆς Ἡμαθίας³. Ἐξ ἄλλου *λαλοῦν σύμβολον* πρέπει νὰ εἶναι κάτι σὰν τὸ λιοντάρι ἐπὶ τύμβια στήλην Λέοντος Σινωπέως (ἀριθ. εὐρ. Ἑθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου Γ. 770, ἐδῶ εἰκ. 35)⁴, ἐνῶ ταφόπετρα σκύλου π.χ. εἶναι μία στὴ Ρόδο, μόνο μ' ἓνα Ε στὴ βάση γιὰ ἐπιγραφὴ (εἰκ. 36)⁵. Τέτοιο ἐπιτύμβιο σὰν τὸ δικό μας εἶναι, ἀλήθεια, μοναδικὸ γιὰ ζῶο γενικὰ καὶ μάλιστα γιὰ χοῖρο⁶. Ὅμως ἡ ἀρχαία Τέχνη καὶ ἡ θρη-

1. BCH, τ. 94 (1970), σ. 609 κ.έ., μὲ ὀλοσέλιδη εἰκόνα τοῦ ἐπιτύμβιου.

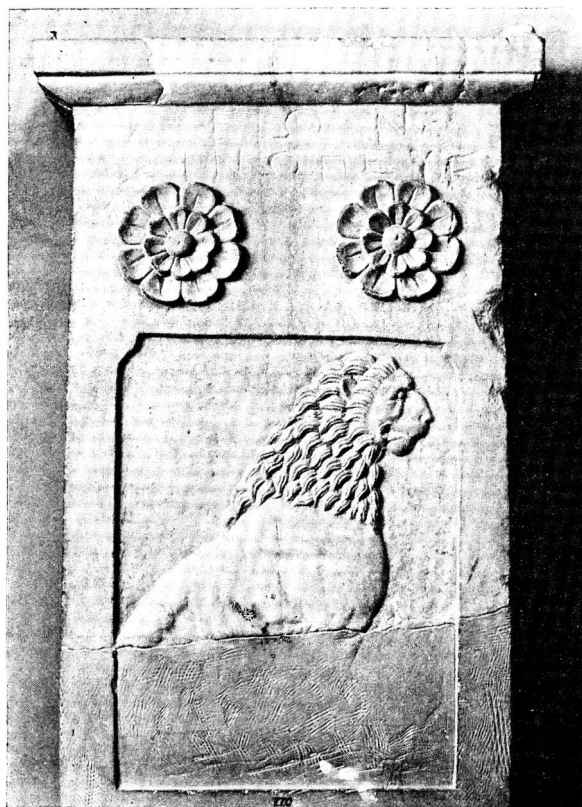
2. Bull. Épig. 1971, ἀριθ. 397. Πρβλ. 396 καὶ 398.

3. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 363.

4. Τελευταίως C. Vermeule στὸ AJA, τ. 76 (1972), σ. 55 καὶ πίν. 13, εἰκ. 11, μὲ παραπομπὴ στὸν κατάλογο τῶν Γλυπτῶν τοῦ ΕΑΜ τῆς Σ. Καρούζου, Ἀθῆναι 1968, 107.

5. Ὁφείλω τὴν πληροφορίαν καὶ τὴ φωτογραφίαν στὸν κ. Peter Fraser.

6. Ἀλλὰ ἡ δυσκολία μερικῶν νὰ τὸ δεχθοῦν ὅπως εἶναι, γιὰτὶ εἶναι μοναδικό, μοῦ θυμίζει κουβέντα τοῦ Ἀμερικανοῦ προϊστορικοῦ S. Weinberg: Οἱ ἀρχαιολόγοι εἴμαστε περιέργοι ἄνθρωποι. Θέλομε νὰ βροῦμε κάτι σπάνιο, μοναδικό, κι ἂν δὲν βροῦμε λυπούμεθα. Ἀλλὰ κι ἂν βροῦμε κάτι μοναδικό, πάλι στενοχωρούμεθα, γιὰτὶ δὲν εὐρίσκομε τίποτε ὁμοίο του γιὰ νὰ τὸ παραβάλουμε μὲ τὸ δικό μας.

Εἰκ. 35. Ἐπιτύμβια στήλη Λέοντος Σινωπέως
στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (92)

σκεία τῶν ἀρχαίων, συνεπῶς ἡ κοινωνία ἡ ἀρχαία γενικώτερα δὲν ἦταν τόσο ξένη κι ἐπιφυλακτική πρὸς τοὺς χοίρους ὅσο εἴμεθα τώρα γιὰ τὴ βρωμιά τους (ἢ τὴ βρωμιά μας), ἀπὸ ἐπίδραση ἴσως καὶ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ὅπως δὴποτε τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ μᾶς φτώχυνε καὶ σὲ πλούτη καὶ σὲ ἥθη. Ἀντίθετα «the Romans were very fond of pork»¹, pig farming στὴν Ἰταλία ἦταν

Εἰκ. 36. Ἐπιτύμβιο σκύλου στὴ Ρόδο (92)

ἀκαμία, τὰ γουρουνάκια τῆς Δαλματίας τὰ θεωροῦσαν περίφημα καὶ ὁ θεὸς ξέρεי τί ρόλο μποροῦσε νὰ ἔχη ἓνα ἐκπαιδευμένο χοιρίδιο σ' ἓνα τσίρκο, ποὺ μποροῦσε νὰ γυρίζη στὰ πανηγύρια τῆς Δαλματίας, τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ ὡς τὴν Ἡμαθία, σὲ Διονύσια τῆς Ἐδέσσης μὲ περίφημο φαλλοφόρο ἄρμα κ.ο.κ.²

Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τῆς τελευταίας τριετίας σημείωσα λίγα σχετικά πρὸς χοίρους καὶ ἀμάξια: ζωόμορφο ἀγγεῖο σὲ μορφή κάπρου, πρῶιμου βου

1. Donald Earl, *The Age of Augustus*, London 1968, σ. 129.

2. Σχετικά πρὸς τὸ ἐπιτύμβιο ἡ *Chronique* 1968-69, σ. 1060 κ.έ., ἀντλεῖ ἀπὸ AAA, τ. 2 (1969), σ. 186-191, εἰκονίζει τὸ ἐπιτύμβιο καὶ δίνει τὸ κείμενο μὲ τὴ δική μου ἀνάγνωση, ἀναφέρει τοὺς Κουμανοῦδη, Μακαρόνα καὶ Μαρινάτο, ἀλλὰ παραπέμπει στὸν D a u x, ἐ.ἀ.

αί. π.Χ.¹, τὸ χοῖρο ὡς θύμα², ἄμαξες³, εἰδώλια⁴, ὅλα χρήσιμα γιὰ μιὰ μελέτη τοῦ Χοίρου ἢ τῆς ἄμαξας στὴν ἀρχαία τέχνη. Πολλὰ ἐρανίσματα μοῦ ἔσται-
λαν «οἰκοθεν ὀρμώμενοι» φίλοι, μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, συγκινημένοι
ἀπὸ τὴν περιπέτεια τοῦ χοιριδίου, ἐν ζῳῇ καὶ μετὰ θάνατον.

93. Δ ρ ο σ ι ᾶ. Τὸ ἐνεπίγραφο ὄστρακο ἀπὸ τὴ Δροσιά, πέρασε στὸ
Bull. Épigraphique⁵. Νομίσματα μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλο-
νίκης⁶.

94. Ἀ ρ ν ι σ σ α. Ἐπιγραφή καὶ γυναικεία κεφαλὴ φυλάσσονται (ἀκό-
μα;) στὴν ΥΧ Ἀρνίσσης⁷.

94α. Σ α ρ α κ η ν ο ῖ Ἀ λ μ ω π ί α ς. Ἐπιγραφή σὲ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο,
ποὺ μοῦ εἶπαν ὅτι εὑρέθη κατὰ τὸ 1953 ἢ 1954, τὸ εἶδα τὸ 1968 (πίν. 132γ).
Ἡ ἐπιγραφή: *Στρατονείκη Κλεοπάτρῳ τῷ ἰδίῳ ἀνδρὶ καὶ τοῖς τέκνο(ι)ς ζῶ-
σιν καὶ αὐτῇ ζῶσα. Μνείας χάριν.*

*Ἄλλος *Κλεοπάτρος*, βορειοδυτικώτερα, στὸν Δήμιτσα, ἀριθ. 331.

95. Ἀ ρ α β η σ σ ὺ ς. Σχετικὴ ἀνακοίνωση, στὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο
γιὰ τὴν ἀρχαία Μακεδονία⁸. Νόμισμα ἀπὸ ἐκεῖ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς
Θεσσαλονίκης⁹.

96. Π ρ ο φ ῆ τ η ς Ἡ λ ί α ς. Inago clipeata ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Σ. Χ. Σκύδρας¹⁰.

97. Σ κ ὺ δ ρ α. Ὁ Weissbach εἶχε συσχετίσει ἀβασάνιστα¹¹ τὸ ὄνομα τῆς
ἀρχαίας μακεδονικῆς Σκύδρας πρὸς τὴν Περσικὴ σατραπεία, ποὺ οἱ Περσι-
κὲς πηγὲς ὀνομάζουν Skudra, ἀλλ' ἀπορρίπτει τὴ συσχέτιση ὁ E. Herzfeld¹².

1. U. Gehrig - A. Greifenhagen - N. Kunisch, Führer durch die Antiken-
abteilung, Berlin 1968.

2. GRBS, τ. 14 (1973), σ. 408 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 1969, Χρονικά, πίν. 311γ.

4. Στὴ δωρεὰ Παπαηλιάκη (ἀριθ. Εὔρετ. Μουσ. Θεσσ. 10414), «Μακεδονικά», τ. 14
(1974), σ. 317, ἀριθ. 108-113.

5. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 362.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

7. ΑΔ, ἔ.ἀ.

8. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 172-183. Εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Κύρρου.

9. «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 337.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 338.

11. Πρβλ. Φ. Πέτσα, Ὦναι ἐκ τῆς Ἡμαθίας, ΑΕ, τ. 1961, σ. 46 κ.έ.

12. E. Herzfeld, The Persian Empire κ.λ., μεταθανάτια ἔκδοση ἀπὸ τὸν G. Walser,
Wiesbaden 1968, σ. 348.

— Για ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφὰς ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 91 (Nörr). — Πορτραῖτο, ἀπὸ τὴν τωρινὴ Σκύδρα δῆθεν, ἀνωτ. ἀριθ. 19 (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269, ἀλλὰ πρβλ. σ. 272).

98. Σ ε β α σ τ ι α ν ά. Τυχαῖα εὐρήματα περιλαμβάνονται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἑφορείας¹.

98α. Ἀ ρ σ έ ν ι. Τὸ ἀλλόγραφον ὠνῆς καταχωρίζεται στὸ SEG², ὅπως τὸ εἶχα δώσει (ΑΕ 1961, σ. 2 κ.έ. σημ. 4, καὶ πίν. 2), ἀφοῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐμπιστευθῇ στὴν «*imaginem...ectypī praestantissimam*» τοῦ πίν. 2.

99. Γ ι α ν ν ι τ σ ά. Πορτραῖτα ἀπὸ τὰ Γιαννιτσά καὶ κοσμήματα, ἰδὲ ἀνωτ., πρῶτο μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269 καὶ 327), ἐπίσης ἀγγεῖα κ.λ. ἀπὸ τὰ χωριά Μάνδαλο καὶ Ἀξὸς (αὐτ. σ. 318 καὶ 326).

100. Π ά ι κ ο ν. Ἀναζητώντας τὸ Δύσωρον τοῦ Ἡροδότου ἢ Μ. Παπαγεωργίου καταλήγει στὸ Πάικον³.

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

101. Γ ε ν ι κ ά καὶ Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ί α. Ὁ Νομὸς Κιλκίς δὲν γνώρισε ἀκόμα τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὸ βαθμὸ πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ τοῦ θέση, στὴν καρδιά τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας, τὸ ὁποῖο διαρρέουν δύο ποτάμια ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Τὰ ποτάμια σημαδεύουν τοὺς δρόμους ἀπὸ τὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ πρὸς τὴν ἐνδοχώρα τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Ἡ διαδρομὴ τους εἶναι κατάστικτη ἀπὸ προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς (εἰκ. 37 καὶ παρένθ. πίν. 12).

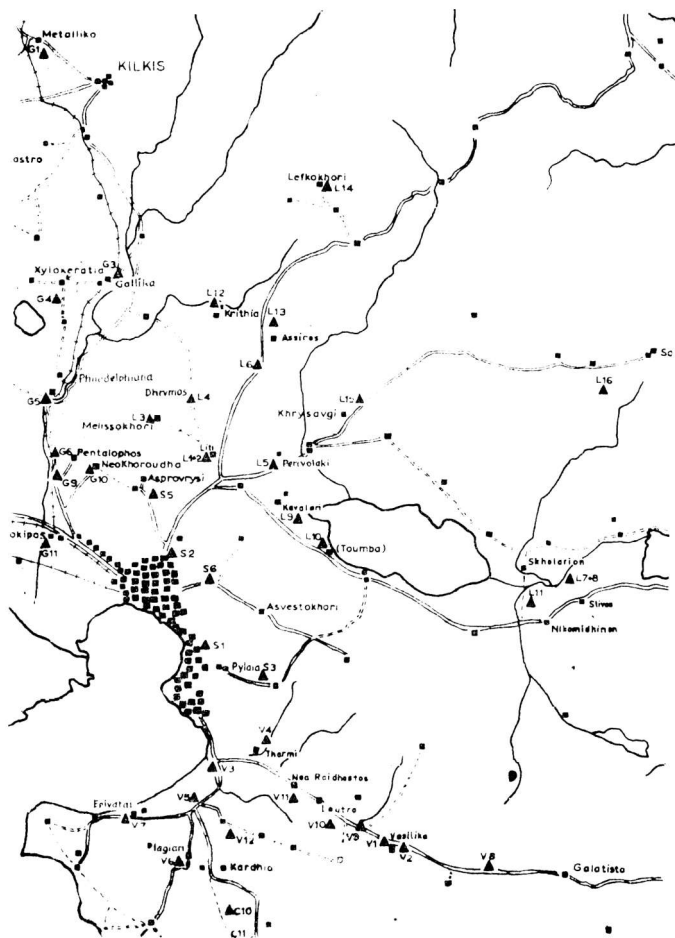
Στὴν περιοδικὴ ἔκδοση τοῦ Σουηδικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν⁴ δημοσιεύονται εὐρήματα τάφου ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα, μιὰ θέση πού εὐρίσκεται 4 χλμ. πρὸς Δ τῶν Σουλτογιαννέικων (πρ. Καλίνοβο), μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Ποντοηρακλείας (πρ. Ἑρεσελί). Τὰ εὐρήματα εἶναι παλαιά, «δωρήθηκαν» τὸ 1919 στοὺς Ἀγγλοὺς καὶ κατέληξαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Οἱ τάφοι καὶ τὰ εὐρήματά τους χρονολογοῦνται (μὲ ἐπιφυλάξεις στὰ κατέκαστα) ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. π.Χ. ὡς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ ἄρθρο παρουσιάζει

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

2. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 530.

3. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 8 κ.έ.

4. D. M. Bailey, Some Grave Groups from Chauchitza in Macedonia, «Opuscula Atheniensia», τ. IX, Lund 1969, σ. 21 κ.έ.

Είγ. 37. Οι προϊστορικοί σιτοεισμοί γύρω στο μυχό
τοῦ Θεσσαλονικέως Κόλπου (101)

ἐνδιαφέρον ἐπίσης γιὰ τοὺς παραλληλισμοὺς πρὸς ἄλλα μακεδονικά εὐρήματα (Δ. Μακεδονία, Ὁλυνθος, Ἀμφίπολη) καὶ γιὰ τὴ σχετική βιβλιογραφία. Στὴ σελ. 23 κατὰ λάθος ἔγινε Dervina τὸ Δερβένι.

Ἡ Anne Roes σὲ μελέτῃ τῆς συμβολικῆς σημασίας γεωμετρικῶν εὐρημάτων¹ ἀναφέρει καὶ τὰ πτηνόμορφα χαλκᾶ ἀντικείμενα, ποὺ γνωρίζομε ἀπὸ πολλοὺς τόπους. Παραβάλλει καὶ εἰκονίζει ἓνα παράδειγμα τοῦ Μουσείου Μπενάκη ἀπὸ τὴ Χαλκιδική (εἰκ. 34), ἐπὶ ὁμοία ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα (BSA XXIV, σ. 18 εἰκ. 12b) κ.λ.

Πληροφορίες γιὰ προϊστορικοὺς καὶ ἄλλους τόπους τοῦ Νομοῦ Κιλκίς ἰδὲ καὶ ἀνωτ., στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 219 (Ἀμυνδών), 238, 239 καὶ 240 (Τσαουσίτσα, Ἀξιοχώρι, Ἀξιούπολη, Ἀξιός), 285 (Μόρρυλος, Βράγυλαι), σ. 336 (Ποντοηράκλεια), 338 (Εὐρωπός), 261 (Δόβηρος) κ.ά.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀγγλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀγκύρας David H. French κατάρτισε κατὰλογο τῶν προϊστορικῶν τόπων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, τὸν ὁποῖον συνοδεύει χάρτης μὲ τίς θέσεις τῶν τόπων². Ἐκεῖ φαίνεται πόσο πυκνοὶ εἶναι οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ κατὰ μῆκος τῶν κοιλάδων τοῦ Γαλλικοῦ καὶ τοῦ Ἀξιοῦ (ἐδῶ εἰκ. 37 καὶ παρένθ. πίν. 12), ποὺ μένουν σχεδὸν ἐντελῶς ἀνερευνήτοι (πρβλ. Ὑπόμνημα ὀπισθεν παρενθ. πίν. 12 καὶ κατωτ., ἀριθ. 119).

102. Κιλκίς, Μουσεῖο. Στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ Νομοῦ Κιλκίς θὰ συμβάλῃ τώρα τὸ τελειωμένο Μουσεῖο του. Ἀρχισε ἡ κατασκευὴ του τὸ 1967, συνεχίσθηκε κατὰ τὰ ἔτη 1968 καὶ 1969 καὶ περατώθηκε τὸ 1970³.

Ἐν τῷ μεταξύ συγκεντρώθηκαν ἐκεῖ τὰ ἀρχαῖα ποὺ φυλάσσονταν σὲ δυὸ μαγαζιά τῆς Ἀγορᾶς τῆς πόλεως καὶ τὰ πλοῦτῃ τοῦ νέου Μουσείου μεγάλωσαν καὶ μὲ ἄλλα νέα εὐρήματα, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὸν ἀρχαῖο κοῦρο ἀπὸ τὸν Εὐρωπό, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ συγκολλήθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἐπανῆλθε στὴ θέση του στὸ Κιλκίς (ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 103).

103. Εὐρωπός. Ἡ εὕρεση τοῦ κούρου καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δημοσιεύθηκαν ἤδη σὲ ἐλληνικά καὶ ξένα περιοδικὰ μὲ εἰκό-

1. Anne Roes, Les ex-voto de bronze de l'époque géométrique, RA, τ. 1970, σ. 195 κ.έ., ἰδίως σ. 207.

2. D. H. French, Index of Prehistoric Sites in Central Macedonia, Athens 1967 (διανεμήθηκε ἰδιωτικῶς).

3. AA, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 325, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 3 καὶ 291, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 4 καὶ 354.

νες του¹. Ἀναφέρεται ἐπίσης νέο ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο². Ἐν τούτοις ἀκόμα τὸ 1967 γράφεται ὅτι ὁ Εὐρωπὸς εἶναι «fast spurlos untergegangen»³.

104. Τοῦ μ. π. α. Σὲ γαλλικὴ ἐκδοση τῶν Ὑλικῶν Δομῆς τοῦ Ἀ. Ὁρλάνδου δημοσιεύεται Κατάλογος τῶν «μακεδονικῶν» τάφων, ὅπου ὁ ὑπ' ἀριθ. 14 (inedite) εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ὑπ' ἀριθ. 15 (ποῦ δημοσίευσσα στὸ Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὁρλάνδον)⁴.

105. Παλατιανό. Ἀπὸ τὶς ἐτήσιες ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας γιὰ τὶς ἀνασκαφές καὶ τὰ εὐρήματα στὸ Παλατιανό⁵ ἀντλοῦν τὰ ξένα σχετικὰ δημοσιεύματα⁶.

106. Μόρρυλος, Βράγυλαι, Μεσιά, Πλατασιά, Καμπάνης, Ἐλευθεροχώρι, Ἀκρίτας, Λίμνη Πρασιάς. Στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης καταχωρίσθηκαν λ.λ. Μόρρυλος καὶ Βράγυλαι⁷. Νέα εὐρήματα ἀναφέρονται στίς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας ἀπὸ τῆς Μεσιά, τῆς Πλατασιά, τὸν Καμπάνη καὶ τὸν Ἀκρίτα⁸. Κατὰ περιοδεῖα μας μὲ τὸν τότε Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Γ. Δεσποῖνη εἶδαμε στὸ Ἐλευθεροχώρι θραῦσμα ἀετωματικῆς στήλης ποῦ ἔσωζε τὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ ἀετώματος καὶ κατωτέρω τὸ τέλος πατρωνύμου: Ἀλεξάνδρου. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τὸρμος μὲ αὐλακα καὶ στήν ἀπόληξιν τοῦ ἀετώματος δεξιὰ λεοντοκεφαλῇ. — Ἡ Μ. Παπαγεωργίου ταυτίζει τὴν Πρασιάδα μὲ τὴ Δοϊράνη μᾶλλον παρὰ μὲ τὴ λίμνη τοῦ Μπουτκόβου⁹.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

107. Χαλκιδική, γενικά. Στις 18 Ἰουνίου 1967 ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ Μουσείου Πολυγύρου¹⁰, ποῦ προορίζεται νὰ συγκεντρώσῃ τὰ κι-

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338 κ.έ., ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν οἱ ξένοι, Chronique 1968-69, σ. 1071, Arch. Rep. 1969-70, σ. 21, εἰκ. 36a-b.

2. ΑΔ, τ. 23 (1969), Χρονικά, σ. 308.

3. C. Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 331.

4. A. Orlandos, Les matériaux de construction κ.λ., Première Partie, Paris 1966, σ. 258. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, Τὰ Ὑλικά Δομῆς, πίν. στή σ. 358, εἰκ. 389, πρὸς Les matériaux κ.λ., πίν. I, ἀριθ. 18-19!

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 400 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 105.

6. Chronique 1968-69, σ. 1067, SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 572, Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 378.

7. ΕΑΑ, Suppl., 1970 (1973), σ. 452 καὶ 453.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 308.

9. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 1 κ.έ.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 325, πρβλ. τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 291.

νητά εὑρήματα τῆς Χαλκιδικῆς, τὰ ὅποια ὡς τώρα συγκεντρώνονταν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἢ μᾶλλον διέφευγαν σὲ ἰδιωτικὲς Συλλογές καὶ Μουσεῖα μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι θερμάνθηκαν οἱ φιλάρχαιο Πολυγυρινοὶ νὰ δωρήσουν τὶς Συλλογές τους στὸ Μουσεῖο τους, ἀποθαρρύνθηκαν ἀρχαιοκάπηλοι, διευκολύνεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μιᾶς καίριας γιὰ τὴν Ἱστορία καὶ τὴν Τέχνη ἑλληνικῆς περιοχῆς. Μέσα στὴν τριετία 1968-1970 τὸ κτήριο καὶ ὁ περίβολος τοῦ Μουσείου ὁλοκληρώθηκαν¹.

Ὁ προϊστορικὸς συνοικισμὸς τῆς τούμπας τῆς λεγόμενης Κ ρ ι τ σ α ν ἂ εἶναι «ὁ σπουδαιότερος συνοικισμὸς τῆς Πρώιμης Χαλκοκρατίας» στὴ Χαλκιδικὴ καὶ «τὰ εὑρήματα δίνουν τὴν ἐντύπωση ἄμεσης ἐπαφῆς μὲ τὴν Ἀνατολή»², ἀλλὰ ἡ τούμπα περιλαμβάνεται τώρα στὸ Νομὸ Θεσσαλονίκης.

Ὁ χρόνος ἰδρύσεως τοῦ Κοινοῦ τῶν Χαλκιδικῶν πόλεων καὶ ἡ φύση τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς συζητοῦνται ἀπὸ τὸν L. de Salvo³. Ὡς χρόνος ἰδρύσεως θεωρεῖται: α) τὸ 479 π.Χ. (Ἡρόδοτος VIII, 127), β) τὸ 432 π.Χ. (Θουκυδ. I, 58, 2) καὶ γ) τὸ 382 π.Χ. (Ξενοφ. Ἑλλην. V, 2, 1). Τὰ σχετικὰ ζητήματα ἐξετάζει ὁ L. de Salvo καὶ συμπεραίνει: ἓνα κράτος Χαλκιδικὸ ὡς συμπολιτεία, στὴν ὁποία συνυπῆρχαν ἡ ὑπηρετοῦς στὸ γένος καὶ στὸ ἔθνος καί, συγχρόνως, ἡ ὑπηρετοῦς στὶς ἐπὶ μέρους πόλεις, πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν πιὸ πρῶιμη ἀρχαίῃ ἐποχῇ καὶ ἀσφαλῶς ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ κατὰ τὸν συνοικισμὸ τῆς Ὀλύμπου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Περδίκκα (πρβλ. καὶ ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 6, Larsen).

Πότε-πότε «χαλκιδικά» ἀγγεῖα, «χαλκιδικὸ» ἀλφάβητο κ.τ.τ. συγγέονται μὲ τὴ Χαλκιδική⁴.

Κάποιο φῶς περιμένουμε ἀπὸ τὰ Ἀγιορείτικα Ἀρχεῖα καὶ γιὰ τὴν ἀρχαία τοπογραφία. Ἴσως φανῇ κάποτε⁵. Γενικώτερα ἢ μερικώτερα θέματα τῆς Χαλκιδικῆς ἀναφέρονται καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 236 (προϊστορία), 269 (πορτραῖτο), 275 (κατάλ. θρα-

1. Στὶς 29 Μαΐου 1971 ἔγιναν καὶ τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου, στὰ ὅποια παρέστη — τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος — καὶ μίλησε ὁ Σπ. Μαρινάτος, ποῦ εἶχεν ἀντιδράσει ὅσο μπορούσε στὴν ἰδρυση τοῦ Μουσείου τῆς Χαλκιδικῆς!

2. IEE, τ. Α', σ. 90 καὶ 92. Γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς τούμπας Κ ρ ι τ σ α ν ἂ καὶ ἄλλων ἰδὲ τώρα Th. Pazaras, A Note on the Names κ.λ., AAA, τ. 7 (1974), σ. 268 κ.έ.

3. L. de Salvo, Le origini del κοινὸν dei Calcidesi di Tracia, «Athenaeum», τ. 46 (1968), σ. 47 κ.έ., μὲ πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Νομίζω αὐτὸ συμβαίνει π.χ. μὲ κρατήρα, ποῦ λέγεται «de Chalcidique», ἀλλ' εἶναι «χαλκιδικὸς» ὅχι ἀπὸ τὴ Χαλκιδική, Joël Schmidt, Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine, Paris 1965, σ. 134.

5. Ἰδὲ π.χ. P. Lemerle, Actes de Kutlulus, Paris 1945, σ. 161 κ.έ. (Τορὼνη κ.λ.), N. Oikonomides, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 82 κ.έ., 116 κ.έ., 195 κ.έ. P. Lemerle κ.λ., Actes de Lavra, Paris 1970, σποράδην.

κικού φόρου), 287 (Κριτσανά), 296 (ἐκθεση Μουσείου Θεσσαλονίκης), 312 (ἀγγεία) καὶ πιθανῶς 313 (δωρεές), 335 κ.έ. (νομίσματα) 340 κ.έ. (πιθανή προέλευση ἀντικειμένων ιδιωτικῶν Συλλογῶν) κ.ά.

108. Ν ο μ ί σ μ α τ α. Στὴ δυτικὴ αἴθουσα Ἐκθέσεως τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τοποθετήθηκαν τὰ νομίσματα τοῦ τετάρτου εὐρηματός τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλύνθου (1931). Ἀποτελεῖται ἀπὸ 33 ἀργυρὰ τετράδραχμα Χαλκιδέων καὶ 1 Ἀκάνθου¹.—Ἀναφέρθηκαν καὶ σὲ νομίσματα τῆς Χαλκιδικῆς ἀνακοινώσεις στὸ Α' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία².—Νομίσματα ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀνωτ., παράγρ. 47 (Α' Μέρος τῶν Χρονικῶν, σ. 335 κ.έ.).

109. Σ υ λ λ ο γ ῆ Λ α μ π ρ ο π ο ὕ λ ο υ. Ἡ Συλλογὴ Λαμπροπούλου καταγεγραμμένη τώρα περιμένε ἀκόμα κατὰ τὸ 1970 τὴ λήξῃ τῆς διαδικασίας γιὰ νὰ περάσῃ στὴν αἴθουσα ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου Πολυγύρου κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Συλλογέως Ἰωάννου Λαμπροπούλου. Γιὰ νὰ θυμίσουμε τὴ σπουδαιότητά τῆς δίνουμε ἐδῶ μερικὲς εἰκόνες μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (πίν. 138α-141α), πηλίνων πυξίδων (πίν. 141β), προτομῶν (πίν. 142α-β), εἰδωλίων (πίν. 143α,γ) καὶ κριομόρφου ἀγγείου (πίν. 143β), λύχνων (πίν. 144α-γ), καθὼς καὶ χάλκινου κράνους (πίν. 145α-β) καὶ ὀλίγων μεταλλικῶν ἀποκτημάτων τῆς πλουσίας Συλλογῆς (πίν. 146α-β)³.

110. Γ α λ α ρ ι ν ὸ ς - Ἀ γ ί α Ἀ ν α σ τ α σ ί α. Μαρμάρينو κεφάλι, πῆλινη χύτρα καὶ χάλκινος κράνος ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτῇ, ἰδὲ ἀνωτ., πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 307, 322 καὶ 327.

111. Β ρ έ α. Στὸ πολυσυζητημένο θέμα τῆς Βρέας ἔρχεται ὁ David Asheri τοῦ Ἑβραϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλὴμ⁴, γιὰ νὰ τονίσῃ τὴ σημασίαν τῆς μαρτυρίας τοῦ Θεοπόμπου (βιβλίον XXIII τῶν Φιλιππικῶν, Jacoby F. 145=Στέφ. Βυζ. λ. Βρέα), ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὴ Βρέα ἀνάμεσα σὲ ἄλλες πόλεις τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Φιλίππου στὴ βόρεια καὶ βορειοδυτικὴ Χαλκιδική. Ἐνισχύεται ἔτσι ἡ γνώμη ὅτι ἡ Βρέα δὲν εἶναι πόλις τῆς

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7.

2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 109, 252-255 κ.ά.

3. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312. Στοῦ Γ. Μπακαλάκη, ΕΕΦΣΠ Θεσσαλονίκης 1965, σ. 147 κ.έ. (ὀφθαλμωτὴ κύλικα μελανόμορφη μὲ μάσκα Διονύσου καὶ Ἀπόλλωνα κιθαρωδὸ) πρβλ. REG, τ. 81 (1968), Bull. Arch., σ. 155, ἀριθ. 190.

4. AJ Phil., τ. 90 (1969), σ. 337 κ.έ. Ἰδὲ καὶ Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 237.

Βισαλτίας, ἀλλὰ τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ σωστά διορθώθηκε τὸ χωρίο τοῦ Θουκυδίδη Ι, 61, 4 «εἰς Βρέαν» (ἀντὶ Βέρειαν) ἀπὸ τοῦς Bergk-Woodhead¹.

112. Ἀ ν θ ε μ ο ὕ ς, Γ α λ ά τ ι σ τ α. Ἐπιγραφή τοῦ Ἀνθεμοῦντος (καὶ Galatsista ἀντὶ Γαλάτιστα), ἰδὲ ἀνωτ., παράγρ. 11 (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258).

113. Ἀ γ ι ο ς Π ρ ό δ ρ ο μ ο ς. Ρωμαϊκῶν χρόνων τάφοι στὴν περιοχή τῆς Κοινότητος ἀναφέρονται σὲ ἐτήσια Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας².

114. Π ο λ ύ γ υ ρ ο ς. Γιά τὸ Μουσεῖο Πολυγύρου, ἀνωτ., ἀριθ. 107. Ἀρχαιότητες σὲ κτῆμα Ἀθαν. Καραγκάνη ἐρευνήθηκαν ἐπιφανειακά καὶ σημειώθηκαν παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα³.

115. Β ρ ά σ τ α μ α - Κ ε λ λ ί ο ν - Π λ α ν ά. Ἀπὸ τὴν πλούσια (ἀρχαιοκαπηλική) περιοχή τοῦ χωριοῦ Βραστά (τώρα Βράσταμα) καὶ τοῦ Κελλίου ἄρχισαν νὰ φθάνουν ἐπὶ τέλους καὶ στὸ Μουσεῖο ἀρχαῖα διάφορα⁴. Νομίματα ἀπὸ κεῖ ἰδὲ στὸ Α' Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 336⁵, ἀγγεῖα αὐτ., σ. 312 καὶ 321 κ.έ., ἐπιγραφή αὐτ., σ. 332 κ.έ. Ἀπὸ κρατήρα τῆς δωρεᾶς Παντάλη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης δίνουμε ἐδῶ λεπτομέρεια (πίν. 150α, πρβλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321, ἀριθ. 14, καὶ πίν. 5-6).

116. Ν έ α Ἡ ρ ά κ λ ε ι α. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 115 (ἀσημένια λειψανοθήκη), πρβλ. τώρα τὴ δημοσίευσή τοῦ Μ. Μιχαηλίδη⁶.

117. Ν έ α Κ α λ λ ι κ ρ ά τ ε ι α. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 116, πρβλ. τὴν Ἐκθεση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο καὶ νεώτερα εὐρήματα τῆς περιοχῆς⁷. Ἰδὲ καὶ Α' Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 322, 338.

118. Π ε τ ρ ά λ ω ν α. Ὁ Jan Jelinek, Διευθυντῆς τοῦ Μουσείου τῆς Μοραβίας καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἀνθρώπου στὸ Βрно τῆς Τσεχοσλοβα-

1. Πρβλ. Χρονικά, τ. 1951-1965, ἀριθ. 94, καὶ 1966-1967, ἀριθ. 65 καὶ 124.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

3. ΑΔ, ἔ.α., σ. 308.

4. ΑΔ, ἔ.α., σ. 309.

5. Μὲ χαρὰ τὰ βλέπω τώρα δημοσιευμένα, ΑΕ 1974, σ. 32 κ.έ., ἀλλ' εἶναι νεωτερισμὸς νὰ εὐχαριστοῦμε γιὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως τοῦς φίλους μας σ' ἓνα Μουσεῖο καὶ ὅχι τῇ—φιλικῇ ἐπίσης—διεύθυνσιν τοῦ Μουσείου, αὐτ., σημ. 1.

6. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 48 κ.έ.

7. ΑΔ, τ. 22 1967 (1969), Χρονικά, σ. 403, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 378.

κίας, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸν ἄνθρωπο τύπου Neanderthal καὶ Homo sapiens στὴν Κεντρικὴ καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπῃ¹, περιλαμβάνει καὶ τὸ «νεαντερταλοειδές» κρανίον τοῦ σηλαίου τῶν Πετραλώνων. Εἶναι, λέει, τὸ πρῶτο εὑρημα τοῦ εἶδους αὐτοῦ στὰ Βαλκάνια, σπουδαῖο γιὰ τὴ θέση του ἀνάμεσα στὰ Παλαιστινιακὰ εὑρήματα καὶ στὰ ὅμοια τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιο. Παλαιοντολογικὲς καὶ παιδολογικὲς (pedological) ἐνδείξεις τοποθετοῦν τὸ κρανίον στὴ θερμὴ περίοδο τῆς προτελευταίας Μεσοπαγετώδους. Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει ἀνθρωπολογικὰ τὸ κρανίον μὲ βάση τὶς μελέτες τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων (Κόκκορος, Κανέλλης, Πουλιανὸς κ.λ.) καὶ καταλήγει: Τὸ κρανίον τῶν Πετραλώνων ἀποτελεῖ σπουδαία συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς φυλογενέσεως τοῦ ἀνθρώπου στὴν Εὐρώπη. Μὲ τὸ μωσαϊκὸ τῶν ἀνατομικῶν χαρακτηριστικῶν του στηρίζει πῶς πολὺ τὰ προηγούμενα εὑρήματα μας... Μορφολογικὰ ἀνήκει στὰ πῶς πρωτόγονα γνωστὰ παραδείγματα τοῦ Homo sapiens neanderthalensis, μὲ χαρακτηριστικὰ πῶς θυμίζουν τὸν Homo erectus. Ὁ Jelinek καταχωρίζει τὰ Πετράλωνα στὶς 21 σπουδαιότερες θέσεις πῶς ἔδωσαν λείψανα Homo sapiens neanderthalensis καὶ Homo sapiens sapiens στὴν Κεντρικὴ, τὴ ΝΑ καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη.

Τὰ ἀπολιθωμένα λείψανα ζώων καὶ τὸ μοναδικὸ ἀνθρώπινο κρανίον παίρνουν τὴ θέση τους στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους². Τοποθετοῦνται χρονολογικὰ πρὶν ἀπὸ 75 ἕως 70 χιλιάδες χρόνια (κατὰ τὴ λεζάντα τῆς εἰκόνας ὅμως ἕως 50.000 χρόνια).

Τὸ θ η σ α υ ρ ὸ χ α λ κ ῶ ν ἀπὸ τὰ Πετράλωνα παραλληλίζει ὁ Keith Branigan πρὸς ὅμοιους θησαυροὺς, ἰδὲ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 322³. Γιὰ τὸ κρανίον, αὐτ., σ. 234, 236 κ.ά.

118α. Π ο ρ τ α ρ ι ᾶ. Ἀκέφαλο ἄγαλμα μαρμάρينو σὲ χωράφι τοῦ Χρ. Κουτζούχα ἀναφέρεται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων⁴.

118β. Φ λ ο γ η τ ᾶ. Κεραμοσκεπὴς τάφος στὴν αὐλὴ τοῦ Ν. Κ. Μοσχοπούλου περιεῖχε οἶνοχόη⁵.

119. Ὁ λ υ ν θ ο ς , π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ι κ ᾶ. Πολυτελεῖ ἄγγεῖα ἀπὸ τὸ Διμήνι φθάνουν στὴ Χαλκιδικὴ κατὰ τὴ Νεώτερη Νεολιθικὴ Ἐποχὴ καὶ μινυακὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὰ κέντρα τοῦ Νότου. Σημειώνονται ἐπίσης μαρτυρίες τῆς

1. «Current Anthropology», τ. 10, 5, Δεκ. 1969, σ. 475 κ.έ., ἰδίως σ. 483 κ.έ.

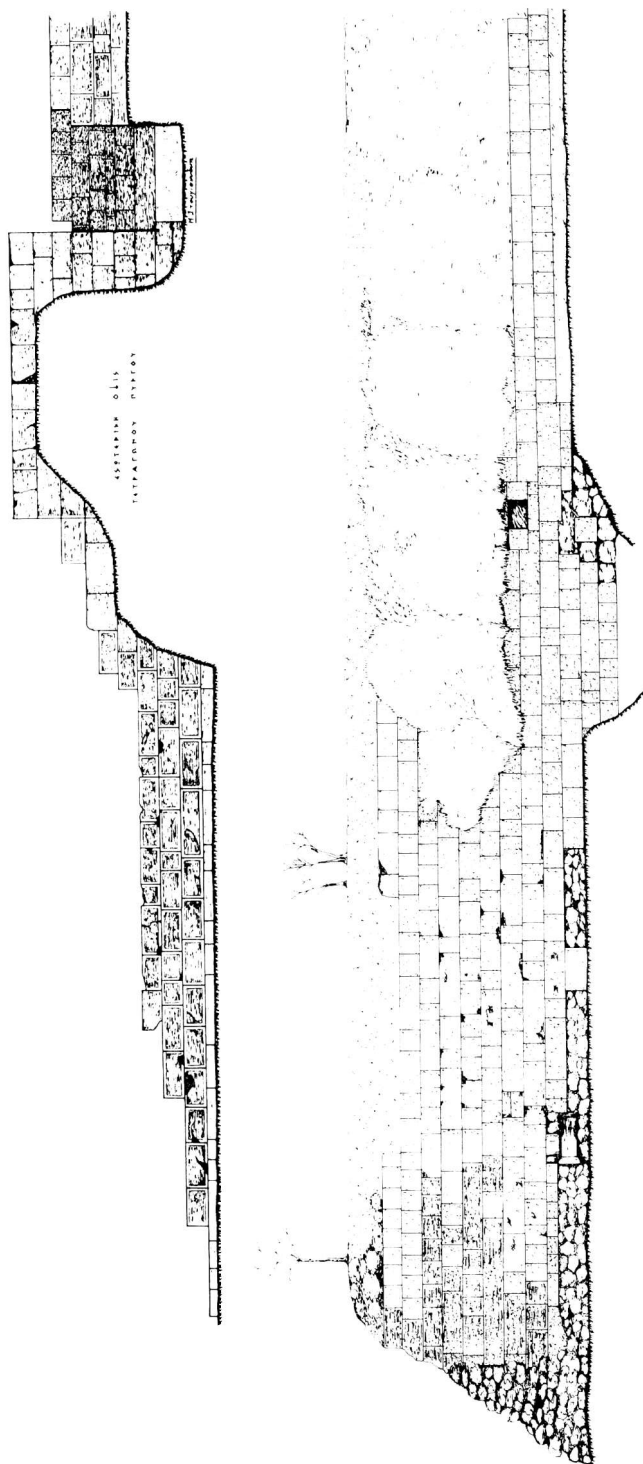
2. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 17, 35, 40, 41 καὶ εἰκ. σ. 37.

3. K. Branigan, Early Aegean Hoards of Metalwork, BSA, τ. 64 (1969), σ. 1 κ.έ.

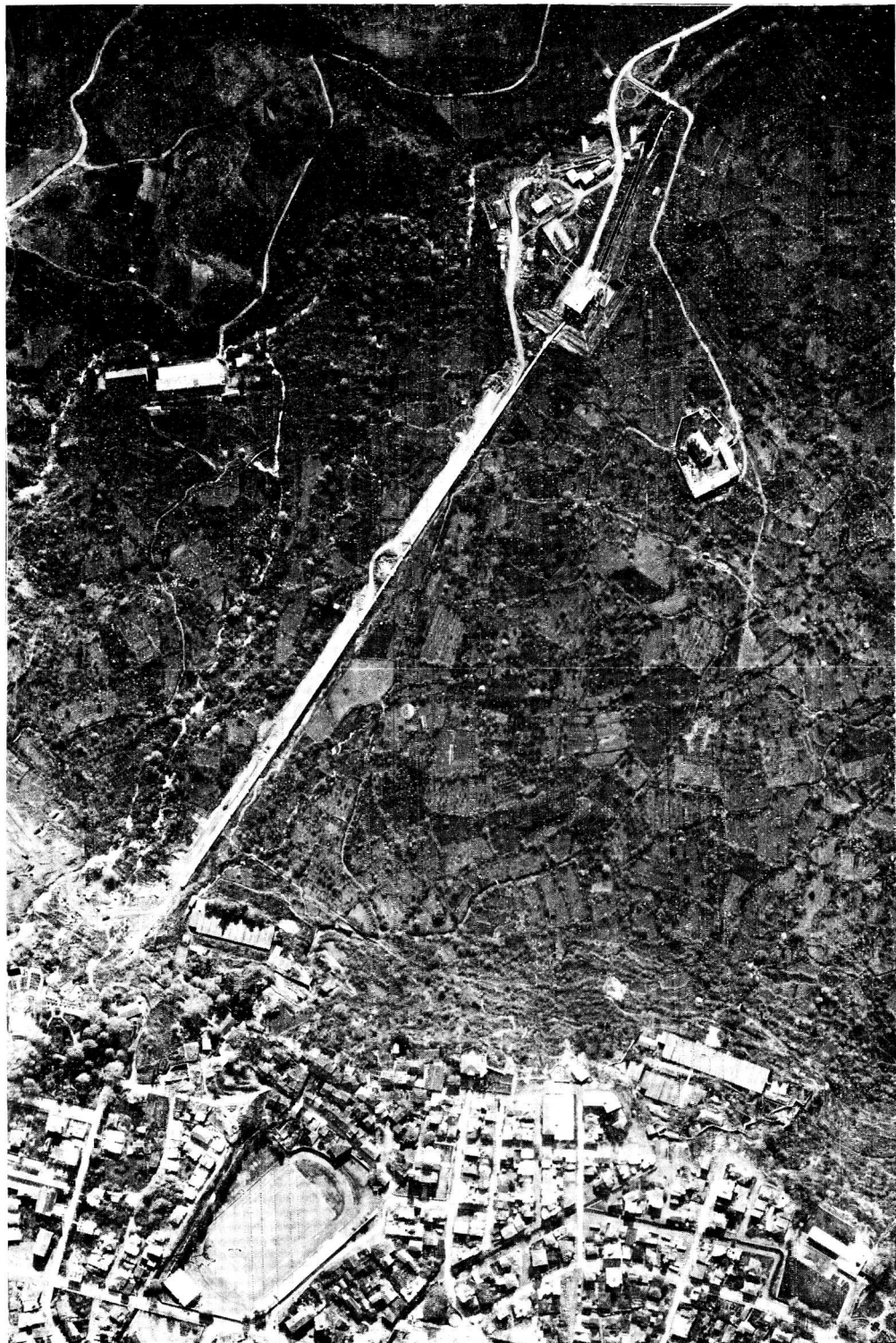
4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

5. ΑΔ, ἔ.α.

Παλιόν. πύλ. 6. Ἐσωτερικὴ ὁρμή τοῦ τείχους με πύργον κατὰ τὰ σημεῖα ἐπ' ὠρθ. 14-15 (ἄνω),
 πύλ. καὶ Παλιόν. πύλ. ἐπ' ὠρθ. 4, καὶ ὁρμή τοῦ τείχους κατὰ τὸ σημεῖον ἐπ' ὠρθ. 17 (κάτω) (90)

Παράλ. πίν. 7. Λεωχη οτογραφία τοῦ γύρου τῆς γύρω πόλεως τῆς ἀρχαίας Ἰδίας καὶ τμήματος τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅπου ἐπιδέχεται ἡ ἀρχαία ἀκρόπολις, πιν. 3 (90)

«Ἀχαϊκῆς κυριαρχίας»¹. Ἀντίθετα κατηγορίες ἀγγείων τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου, τὰ ὁποῖα ἀφθονοῦν στὴν Ὀλυνθο (μὲ διακόσμηση γραπτὴ «μαῦρο πάνω σὲ κόκκινο» ἢ ἐγγάρακτη, μὲ καμπυλόγραμμα ἢ σπειροειδῆ μοτίβα), δὲν θεωροῦνται κατ' εὐθεῖαν προερχόμενες ἀπὸ τὸ Διμήνι, ἀλλὰ τοποθετοῦνται στὰ πλαίσια τῆς μακεδονικῆς καὶ θρακικῆς ἀγγειοπλαστικῆς, ἢ ὁποῖα στὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τοὐλάχιστον δέχεται ἐπιδράσεις ἀπὸ Βορρᾶ, ὅπως π.χ. τὴ διακόσμηση μὲ γραφίτη κ.ἄ.—Οἱ προϊστορικοὶ τόποι τοῦ κορμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς (παρένθ. πίν. 13) καὶ τῶν χερσονήσων Παλλήνης καὶ Σιθωνίας (εἰκ. 38) χαρτογραφήθηκαν ἀπὸ τὸν D. H. French, πρβλ. ἄνωτ., ἀριθ. 101.

Εἰκ. 38. Οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Παλλήνης καὶ τῆς Σιθωνίας (D. French) (119)

120. Ὀλυνθος, ἀρχιτεκτονική. Ἡ σημασία τῆς Ὀλύνθου γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς πολεοδομίας φαίνεται πῶς πολὺ στὰ γενικὰ βιβλία γιὰ τὴν πολεοδομία ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ἀπὸ τὴν πανάρχαια νεολιθικὴ ἐποχὴ ὡς τοὺς νεώτερους χρόνους. Τέτοια εἶναι ἡ ἀμερικάνικη σειρὰ μὲ τὸ γενικὸ τίτλο International History of City Development. Ὁ τόμος IV τῆς σειρᾶς εἶναι ἀφιερωμένος στὴν πολεοδομικὴ ἐξέλιξη στοὺς κλασσικοὺς τόπους, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία³. Τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἐκπροσωποῦν ἡ

1. IEE, τ. Α', σ. 73, 238, 262.

2. CAH, τ. I, I, σ. 67 κ.ἄ.

3. E. V. Gu t k i n d, Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, New York 1969.

Ὀλυνθος κυρίως καὶ ἡ Θάσος. Ἀλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς δείχνει πόσο ἐλλιπής, σχεδὸν τυχαία, εἶναι γιὰ μᾶς ἡ εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου κόσμου, διαμορφωμένη ἀπ' ὅσα συμπτωματικά γνωρίζομε, ἐνῶ δὲν γνωρίζομε σπουδαιότερα οἰκιστικά κέντρα.

Σὲ κάθε συζήτηση γιὰ σχέδιο πόλεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, γιὰ τύπους ἐλληνικοῦ σπιτιοῦ κ.λ. τὸ Ἰποδάμειο σύστημα τῆς Ὀλύνθου (εἰκ. 39) καὶ τὰ σπίτια τῆς (μὲ προστάδα, παστιάδα κ.λ.) προσάγονται ὡς παραδείγματα¹. Πλατύτερα ἀναφέρθηκε στοὺς ἀνδρῶνες τῶν σπιτιῶν τῆς Ὀλύνθου ὁ R. A. Tomlinson μιλώντας γιὰ τὰ συμπόσια τῶν Μακεδόνων στὸ Α' Συνέδριο μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία². Ἐξετάζοντας τὴν προέλευση τοῦ πρώτου στῦλ τῆς Πομπηίας ἀναλύει καὶ τὰ σχετικὰ δεδομένα τῆς Ὀλύνθου (καὶ τῆς Σαμοθράκης) ὁ Vincent I. Bruno³.

Ο J. W. Graham σὲ ἄρθρο του (ἀνωτ., ἀριθ. 85) χρησιμοποιεῖ παραδείγματα σπιτιῶν τῆς Ὀλύνθου, τὰ ὁποῖα ἀνέσκαψε καὶ δημοσίευσε ὡς συνεργάτης τοῦ Διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν D. M. Robinson, καὶ τὰ ὁποῖα κατέταξε ὁ ἴδιος στοὺς τύπους «μὲ παστιάδα» καὶ «μὲ προστάδα». Ὁ καθηγητὴς Graham, μιὰ αὐθεντία σὲ ἀρχιτεκτονικά θέματα, ἔχει ἀναπαραστήσει στὸ Royal Ontario Museum τοῦ Τορόντο στὸν Καναδᾶ, ὅπου διδάσκει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν καὶ κτήρια τῆς Ὀλύνθου γιὰ ἐρευνητικοὺς καὶ διδακτικοὺς σκοποὺς.

Ἰδὲ καὶ πρῶτο Μέρους αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 245 καὶ 264, κὶ ἐδῶ, ἀνωτ., ἀριθ. 85.

121. Ὀ λ υ ν θ ο ς, ψ η φ ι δ ω τ ᾶ. Κατὰ τὸ 1968 ἀποκαλύψαμε τὰ ψηφιδωτὰ στὴν Ἑπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης καὶ ἄλλα, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ διαπιστωθῇ ὁ βαθμὸς διατηρήσεως τῶν καὶ νὰ μελετηθοῦν τρόποι συντηρήσεως καὶ προβολῆς. Ἔτσι εἶδαν μετὰ 30 ἔτη περίπου τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀφοῦ παρέμειναν καλυμμένα μὲ ἄμμο κ.λ. ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ἀνασκαφῆς⁴.

Ψηφιδωτὰ ὑπάρχουν στὰ δάπεδα τῶν ἐξῆς χώρων (εἰκ. 39 καὶ 40):

1. Στὴν Ἑπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης.

2. Στὸ Σπίτι τοῦ ἡθοποιοῦ.

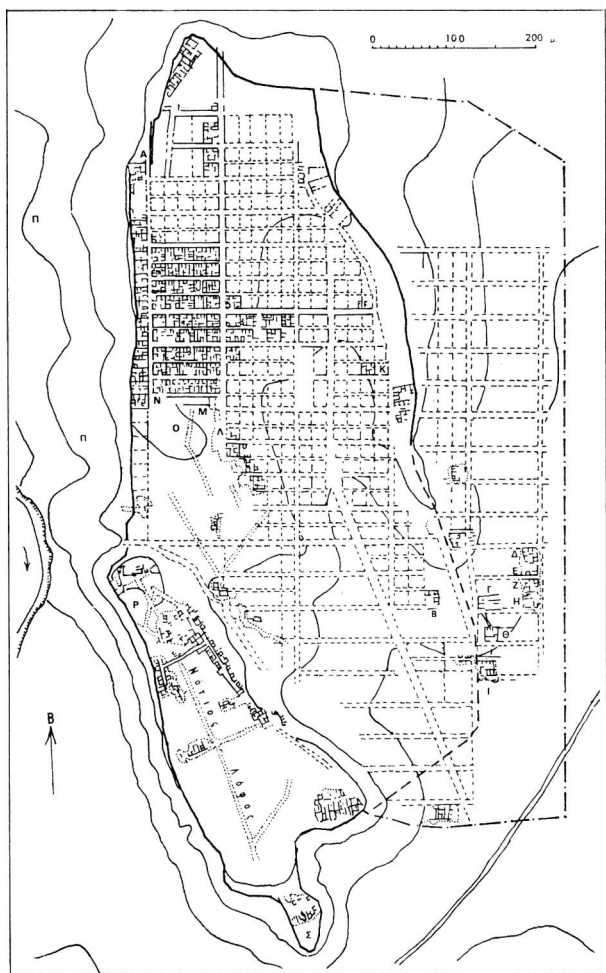
3-8. Στὰ Σπίτια A VI 1, A VI 3, A VI 4, A VI 6, A VI 8, καὶ B V 1.

1. Franz Weissen grub er, Eine Entwicklungsstufe im griechischen Städtebau ÖJh., τ. 48 (1966/67), σ. 76 κ.έ., εἰκ. 53, Ernst Kjellberg - Gösta Safflunt, Greek and Roman Art, London 1968, σ. 148, «Marburger Winckelmann-Programm», τ. 1967 (1968), 6 κ.έ. (H. Drerup), Philippe Bruneau κ.ά., L'ilot de la maison des Comédiens [=Délès XXVII] σποράδην.

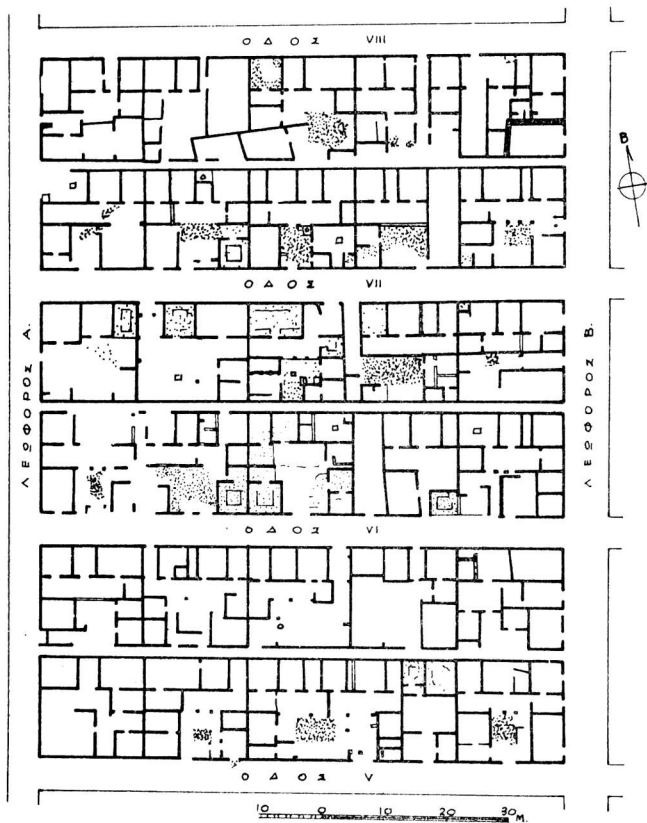
2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 308 κ.έ.

3. AJA, τ. 73 (1969), σ. 306-317.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

Ελκ. 39. Τοπογραφικό διάγραμμα της 'Ολόνθου (120)

Εἰκ. 40. Οἰκοδομικὲς ἐνότητες μεταξὺ τῶν (ἀλεωγράφου) Α καὶ Β, ποὺ τέμνονται ἀπὸ τὰς ὁδοὺς V, VI, VII καὶ VIII (121)

Τὰ πρῶτα (ὕψ' ἀριθ. 1-2) εἶναι στὴ νότια κλιτὺ τοῦ ἀνατολικοῦ λόφου. Τὰ ἄλλα (ὕψ' ἀριθ. 3-8) εἶναι στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ βόρειου λόφου (εἰκόνες, Olynthus XII, Plan καὶ πίν. I, καὶ VIII, πίν. 97).

Τὰ καλύτερα διατηρημένα καὶ σημαντικώτερα ἀπὸ κάθε ἄποψη εἶναι τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα στὴν Ἑπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης (Olynthus VIII, πίν. 15, 51, 84 καὶ 85, XII, πίν. I, II καὶ III). Ἡ ἑπαυλὴ (εἰκ. 41 καὶ 42) ὀνομάσθηκε, ὡς γνωστόν, ἔτσι ἀπὸ ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε σὲ δάπεδο δωματίου τῆς. Ἦταν διώροφη μὲ 16 δωμάτια συνολικά. Μὲ προσανατολισμὸ μεσημβρινοδυτικὸ, εἶχε εἴσοδο ἀπὸ τὶς ἀπάνεμες πλευρές, τὴ νότια καὶ τὴ δυτικὴ.

Στὸν ἀνδρῶνα τοῦ ἰσογείου, ποὺ βρίσκεται στὴ βορειοδυτικὴ γωνία, τὸ δάπεδο ἔχει παράσταση Διονύσου πάνω σὲ ἄρμα, ποὺ τὸ σύρουν δύο πάνθηρες (πίν. 147). Φτερωτὸς Ἑρῶτας καὶ κερασφόρος Σάτυρος συνοδεύουν τὸ ἄρμα. Γύρω Μαινάδες καὶ ἄλλα μέλη βακχικοῦ θιάσου, ζῶνι μὲ πλέγμα ἀνθεμίων καὶ ἄλλη μὲ σπειρομαϊάνδρο. Τὴν ψηφιδωτὴ παράσταση, γιὰ τὴν ὁποία ὑπολογίζεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν περίπου 50.000 χαλικάκια στὸ φυσικὸ τους σχῆμα καὶ χρῶμα, περιβάλλει ὑπερυψωμένη ζώνη δαπέδου, ὅπου στρώνονταν οἱ κλίνες γιὰ τὰ συμπόσια. Ἡ ζώνη αὕτὴ διακόπτεται μόνο κατὰ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου, ὅπου ὑπάρχει τὸ ψηφιδωτὸ μὲ δύο ἀντωποὺς Σατύρους ὄρθιους καὶ κρατῆρα ἀνάμεσά τους (πρβλ. πίν. 147 καὶ εἰκ. 41).

Στὸν προθάλαμο τοῦ ἀνδρῶνος ἡ κεντρικὴ παράσταση τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἰκονίζει τὸν Ἀχιλλεῖα καθισμένο σὲ βράχο καὶ μπροστὰ του ὄρθια τὴ Θέτιδα (πίν. 148), ἐνῶ Νηρηίδες πάνω σὲ ἵποκάμπους προσκομίζουν τὰ ὄπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ πρώτη τὴν ἀσπίδα, ἡ δευτέρη τὸ δόρυ καὶ τὸ κράνος του (πίν. 149). Ζῶνες μὲ βλαστόσπειρα, σύνθετο μαϊάνδρο καὶ σπειρομαϊάνδρο περιβάλλουν τὴν κύρια παράσταση, ἡ ὁποία εἶναι στραμμένη πρὸς τὸν ἐξερχόμενο ἀπὸ τὸν ἀνδρῶνα, ἐνῶ ἡ παράσταση τῶν ἀντωπῶν Σατύρων καὶ τοῦ Διονύσιου εἶναι στραμμένη πρὸς τὸν εἰσερχόμενο.

Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κτηρίου ἔχομε δύο ἀντίστοιχους χώρους μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα, χωρὶς τὸ ὑπερυψωμένο περιθώριο στὸν ἀνδρῶνα. Ὁ προθάλαμος ἔχει στὸ κέντρο κύκλο μὲ τροχό¹, μὲ ὄψη πρὸς τὴν εἴσοδο τὴν ἐπιγραφή ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ, ποὺ ἔδωσε τὸ ὄνομα στὴν ἑπαυλὴ, καὶ στὸ βάθος ἄλλη ἐπιγραφή. Τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου ἔχει στὸ κέντρο τετράγωνο μὲ τὴν ἐπιγραφή ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΑΛΗ καὶ ζώνη μὲ ἄλλη ἐπιγραφή ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΛΗ.

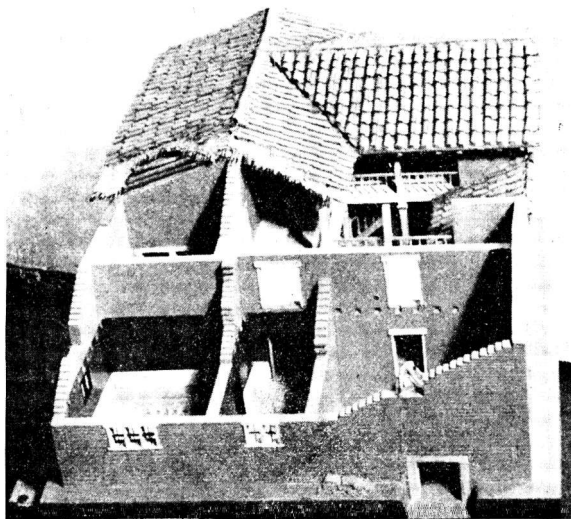
Στὸ Σπίτι τοῦ Ἡθοποιοῦ, 50 μ. δυτικώτερα, ἔχει ψηφιδωτὰ δάπεδα στὴν αὐλὴ καὶ στὸν ἀνδρῶνα (Olynthus, V, πίν. VII καὶ VIII, καὶ τόμ.

1. Τὴ συμβολικὴ σημασία του μεταξὺ ἄλλων πραγματεύεται, μὲ παραπομπὴ στὴν ILN, τ. 1934, σ. 767, εἰκ. 6 καὶ 7, ἡ A n n e R o e s, ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 101.

VIII, πίν. 17 και 87). Στὴν αὐλὴ τὸ ψηφιδωτὸ ἀναπτύσσεται γύρω σὲ τετρά-
πλευρο βωμό. Ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς ἔξω φέρει κατὰ σειρὰν: ζώνη με σπειρο-
μαϊάνδρο, φύλλα δάφνης, διπλὸ μαϊάνδρο, καὶ ζωοφόρο με παραστάσεις. Ἡ
περισσότερο κατεστραμμένη νότια πλευρὰ σώζει ἓνα κένταυρο, στὴν ἀνα-
τολικὴ εἰκονίζονται δύο γρύπες ἐναντίον ἐλάφου καὶ μία χίνα, στὴ βόρεια

Εἰκ. 42. Σχηματικὴ ἀναπαράσταση τῆς Ἐπαύλεως
τῆς Ἀγαθῆς Τύχης (121)

κάπρος, λιοντάρι καὶ πτηνὸ, καὶ στὴ δυτικὴ κυνηγὸς ἐναντίον κάπρου. Τὸ
ὑπόλοιπο δάπεδο μέχρι τῆς πεσοστοιχίας καλύπτεται ἀπὸ κυματοειδεῖς
γραμμές. Ἡ κύρια ψηφιδωτὴ παράσταση ἔχει διαστάσεις 2,85×2,45μ.

Ὁ ἀνδρῶνας ἔχει στὸ κέντρο τροχὸ με μελανὲς ψηφίδες καὶ στὴν περι-
φέρεια τοῦ δωματίου σπειρομαϊάνδρο, ἐνῶ σπειρομαϊάνδρος περιβάλλει καὶ
τὸ κατώφλι.

Στὸ Σ π ί τ ι Α VI I (Olynthus τόμ. V, πίν. II, Χβ, τόμ. II, εἰκ. 205, καὶ
τόμ. VIII, πίν. 97), ὁ διάδρομος ἔφερε ψηφιδωτὸ δάπεδο, ποῦ ἦταν τὸ μεγα-
λύτερο ἀπ' ὅσα ἔχουν εὑρεθῇ στὴν Ὀλυνθο. Ἀπὸ τίς ἀρχικὲς του διαστά-

σεις $15 \times 3,25$ μ. σώζεται τώρα μικρό τμήμα 5 μ. περίπου στην ανατολική πλευρά. Παριστάνει πομπή Νηρηίδων πάνω σε δελφίνα, ιπποκάμπους κ.λ. Ἡ παράσταση περιβάλλεται από σπειρομαίανδρο, σύνθετο μαίανδρο και τέλος ἐναλλασσόμενα λευκομέλανα τρίγωνα. Σε τμήμα της βόρειας πλευράς, μεταξύ του μαϊάνδρου και των τριγώνων, υπάρχει «ἐμβλημα» με δυο πάνθηρες ἐναντίον ἐλάφου.

Στὸ Σ π ί τ ι A VI 3 (Olynthus τόμ. V, πίν. I-IVα, 12 και 13, και τόμ. VIII, πίν. 97) τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ ἀνδρώνα, ἄριστα διατηρημένο, ἔχει στὸ κέντρο παράσταση Βελλεροφόντη ποὺ σκοτώνει τὴ Χίμαιρα. Ἡ παράσταση περιβάλλεται ἀπὸ βλαστόσπειρα και τὸ σύνολο ἐγγράφεται σὲ τετράγωνο ἀπὸ σύνθετο μαίανδρο και σπειρομαίανδρο. Στὸ κατῶφλι ὑπάρχει παράσταση δύο γρυπῶν ποὺ σπαράζουν ἐλάφι (ἐγχρωμὴ εἰκόνα πρόχειρα στὴν Ἑγκυκλοπαίδεια Δομῆ, λ. Ὁλυνθος, σ. 105). Στὴν αὐτὴ σώζεται μόνον μικρὸ τμήμα ($2,15 \times 1,35$ μ.) ἀπὸ παράσταση κενταυρομαχίας. Διατηρεῖται τὸ ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀπλωμένο γύρω σὲ κεντρικὸ τετράγωνο βομὸ. Κατὰ σειρὰν ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς ἔξω ὑπῆρχε ζώνη με λέσβιο κυμάτιο, φύλλα δάφνης, ἡ κύρια παράσταση, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται Λαπίθης ἀνάμεσα σὲ μικρὰ τμήματα Κενταύρων, σύνθετος μαίανδρος και τέλος σπειρομαίανδρος.

Στὸ Σ π ί τ ι A VI 4 (Olynthus, τόμ. V, πίν. V, 14α, και τόμ. VIII, πίν. 97) ὁ ἀνδρῶνας διατηρεῖ μέτρια διακοσμητικὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο διαστάσεων $2,90 \times 2,85$ μ. Φέρει κύκλο μέσα σὲ ἀκτινωτὸ κόσμημα ἐγγεγραμμένο σὲ τετράγωνο με ζώνη ἀπὸ σύνθετο μαίανδρο. Στὸ κατῶφλι σώζεται πίσω τμήμα γρυπός.

Στὸ Σ π ί τ ι A VI 6 (Olynthus τόμ. V, πίν. 14β, και τόμ. VIII, πίν. 97) ὁ ἀνδρῶνας ἔχει ψηφιδωτὸ δάπεδο με διακόσμηση ὅμοια σὲ πολλὰ πρὸς τὸ προηγούμενο. Στὸ κατῶφλι ἄσπρους και μελανοὺς ρόμβους.

Στὸ Σ π ί τ ι A VI 8 (Olynthus τόμ. V, πίν. IVβ και 16α, και τόμ. VIII, πίν. 97) τὸ δάπεδο τοῦ ἀνδρώνα ἔχει μόνον κύκλο διαμ. 0,98 μ. με 4 ἀνθέμια.

Τέλος, στὸ Σπίτι B V 1 (Olynthus τόμ. V, πίν. 15, και τόμ. VIII, πίν. 103) σώζεται στὸν ἀνδρῶνα σὲ καλὴ κατάσταση ἐνδιαφέρον ψηφιδωτὸ δάπεδο. Στὸ κέντρο ὑπάρχει κύκλος με δάφνιο στεφάνι, ἐγγεγραμμένος σὲ τετράγωνο, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ σπειρομαίανδρο. Πιὸ ἔξω ἀναπτύσσεται ζωφόρος με παράσταση δαιμονικῆς μορφῆς ἀνάμεσα σὲ Σφίγγες. Τῆς δαιμονικῆς μορφῆς τὰ σκέλη καταλήγουν σὲ σπεῖρες. Ἡ παράσταση περιβάλλεται ἀπὸ σύνθετο μαίανδρο, ποὺ περιβάλλει και τὸ κατῶφλι, ὅπου εἰκονίζεται λιοντάρι ποὺ σπαράσσει ἐλάφι.

Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὁλύνθου εἶναι γνωστὰ σ' ὅλον τὸν κόσμον και ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία σχετικὴ στὶς διεθνεῖς γλῶσσες. Τὰ περιέγραψα ἐδῶ, α) γιατί ὅσο ἔξω δὲν ἔχομε περιγραφὴ τους στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, και β) γιατί ἐλπίζω νὰ συγκινηθῇ κανένας ἀρμόδιος στὴν Ἀθήνα ἢ στὴ Θεσ-

σαλονίκη, νά ἐπαναλάβῃ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν προβολή τους.

Ἀναφορὰ στὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 285, κὶ ἐδῶ, ἄνωτ., ἀριθ. 86 (Zsolt Kiss).

122. Ὁ λ ὡ ν θ ο ς, δ ι ἄ φ ο ρ α. Στὴ μονογραφία τοῦ Β. Πετράκου γιὰ τὸν Ὁρωπὸ ἀναφέρεται ὁ γλύπτης Σθένης, Ὀλύνθιος τὴν καταγωγή¹. Ἀγγεῖα τῆς Σαμοθράκης παραβάλλονται πρὸς ὅμοια τῆς Ὀλύνθου². Τὰ ὀξύβαφα μὲ παραστάσεις ψαριῶν (τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης) κατατάσσονται ἀπὸ τὸν J. Frel σὲ κατηγορίες μαζί μὲ ὁμοίους ἄλλης προελεύσεως³. Ἐξ ἄλλου τὰ κυπριώτικα ἀγγεῖα τῆς Ὀλύνθου κ.λ. (στὴ Μακεδονία ἔχομε καὶ ἀπὸ τὴ Βεργίνα, τὸ Δερβένι κ.ά.) παραβάλλονται πρὸς μιμήσεις κυπριακῶν ἀγγείων στὴν Κόρινθο⁴.

Χρήσιμο εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ Frank M. Snowden⁵ σχετικὰ μὲ τὰ πήλινα εἰδῶλια καὶ ἄλλες παραστάσεις (σκουλαρίκια κ.λ.) νέγρων ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο καὶ ἄλλους τόπους τῆς Μακεδονίας, ποὺ ὅμως ὁ Snowden δὲν φαίνεται νὰ χρησιμοποίησε.

Ἡ λεπτομερειακὴ ἀνακοίνωση τοῦ καθηγητοῦ Paul A. Clement στὸ Α' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁶ ἀποτελεῖ συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν νομισμάτων τῆς Ὀλύνθου, τὰ ὁποῖα ὁ καθηγητὴς Clement εἶχε μελετήσει καὶ δημοσιεύσει προηγουμένως (Excavations at Olynthus IX).—Χαλκὰ νομίσματα κυκλοφόρησαν στὴν Ὀλυνθο ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. περίπου καὶ φαίνεται πὼς γενικεύθηκε ἡ χρῆση τους ὡς τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς τῆς (348 π.Χ.)⁷.

Στὴν ἐπίτομη ἐγκυκλοπαιδεῖα Pauly⁸ καλὸ τὸ σύντομο ἄρθρο γιὰ τὴν Ὀλυνθο, ἀλλὰ ἡ παραπομπὴ στὴ δεκατετράτομη δημοσίευση δὲν χρειάζεται τὸ bis jetzt, ἀφοῦ ἡ σειρά ἐκλείσει.

1. Β. Χρ. Πετράκου, Ὁ Ὁρωπὸς καὶ τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου, Ἀθῆναι 1968, σ. 164.

2. Samothrace, τ. 3, II, σ. 147, 155 καὶ 178 (Phyllis Lehmann).

3. «Listy Filologicke», τ. 92 (1969), σ. 291 κ.έ. καὶ πίν. I.

4. «Hesperia», τ. 38 (1969), σ. 57 κ.έ.

5. F. M. Snowden, Jr., Blacks in Antiquity, Ethiopians in the Graeco-Roman Experience, Cambridge, Mass., 1970.

6. P. A. Clement, The Chalcidic Coinage: Epilogue, «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 252, 255 καὶ πίν. LXIII-LXXII.

7. M. Jessop Price, Early Greek Bronze Coinage, Essays...presented to S. Robinson, σ. 99. Πρβλ. καὶ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 277.

8. «Der Kleine Pauly», τ. 4, στ. 295-296.

Γιὰ τὴν Ἐπανεκθέση ἀγγείων τῆς Ὀλύμβου στὸ νέο Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ Ἐκθεση τῇ Ἐφορείᾳ¹.

Πρβλ. πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 244, 274, 275 κ.έ., 281, 287, 296 καὶ 312, γιὰ διάφορα παλαιὰ εὐρήματα τῆς Ὀλύμβου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἰδῶλια πῆλινα, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (παράδειγμα, εἰκ. 43). Πρβλ. ἐπίσης ἐδῶ, ἀνωτ., ἀριθ. 108 (νομίσματα).

123. Ἀ γ ι ο ς Μ ά μ α ς. Τάφοι, κτερίσματα καὶ ἐπιγραφές ἐπιτύμβιες ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μάμα ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας². Ἀπὸ τὰ Χρονικά 1966-67 ἀντλοῦνται καὶ καταχωρίζονται στὸ Bull. Épig. δυὸ ἐπιγραφές³. Εἰκόνα τῆς μιᾶς ἐδῶ (πίν. 150β).

124. Ποτίδαια - Κασσάνδρεια. Νέα εὐρήματα τῆς περιοχῆς καταχωρίζονται σὲ ἐτήσια Ἐκθεση⁴. Ἀπὸ παλαιότερη Ἐκθεση ἀντλεῖ ἡ Chronique⁵ καὶ εἰκονίζει εὐρήματα. Ἡ ἐπιγραφή ἀναθηματικῶ ἀναγλύφου (τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης) καταχωρίζεται στὸ SEG⁶ μὲ τὴ μορφή πού τῆς ἀναγνώρισε ὁ Μ. Ἀνδρόνικος: *Θεόγνητος Περαιός*. Τὸ τελευταῖο ὄνομα συνήνητσα τελευταῖα καὶ στὴν Ἀκαρνανία.

Ὁ Μ. Jessop Price⁷ συζητεῖ τὴ χρονολογία χαλκῶν νομισμάτων τῆς Ποτίδαιας, τὰ ὁποῖα ἄλλοι (Babelon καὶ J. A. Alexander) σχετίζουν μὲ τὴν πολιορκία τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους (432-429 π.Χ.), ἐνῶ ὁ ἴδιος συμφωνεῖ, μὲ τοὺς ἀνασκαφεῖς τῆς Ὀλύμβου (Clement καὶ Robinson), ὅτι κόπηκαν μετὰ τὸ 400 π.Χ., πρὶν ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς Ποτίδαιας ἀπὸ τὸν Φίλιππο (356 π.Χ.). Ὁ Price δέχεται μᾶλλον τὴν περίοδο λίγο πρὶν ἢ κατὰ τὴν Ἀθηναϊκὴ κληρουχία (362-356 π.Χ.).—Νόμισμα μὲ τύπο Βελλεροφόντη καὶ Χίμαιρας, πού εἶχε θεωρηθῇ τῆς Παλαίρου, ἀποδίδεται στὴν Ποτίδαια ἀπὸ τὴ Jennifer Warren⁸.

Τὶς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν Κασσάνδρεια ἐξαντλεῖ ὁ καθηγητῆς John A. Alexander στὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Α' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁹.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 377 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 377, πίν. 284β, ἰδὲ καὶ αὐτ., σ. 403, τ. 23 (1968) Χρονικά, σ. 339, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

3. Bull-Épig. 1970, ἀριθ. 371.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312 (Ποτίδαια).

5. Chron. 1968-1969, σ. 1066 καὶ εἰκ. 392-394.

6. SEG, τ. 29 (1969), ἀριθ. 573.

7. M. Jessop Price, Early Greek Coinage, Essays....presented to S. Robinson, σ. 91.

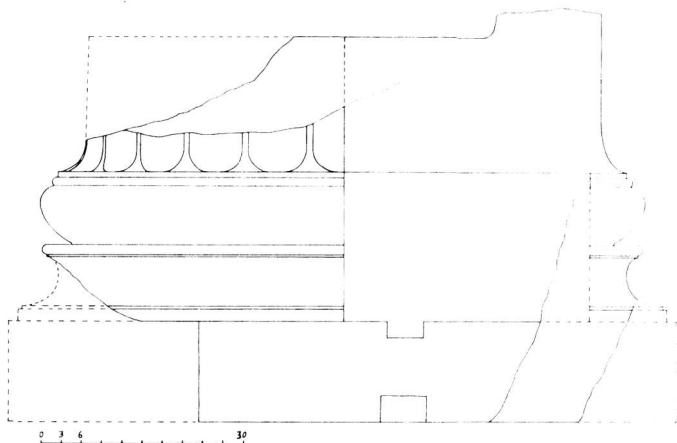
8. J. Warren, The Trihemidrachms of Corinth, ἔ.ἀ., σ. 129.

9. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 127-146.

Εἰκ. 43. Πήλινη προτομή γυναικὸς ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, δευτέρου τέταρτου 5ου αἰ. π.Χ. (πρὸβλ. *Olynthus VII*, ἀριθ. 30-32) (121)

Ὁ καθηγητὴς Wesley E. Thompson, τοῦ Πανεπιστημίου Davis τῆς Καλιφορνίας, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ προηγήθηκαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου¹, ἀπορρίπτει τὴν ἰδέα διορθώσεως τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Θουκυδίδη (I, 61, 1 καὶ 2, 2, 1) καὶ ἀναπλάθει, μὲ βάση αὐτὰ καὶ τὴν ἐπιγραφή IG I² 296, τὰ προηγηθέντα τῆς πολιορκίας τῆς Ποτιδαίας ὡς ἑξῆς: Ἡ ναυμαχία στὰ Σύβοτα ἀργὰ τὸ καλοκαίρι 433/2 π.Χ., ἡ Ἀθήνα ἀρχίζει

Εἰκ. 44. Βάση πεσσοκίονος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος (126)

νὰ πιέξη τὴν Ποτίδαια καὶ νὰ ἀπαιτῇ ἀπὸ τοὺς Ποτιδαιάτες νὰ καθαιρέσουν τὰ τείχη τους «εὐθὺς μετὰ ταῦτα», ἡ Ποτίδαια πληρώνει τὸ φόρο τῆς τῆς Ἀνοιξῆς τοῦ 433/2 π.Χ., ὁ Ἀρχέστρατος ξεκινάει καὶ ἡ Ποτίδαια ἐπαναστατεῖ περὶ τὴν 1η Ἰουνίου, ὁ Ἀριστεὺς φθάνει στὴ Θράκη περὶ τὴν 15ην Ἰουλίου, ὁ Καλλίας ἐτοιμάζεται νὰ ἀναχωρήσῃ τὸν Αὐγούστο, ἡ Πύδνα πολιορκεῖται τὸ Σεπτέμβριο, ἡ μάχη τῆς Ποτιδαίας τὸν Ὀκτώβριο, καὶ κατόπιν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φορμίωνος κ.λ.

Ὁ ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Νικονάνος κατὰ ἐπίσκεψή του στὴν Ποτίδαια φωτογράφησε στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Μελά καὶ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσῃ τὶς φωτο-

1. Wesley E. Thompson, The Chronology of 432/1, «Hermes», τ. 96 (1968), σ' 232 κ.έ.

γραφίες: α) ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους με λέσβιο κυμάτιο, καὶ β) ἀνάγλυφου καὶ ἐνεπίγραφου ἐπιτυμβίου (πίν. 151α-β).

Ἀναφορὲς σὲ θέματα Ποτιδαίας - Κασσανδρείας γίνονται καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258, 265, 297 καὶ 307.

125. Κ α σ σ α ν δ ρ α, π ε ρ ι ο χ ή. Δυὸ πῆλινα ἀγγεῖα, τυχαῖα εὐρήματα στὴν περιοχὴ Ποσειδίου-Φούρκας ἀναφέρονται σὲ ἐτήσια Ἔκθεση¹. Ἀπὸ τὴ Ν. Φώκαια παραδόθηκε ἀγγεῖο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης².

126. Ἀ φ υ τ ι ς, Ἀ μ μ ῶ ν ι ο ν. Σὲ δυὸ ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας δόθηκε ἡ πρώτη εἰδηση γιὰ τὴ διαπίστωση τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνος Διὸς παρὰ τὴν Ἀφυτιν καὶ τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας³. Οἱ δραματικὲς συνθήκες τῆς τυχαίας ἀποκαλύψεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς μερικῆς καταστροφῆς του προκύπτουν με ἐνάργεια ἀπὸ τὴν πρώτη ἀναφορὰ τῆς Ἐφορείας, τὴν ὁποία κρίνω σκόπιμο νὰ παραθέσω αὐτοῦσια:

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ
ΙΓ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη 3.10.1968

Ἀριθ. Πρωτ. 1799

Ε Π Ε Ι Γ Ο Υ Σ Α

Πρὸς
τὴν Προεδρίαν Κυβερνήσεως
Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως
Ἀθῆνας.

ΘΕΜΑ: Ἀποκάλυψις καὶ μερικὴ καταστροφὴ ἀρχαίων λειψάνων ἐν Ν. Καλλιθέᾳ Κασσάνδρας.

Ἐν συνεχείᾳ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1778/1.10.1968 τηλεγραφικῆς ἀναφορᾶς, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω καὶ παρακαλέσω τὰ κάτωθι:

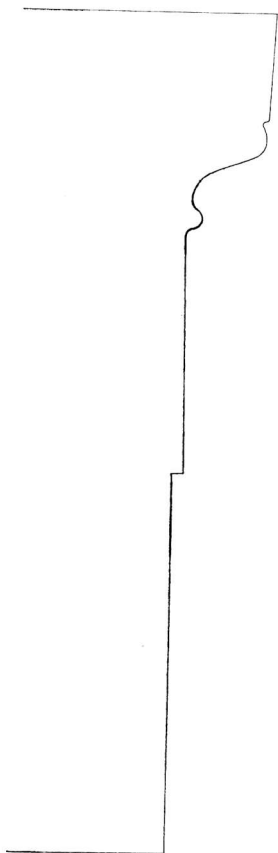
Τὴν 27.9.1968 ἐλήφθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 15/80/68/28.9.1968 σῆμα τοῦ Ἀστυνομικοῦ Τμήματος Κασσανδρείας, δι' οὗ ἀνεφέρθησαν τὰ ἑξῆς: «Κατὰ γενομένης ἐκσκαφᾶς εἰς παραλίαν Ν. Καλλιθέας ἐπὶ οἰκοπέδου Τρικαλιώτῃ Ἀγγέλου πρὸς ἀνέγερσιν Ξενοδοχείου ἀνευρέθησαν σήμερον⁴ ἀρκετοὶ λίθοι

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

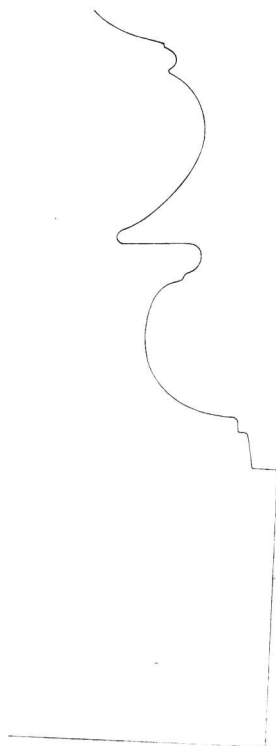
2. Πρῶτον Μέρος Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 320.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 354 κ.έ.

4. Τὸ κεφαλαῖον Ν πρὸ τῆς Καλλιθέας στὸ σῆμα προκάλεσε τὸ λάθος στὶς πρώτες ἀναφορὰς καὶ ἐκθέσεις, Νέα Καλλιθέα δηλαδὴ ἀντὶ ἀπλῶς Καλλιθέα, ὅπως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ οἰκισμοῦ (πρῶην Μάλ. Τεπέ). Ἐξ ἄλλου τὸ «σήμερον» τοῦ σήματος νοεῖται μόνον ὡς πρὸς τὴ διαπίστωση ὅχι τὴν καταστροφὴ.

Εἰκ. 45.

Εἰκ. 46.

Προφίλ ἐπικράνου καὶ ἰωνικῆς βάσεως (126)

ἀρχαίου κτίσματος ΣΤΟΠ. Παρακαλῶ ἀποτεῖλατε ἀρμόδιον πρὸς ἐξέτασιν».

Πάσαντα ἀπεστάλη πρὸς τὸ 'Αστυνομικὸν Τμήμα Κασσανδρείας σήμα ἔχον οὕτω:

«Παρακαλοῦμεν διατάξῃτε ἀπαγόρευσιν πάσης περαιτέρω σκαφικῆς ἐργασίας εἰς τόπον ἀνευρέσεως ἀρχαίων μέχρις ἀφίξεως ἀρχαιολόγου».

Τὸ σήμα, διαβιβασθέν, ὡς φαίνεται, αὐθωρεὶ προεκάλεσεν ἄμεσον ἐνέργειαν τοῦ 'Αστυνομικοῦ Τμήματος, διότι, εἰδοποιηθεὶς ἀπὸ τὸ ἐν Ν. Καλλιθέᾳ ἐργοτάξιον ὃ ἐν Θεσσαλονίκῃ εὕρισκόμενος 'Αγαπητὸς Τρικαλιώτης προσῆλθεν εἰς τὴν 'Εφορείαν περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας.

Συνεφωνήθη, ὅπως τὴν ἐπομένην 28.9.1968 παραλάβῃ διὰ τοῦ αὐτοκινήτου του τὸν παρ' ἡμῖν 'Επιμελητὴν κ. Γ. Δεσποίνην, μεταβοῦν ἐπὶ τόπου καὶ ἐπανεέλθουν αὐθημερόν.

'Επανελθὼν οὕτω ἐκ τῆς αὐτοψίας ὁ 'Επιμελητὴς Γ. Δεσποίνης περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 28.9.1968 ἀνέφερε περὶ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῶν συνθηκῶν καταστροφῆς τῶν ἀρχαίων λειψάνων. Προσεκόμισεν ἐπίσης ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων¹, τμήμα μαρμαρίνου κιονίσκου² καὶ τεμάχιον πηλίνης σίμης μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως. 'Εκ τῶν φωτογραφιῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὁ κ. Δεσποίνης προέρχονται καὶ αἱ συνημμένως ὑποβαλλόμεναι.

'Εκ τῶν ἀναφερθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Δεσποίνῃ προέκυπτε σαφῶς καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν ἀποκαλυφθέντων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς.

'Οθεν ἐζητήθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1749/27.9.1968 τηλεγραφικῆς ἀναφορᾶς ἡ ἔγκρισις μεταβάσεώς μου, καί, τὴν ἐπομένην τῆς Κυριακῆς τοῦ Δημοψηφίσματος, ἤτοι τὴν 30.9.1968, μετέβην ἐπὶ τόπου μετὰ τοῦ 'Επιμελητοῦ Γ. Δεσποίνῃ καὶ τῶν 1) 'Αγαπητοῦ Τρικαλιώτη, ἰδιοκτῆτου τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ ὑπὸ ἀνέγερσιν ξενοδοχείου, 2) Εὐθυμίου Σιωζοπούλου, ἀρχιτέκτονος καὶ Δημητρίου Τσαγκάρη, πολιτικοῦ μηχανικοῦ, οἵτινες ἐνήργησαν ὡς ἐργολάβοι ἀναθέτοντες τὰς ἐσκαφικὰς καὶ λοιπὰς ἐργασίας εἰς ὑπεργολάβους καὶ 3) Γεωργίου Γαλοπούλου, τῆς 'Εταιρείας Delco Ε.Π.Ε., ἡ ὁποία ἐξετέλεσε τὰ σχέδια τοῦ ξενοδοχείου.

Εἰς τὸ ἐργοτάξιον δὲν ἀνευρέθη, ὡς ἀνεμένετο, ὁ ἐνεργήσας τὰς ἐσκαφὰς χειριστὴς Fuchs³ Γεώργιος Τζουρίδης, διότι δὲν εἶχεν ἐπανελθεῖ ἐκ τοῦ χωρίου του, ὅπου εἶχε μεταβῇ διὰ νὰ ψηφίσῃ. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1774/1.10.1968 τηλεγραφήματος παρεκλήθη τὸ 'Αστυνομικὸν Τμήμα Κασσανδρείας νὰ εἰδοποιήσῃ τοῦτον, ἵνα παρουσιασθῇ ἐνώπιόν μου, πρὸς συμπλήρωσιν στοιχείων διὰ τὴν ὑποβολὴν μηνύσεως ἐναντίον τῶν ὑπευθύνων τῆς καταστροφῆς.

1. 'Εδῶ πίν. 155γ.

2. 'Εδῶ πίν. 155α.

3. Τοῦτο εἶναι μηχανήμα ἐσκαφῶν.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὸ ἱστορικὸν τῆς ὑποθέσεως.

Τὰ συνημμένα 2 σχέδια καὶ 11 φωτογραφία παρέχουν ἀσθενῆ εἰκόνα τῶν πραγμάτων καὶ ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς καταστροφῆς.

Ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ ὑπ' ἀριθ. 1 δηλοῦνται αἱ ἀνοιγεῖσαι διὰ Fuchs 7 τάφροι (ἡριθμημέναι ἀπὸ 1-7) εἰκονιζόμεναι καὶ εἰς τὰς φωτογραφίας ὑπ' ἀριθ. 1-3. Εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 4-7 τάφρους ἐλάχιστα ἐνδιαφέροντα πράγματα παρατηροῦνται. Τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρώνεται κυρίως εἰς τὰς τάφρους ὑπ' ἀριθ. 1-3 καὶ εἰς τὸν παρακείμενον κυκλικὸν λάκκον, ὁ ὁποῖος προορίζεται νὰ γίνῃ βόθρος¹.

Ταῦτα σχεδιάζονται ὑπὸ μεγαλυτέραν κλίμακα εἰς τὸ σχέδιον ὑπ' ἀριθ. 2. Ἐκ τούτων ἀπεσπάρσθησαν βεναύσως ὑπὸ τοῦ μηχανήματος ἐκσκαφῆς ἑκατοντάδες λιθοπλίνθων ἐξ ἀρχαίων κατασκευῶν καὶ ἀπετέθησαν εἰς σωροὺς ὡς δεικνύουν αἱ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 4-7². Εἰς ποίαν ἐλεεινὴν κατάστασιν ἀπέμειναν τὰ ἀρχαῖα λείψανα δεικνύουν αἱ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 8-9³.

Ἄνευ καθαρισμοῦ εἶναι δύσκολον νὰ περιγραφοῦν καὶ ἐκτιμηθοῦν δέοντως τὰ πράγματα. Ὅ,τι εἶναι βέβαιον εἶναι ἡ σπουδαιότης τῶν μνημειακῶν κατασκευῶν καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Πρόκειται τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν γνωστῶν μνημείων τῆς Χαλκιδικῆς⁴.

Ἡ ἑκτασις τῶν ἀποκαλυφθέντων μερῶν δηλοῦται δι' ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὰ σχέδια ὑπ' ἀριθ. 1-2. Κυρίως μνημειώδη χαρακτῆρα ἔχουν τὰ ἀποκαλυφθέντα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῶν τριῶν τάφρων. Εἰς τὴν τάφρον ὑπ' ἀριθ. 1 (φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 8)⁵ διετηρήθη τὸ νότιον ἄκρον τῆς κατασκευῆς γωνιάζον πρὸς Βορρᾶν ὡς δηλοῦται εἰς τὰ σχέδια. Δυστυχῶς τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κατεστράφησαν καὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν δεικνύει ἡ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 9⁶.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν βάθος τῆς κατασκευῆς φθάνει μέχρι πέντε δόμων συνολικοῦ ὕψους περίπου 1,50μ. Εἶναι θεμέλια, τῶν ὁποίων ὁ ἀνώτατος δόμος φέρει εὐθυνητήριαν⁷. Μέρη ἢ μέλη ἀνωδομῆς δὲν παρουσιάσθησαν.

Τοῦτο δυσχεραίνει τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χαρακτῆρος τῶν κατασκευῶν. Ἀπαιτεῖται καθαρισμὸς καὶ περαιτέρω ἀποκάλυψις.

1. Ἐδῶ, πίν. 152α, δεξιὰ οἱ ὑπ' ἀριθ. 1-3 καὶ ἀριστερὰ ὑπ' ἀριθ. 4-7 τάφροι. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ κυκλικὸς λάκκος. Στὸν πίν. 152β ἡ θέσις τῶν σκαμμάτων μόλις διακρίνεται στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας.

2. Ἐδῶ, πίν. 153α-β.

3. Ἐδῶ πίν. 154α-β.

4. Τώρα μπορεῖ νὰ προστεθῇ ὅτι εἶναι σχεδὸν ὁ μόνος στὴ Μακεδονία ἀρχαῖος ναὸς ποὺ ξέρομε.

5. Ἐδῶ πίν. 154α.

6. Πρβλ. ἐδῶ, πίν. 154β.

7. Ἰδὲ πίν. 154α, ἄνω.

Παρόνθ. πίν. 8. ² Λεωφοροσταθμία τοῦ χόλου τῆς κάτω πόλεως τῆς Ἀργεῖας
Ἐδέσσης καὶ τῶν περιβάλλοντων ἀπὸ Α. (190)

Παρόνθ. πίν. 9. Ἀεροπορογραφία τοῦ Λόγγου τῆς Ἐδέσσης μεταξύ τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας
Τριάδος (ἀνωτερόν) καὶ τῶν λεγόμενων παλαιολογιστικῶν βασιλικῶν (κάτω δεξιά) (90)

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν, ἡ ἐπιμελὴς κατασκευή, σπανίως ἀπαντῶσα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐν Μακεδονίᾳ, δηλοῖ κλασσικοὺς χρόνους. Εἰς τοὺς ὁδηγεῖ καὶ ἡ παρατήρησις μεγάλου σιδηροῦ συνδέσμου μολυβδοχομένου, σχήματος διπλοῦ ταῦ¹.

Ἐπιφανειακὴ ἔρευνα εἰς τὰ περίξ συμπληροῖ οὐσιασθῶς τὴν εἰκόνα τῶν ἐκτεταμένων ἀρχαιολογικῶν λειψάνων τῆς περιοχῆς. Τὰ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ σχεδίου ὑπ' ἀριθ. 1² σημειούμενα κτίσματα (πρβλ. φωτογραφίαν ὑπ' ἀριθ. 10)³ ἐν πολλοῖς ἔχουν κτισθῆ δι' ἀρχαίον ὕλικοῦ ὡς δεικνύει ἡ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 11⁴ εἰκονίζουσα τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὑπὸ στοιχείῳ Β κτίσματος ἐν σχεδίῳ ὑπ' ἀριθ. 1. Ὑπὸ στοιχείῳ Α αὐτόθι σημειοῦται ἐκκλησία χρονολογούμενη εἰς τὸ 1865⁵. Τοῦ μεγαλυτέρου κτηρίου (Γ ἐν σχεδ. 1) εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ κατεδάφισις πρὸ τῆς ἐπισκέψεώς μας (φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 10 κέντρον⁶). Ταῦτα καὶ ἄλλα κτίσματα ἀνήκουν εἰς τὸ «Μετόχι» τῆς ρωσικῆς Μονῆς Ἀγίου Παντελεήμονος τοῦ Ἀγίου Ὁρους, παρ' ἧς ὁ ρηθεῖς Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης ἠγόρασε τὸ κτῆμα πρὸ δεκαετίας περίπου.

Εἰς ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ Μετοχίου παρατηροῦνται διάσπαρτα ἀρχαῖα (μαρμάρινον τρίγλυφον, μαρμάριναι ἰωνικαὶ βάσεις, πλίνθοι μετὰ ἀναθυρώσεως κλπ.), λέγεται δὲ ὅτι οἱ μοναχοὶ μετέφερον καὶ εἰς τὴν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Μονὴν διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη⁷.

Πρὶν προβῶ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν προτάσεών μου ὀφείλω νὰ σημειώσω τὰς ἐξῆς πληροφορίας μου:

Ὁ Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης ἐδανειοδοτήθη ὑπὸ τῆς Κτηματικῆς Τραπεζῆς κατόπιν συνηγορίας τοῦ Ε.Ο.Τ. (ἔγγραφον Ε.Ο.Τ. πρὸς Ἀγ. Τρικαλιώτην ὑπ' ἀριθ. 51116/13.7.1968) διὰ ποσοῦ ἀντιπροσωπεύοντος τὸ 70 % τῆς προϋπολογισθείσης δαπάνης τοῦ Ξενοδοχείου, ἥτοι περίπου διὰ δρχ. 18.200.000. Ἀνέλαβε 12.000.000 δρχ., ἐξ ὧν κατέθεσε 10.000.000 δρχ. καὶ εἰσέπραξεν ἐπὶ τοῦ παρόντος 2.000.000 δρχ.

Ἔως ποῦ ἐκτείνεται τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ε.Ο.Τ. καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Ἀγ. Τρικαλιώτη μου εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσω.

Ἐν ὧσιν τῶν ἀνωτέρω ὑποβάλλω τὰς ἐξῆς προτάσεις:

1. Πρὸ πάσης ἀποφάσεως ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῇ ὁ χώρος. Πρὸς τοῦτο

1. Ἐδῶ πίν. 155β.

2. Ἰδὲ ἀπὸ τὸ πλάνι (ἀπὸ Ἀνατολῶν) τὸ σχέδιον στὸ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 358, σχέδ. 8.

3. Ἐδῶ πίν. 156α.

4. Ἐδῶ πίν. 156β.

5. Διατηρεῖται καὶ μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν ἄλλων κτισμάτων δυτικὰ τοῦ ξενοδοχείου.

6. Εἶναι ἐδῶ ἡ τοῦ πίν. 156α.

7. Καὶ γλυπτὰ, προσθέτω τώρα.

απαιτείται ποσόν τουλάχιστον 200.000 δρχ., ίνα καταστή δυνατή και ή απεικόνισις τών αποκαλυφθησομένων αρχαίων εις σχέδια και φωτογραφίας.

2. Έν συνεχείᾳ δέον νά καταβληθῇ προσπάθεια συμβιβασμοῦ τοῦ ξενοδοχείου μετά τών αρχαίων και τών μεταβυζαντινῶν λειψάνων, τά ὅποια δέν εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ εὐκαταφρόνητα.

3. Νά ἐξασφαλισθῇ ή συνεργασία τοῦ Ε.Ο.Τ. και ή συμμετοχή του εις τὰς δαπάνας και τήν μελέτην πρός ἐκμετάλλευσιν τών αρχαιοτήτων και ἀπό τουριστικῆς ἀπόψεως.

Παρακαλῶ ὅπως εὐαρεστούμενοι διατάξῃτε ὅ,τι ἠθέλατε ἐγκρίνει τὸ δυνατόν ταχύτερον ἐπικειμένου χειμῶνος, κατὰ τήν διάρκειαν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατος ἀνασκαφική ἐργασία ἐν Μακεδονίᾳ.

Εὐπειθέστατος

Ὁ Ἔφορος

τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολ. Περιφερείας

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Κοινοποιεῖται ὑ.τ.ε.

Ἐφορείαν Βυζαντινῶν

Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφερείας

Ἀφοῦ παρείλκυσε τὸ ζήτημα μὲ ποικίλους τρόπους, μὲ ἀποτέλεσμα νά δαπανήσῃ ὁ (ιδιώτης) Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης πάνω ἀπὸ 100.000 δρχ. γιὰ τήν ἀνασκαφική ἐρευνα (!) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὑπὸ τὸν Μαρινᾶτον Γενική Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων ἐνήργησε μόνον τήν ... μετὰθεση τοῦ ἀνασκαφῆος - Ἐφόρου στὴν Πάτρα! Τὸ ἐπέτρεπε ἀπλῶς νά μεταβαίνει ἀπὸ τὴ νέα του θέση στὸν Πολύγυρο γιὰ νά παρίσταται, μαζί μὲ τὸν Ἐπιμελητὴ Γ. Δεσποίνῃ, ὡς μάρτυς κατηγορίας στὶς ἀλλεπάλληλες δίκες, ὅπου δικασταὶ καὶ συνήγοροι ὑπερασπίσεως ρωτοῦσαν δικαίως: «μ ε τ ἰ ς κ α τ α σ τ ρ ο φ έ ς , π ο ὗ π ρ ο κ ἄ λ ε σ α ν ο ῖ κ α τ η γ ο ρ ο ὕ μ ε ν ο ι , τ ῖ ἔ κ α μ ε ἡ Ἀ ρ χ α ι ο λ ο γ ι κ ῆ Ὑ π η ρ ε σ ῖ α ς». Ἀποτέλεσμα: σχεδὸν ὅλοι οἱ κατηγορούμενοι ἄθωοι. Οὔτε γάτα οὔτε ζημιὰ.

Ἀξιοθρήνητος εἶναι ὁ ἀντίκτυπος στὴν ἀρχαιολογική ἐρευνα τοῦ μνημείου καὶ στὴ μελέτη του, ποὺ δέν ἦταν δυνατό νά γίνη ἀπὸ τὴν Πάτρα... δι' ἀλληλογραφίας!

Κατ' ἀνάγκην θὰ περιορισθοῦμε ἐδῶ σὲ λίγα ἀκόμα στοιχεῖα ἀπ' ὅσα προέκυψαν κατὰ τὰ ἔτη μέχρι τοῦ 1970, στὰ ὅποια ἀναφέρονται τὰ Χρονικά τοῦτα.

Στὶς 13.3.1969 ἀρχίσαμε δοκιμαστικὴ τομὴ ἀνάμεσα στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος καὶ στὴ θάλασσα, γιὰ νά διαπιστώσουμε, ἂν θὰ ἦταν

1. Τί ἐγίνε ἀπὸ τότε δέν γνωρίζω, ἀλλὰ, νομίζω, οὔτε ἡ ἀπαλλοτρίωση τοῦ χώρου δέν πραγματοποιήθηκε ὡς τώρα (τέλη 1975).

δυνατό νά κτισθῇ τὸ ξενοδοχεῖο στὴ θέση αὐτὴ (πίν. 157α), ὅπου τελικὰ κτίσθηκε. Ἡ τομὴ, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ χαράχθηκε σὲ ἀπόσταση 10,30 μ. πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος. Ἀπὸ τὴ βόρεια γωνία τοῦ ναοῦ, τὸ νότιο ἄκρο τῆς τομῆς ἀπέιχε 24,50 μ., τὸ βόρειο 17,30 μ. Στὸ μέσο τῆς τομῆς αὐτῆς χαράχθηκε, σὲ σχῆμα σταυροῦ κάθετος πρὸς τὴν πρώτη, ἄλλη τομὴ μήκους 15 μ., πλάτους 2 μ. Μέχρι βάθους 0,58 μ. εὐρέθησαν χώματα καθαρὰ ἢ δάπεδα ἢ «ξεροντούβαρα» τοῦ κτίσματος τῆς Μονῆς. Μεταξὺ τῶν λειψάνων τούτων εὐρέθησαν καὶ λίθοι ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια σὲ δευτέρῃ χρήσῃ.

Σὲ βάθος 1,25 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ κτίσματος τῆς Μονῆς (2,30 μ. ἀπὸ τὸ καλντερίμι δυτικά, στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἔξω ἐδάφους) παρουσιάσθηκαν ὄστρακα μελαμβαφῇ ἢ ἄβαφα (ἀπὸ πινάκια, σκύφους, ὀξυπύθμενους ἀμφορεῖς).

Γενικὰ δὲν εἶχαμε ἐνδείξεις γιὰ διατηρητέα ἀρχαῖα λείψανα οὔτε στὸ χῶρο αὐτὸ οὔτε σὲ ἄλλες δοκιμαστικὰς τομὰς μας πλησιέστερα πρὸς τὸν ἀρχαῖο ναὸ (πίν. 158α-β καὶ 159α-β), ποὺ ἔγιναν μὲ σκοπὸ νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἀπαλλοτριωτέα ἔκταση.

Τὴν ἴδια μέρα (13.3.1969) ἄρχισε καὶ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος. Ἀρχὴ ἔγινε μὲ σκαφές: α) στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτηρίου παρὰ τὴν ΝΑ γωνία καὶ β) στὴ βόρεια καὶ δυτικὴ πλευρὰ, μὲ σκ πὸ νὰ καθορισθοῦν τὰ πέρατα τοῦ ναοῦ πρῶτα καὶ τοῦ ἀπαλλοτριωτέου χώρου γενικώτερα.

Παράλληλα ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ναοῦ τὰ μετακινημένα ἀπὸ τὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (πίν. 160α) γιὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ χῶρος γιὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ ναοῦ. Καθαρίσθηκαν ἐπίσης οἱ ἄθλιοι σωροί, γιὰ νὰ φανοῦν καὶ καταγραφοῦν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἄλλα εὐρήματα (πίν. 160β, 161α-β καὶ 162α-β).

Σὲ λίγες ἀκόμα εἰκόνες δίνουμε ἀνασκαφικὰς φάσεις καὶ λεπτομέρειες τῶν ἀποκαλυφθέντων μερῶν τοῦ ναοῦ καὶ προσκτισμάτων. Ὁ ἀνώτερος σωζόμενος δόμος, τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν πλίνθοι «κατὰ χώραν» εἶναι ὁ στυλοβάτης. Ὑπ' αὐτὸν σώζεται κατὰ μέρη ἡ πρώτη βαθμίδα, ἀκολουθεῖ ἡ εὐθυνητήρια καὶ 5 δόμοι θεμελίων. Ὁ δόμος τῆς πρώτης βαθμίδος, ὁ δόμος τῆς εὐθυνητήριας, οἱ τρεῖς ἀνώτεροι δόμοι τοῦ θεμελίου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπομένου (ἐκ τῶν κάτω δευτέρου κατὰ σειρὰν) εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 165α καὶ πίν. 166α-β, ὅπου φαίνονται ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες μόνον οἱ ἀνώτεροι 5 δόμοι).

Πρὸς ΝΔ τοῦ ναοῦ ἀποκαλύψαμε κατὰ τὸ 1969 θεατρικὴ κατασκευή, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ὡς «Ἀμφιθέατρον» ἀπὸ τὸν Ν. Β. Χρυσανθίδη σὲ δημοσίευσμά του τοῦ 1970¹. Τὸ «θέατρο» ἔχει ἐδῶλια πρὸς τὴν ἀνατολικὴ του

1. Ἰδὲ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 357, σημ. 19.

πλευρά και κλίμακα στη δυτική του (πίν. 164β, πρβλ. πίν. 165, άνω δεξιά).

Ύπό τά κ ι ν η τ ά ε ύ ρ ή μ α τ α άξιολογώτερα είναι τά λίθινα (είκ. 44-46), μαρμάρινα και πήλινα (πίν. 166α-β) ά ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ά μέλη, πού βοηθοῦν στην άναπαράσταση του ναού σέ διαδοχικές φάσεις και άλλων πιθανώς γειτονικών κτηρίων. Τά άρχαιότερα φθάνουν σέ ύστερους κλασσικούς χρόνους, ένώ άλλα χρονολογούνται στην έλληνιστική εποχή.

Σπαράγματα σημαντικά γ λ υ π τ ῶ ν ήλθαν στο φώς επίσης, άπό τά όποία σημαντικότερο είναι κεφάλι μαρμάρινο Διονύσου (πίν. 167α-β), πού φέρει στο νοῦ τή μαρτυρία του Ξενοφώντος για Ίερό του Διονύσου παρά τήν Άφυτιν (Ξενοφ. Έλλην. 5.3.19)¹, ένώ άπό τό πληθος των άλλων θραυσμάτων δέν είχαμε άκόμα τή δυνατότητα νά ίδοῦμε ποιά συνανήκουν (παραδείγματα, πίν. 168α). Ύπό τά έ π ι γ ρ α φ ι κ á εϋρήματα σημαντικότερο είναι τό θραῦσμα λεκάνης περιρραντηρίου με έπιγραφή άναθηματική εις Άμμωνα (πίν. 168β, δεξιά) και άλλο πού δέν δίνει νόημα έπί του παρόντος (πίν. 168γ)². Τά πήλινα ά γ γ ε ι α, τέλος, μās διαφωτίζουν για περισσότερες εποχές τής ιστορίας του τόπου.

Τά πρώτα συμπεράσματα τής έρευνας των έτών 1968 και 1969 στο Άμμώνιον τής Άφύτιος έχουν έκτεθῆ στην Έκθεση του Άρχαιολογικού Δελτίου και πλατύτερα σέ όμιλία μου στη σειρά των διαλέξεων τής Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών κατά τήν 14.5.1969³.

ΎΗ έρευνα του Άμμωνίου και τής περιοχής τής Κασσάνδρας γενικότερα έδωσε τή δυνατότητα νά διαπιστώσουμε κι άλλη μιá καταστροφή στην τελείως σχεδόν άφύλαχτη κι άνεπιτήρητη Χαλκιδική: Στην Ά θ υ τ ο, πού έχει τή θέση (και τό όνομα παραλλαγμένο) τής άρχαίας Άφύτιος, κατά ίσοπεδωτικές έργασίες πάνω στο λόφο του άρχαίου οικισμού (είκ. 169α) με μηχανικά μέσα άποκαλύφθηκαν και καταστράφηκαν λείψανα σπουδαία, μεταξϋ των όποιων πίθοι (πίν. 169β-171α), σιροί, τοίχοι κ.λ. Συλλέξαμε ό,τι άπόμεινε σέ χϋρο στην Άθυτο και στο Μουσείο τής Θεσσαλονίκης (όστρακα κ.λ.).

1. Πρβλ. ΑΔ, έ.ά., σημ. 16.

2. Ένεπίγραφα περιρραντήρια άρχαϊκά τής Άκροπόλεως των Άθηνών, τελευταίος ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 16, και ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 65 κ.έ., είκ. 1-2 (Ντίνα Πέππα-Δελμούζου). Δ ὁ ρ ο ν σέ άναθηματικές έπιγραφές του βορείου χϋρου ίδε π.χ. άπό τή Βέροια («Μακεδονικά», τ. 2 (1951), Χρον. Άρχαιολ. 1940-50, άριθ. 66), στο έπίγραμμα του Λεωνίδου στο άνάθημα του Πύρρου (Ρ. L é ν é q u e, Pyrrhos, Paris 1957, σ. 566) και κατωτ., ύπ' άριθ. 147 (Κολινδρός).

3. Είχα άντλήσει τότε κυρίως άπό C. J. Classen, The Libyan God Ammon in Greece before 331 B. C., «Historia», τ. VIII (1959), σ. 349-355, και H. W. P a r k e, The Oracles of Zeus: Dodona-Olympia-Ammon, Cambridge Mass. 1967. Σχετικά με τό δεύτερο πρβλ. τώρα βιβλιοκρισίες, «Gnomon», τ. 42 (1970), σ. 690-697 (Helmut Berve) και AJ Phil., τ. 91 (1970), σ. 104-108 (J. Fontenrose).

Ἐξ ἄλλου παρά τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες διαπλατύνσεώς της — καὶ μετὰ τὸν ἐρευνήσαμε — κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος (πίν. 171β).

Γιὰ τὰ πρῶτα εὐρήματα τοῦ Ἀμμωνίου ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 302ιδ', 307 καὶ 322.

127. Μ ἐ ν δ η. Ὁ R. Vasić σὲ ἄρθρο του συζητεῖ τὴν καταγωγὴ τοῦ Παιωνίου καὶ δίνει συγκεντρωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Παιώνιο, τὴ Μένδη, τοὺς Παίονες κ.λ. Ἡ ἐξέταση καταλήγει στὴν ὀρθόδοξη γνώμη ὅτι ὁ Παιώνιος εἶχε πατρίδα τὴ Μένδη τῆς Παλλήνης καὶ ὅτι εἶχε ἴσως ἀπώτερη καταγωγὴ ἀπὸ τὴν Παιονία¹. Νομίσματα τῆς Μένδης, στὴν Ἐπιγραφικὴ τῆς M. Guarducci².

Ὁ Κωνσταντῖνος Καραζήσης τοῦ Ἀκύλλα, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ὁδὸς Κασομούλη 17, δ ἡ λ ω σ ε στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Θεσσαλονίκης τὴν 8.6.1968 τὰ ἐξῆς ὑπὸ τὴν κατοχὴν του ἀρχαῖα. Καταχωρίζονται ἐδῶ, ἐπειδὴ τὰ περισσότερα ρητῶς, ἴσως καὶ ἄλλα, ἂν ὄχι ὅλα, ὅπως καὶ μέρος τῆς Συλλογῆς τοῦ ἐτέρου ἀδελφοῦ Γεωργίου Καραζήση³ προέρχονται ἀπὸ τὴ Μένδη:

1. Ἀμφορίσκος ἄβαφος ὅμοιος πρὸς Olynthus XIII, πίν. 4, 3. Στὸ λαίμῳ μὲ κόκκινο χρῶμα E. Ὑψος 0,272 μ. Δηλώθηκε προέλευση: Μένδη Χαλκιδικῆς, ὅπως καὶ γιὰ τὰ κατωτ., ἀριθ. 2-13 καὶ 15.

2. Τμῆμα κέρνου, ποὺ σώζει μέρος τῆς στεφάνης καὶ μιὰ «ὕδρια»⁴. Πηλὸς ἀνοικτὸς κόκκινος μὲ κόκκους ἄμμου καὶ ψήγματα μαρμαρυγίου. Γάνωμα κόκκινο στὸ χεῖλος, στὴ βάση καὶ στὶς λαβὲς τῆς ὕδριας. Ὑψος 0,07 μ. Μέγ. σ. μ. 0,125 μ.

3. Ὅμοιο πρὸς τὸ προηγούμενο σὲ δυὸ κομμάτια. Ὑψος 0,078 μ. Μέγ. σ. μ. 0,10 μ.

4. Ὅμοιο, ὕψος 0,75 μ., μέγ. σ. μ. 0,09 μ.

5. Τμῆμα κέρνου, ποὺ σώζει τὴ στεφάνη καὶ μιὰ «ὕδρια» χωρὶς τὶς ὀριζόντιες λαβὲς τῆς. Γάνωμα καστανὸ στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῆς στεφάνης, στὸν ὅμο, στὸ χεῖλος καὶ στὴ λαβὴ τῆς ὕδριας. Ὑψος 0,07 μ., Μέγ. σ. μ. 0,105 μ.

6-9. Τέσσερις μικρὲς ὕδριες ἀπὸ κέρνο, μὲ παρόμοια μορφή καὶ διακόσμηση. Ὑψη: α) 0,07 μ., β) 0,057 μ., γ) 0,057 μ., καὶ δ) 0,068 μ.

1. R. Vasić, Concerning the Origin of Paeonius from Mende, «Živa Antika», τ. 19 (1969), σ. 63 κ.έ.

2. M. Guarducci, Epigrafia Greca, τ. II, Roma 1969, σ. 621.

3. Γι' αὐτὰ καὶ γιὰ νομίσματα τῆς Μένδης ἰδὲ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 275 καὶ 348 κ.έ.

4. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, πίν. 304, κάτω δεξιὰ.

10. Μικρή οίνοχόη συγκολλημένη με δακτυλιόσχημη λαβή άσκού και λαιμό τριφυλόστομης οίνοχόης. "Υψος 0,11 μ.

11. Ειδώλιο συγκολλημένο από τρία μη συνανήκοντα μέρη: κεφάλι και λαιμός τύπου της πεπλοφόρου Olynthus VII, 158, σῶμα τοῦ τύπου Olynthus VII, 168. "Υψος 0,175 μ.

12. Ειδώλιο γυναικας καθιστής με άνθος στο άριστερό χέρι πρό τοῦ στήθους. Λευκό επίχρυσμα. "Υψος 0,125 μ.

13. Κεφάλι με τὸ λαιμό γυναικας, σπασμένο στο πρόσωπο. Τύπος κεφαλιού ὁμοιος με τὸ κολλημένο στο ὑπ' αριθ. 11. "Υψος 0,047 μ.

14. Μολύβδινο σταθμίο.

15. Χάλκινο ψέλιο από έλασμα έλλειψοειδούς τομής, τὰ άκρα τοῦ ὁποίου ἀπολήγουν σὲ κεφάλια φιδιών. Μεγ. διάμ. 0,063 μ.

16. Δακτυλιόλιθος έλλειψοειδής με παράσταση Τύχης δεξιά καί νέου, Ἰώως Έρμού, άριστερά.

17. Φακοειδής δακτυλιόλιθος από υαλόμαζα.

Ν ο μ ί σ μ α τ α. 18. 'Ασημένιο διώβολο Μένδης. Α. "Ονος πρὸς δεξιά. Β. Πτηνὸ (άετός) πρὸς άριστερά.

19. Χάλκινο, Φιλίππου Ε'. Α. Κεφάλι 'Απόλλωνος πρὸς δεξιά, Β. 'Ιππεύς.

20. Χάλκινο, Φιλίππου Β'. Α. Κεφάλι 'Ηρακλέους πρὸς δεξιά, Β. Ρόπαλο, τόξο, ΒΑ.

21. Χάλκινο, 'Αλεξάνδρου Α'. Α. Κεφάλι 'Απόλλωνος, Β. 'Ιππεύς, Α]ΛΕΞΑΝΔ[ΡΟΥ.

22. Χάλκινο, Κασσάνδρου. Α. Κεφάλι 'Ηρακλέους, Β. 'Ιππεύς.

23-24. Χάλκινα, 'Αντιγόνου. Α. 'Ασπίδα, Β. Κράνος.

25. Χάλκινο: Α. Κεφάλι Διονύσου, Β. Κρατήρ.

26-27. Χάλκινα: Α. Κεφάλι 'Απόλλωνος (;), Β. 'Αμφορεύς.

28-29. Χάλκινα διώβολα: Α. Κεφάλι 'Απόλλωνος, Β. 'Αμφορεύς καί γύρω κλάδος δάφνης.

30. Χάλκινο διώβολο: Α. Κεφάλι νέου πρὸς άριστερά. Β. 'Αμφορεύς.

31. Χάλκινο: Α. Κεφάλι Διονύσου, Β. Δύο κρατήρες.

32. Χάλκινο: Α. Κεφάλι 'Απόλλωνος (;), Β. Δύο άμφορείς.

33. Χάλκινο: Α. Κάνθαρος, Β. Βότρυς.

34. Χάλκινος ὀβολός: Α. Κεφάλι νέου, Β. Κεφαλή 'Αθηνᾶς.

35. Χάλκινο ρωμαϊκό: Α. Κεφαλή 'Αθηνᾶς, Β. 'Αδιάγνωστο.

36. Χάλκινο ρωμαϊκό: Α. Κεφαλή άνδρὸς πρὸς άριστερά, Β. "Ομοιο.

37. Χάλκινο 3ου αἰ. μ.Χ.: Α. Προτομή άνδρὸς πρὸς δεξιά, Β. 'Αδιάγνωστο.

38. Χάλκινο, Κωνσταντίνου Β': Α. Προτομή άνδρὸς πρὸς δεξιά, Β. 'Αδιάγνωστο.

127α. Σ κ ι ώ ν η. Νομίσματα από τη Σκιώνη στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης, στο πρώτο Μέρος των Χρονικών αυτών, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 336.

128. 'Ο ρ μ ύ λ ι α. 'Αγγείο της Πρώιμης 'Εποχής του Χαλκού και επιτύμβια επιγραφή ρωμαϊκών χρόνων αναφέρονται στο πρώτο Μέρος αυτών των Χρονικών, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321 και 333.

129. Τ ο ρ ώ ν η. 'Επιφανειακές παρατηρήσεις αναφέρονται στα Χρονικά του 'Αρχαιολογικού Δελτίου¹. Από τα Χρονικά του Δελτίου και από τα Χρονικά μας άντλούν οι ξένοι. Κριόμορφο αγγείο (Χρονικά 1966-67, άριθ. 129) άναφέρεται στην Chronique², άσημένα ύδρια στις Arch. Reports³. Οί J. και L. Robert ύπομνηματίζουν ώ ν η ν οίκιας από την Τωρώνη (ΑΔ 21, 1966, σ. 151 κ.έ., Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου), αλλά παρασύρονται από το δημοσιευμένο κείμενο της μεταγραφής και δέν βλέπουν πώς εκεί έγινε τό λάθος νά παραλειφθούν τό δεύτερο μισό του στίχου 6 και τό πρώτο μισό του στίχου 7. Τό κείμενο έτσι γίνεται λειψό και άκατανόητο⁴. Καταχωρίζεται σωστά στο SEG⁵.

Στό περιοδικό της 'Ιστορικής και Λαογραφικής 'Εταιρείας της Χαλκιδικής⁶ δημοσιεύεται μετάφραση παλαιοϋ άρθρου του Β. D. Meritt γιά την Τωρώνη (ΑJA 27, 1923, σ. 447 κ.έ.). Ειδήσεις από τά 'Αγιορείτικα 'Αρχεία, ιδέ άνωτ., ύπ' άριθ. 107.

130. Π υ ρ γ α δ ί κ ι α. Στό πρώτο Μέρος αυτών των Χρονικών (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 296, 312 και 322) καταχωρίστηκαν πήλινα αγγεία και άλλα εύρήματα, πού έχουν εισαχθῆ στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης. Μικρή σκαφική έρευνα συνοψίσθηκε στις έτήσιες 'Εκθέσεις της 'Εφορείας και μέ σχετική έκταση ανακοινώθηκε ιδιόρρυθμος άμφορεύς ντόπιου έργαστηρίου, πού συντροφεύεται ήδη μέ άλλα εύρήματα της ίδιας τεχνοτροπίας⁷. 'Από τά Χρονικά μας άντλούν οι ξένοι⁸.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 404.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1066.

3. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23.

4. Bull. Épigr. 1968, άριθ. 328.

5. SEG, τ. 24 (1969), άριθ. 574.

6. 'Χρονικά της Χαλκιδικής' 19-20, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 35 κ.έ.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 403 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, άριθ. 130, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 310 κ.έ. Crude outline technique σέ αγγεία από 'Ιερό Δήμητρος και κόρης στην Κόρινθο, «Hesperia», τ. 37 (1968), σ. 302 κ.έ., πίν. 87b-d.

8. Chron. 1968-1969, σ. 1067 και εικ. 398, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23.

Ἡ σκαφική ἔρευνα ἔγινε στὴ βόρεια πλαγιά ὑψώματος-ἀκρωτηρίου, ποὺ ὀνομάζεται μὲ διάφορα ὀνόματα: Ἀσπρος Κάβος, Κρεμάλα ἢ Κακό-σκαλα (πίν. 172α). Ἐρευνήθηκε περιορισμένη ἔκταση (πίν. 172β), στὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκαν τοῖχοι (πίν. 173α-β) καὶ εὐρέθησαν ὄστρακα καὶ ἄλλα εὐρήματα. Συγκροτήθηκαν ἀπὸ κομμάτια: α) ἄβαφο ἀγγεῖο κοινῆς χρήσεως σὲ σχῆμα ἀμφορέως μὲ πλατὺ στόμιο (πίν. 174α) καὶ β) ἰδιόρρυθμος κρατήρας μὲ πῶμα (πίν. 174β). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κρατήρος χωρισμένη σὲ πλατιεῖς ὀριζόντιες ζῶνες διακοσμεῖται μὲ γραμμικὰ καὶ φυτικά θέματα. Στὴν ἄνω ζώνη τῆς κύριας ὀψεως δὺὸ ἄνισα κεφάλια γυναικῶν ἀντίωτα καὶ στὴν ἄλλη ὀψη δὺὸ πτηνὰ ἀντιμέτωπα. Ὑψος (μαζὶ μὲ τὸ πῶμα) 0,54 μ., Ἡ κ. Γιούρη τὸν χρονολόγησε στὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Μέρος τῆς ἐγχρωμῆς διακοσμῆσεως πηλίνου βωμοῦ ἀποδίδει σχέδιο (εἰκ. 47) καὶ ἐγγράκτα γράμματα πάνω σὲ κεραμίδι ἄλλο σχέδιο (εἰκ. 48).

Στὴν περιοχὴ τοῦ κοντινοῦ χωριοῦ Ἀγίος Ἰωάννης Πρόδρομος, παρὰ τὰ Πλανά, μᾶς ἔδειξαν τὴν 31.7.1968 ρωμαϊκὸ τάφο, ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθῇ τυχαῖα. Τὸν καθάρισαμε, ἀλλὰ δὲν εἶχαν μείνει ἀξιόλογα εὐρήματα (πίν. 174γ).

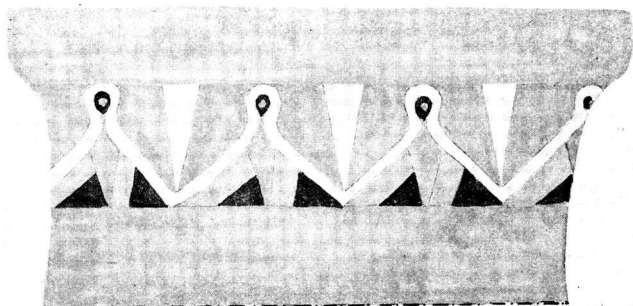
130α. Μεταγκίτσι. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 131, πρβλ. τὴν Ἐκθεσὴ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο¹.

131. Στάγερα. Ἐδῶ πρέπει νὰ δώσουμε πρῶτα μιὰ διασάφηση: Εἶναι τὸ τωρινὸ χωριὸ τὰ Στάγερα, ἄλλοτε Καζαντζή-Μαχαλᾶ, συνοικισμὸς τῆς Κοινότητος Στρατονίκης (πρβλ. Ἰσβορον). Ἀποσπᾶσθηκε τὸ 1920 ἀπὸ τὴ Στρατονίκη κι ἔγινε Κοινότητα μὲ τὸ ὄνομα Στάγειρα (1924), μετέπειτα Στάγερα. Εὐρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα (ὑψόμ. 510 μ.), ἡ κοινοτική του περιοχὴ ὅμως ἔφθανε ὡς τὴν παραθαλάσσια Ὀλυμπιάδα, ποὺ ἦταν συνοικισμὸς τῆς Κοινότητος Σταγίρων. Ἡ Ὀλυμπιάδα, μικρὸ χωριὸ στὴν ἀρχὴ (κάτοικοι 105 τὸ 1920), ἔγινε χωριστὴ Κοινότητα τὸ 1928 καὶ μεγάλωσε σιγά-σιγά, γιατί ἔγινε θέρετρο προσιτὸ ἀπὸ τὸ Στταυρὸ μὲ αὐτοκινητόδρομο, ποὺ τώρα βγάζει ὡς τὸ Στρατῶνι (κάτοικοι 357 τὸ 1961).

Στὰ τωρινὰ Στάγερα (εἰκ. 49) ὑπάρχουν ἐρείπια μεσαιωνικὰ καὶ ὅσο ξέρω δὲν ὑπάρχουν λείψανα ἀρχαῖα. Ἐν τούτοις ἀνάμεσα στὰ μεσαιωνικὰ ἐρείπια τῶν σημερινῶν Σταγίρων, ἐκεῖ στὰ βουνά, στήθηκε τὸ ἀγαλμα τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ τὸ χωριὸ περνάει γιὰ πατρίδα τοῦ φιλοσόφου, ὅπου προσκυνοῦν οἱ διερχόμενοι πρὸς Ἅγιον Ὄρος κ.λ., ἀφοῦ ἀπὸ ἐκεῖ περνάει ὁ δρόμος Θεσσαλονίκης-Ἱερισσοῦ.

Τὰ ἀρχαῖα Στάγειρα (ὀρθότερα ἢ Στάγιρος ἢ τὰ Στάγερα) δὲν ἔχουν σχέ-

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 403.

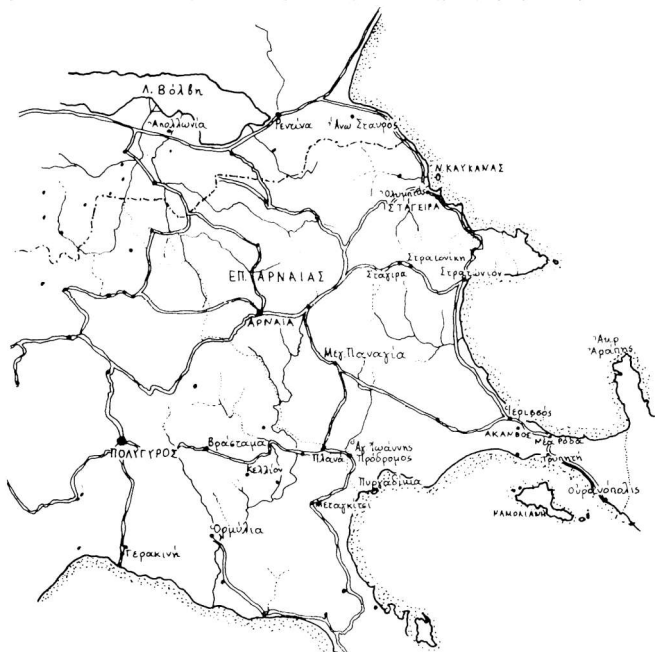
Εἰκ. 47. Ἐγχρωμη διακόσμηση βομοῦ (130)

Εἰκ. 48. Ἐπιγραφὴ χαραγμένη σὲ κεραμίδι (130)

ση με τὰ σημερινά. Ήταν παραθαλάσσια ἀποικία τῶν Ἀνδρίων (περὶ τὸ 665 π.Χ.), ὅπως καὶ ἡ κοντινὴ Ἀκάνθος. Φαίνεται πὼς δέχθηκε ἀποίκους ἀπὸ τὴ Χαλκίδα. Λέγεται πὼς ἀπὸ ἐκεῖ καταγόταν ἡ μητέρα τοῦ φιλοσόφου.

Τὴν Στάγειρο προσπέρασε ὁ Ξέρξης κατὰ τὴν πορεία πρὸς τὸν Ἰσθμὸ τῆς Ἀκάνθου. Ἡ θέση της ταυτίζεται κυρίως σὲ σχέση πρὸς τὸ νησάκι Κά-

Εἰκ. 49. Χάρτης τῆς ἀνατολικῆς Χαλκιδικῆς μετὰ τίς θέσεις τῶν ἀρχαίων Σταγείρων καὶ τῆς Ἀκάνθου (131 καὶ 133)

προς, τὸν τωρινὸ Καυκανᾶ. Βρισκόταν στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὸ ὁποῖον ὀνομαζόταν ἐπίσης Κάπρος.

Κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ πρὸς Στρατώνι τὸ χειμῶνα τοῦ 1961/62, ὅπως ἀνέγραψαν τότε οἱ ἐφημερίδες «εἰς θέσιν Παλαιὸν Λιμάνι, 200μ. ἀνατολικῶς ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα ... ἀνεσύρθησαν ἐκ τοῦ ἐδάφους 5 πῆλινα ἀγαλμάτια (τερρακότες), 3 μαρμάρινοι κίονες ὕψους 1,80 μ., μία μαρμάρινη πλάξ μετὰ

στοιχεία ΑΓΕΜΟ και μία υπόγειος σήραγξ. Αί έργασίαι ἐσταμάτησαν ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀφίξεως τοῦ κ. Μακαρόνα...».

Ἐπισκέφθηκα γιὰ πρώτη φορά καί ἐρευνῆσα μέ τὰ πόδια καί μέ βάρκα τήν περιοχή κατά τήν 27.6.1968, ὅταν μεταφέραμε στόν Πολύγυρο ἡμίεργο κοῦρο (πίν. 175), πού εἶχαν ἀνασύρει ξένοι δύτες ἀπό τή θάλασσα τοῦ νότιου λιμανιοῦ τῶν ἀρχαίων Σταγίρων (πίν. 176α). Κατά τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Ἰουλίου ἐνεργήσαμε μικρὲς σκαφικὲς ἐρευνες σὲ διάφορα σημεία, ἀλλὰ κυρίως γυρίσαμε ὅλον τὸν τόπο γύρω-γύρω στὴν ἀκτὴ καί μέσα στὴ δασωμένη στεριά, ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα ὡς τὴ θέση Βήνα. Ἡ πρόσφατη διανοιγὴ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ὀλυμπιάδα πρὸς Στρατώνι μᾶς ἔδινε δυνατότητα κινήσεως καί παρατηρήσεων.

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα, στὴ θέση Συκιές (ὅπου δὲν ὑπάρχουν τώρα συκιές), παρατηροῦνται κάτω ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο (πίν. 177α) λείψανα ἀναλημματικῶν καί ἄλλων τοίχων. Τὰ νερά λάκκου πού περνάει τώρα τὴ νέα γέφυρα (ἄνω ἀριστερὰ στὴν εἰκόνα τοῦ πίν. 177α) εἶχαν καθαρίσει σὲ μεγαλύτερο βάθος τμῆμα τοῦ ἀναλήμματος κι ἐμεῖς ἐπωφελήθηκαμε γιὰ νὰ σκάσουμε βαθύτερα (πίν. 177β). Μὲ τομὴ 2×2 μ. ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἀρχαίου τοίχου κάθετου πρὸς τὸ ἀνάλημμα. Λαβὲς χονδρῶν ἀγγείων καί βάσεις ἀπὸ ὀξυπύθμενους ἀμοφορεῖς σχημάτιζαν στρῶμα, στὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν καί μερικὰ ὄστρακα μελαμβαφῆ, ἓνα μέ στιλπνὸ γάνωμα.

Νοτιώτερα κάναμε παρατηρήσεις στὰ τοιχώματα τοῦ δημόσιου δρόμου (πρὸς τὸ βουνό), ὅπου διακρίνονταν καλὰ ἐδῶ κι ἐκεῖ λείψανα κτηρίων, σπιτιῶν πιθανῶς. Ἀπὸ τὸ στρῶμα τῆς καταστροφῆς τους συλλέξαμε ὑστεροκλασσικά καί ἐλληνιστικά ὄστρακα.

Ἀνατολικά τοῦ δρόμου ἐρευνήσαμε τὸν ἀπότομο βράχο τῆς ἀκτῆς (πίν. 176β), ὅπου παρατηροῦνται σὲ διάφορα σημεία λείψανα τοίχων πολὺ καλῆς κατασκευῆς ψευδισοδομικῆς, ἐνῶ ἡ θάλασσα στὴν ἄκρη τῆς εἶναι γεμάτη ἀπὸ λιθοπλινθους πεσμένους. Στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος (πίν. 176α) δὲν λείπουν τὰ ἀρχαῖα λείψανα, ἀλλὰ ἐδῶ τὸ πιὸ θεαματικὸ καί καλοδιατηρημένο τεῖχος εἶναι νεωτέρων χρόνων. Ἀπομονώνει τὴν κορυφὴ ἀπὸ τὴ στεριά (διακρίνεται ἡ γραμμὴ του κατὰ τὴ διαγώνιου περίπου, ἀπὸ ἄνω ἀριστερὰ πρὸς κάτω δεξιὰ, τῆς εἰκόνας, πίν. 176α) σαφῶς, γιὰ νὰ τὴν προστατεύσῃ ἀπὸ ἐπιθέσεις στεριανῶν. Τὰ ἀξιολογώτερα λείψανα πάντως εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Παρατηροῦνται σ' ὅλην τὴν περιοχή: πάνω ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο πού τᾶ διέσχισε, τὰ κατέστρεψε καί τὰ σκόρπισε πρὸς τὴ θάλασσα, ἀλλὰ καί μέσα στὸ λιμάνι, ὅπου φαίνεται πῶς ἦταν πολλὰ κυλισμένα πολὺ πρὶν διανοιγῇ ὁ δρόμος, ὅπως φαίνεται καί ἀπὸ τὸν κοῦρο, πού δὲν εἶναι ἀπλῶς μισοδουλεμένος, ἀλλὰ καί φαγμένος ἀπὸ τὴν ἀλμύρα τῆς θάλασσας.

Νοτιώτερα, ὁδηγηθήκαμε ἀπὸ κατοίκους τῆς Ὀλυμπιάδος σὲ κορφὴ ὑψώματος στὴ θέση Βίνα, ὅπου φαινόταν στὴν ἐπιφάνεια ἐρειπιώνας. Γιὰ

νά εύκολύνουμε τήν προσπέλαση χρειάσθηκε ν' άνοιξουμε δρόμο σέ δασωμένη άνηφόρα μερικῶν εκατοντάδων μέτρων ύλοτομώντας τήν πυκνή βλάστηση. Μετά τήν άπομάκρυνση τῶν επιφανειακῶν λιθοσωρῶν φάνηκε καθαρά κυκλικός περίβολος ισχυροῦ τοίχου (πίν. 178)¹. Μεγαλύτερες πολυγωνικές πέτρες άπ' ἑξω, μικρότερες στοῦ μέσα «πρόσωπο» τοῦ τοίχου, γεμίσαμετα ανάμεσα. Τό ύλικό εἶναι ἐγγῶριος εὐθρυπτος λίθος, σάν ἀμμόπετρα, πού φαίνεται πῶς ἔγινε πιό εὐθρυπτος καθώς εἶναι ἐκτεθειμένος ἐπὶ αἰῶνες στήν ἀλμύρα τοῦ θαλασσινοῦ ἀνέμου (ιδεῖ καί κατωτ., "Ακανθος, ὑπ' ἀριθ. 133). Δέν παρατηρήθηκαν σύνδεσμοι.

Πρός Ἀνατολάς ὑπάρχει άνοιγμα 1,30 μ., πιθανῶς γιά εἴσοδο, ἐνῶ πρὸς Δ ἀντίστοιχα ἡ διακοπή τῆς τοιχοδομίας ὀφείλεται ἴσως στή φθορά. Τομές σέ βάθος 1 μ., μέ πλάτος 2 μ., ἐβεβαίωσαν εὐθυντηρία καί τὸ βάθος τοῦ θεμελίου. Βρέθηκαν ἀραιά κεραμιδοκόμματα καί ὄστρακα ἀπό χονδρά ἄγγεα ἄβαφα καί ὀλίγα μελαμβαφή.

Λίθοι ἀπό τὸ κτίσμα κατρακύλισαν σέ μεγάλη ἀπόσταση πρὸς τή δυτική κατωφέρεια μᾶλλον, ἐνῶ κεραμιδοκόμματα βρήκαμε πρὸς Ἀνατολάς ὥς τὸ σημεῖο πού ἱσοπεδώσαμε γιά νά στῆσουμε μιὰ σκιάδα (πίν. 178, ἄνω ἀριστερά).

Οἱ ἔρευνες αὐτὲς στὰ Στάγειρα διακόπηκαν ἀτόμα. Ὁ Μαρινᾶτος εἶχε στείλει στή Θεσσαλονίκη (καί στή Νάουσα) τὸν Ταγματάρχη Λεωνίδα Λέλο γιά ... ἀνακρίσεις εἰς βάρος μου καί ἡ Χωροφυλακή κατ' ἐντολήν του παράγγειλε στοὺς Σ.Χ. Χαλκιδικῆς ὅπου κι ἂν εἶμαι νά ἐπιστρέψω ἀμέσως στήν ἔδρα μου!

Τίς ἔρευνες παρακολούθησε ἐπὶ τόπου καί κράτησε τὸ Ἡμερολόγιο ἡ ἐπιστημονική βοηθὸς Δέσποινα Πικοπούλου, τώρα κ. Τσολάκη.

Ἐπιφυλάσσομαι γιά κάπως πληρέστερη ἔκθεση μέ σχέδια, τεκμηρίωση καί συμπεράσματα, ἂν, ὅπως ἐλπίζω, θά ἔχω τὴ δυνατότητα νά ἐπανέλθω στοὺς τόπους.

132. Μεγάλη Παναγιά. Πήλινα ἄγγεα, λύχνοι καί εἰδώλια, κοσμήματα, ὑάλινο βολυσμᾶριο καί νομίσματα, ἀπό τὴ Μ. Παναγιά στοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναφέρονται στοῦ πρώτου Μέρους τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321, 327, 330 καί 336. Δύο πῖθοι ἀποκαλύφθηκαν στοῦ ἐκκλησάκι τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ².

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309 καί πίν. 323α.

Ὁ Θεόφραστος στή διαθήκη του, ὅπως τὴν ξέρουμε ἀπὸ τὸ Διογένη Λαέρτιο, ἀφήνει ἓνα κτῆμα του, στὰ Στάγειρα, στὸν Καλλίνο. Ὑποτίθεται ὅτι τὸ ἀπέκτησε κατὰ τὰ χρόνια τῆς θητείας του μεταξύ Πέλλης, Μιέξης καί Σταγείρων. Ἰδεῖ καί κατωτ., σ. 284, σημ. 1.

2. ΑΔ, ἑ.ά., σ. 309.

'Αρχαίο νεκροταφείο ἐκτείνεται στὸ πλάτωμα ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ «προσκύνημα», δηλαδὴ τὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (πίν. 179α), ἐνῶ σωροὶ σχιστολίθων μὲ ψημένα τοῦβλα στὴ θέση Κοιμητήρια προέρχονται ἴσως ἀπὸ τεῖχος ἀκροπόλεως (πίν. 179β).

Στὴ θέση «Καρινάδικες Καλύβες» κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ἐπαρχιακῆς οδοῦ Μ. Παναγίας-Πλανὼν ἀσήμαντες μᾶλλον παρατηρήσεις θεωρήθηκαν ὡς ἐνδείξεις ἀρχαίων τάφων, τοὺς ὁποίους ὅμως δὲν μπορέσαμε νὰ βεβαιώσωμε (πίν. 180α-β). Ἴσως ἄλλοι τὸ ἐπιτύχουν.

132α. Σ τ ρ α τ ὶ ν ι. Ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ καταχωρίζονται διορθωμένες στὸ SEG¹. Ἕνα μικρὸ Μουσεῖο ἔχει συγκροτηθῇ στὸ Κοινοτικὸ κατάστημα τοῦ χωριοῦ (πίν. 181).

133. Ἀ κ α ν θ ὅ ς - Ἰ ε ρ ι σ σ ὅ ς. Σύντομη Ἐκθεση προανασκαφικῶν καὶ μικρῶν σκαφικῶν ἐρευνῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκάνθου δημοσιεύθηκε στὸ 'Αρχαιολογικὸ Δελτίο² καὶ συμπληρώνεται κάπως ἐδῶ:

'Αρχίζοντας τὶς προανασκαφικὲς ἐρευνες πῆγαμε τὴν 1η Αὐγούστου 1968 στὴν Τρυπητὴ, ὅπου μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Μιλτιάδη Σοφιανοῦ, ποὺ ὑπέδειξε τὶς θέσεις, ἐπισημάναμε λείψανα προϊστορικοῦ καὶ κλασσικοῦ οἰκισμοῦ στὸ ὕψωμα ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ἀποβάθρας (πίν. 182α-β).

Ὁ Μ. Σοφιανὸς εἶχε συγκροτήσῃ ἐκεῖ στὸ «κεντράκι» τῆς ἀποβάθρας μικρὴ Συλλογὴ ἀπὸ ἐπιφανειακὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς. Μεταξὺ αὐτῶν:

1. Τμῆμα κρανοφόρου κεφαλῆς ἀπὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο. Σῶζει τὸ πίσω μέρος τῆς περικεφαλαίας (πίν. 181γ).

2. Τέσσερες ἀγνῦθες πυραμιδοειδεῖς καὶ ἀπιόσχημες, πῆλινη ἄτρακτος διάτρητη κ.λ. (πίν. 181α).

3. Τμῆμα λύχνου, σφονδύλι κ.λ. (πίν. 181β).

4. Μέρη χονδρῶν ἀγγείων ἄβαφα (πίν. 184α).

5. Κοτύλη μελαμβαφῆς σὲ κομμάτια (πίν. 184β).

6. Ὅστρακα μὲ ραβδωτὴ διακόσμηση κ.λ. (πίν. 184γ).

7. Ὅστρακο ἀγγείου ἐρυθρομόρφου (περὶ τὸ 400 π.Χ.), μελαμβαφῆς βάση μὲ σταμπωτὰ κοσμήματα κ.λ. (πίν. 184δ).

Ἐπίσης κομμάτι ἀπὸ μολύβδινο σύνδεσμο, κομμάτι προϊστορικοῦ λίθινου πελέκως καὶ πῆλινων προϊστορικῶν ἀγγείων κ.ἄ.

Οἱ τοπικὲς ἀρχὲς μᾶς ὡδήγησαν σὲ θέση Τράπεζος, γιὰ νὰ ἰδοῦμε τάφο. Τὸν τάφο δὲν εὐρήκαμε, ἀλλὰ εἶδαμε σφηνοειδῆ θολίτη λίθο (πίν. 185α-β) καὶ στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου βυζαντινὴ ἐπιγραφή (πίν. 185γ-δ).

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 575-577.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309 κ.ἑ.

Τὴν Παρασκευὴ 2 Αὐγούστου 1968 ἀρχίσαμε τέσσερες δοκιμαστικές τομές στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἀκάνθου (πίν. 186α).

Ἡ π ρ ὶ τ ο μ ῆ σκοπὸ εἶχε τὴν ἀποκάλυψη τῆς θεμελιώσεως τοῦ τείχους, τμῆμα τοῦ ὁποίου ἐν τῷ μεταξὺ καθарίσαμε γιὰ φωτογράφηση καὶ μελέτῃ (πίν. 186β). Ἡ τομὴ ἔγινε στὸ νότιο ἡμισυ τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ ἐδάφους (πίν. 187). Μετὰ τὴν ἀποκάλυψη καὶ πέμπτου δόμου κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους (πίν. 188), σὲ βάθος 2,10 μ. περίπου, εὑρέθη τὸ στέρεο. Οἱ τέσσερες κατώτεροι δόμοι εἶναι δόμοι θεμελίου. Ὁ πέμπτος παρουσιάζει χαρακτηριστικὴ κύρτωση τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας (πίν. 189α), ἡ ὁποία δὲν παρατηρεῖται στοὺς δόμους τῶν θεμελίων καὶ τῆς ἄλλης ἀνωδομῆς. Τὴν ἐξήγηση δίνει μιὰ παρατήρηση σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ πληροφορία τῶν ἐργατῶν μας, κατοίκων Ἰερισσοῦ. Παρατηρήθηκε δηλαδὴ ὅτι ἀνάμεσα στὸ τεῖχος καὶ στὴν ἐπίχωση ὑπάρχει λεπτὸς ἄμμος, ποὺ φανερά εἶναι τριμμένοι μὲ τοὺς καιροὺς καὶ πεσμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν δόμων τῆς ἀνωδομῆς (πίν. 189β-δ), οἱ ὅποιοι — κατὰ τὴν πληροφορία — ἔχουν πελεκηθῇ ἐπιφανειακά καὶ ἀπὸ τοὺς περιοίκους γιὰ δική τους οἰκοδομικὴ χρῆση. Ἔτσι οἱ δόμοι τῶν θεμελίων κρατοῦν τὴν ἀρχικὴ τους ἐπιφάνεια μᾶλλον ἄθικτη καὶ δὲν παρουσιάζουν κύρτωση, οἱ δόμοι τῆς ἀνωδομῆς ἐξ ἄλλου δὲν διατηροῦν τὴν ἐπιφάνεια πλὴν τοῦ πέμπτου ἐκ τῶν κάτω, ὁ ὁποῖος τὴ διατήρησε καθὼς ἦταν κρυμμένος στὸ χῶμα (πίν. 188). Τοῦτον τὸν πρῶτο δόμο τῆς ἀνωδομῆς ἀποκαλύψαμε σ' ὅλο τὸ μήκος τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ τείχους. Κινητὰ εὐρήματα σημαντικά δὲν εἶχαμε στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ ἐπίχωση στὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῆς τομῆς ἦταν καθαρὴ. Ἀραιὰ ὄστρακα διάσπαρτα, μερικά μελαμβαφῇ, καὶ νόμισμα τουρκικὸ δὲν ἀποτελοῦν σημαντικές ἐνδείξεις.

Μιὰ δ ε ὑ τ ε ρ ῆ τ ο μ ῆ ἔγινε στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ τείχους (πίν. 187 καὶ 186β), μὲ σκοπὸ νὰ διαπιστωθῇ ἡ συνέχεια. Βεβαίωσαμε ὅτι δὲν συνεχίζεται πρὸς Βορρᾶν τὸ τεῖχος, ἀλλὰ κάμπτεται σὲ ὀρθή γωνία, ἡ ὁποία δὲν διατηρεῖται στὴν ἀνωδομή.

Μιὰ τ ρ ῖ τ η τ ο μ ῆ ἔγινε μέσα ἀπὸ τὸ τεῖχος, στὴ συνέχειά του πρὸς Ν (πίν. 187, ὅπου τὸ μελανὸ σημεῖο στὸ ἄκρο ἄνω ἀριστερά), γιὰ νὰ διαπιστωθῇ ἂν δόμοι μὲ ἀρχαῖο ὕλικό ἦταν κατὰ χώραν. Βεβαιώθηκε ὅτι τὸ ἀρχαῖο ὕλικό ἦταν ἐκεῖ σὲ δεύτερη, πολὺ μεταγενέστερη χρῆση. Παρουσιάσθηκαν πάντως σὲ μικρὸ βάθος, σχεδὸν στὴν ἐπιφάνεια, ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων καὶ μικρὸ τμῆμα τετρακότας μὲ ἀστράγαλο καὶ κυμάτιο (διαστάσεις 0,115×0,14×0,08 μ.).

Τέ τ α ρ τ η τ ο μ ῆ ἔγινε στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς κορυφῆς (πίν. 187, ἄνω) μὲ πρόθεση κι ἐδῶ νὰ διαπιστώσουμε ἂν ἦταν ἀρχαία κατασκευὴ καὶ τί νόημα εἶχαν δόμοι μὲ ἀρχαῖο ὕλικό. Κι ἐδῶ ἡ ἐπιπόλαια σκαφὴ μας εἶχε ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ κατασκευὴ φάνηκε ὅτι εἶναι μιὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ λείψανα τῆς Ἰερισσοῦ τῆς κατεστραμμένης ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τῆς Χαλκι-

δικῆς (1932). Ἦταν συνταρακτικό πού γύριζα σέ καλντερίμα καί αὐλὲς σπιτιῶν ἐρειπωμένων ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς μὲ τὶς ἀναμνήσεις μου τῶν ἡμερῶν ἐκείνων πού ἔζησα κάτω ἀπὸ ἓνα ἀντίσκηνο στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ μας στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ ἱστορία τοῦ τόπου ζωντάνεψε σὲ μεγαλύτερο βάθος ἔτσι, καθὼς ἀπὸ τὴν κορφή τοῦ λόφου ἀντικρύζαμε, μάλιστα κατὰ τὰ ἡλιοβασιλέματα, τὶς δαντελωτὲς ἁκτὲς, ἱστορία γεμάτες, ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη ὡς τὸν Ἄθω (πρβλ. ἀπὸ ἄλλη ἄποψη τὴν εἰκόνα, πίν. 181).

Στὴν περιοχὴ Ξενόφι ἀποκαλύψαμε ρωμαϊκὴ σαρκοφάγο (πίν. 190α, πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 309 καί πίν. 326β) καί πλησιέστερα, στὴν Ἱερισσό, σπόνδυλο ἀρραβδῶτου κίονος μ' ἐπιγραφή (πίν. 190β καί 191α-β), πού θέλει πλατύτερη διαπραγμάτευση, τὴν ὁποία προτίθεται νὰ ἐπιχειρήσω σύντομα. Κοντὰ στὴν Τρυπητὴ τέλος καθαρίσάμε ἐπιφανειακὰ γιὰ φωτογράφιση κτήριο ἀξιόλογο (πίν. 192, πρβλ. ΑΔ, ἔ.α., πίν. 323β).

Ἐν ὅψει τῶν ἀδημοσίευτων ἀκόμα σαρκοφάγων τοῦ τύπου τῶν Κλαζομενίων (ἀνασκαφὲς Ε. Γιούρη, 1970) ἀπὸ τὴν Ἱερισσό, πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 213, καί ἀπὸ τὰ Ἀβδῆρα ὁμοιες¹.

Νομίσματα τῆς Ἀκάνθου στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 276 καί 278, καί γιὰ τὴν Τρυπητὴ, σ. 320. Γιὰ τὸν Πρόβλακα, στὰ Ἀγορεύτικα Ἀρχεῖα².

134-135. Ἱερισσός. Πρόβλακας, Τρυπητὴ. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 133, Ἀκανθος.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

136. Γενικά. Σὲ μεγάλο μέρος τῆς ὀρχαίας τοπογραφίας τοῦ Νομοῦ Πιερίας ἀναφέρεται μελέτη γιὰ τὴ μάχη τῆς Πύδνας (22 Ἰουνίου 168 π.Χ.) τοῦ καθηγητοῦ W. Kendrick Pritchett³. Συνοψίζομε ἐδῶ ὅσα σχετίζονται πρὸς τὴν τοπογραφία (ἰδὲ καί κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 140).

Ὁ Pritchett δέχεται, ὅπως προηγουμένως ὁ L. Heuzey, ὁ J. Kromayer, ὁ S. Casson καί ἄλλοι (AJA 65, 1961, σ. 372-373), ὅτι, καθὼς συνέβη στὶς Θερμοπύλες, ἔτσι καί στὴν Πιερία ἔγιναν ἐπιχώσεις στὶς ἐλώδεις περιοχὲς ἀνάμεσα στὸ ἀκρωτήριο Ἀθηρίδα καί στὸ Δίον (πρβλ. χάρτη, E. Kirsten, W. Kraiker, Griechenlandkunde, 4η ἔκδ., Heidelberg 1962, σ. 595). Ὁ Λίβιος (44.6.15) δίνει ἀπόσταση, ἀπὸ τὰ ριζὰ τοῦ Ὀλύμπου ὡς τὴ θάλασσα, λίγο πιὸ πολὺ

1. H. Koukouli-Chrysanthaki, Sarkophages en terre cuite d'Abdère, BCH, τ. 94 (1970), σ. 327 κ.έ.

2. P. Lemerle, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σ. 152 κ.έ.

3. W. Kendrick Pritchett, Studies in Ancient Greek Topography, Part II (Battlegrounds), University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1969, κεφ. XII, The Battle of Pydna in 168 B.C. Πρβλ. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 357.

ἀπὸ ἑνα ρωμαϊκὸ μίλιο, ὁ Στράβων (7c 330, ἀπόσπ. 7) ἐξ ἄλλου δίνει ἀπόσταση τοῦ Δίου ἀπὸ τῆ θάλασσα ἐπὶ σταδίους, ἐνῶ τῇ σημερινῇ ἀπόστασιν ὁ Kromayer ὑπολογίζει κοντὰ τέσσερα χιλιόμετρα.

Ὁ Pritchett ταυτίζει τὸν ποταμὸ Ἑλπειὸ μὲ τὸ Μαυρόλογγο (εἰκ. 50, κάτω δεξιὰ). Παρατηρεῖ ὅτι ὁ Λίβιος καὶ ὁ Πολύβιος δὲν ἀναφέρουν ἔλος στὶς ἐκβολές του. Ὁ ποταμὸς, φαίνεται, χυνόταν κατ' εὐθείαν στὴ θάλασσα. Οἱ ἐπιχώσεις ἀποδίδονται στὴν ἀποψίλωση τῶν δασῶν.

Ὁ Ρ. ἐξετάζει ἕνα-ἕνα τὰ γνωστὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς περιοχῆς, κυρίως τὰ ποτάμια, τὶς πόλεις, τοὺς «λόφους» τῆς μάχης, τὸ βουνὸ Ὀλόκρον.

Τὰ ποτάμια ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν εἶναι: 1. Ἑλπειὸς (Ἐνιπεύς), 2. Βαφύρας, 3. Λεῦκος καὶ 4. Αἴσων (τὰ ὀνόματά τους δίνονται παραλλαγμένα στὶς διάφορες πηγές). Καὶ τὰ τέσσερα ποτάμια εἶναι βορειότερα ἀπὸ τὴ Ζηλιάνα, πού ταυτίζει πρὸς τὸν Σὺν τοῦ Πausanία (9.30.11, πρβλ. Ν. Κοτζίαν, ΑΕ 1948-1949, Χρονικά, σ. 25 κ.έ.).

Τοῦ Ἑλπειοῦ ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Δίον κατὰ τὸν Λίβιο εἶναι πέντε μίλια. Ὁδηγούμεθα ἔτσι στὸ Μαυρόλογγο τοῦ Λιτοχώρου.

Βαφύρας ποταμὸς δὲν ἀναφέρεται στὶς περιγραφές τῆς μάχης, ἀλλ' ἡ παρουσία του στὴν περιοχὴ εἶναι γνωστὴ ἀπ' ἄλλου (Ἀθήναιος 7.326 D = Ἀρχέστρατος 43, Πausanίας 9.30.8, Λίβιος 44.6.15, Πτολεμαῖος 3.12). Ὁ Pritchett θεωρεῖ ὡς Ἑλικώνα (τὸν ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν Πausanία) τὸ ποτάμι πού κατεβαίνει ἀπὸ τὸ Σανατόριο τῆς Πέτρας καὶ χάνεται στὴ «Γοῦβα», γιὰ νὰ ξαναφανῇ ὡς Βαφύρας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Ποτόκι σήμερα, ἀμέσως Μαλαθριά καὶ Καρίτσα. Ὁ Ρ. δηλαδὴ δὲ δέχεται τὴν ταύτιση τοῦ Βαφύρα πρὸς τὸ Μαυρονέρι, πού τὴ δέχονται ἄλλοι καὶ ὁ C. Edson.

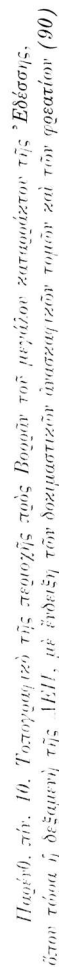
Ἔτσι μένει τὸ Μαυρονέρι διαθέσιμο γιὰ νὰ ταυτισθοῦν οἱ δύο κλάδοι του, κατὰ τὸν Ρ., πρὸς τὸν Λεῦκο καὶ τὸν Αἴσωνα. Εἶναι τὰ δύο ποτάμια πού σχετίζονται ἀμέσως μὲ τὸ πεδίο τῆς μάχης. Τὴν ἐπομένη τῆς μάχης, λέει ὁ Πλούταρχος (Αἰμ. Παῦλος, κεφ. 21), ὅταν οἱ Ρωμαῖοι περνοῦσαν τὸ Λεῦκο, τὰ νερά του ἦταν ἀκόμα κόκκινα ἀπὸ τὸ αἷμα.

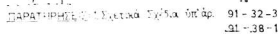
Ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Πιερίας μὲ τὴ μάχην σχετίζονται ἡ Πύδνα καὶ τὸ Δίον. Ἀλλὰ ἡ Αἴσων τὸν καταλόγων τοῦ «Θρακικοῦ φόρου» τοποθετήθηκε ἀνάμεσα στὸ Δίον καὶ στὴν Πύδνα, κοντὰ στὸ ὁμώνυμο ποτάμι, ὑποτίθεται.

Γιὰ τὴ θέση τοῦ Δίου δὲν ὑπάρχει ἀμφισβήτηση. Γιὰ τὴν Πύδνα ἀπαιτοῦνται δύο θέσεις: μία γιὰ τὴν παραθαλάσσια πόλιν, τὴν ἀρχαιότερη, καὶ ἄλλη γιὰ τὴν Πύδνα τοῦ Ἀρχελαίου, ὁ ὅποιος, κατὰ τὸν Διόδωρο (13.49.2), μετέφερε τὴν πόλιν 20 στάδια πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ὁ Pritchett ἀναγνωρίζει τὶς δύο θέσεις στὸ Κίτρος καὶ στὸ Παλαιόκιτρος¹.

1. Προηγουμένως ὁ Leake τοποθέτησε τὴν Πύδνα στὸν Ἅγιο Ἰωάννη. Ὁ Heuzey δέχθηκε τὴν παραλιακὴν στὸ ἀκρωτήριο Ἀθερίδα καὶ τὴ μεσόγεια στὸ Κίτρος, ἐνῶ μεταγε-

KAIMAE 1:500

Παρένθ. πίν. 11. Γεωλογική τομή στο σημείο Β 125 /26730,
 προβ. τοπογραφικό τοῦ παρενθ. πίν. 10 (90)

Τῆς Α ἴ σ ω ν ο ς ἡ θέσις δὲν εἶναι στὴ δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ Θερμαϊκοῦ, ἀλλὰ στὴν ἀνατολική, ὅπως ἔδειξε ὁ Edson καὶ δέχονται, πρὶν ἀπὸ τὸν P. καὶ ἄλλοι καὶ ὁ H. B. Mattingly (Classical Quarterly 60, 1966, σ. 184). 'Ἄλλ' ἡ βεβαίωσις, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιοτάτες στὴν περιοχὴ τῆς Κατερίνης δικαιολογεῖται μόνον γιὰτὶ εἶναι θαμμένες ἢ πολὺ λίγο γνωστές, ἀπὸ τὶς σύντομες ἀνακοινώσεις ποὺ μειώνουν τὴ σημασίαν τους¹.

Τοὺς «λ ό φ ο υ ς» τῆς μάχης (Πλουτ. Αἰμ. Παῦλος 16,8) ὁ Leake καὶ ὁ Heuzey ἐντόπισαν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ὁ Kromayer, ὁ Meloni καὶ ὁ P. νοτιώτερα, πρὸς τὴ Νέα Καισάρεια καὶ τὸ Κολοκούρι.

Τὸ Ὀλόκρον τέλος ταυτίζει ὁ P. μὲ τὸ ὕψωμα πρὸς Β τῆς Κουντουριώτισσας.

Ἑλληνικὴ μελέτη γιὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Πιερίας (καὶ τῆς μάχης τῆς Πύδνας) δὲν γνωρίζω ἄλλη νεώτερη ἀπὸ τοῦ Ν. Κοτζιᾶ (ἐ.ἀ.). Εἴμαστε ἀκόμα σχεδὸν στὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ Πιερία «διαρρέεται ὑπὸ ... παραποτάμων τοῦ Ἀλιάκμονος»!²

Τὸ μελετητὴ τῆς Πιερίας καὶ τῶν Πιερίδων Μουσῶν ἐνδιαφέρει κατὰ κάποιον τρόπο ψηφιδωτὸ στὴν Ἡλίδα, τοῦ 2ου-3ου αἰ. μ.Χ., μὲ θέμα τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὶς Μοῦσες, ὅπου ὁ τόπος καταγωγῆς τοὺς εἰκονίζεται ὡς ὄρεινός ὄγκος μὲ τὴν ἐπιγραφὴ ΠΙΕΡΙΑ³.

Ἐπιγραφὲς τῆς Πιερίας συγκεντρωμένες σὲ μιὰ μελέτη δημοσίευσε ὁ καθηγητὴς James M. R. Cormack⁴. Εἶναι: ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη ἢ CIG 1954, ἀπὸ τὸ Δῖο (Μαλαθριά-Καρίτσα) πέντε, ἀπὸ τὴν Κουντουριώτισσα τρεῖς, ἄλλες δύο τοῦ Δίου (Καρίτσα), δύο ἀπὸ Κολινδρό, καὶ ἀνὰ μία ἀπὸ Σφενδάμι, Λόφο, Λαγόρραχη καὶ Νέα Ἐφεσο. Ὅλες εἶναι ἐπιτύμβιες ἐκτὸς μιᾶς ἀπὸ τὸν Κολινδρό, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 147.

137. Δ ἴ ο ν, Κ α ρ ἰ τ σ α. Στά Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου δημοσιεύθηκαν Ἐκθέσεις διαφόρων ἀνασκαφῶν. Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἀνέσκαψε τάφους στὴν Καρίτσα καὶ κατέγραψε ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου Δίου, τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης συνέχισε τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Δίου, τῆς ὁποίας νομισματικὰ εὐρήματα δημοσιεύθηκαν καὶ

νέστερα παρατήρησε τὰ ἀρχαῖα λείψανα στὴν παραλία τοῦ Παλαιοκίτρου. Ὁ Geyer συμφωνεῖ μὲ τὴν ταύτιση τῆς μεσόγειας Πύδνας καὶ ὁ Kromayer τοποθετεῖ τὴν παραλιακὴ στὴν ἀκτὴ τοῦ Παλαιοκίτρου. Ἀλλὰ μεταγενέστερα ὁ Edson («Hesperia», τ. 18 (1949), σ. 84 κ.ἐ.) θέλει τὴν Πύδνα στὸ Μακρύγialo.

1. Ἰδὲ π.χ. ΑΔ, τ. 22 (1967), Χρονικά, σ. 404 κ.ἐ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312 (χωματερὰ Μιχαηλίδου) καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 138.

2. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ. Κ., λ. Πιερία (X.I.M.)

3. AAA, τ. 1969, I, σ. 15 κ.ἐ.

4. J. M. R. Cormack, Inscriptions from Pieria, «Klio», τ. 52 (1970), σ. 49 κ.ἐ.

παραδόθηκαν στη Νομισματική Συλλογή του 'Εθνικού 'Αρχαιολογικού Μουσείου¹. 'Από τις 'Εκθέσεις αυτές και παλαιότερες άντλοϋν οί ξένοι στά Χρονικά τους². 'Από τά Χρονικά μας 1951-1965, άριθ. 152, περνοϋν στο Bull. letin Épigraφική των J. και L. Robert επιγραφικά εύρήματα του Δίου, χωρίς άξιόλογο ύπομνηματισμό³. Στά νομισματικά του ΑΔ 19, 1964 (1966), σ. 344-349 πρβλ. P. Franke⁴.

Τό Μουσείο του Δίου μένει δυστυχώς στην ίδια σχεδόν κατάσταση από τόν καιρό του Σωτηριάδη (πίν. 193 και 194). Σπουδαία νέα επιγραφή μεταφέρθηκε στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης. Είναι ψήφισμα γραμμένο «είστη-λην λιθίνην», γιά νά στηθῇ «πρό του ναοϋ», «τήν δέ εικόνα στησαι έν τῷ τεμένει του Διός του 'Ολυπίου...». Σώζονται περισσότεροι από 17 στίχοι.

'Ο «τάφος του Σωτηριάδη» άπασχόλησε δύο ξένους αρχαιολόγους. 'Ο John Boardman παραλλήλισε τίς ζωγραφίες του μέ στολίδια άνατολίτικων χαλιδών⁵ και ό H. Büssing περιέλαβε τούς ήμικίονες και τά τέταρτα κιδόνων του προθαλάμου σέ σχετική μελέτη του⁶ (πρβλ. και άνωτ., ύπ' άριθ. 64). Γιά γλυπτά κ.λ. του Δίου ιδέ στο πρώτο Μέρος των Χρονικών αυτών, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263, 267 κ.έ., 287 και 297. 'Επιγραφές, άνωτ., ύπ' άριθ. 136 (Cormack).

138. Κ α τ ε ρ ί ν η - Κ α λ λ ι θ έ α. Μέ τά Χρονικά 1966-1967, άριθ. 138, πρβλ. τώρα την 'Εκθεση στο 'Αρχαιολογικό Δελτίο⁷. Νέες παρατηρήσεις και εύρήματα, καταγραφή των άποκτημάτων της Συλλογής στην Κατερίνη κ.λ. άναφέρονται στις νεότερες 'Εκθέσεις⁸.

'Η «μετάθεσή» μου στην Πάτρα δέν επέτρεψε τή διερεύνηση άρχαίων, πού τά διαπιστώσαμε μετά την καταστροφή τους στο κτήμα Μιχαηλίδου προς ΒΑ της Κατερίνης. Οί δημοσιευόμενες έδῶ εικόνες θά δώσουν μιá ιδέα της καταστροφής πού έγινε μέ μηχανικούς έκσκαφείς. 'Εμειναν παραμερισμένα σέ σωροϋς άρχιτεκτονικά μέλη από επιτάφια πιθανώς μνημεία (πίν. 195α-β), των όποίων λείψανα άπέμειναν και στά τοιχώματα του σκάμματος (πίν. 196α, δεξιά, και 196β), όπου παρατηρήσαμε και έν μέρος καθαρίσαμε νεκρικό θάλαμο. Στο άλλο άκρο του σκάμματος (πίν. 196α, άριστερά), είδαμε δια-

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 339 κ.έ. και 341 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7, 340 κ.έ. και 344 κ.έ., και τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 361.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1060, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23, και 1969-1970, σ. 70.

3. Bull. Épigr. 1969, άριθ. 359 (και 360).

4. «Hamburger Beiträge zur Numismatik», τ. 22/23, 1968/69 (1972), σ. 787.

5. J. Boardman, Travelling Rugs, «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 143.

6. H. Büssing, Die Griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 33, 61 και 63.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 404 κ.έ.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312, και τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 361.

τηρημένα ακόμη λείψανα κεραμεικού κλιβάνου: στήλες με κεραμίδια και μαύρα χρώματα μεταξύ τους (πίν. 197α-β). Άτυχώς κατά την ημέρα της επισκέψεώς μας δεν είχαμε τον καιρό να πάρουμε πληρέστερα στοιχεία και ή έρευνα που προγραμματίσαμε δεν έγινε, γιατί μεσολάβησε ή «μετάθεση» στην Πάτρα.

Στήλη από τὸ Κίτρος στὴ συλλογὴ τῆς Κατερίνης ιδεὶ στὸ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263, καὶ νόμισμα, αὐτ., σ. 335. Νομίσματα ἀπὸ τὴν Καλλιθέα ἀναφέρονται σὲ Ἑκθεσὶ τῆς Ἑφορείας¹.

138α. Κορινός, Ἄγιος Ἰωάννης. Ὁ παλαιὸς δρόμος Θεσσαλονίκης - Κατερίνης ἄφηνε ἀριστερά, πρὸς Ἀνατολὰς, τοὺς τύμβους τοῦ Κορινοῦ. Τώρα ἡ νέα ἐθνικὴ ὁδὸς περνάει ἀνάμεσα στοὺς δύο τύμβους ἔχοντας ἀριστερὰ μόνον τὸν ἐρευνημένο ἀπὸ τὸν L. Heuzey, πού μετέφερε στὸ Λοῦβρο μαρμάρινα μέλη του.—Γιὰ τὰ πεδία τῆς μάχης τῆς Πύδνας ιδεὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136.

139. Ὀλυμπος. Τὰ εὐρήματα στὴν κορυφὴ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου πέρασαν στὴ διεθνὴ βιβλιογραφία ἀντλημένα ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίον (πρβλ. Χρονικά μας 1966-1967, ἀριθ. 139). Καταχωρίζονται στὸ Χρονικὸ τῆς Miriam Ervin², κάτω ἀπὸ τὸν ἀπατηλὸ τίτλο Thessaly, ἀλλὰ τὰ εὐρήματα εἶναι στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Καταχωρίζοντας στὸ δικό τους Χρονικὸ τὴ μελέτη τῶν B. Κυριαζοπούλου - Γ. Λιβαδά οἱ J. καὶ L. Robert διαβάζουν ἀπὸ τὴν εἰκόνα, *Λεόντατος Ἀνδρο*—, στὸ δυσανάγνωστο πρῶτο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 2, καὶ κάνουν ἄλλες λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις³. Τὰ εὐρήματα πέρασαν καὶ στὸ ἄρθρο τῆς ἐπιτομῆς Γερμανικῆς ἐγκυκλοπαίδειας Pauly⁴ με παραπομπὴ στὸ AD 22, 1967, σ. 6 κ.έ.

Ὁ Rainer Spieker ἀναλύει καὶ ὑπομνηματίζει τοὺς στίχους τῆς Ὀδυσσεΐας, ὅπου περιγράφεται ὁ Ὀλυμπος ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῆς Ἀθηναῆς ἀπὸ τὴ Νῆσο τῶν Φαιάκων: *Ἢ μὲν ... ζούρη*⁵. Κάνει ἐπίσης γενικώτερη

1. AD, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

2. News Letter from Greece, AJA, τ. 73 (1969), σ. 351 κ.έ.

3. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 323.

4. «Der Kleine Pauly», τ. 4, στ. 292 κ.έ.

5. Rainer Spieker, Die Beschreibung des Olympos (Hom. Od. ζ. 41-47), «Hermes» τ. 97 (1969), σ. 136 κ.έ. Οἱ στίχοι στὴ μετάφραση τοῦ Ἑφταλύτη εἶναι:

«Αὐτὰ σάν εἶπε, μίσηψε ἡ θεὰ ἢ γαλιανομάτα
στὸν Ὀλυμπο, πού τῶν θεῶν εἶναι ἡ καθέδρα στέρια,
τί μήτε ἀνέμοι τῇ φυσοῦν, μήτε βροχὴ τῇ δέρνει,
καὶ μήτε χιόνι ἀγγίζει τὴν, παρὰ καθάριο ἄγερν
ἀπλώνεται ἀσυννέφιαστο, καὶ φῶς λευκὸ τῇ λούζει

θεώρηση τῆς εἰκόνας τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσεια, καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀθανάτων ἐκεῖ.

Ὁ Bruno Helly¹, μὲ ἀφορμὴ νομίσματα τῶν Γόννων τῆς Θεσσαλίας, ποὺ ἔχουν στὴ μιὰ ὄψη τοὺς λιοντάρια, πραγματεύεται τὶς πληροφορίες ἀρχαίων συγγραφέων (Ἡρόδοτος, Ξενοφῶν, Ἀριστοτέλης, Πausanias) γιὰ τὴν παρυσία λιονταριῶν στὰ βουνὰ τῆς Βορείου Ἑλλάδος, ἰδιαίτερα στὸν Ὀλυμπο. Οἱ πληροφορίες ἀναφέρονται στοὺς χρόνους μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅπου τοποθετοῦνται καὶ τὰ νομίσματα τῶν Γόννων. Τὸ ἄρθρο περιέχει καὶ γιὰ τὴ Μακεδονία πληροφορίες καὶ σκέψεις. Συζητοῦνται π.χ. τὰ χωρία τοῦ Pausanias 9,40, 8-9 καὶ 6,5, 4-6 μὲ προσαγωγή σχετικῶν ἀρχαιολογικῶν μαρτυριῶν. Πρβλ. τὰ μαρμάρινα λιοντάρια στὰ γειτονικὰ Πιέρια, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 141α.

Λίγες πληροφορίες γιὰ τὸν Ὀλυμπο, φωτογραφία τοῦ ἀπὸ ἀέρος καὶ ἄλλη τῶν Τεμπῶν ἀπὸ Δ πρὸς τὴν ἔξοδο τοῦ Πηνειοῦ, στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους².

140. Πύδνα. Δώσαμε περιληπτικὰ τὴν τοπογραφία τῆς μάχης τῆς Πύδνας κατὰ τὸν W. Kendrick Pritchett (ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136). Ὁ ἴδιος περιγράφει τὴ μάχη μὲ βάση τὸν Πλούταρχο καὶ τὸ Λίβιο κυρίως. Μιὰ περιλήψη τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ δίνουμε ἑδῶ:

Ὁ Περσεὺς εἶχε ὀχυρώσει τὸ 169 π.Χ. τὴ θέση τοῦ στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς χαράδρας τοῦ ποταμοῦ Ἐπειοῦ (Μαυρόλογγος): *ἐπὶ χωρίων οὐδαμῶθεν προσαγωγῆν ἐχόντων καὶ πανταχόθεν ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ Περσέως δηλ.) διαπεφραγμένων ἐρύμασι καὶ προτειγίμασι ξυλίνοις* (Πλουτ. Αἰμ. Παῦλος 13,5). Ὁ Περσεὺς παρέταξεν ἐκεῖ 4.000 ἵππεῖς καὶ 40.000 πεζοὺς. Ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς ἀριθμοῦσε 38.000 συνολικά.

Γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν κατὰ μέτωπο ἐπίθεση ὁ Αἰμίλιος Παῦλος κατέφυγε σὲ τέχνασμα. Ἐστειλε ἓνα ἀπόσπασμα ὑπὸ τὸν Σκιπίωνα Νασικῶν στὸ Ἡράκλειον (παρὰ τὸν Πλαταμόνα), δῆθεν γιὰ νὰ ἐπιβιβασθοῦν σὲ πλοῖα γιὰ ἐπίθεση κατὰ τῶν ἀκτῶν. Ἀλλ' ὁ Σκιπίων μὲ ὁδηγοὺς δύο Περραιβοὺς, νύχτα, πῆρε ἀντίθετη κατεύθυνση.

Συνήθως γίνεται δεκτὸν ὅτι ὁ Σκιπίων διὰ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, τοῦ Τυρνάβου, τῆς Μελοῦνας καὶ τῆς Ἐλασσόνης ἔφθασε στὸ Πύθιον, τρία

κεῖ μέσα αἰῶνια χαίρονται οἱ ἀθάνατοι. Ἐκεῖ πῆγε,
τῆς κόρης σάνε μίλησε ἡ θεὰ ἢ γαλανομάτα».

Εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Ὀλύμπου, ποὺ τὴ χαίρεται πάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα, ὅποιος ταξιδεύει μὲ τὸ ἀεροπλάνο Θεσσαλονικῆ-Ἰωάννινα, ἂν εἶναι τυχερὸς νὰ ἔχῃ κατάλληλες ἀτμοσφαιρικὲς καὶ ἄλλες συνθηκὲς. Ἀληθινὰ εἰκόνα οὐράνιας, θείας μακαριότητος!

1. Bruno Helly, Des lions dans l'Olympe! REA, τ. 70 (1968), σ. 271 κ.έ.

2. IEE, τ. Α', σ. 10 καὶ 17, εἰκ. σ. 22-23 καὶ σ. 24-25.

χιλιόμετρα νοτίως του Κοκκινοπηλοῦ. Ἄλλ' ὁ Ρ. ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σκιπίων ἀκολούθησε συντομώτερο δρόμο. Ἄλλου, AJA 65, 1961, σ. 369 κ.έ., ὁ Ρ. ἔδειξεν ὅτι καὶ ὁ Ξέρξης εἶχε χρησιμοποιήσει τμήμα τοῦ δρομολογίου αὐτοῦ ἀπὸ τῆ Σκοτίνια τῆς Πιερίας ὡς τοὺς Γόνιους τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Σκιπίων δηλαδὴ ἀπὸ τῆ Σκοτίνια κατευθύνθηκε πρὸς Καλλιπεύκη Τιρνάβου καὶ Καρυὰ Ἑλασσόνος (εἰκ. 51) καὶ κυκλώνοντας τὸν Ὀλύμπο αἰφνιδιαστικά ἐφθοσε στὸ Πύθιον ἀπειλώντας τὰ νῶτα τοῦ Περσέως, ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὶς ἀπρόσβλητες θέσεις του καὶ νὰ ὀπισθοχωρήσῃ «πρὸ τῆς Πύδνης». Αὐτὸ δὲν ἐννοεῖται «πρὸ τῶν τειχῶν» τῆς πόλεως, ἀλλὰ πρὸ τῶν ὁρίων τῆς καὶ ὁ Ρ. δέχεται ὡς ὀρίο τῆς τὸ Μαυρονέρι.

Ὁ Kromayer ὑποθέτει καὶ ὁ Ρ. δέχεται ὅτι τὸ ὕψωμα τῆς Κουντουριώτισσας μὲ ὑψόμετρο 199 μ. πρὸς τὰ ΒΑ τοῦ χωριοῦ (σ. 162) ταιριάζει γιὰ ἀφετηρία τῶν Ρωμαίων. Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ Αἰμίλιος ἀντίκρυσε τὸν ἐχθρό, εἶδε τὴν *παράταξιν τὸ πλῆθος θανμάσας καὶ κατέβαινε* κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Μιά νύχτα ἔμειναν ἔτσι ἀντικρυστὰ οἱ ἀντίπαλοι. Οἱ Μακεδόνες, ὅπως εἴπαμε, 4.000 πεζοὶ καὶ 4.000 ἵππεις. Οἱ Ρωμαῖοι ὑπολογίζονται σὲ 33.400 πεζοὺς καὶ 4.200 ἵππεις, μὲ 22 ἐλέφαντες.

Κατὰ τὴν πρώτη ἐπίθεση τῶν Μακεδόνων (μετὰ τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο τοῦ ἵππου) οἱ Ρωμαῖοι ὑποχώρησαν «πρὸς ὅρος τὸ καλούμενον Ὀλόκρον». Καὶ αὐτὸ ταυτίζεται πρὸς τὸ ὕψωμα, ποὺ ἀναφέραμε, πρὸς ΒΑ τῆς Κουντουριώτισσας. Ἀλλὰ μὲ τὴν τελικὴ νίκη τῶν Ρωμαίων σκοτώθηκαν 20.000 Μακεδόνες καὶ 10.000 πιάσθηκαν αἰχμάλωτοι¹. Αὐτὸ ἦταν τὸ Βατερλὼ τῆς Μακεδονικῆς δυνάμεως καὶ γενικώτερα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὰ περιστατικά τῆς μάχης ἀναφέρεται ἡ δημοσιευμένη ὁμιλία τοῦ καθηγητοῦ Θ. Χ. Σαρικάκη (ιδεὲ καὶ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 249 κ.έ.). Στὴν πρώτην ἱστορίαν τῆς Πύδνης ἀναφέρθηκε ὁ C. Edson² καὶ στὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως κατὰ τὸ Σεπτέμβριο 433/2 π.Χ. ὁ Wesley E. Thompson, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 124. Ἰδεὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258 καὶ 264.

1. Ἡ βιβλιοκρισία, Class. Phil., τ. 65 (1970), σ. 279 κ.έ. (Stewart Irvin Oost) δὲν προσθέτει στὰ δικά μας ἐνδιαφέροντα. Παρατηρῶ ὅτι ὁ Pritchett ἄδικα κατηγορεῖ τὸν Κοτζιά πῶς δίνει δυὸ ὀνόματα στὸ ποτάμι τοῦ Λιτοχώρου: ἄλλος ὁ Μαυρόλογγος (τὸ ποτάμι) καὶ ἄλλο πράγμα ὁ «Βάλτος» (ὄνομα καὶ πράγμα) ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὸ ποτάμι στὶς ἐκβολές του κοντά. Ἐξ ἄλλου ὁ J. M. R. Cormack σὲ πρόσφατῃ δημοσίευσή ἐπιγραφῆς (Mélanges G. Daux, 1974, σ. 51 κ.έ., ιδίως σ. 55) τοποθετεῖ τὴν Πύδνα παρὰ τὰ Ἀλόνια, 4 χλμ. πρὸς ΒΔ τοῦ Κίτρου. Πρβλ. καὶ G. A. Lehmann, Die Endphase des Perseuskrieges im Augenzeugenbericht des P. Cornelius Scipio Nasica, Festschr. F. Altheim, ὅπου «ἐπιστόλιον» τοῦ Νασικὰ «πρὸς τινὰ τῶν βασιλέων», τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν κυκλωτικὴ πορεία τοῦ Νασικὰ διὰ τοῦ κάτω Ὀλύμπου.

2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 24 καὶ σημ. 38.

140α. Κίτρος. Στήλη από τὸ Κίτρος, στὸ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ. ὑπ' ἀριθ. 136 καὶ 140.

141. Ρητίνη. Ὁ θησαυρὸς τῶν χαλκῶν (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 141) ἀναφέρεται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου¹, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀντλοῦν οἱ ξένοι. Στὴν Chronique εἰκονίζονται ὁ κοῦρος, ὁ Ἑρως καὶ ὁ Ἡρακλῆς². Ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος στὶς λεζάντες τῶν πινάκων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, παρασυρμένος ὁ P. Fraser γράφει Rytine, μνημονεύει τὰ χάλκινα εὐρήματα τοῦ 1967 καὶ εἰκονίζει τὸν κοῦρο σὲ πρόσθια καὶ ὀπίσθια ὄψη³. — Ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ρητίνης στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος, Χρονικά 14, 1974, σ. 297, 327 καὶ 330.

141α. Μηλέα. Σημαντικὲς ἀρχαιότητες διατηροῦνται στὴν ἐπιφάνεια γύρω ἀπὸ ἐξωκκλήσι μεταξὺ Μηλιάς καὶ Καρυῶν: περίβολος τείχους, ρωμαϊκὴ ἐπιγραφή κάτω ἀπὸ τὸ «εἰκόνισμα»⁴, θραύσματα θωρακίων παλααιοχριστιανικῶν, ὄστρακα καὶ δυὸ μαρμάρινα λιοντάρια (πίν. 198α-β). Ἕνας θαυμάσιος τόπος γιὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ χῶρο τῶν Πιερίδων Μουσῶν.

141β. Μοσχοχώρι ἢ Μοσχοπόταμος: Ἐνεπίγραφη πλάκα στὴ θέση Καρβουναριὲς Μοσχοχωρίου ἔχει ἀναφερθῇ στὴν Ἐφορεῖα⁵, ἀλλὰ τώρα βλέπω, δὲν ὑπάρχει Μοσχοχώρι στὸ Νομὸ Πιερίας, ἀλλὰ Μοσχοπόταμος.

142. Λόφος. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 142, πρβλ. τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁶. Πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς περιοχῆς ἔχουν κατατεθῇ στὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου⁷. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136 (Cormack).

143. Κουντουριώτισσα. Ἐπιγραφή, ἀπὸ πολὺ καιρὸ γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, σχολιάζεται τώρα στὸ SEG⁸. Ἄλλες τρεῖς πραγματεύεται ὁ Cormack, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136.

144. Ρυάκια. Μνεῖα τοῦ χάλκινου πορτραίτου, μὲ ὁλοσέλιδη εἰκόνα σὲ πίνακα ἐκτὸς κειμένου, γίνεται στὴν Chronique, καὶ ὁ G. Daux σωστά

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 340 καὶ πίν. 285α-β καὶ 286α-δ.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1071, εἰκ. 399-404.

3. Arch. Rep. 1969-1970, σ. 20, εἰκ. 35.

4. «Ἐγχώρη Ἐγκυκλοπαίδεια Δομῆ», τ. 10, λ. Μακεδονία, σ. 56, κάτω ἄριστερά.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 405.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 340.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 478.

παρατηρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Ρυάκια ὄχι Ρυάκι¹. Ἴδὲ καὶ πρῶτο Μέρους αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 256 καὶ 322.

144α. Ἐ λ α φ ο ς. Πήλινα ἀγγεῖα, χάλκινο νόμισμα καὶ ἱατρικὸ ἐργαλεῖο κατατέθηκαν στὴ Συλλογὴ Κατερίνης².

145. Σ φ ε ν δ ἄ μ ι ο ν. Στὴ θέση Προφήτης Ἡλίας παρατηρήθηκαν καὶ εἶναι τώρα στὸ Κοινοτικὸ Κατάστημα δύο ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφή (μέγ. μήκος 1,08 μ., μέγ. πλ. 0,52 μ., μέγ. πάχος 0,26 μ.)³. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136 (Cormack).

146. Μ ε θ ὠ ν η. Γιὰ τὴν πρώιμη ἱστορία τῆς Μεθώνης ἰδὲ παρατηρήσεις τοῦ C. Edson⁴. Νομίσματα ἀπὸ τὴν τωρινὴ Μεθώνη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδὲ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικά 14, 1974 σ. 337.

147. Αἰ γ ί ν ι ο ν, Π α λ ι ἄ μ π ε λ α, Κ ο λ ι ν δ ρ ὸ ς καὶ δ ι ἄ φ ο ρ α.

Τμῆμα μαρμαρίνου ἀναγλύφου ἀπὸ τὸ Αἰ γ ί ν ι ο ν περισυνέλεξεν ὁ ἑκτακτος Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Ἀνδρέας Γιώτας στὴ Συλλογὴ τῆς Κατερίνης⁵. Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἶναι, μάλιστα κατὰ τὰ ἀνώτερα μέρη, κτισμένος μὲ ἀρχαῖο ὑλικὸ (πίν. 199β) μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μαρμάρινα μέλη (πίν. 199α)⁶.

Ἀπὸ τὰ Π α λ ι ἄ μ π ε λ α ἤλθαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης διάφορα προϊστορικὰ εὐρήματα⁷. Συνέλεξα καὶ ἐγὼ ὄστρακα, τμῆμα εἰδωλίου κ.λ. στὴν ἴδια θέση, στὸ σχολικὸ ἀγρό, ὅπου ἐκτείνονται λείψανα προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Ἴδὲ καὶ πρῶτο Μέρους τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 330.

Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ δημοσίευσε ὁ Cormack, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136, ἀπὸ Ἅγιο Ἰωάννη, Λαγόρραχη, Νέα Ἐφεσο κ.λ., εἶναι καὶ δυὸ ἀπὸ τὸν Κολινδρό, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ἀναθηματικὴ: *Ἡλιοφῶν Διονύσω δῶρον*.

1. Chron. 1967, σ. 886, σημ. 1, καὶ πίν. 28. Χρειάζεται πράγματι προσοχὴ στὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνεύθυνα δηλώνονται καὶ χωρὶς ἐξακρίβωση καταχωρίζονται σὲ Εὐρετήρια κ.τ.τ., ὅθεν περνοῦν καὶ στίς δημοσιεύσεις.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ.

4. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 24, σημ. 38.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

6. Πρβλ. καὶ ΑΔ, ἔ.ἀ.

7. ΑΔ, ἔ.ἀ.

Γ'. ΙΔ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

148. Ἡμαθία, γενικά. Οἱ E. S. F. Gow - D. L. Page¹ θεωροῦν Ἡμαθία τὸ τμήμα μεταξὺ Ἀλιάκμονος καὶ Ἀξιοῦ, ποὺ περιλαμβάνει καὶ τὴν Πέλλα. Παραπέμπουν εἰς Πτολ. 3.12.36 καὶ RE 5,2.480. Παρατηροῦν ὅτι σὲ ὕστερους χρόνους (καὶ στοὺς χρόνους τῆς Ἀνθολογίας) Ἡμαθία σήμαινε γενικά τὴ Μακεδονία. Πρβλ. πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 239 κ.έ. κ.ά. Σχετικὸ καὶ τὸ σφράγισμα σὲ πηλοσωλῆνες τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Πέλλας Ἡμα(θίας);, *Balkan Studies*, 4, 1, 1963, σ. 169.

Στὸ χρήσιμο Τουριστικὸ Ὁδηγὸ τῆς Ἡμαθίας² ὑπάρχουν πληροφορίες καὶ γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὶς ἀρχαιοτῆτες τῆς περιοχῆς τοῦ Νομοῦ. Μακάρι νὰ εἶχαμε γιὰ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος μιὰ τέτοια ἐκλαϊκευτικὴ ἐκδοσὴ προσεγμένη, ὅσο δὲν εἶναι δυστυχῶς οἱ ὅμοιες ἐκδόσεις τῶν ἄλλων Νομῶν.

Στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) ἰδὲ γιὰ τὰ προϊστορικὰ τῆς περιοχῆς (σ. 232 κ.έ), γιὰ τὴν ἀρχαία τοπογραφία (σ. 239 κ.έ., 283, 284 καὶ 285), γιὰ τὸν Ἀλιάκμονα (σ. 282) κ.λ. Ἰδὲ καὶ κατωτέρω, στοὺς τόπους.

ΒΕΡΟΙΑ

149. Μουσεῖο. Διάφορα νέα προσκτῆματα τοῦ Μουσείου Βεροίας «ἐκ περισυλλογῆς» κατὰ τὸ 1966 εἶναι μᾶλλον ἀσήμαντα³. Μουσειακὲς ἐργασίες, περισυλλογή, ἐπανεκθέσι ἀρχαίων κ.λ. περιλαμβάνονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας⁴. Ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου ἀντλεῖ τις πληροφορίες ἡ Chronique τοῦ 1967 γιὰ τὰ εὐρήματα τοῦ 1964⁵ καὶ ὁ G. Daux παρατηρεῖ: «le musée de Véria ... s'enrichit à un rythme rapide et est déjà trop petit pour contenir les objets découverts»⁶.

Ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου τῆς Βεροίας, ποὺ καθαρίσθησαν κατὰ τὸ 1968, ἀπὸ τὴ Βεργίνα, τὸ Περιβόλι Γρεβενῶν καὶ ἄλλοι, ἰδὲ κατωτέρω, στοὺς τόπους προελεύσεως.

1. Gow - Page, *Hellenistic Epigrams*, τ. II, σ. 12, *The Garland of Philip* κ.λ., τ. II, σ. 7.

2. Ἀπ. Μ. Τζαφερόπουλον, Ἡμαθία, Θεσσαλονίκη 1959.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 33, 325 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 386 καὶ 388.

5. Chron. 1967, σ. 886 κ.έ.

6. Chron. 1967, σ. 892.

150. Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ι κ á. Ὁ «ἀμυγδαλόσχημος διπρόσωπος λίθινος χειροπέλεκυς...», τὸ ἀρχαιότερο παλαιολιθικὸ ἐργαλεῖο, ποὺ βρέθηκε στὴν Ἑλλάδα, ἡλικίας 100.000 χρόνων περίπου», ἀναφέρεται καὶ εἰκονίζεται στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους¹.

151. Δ ρ ό μ ο ι. Νέα τμήματα ρωμαϊκῶν δρόμων μέσα στὴν πόλη τῆς Βεροίας ἐπιστημάνθηκαν καὶ ἀποκαλύφθηκαν².

152. Κ τ ή ρ ι α. Λείψανα διαφόρων κτηρίων ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδα τῆς ὁδοῦ Ἦρας τοῦ Ἡλ. Λιάκου, τῆς ὁδοῦ Πίνδου 12 τοῦ Δημ. Μίσια³, τῆς ὁδοῦ Πίνδου 10 τοῦ Στ. Δέτσκα, τῆς ὁδοῦ Ἑλ. Βενιζέλου τοῦ Χαρ. Ἐλευθεριάδου, στὴ νησίδα τῆς Πλατείας Ἀγ. Ἀντωνίου, σὲ οἰκόπεδο Ἀντ. Μπουλασίκη, λουτρῶν σὲ οἰκόπεδο τοῦ Ἀλ. Κωστάκη⁴, τοῖχος στὴν ὁδὸ Περικλέους, δωρικοὶ κίονες «κατὰ χώραν» (:) σὲ οἰκόπεδο Σαρηγιαννίδη, καὶ ἄλλα σὲ οἰκόπεδο Ἀ. Μπουλασίκη, σὲ οἰκόπεδα Κωστάκη-Καλογήρου, καὶ σὲ οἰκόπεδο Δασκαλοπούλου-Παπαγεωργίου⁵. Οἱ πολύτιμες αὐτὲς παρατηρήσεις θὰ ἐπαιρναν ὅλη τὴν ἀξία τους, ἂν ὑπῆρχε συνέχεια στὴν ἔρευνα καὶ δὲν ἐναλλάσσονται οἱ Ἐφοροὶ καὶ Ἐπιμελταὶ Ἀρχαιοτήτων, χρόνο μετὸ χρόνο σχεδόν.

153. Τ ά φ ο ι. Στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας γιὰ τὸ 1967, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁶, παρουσιάσθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους τάφους τῆς Βεροίας (εἶκ. 52-56). Διὰ τὰ φους ἑλληνιστικούς, μὲ καλὰ σχέδια τοῦ Ἀργύρη Κούντουρα, περιέλαβε ἀνακοίνωση στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁷. Πολλοὶ τάφοι περιλαμβάνονται ἐπίσης στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας κατὰ τὴν τριετία⁸. Ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο στὸ προαύλιο τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων προέρχονται ἡ χρυσὴ δανάκη, οἱ λαβῆς καὶ ἡ πόρπη, ποὺ εἰκονίζομε ἐδῶ (πίν. 200α-β).

1. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 35.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 410, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 320 κ.έ. (οἰκόπεδα Ἀφών Θεοδωρίδη. Μιλτ. Μαυρίδη, ἐργασίες ΟΤΕ), τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 381 καὶ 385.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 346, ἀριθ. 3-5.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 315 κ.έ., 320, 322 καὶ 324.

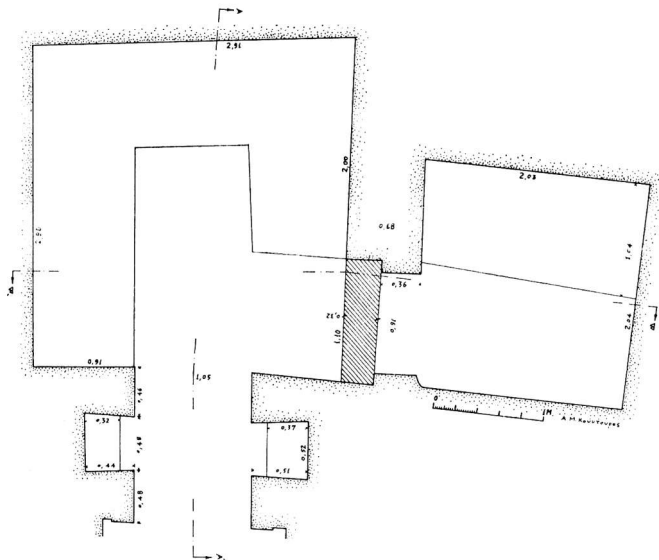
5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 380, 381 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 407 κ.έ. Πρβλ. καὶ Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

7. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 228-235.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345 καὶ 346 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 313, 322 καὶ 323, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379 κ.έ. (οἰκόπεδα Καμαντουμάνη, Θ. Βασιλειάδη, Κ. Φωτιάδου, καὶ ἄλλα στὴν ὁδὸ Ἴωνος καὶ τὴν ὁδὸ Σμύρνης).

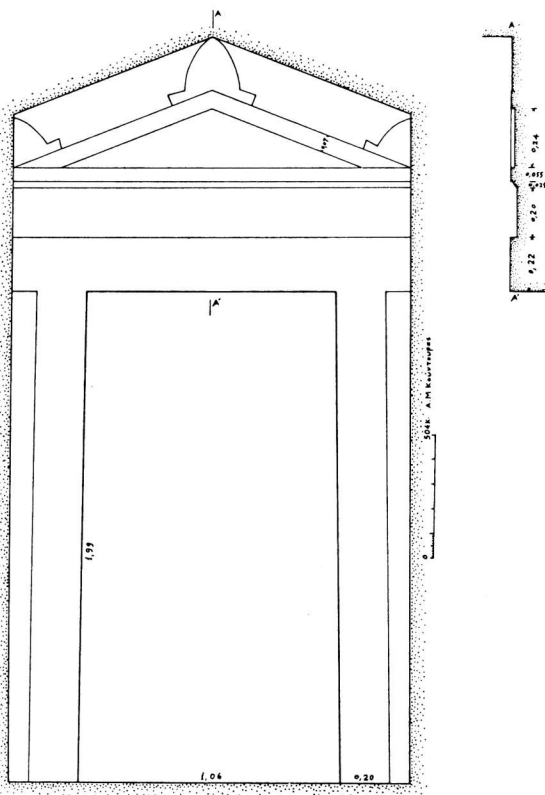
154. Γλυπτά καὶ ἐπιγραφές, Σὲ ἀνακοίνωσή του¹ γιὰ τὴν πρόοδο τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Βεροίας (Inscriptiones Graecae X), ὁ καθηγητὴς J. M. R. Cormack ἔδωσε σύντομο χρονικὸ τῆς εὐρέσεώς των (καὶ τῆς ἀπωλείας πολλῶν), τόνισε τὴν καθυστέρηση τῆς δημοσιεύσεως μερικῶν ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες καὶ κατέταξε σὲ κατηγορίες τὶς 300 περίπου

Εἰκ. 52. Κάτοψη ὑπογείου λαξευτοῦ τάφου στὴ Βέροια (153)

γνωστὲς ἐπιγραφές τῆς Βεροίας. Εἶναι: 24 περίπου ἐλληνιστικῶν χρόνων (βασιλικές ἐπιστολές, μία ἀπελευθερωτικὴ, ὁ γυμνασιαρχικὸς νόμος, ἐπιτύμβιες κ.λ.), 50 τιμητικὲς ρωμαϊκῶν χρόνων, μερικὰ ψηφίσματα, ἀρκετὲς ἀπελευθερωτικὲς, 12 περίπου ἀναθηματικὲς καὶ 10 κατάλογοι ἐφήβων. Ἀπὸ τὶς 150 περίπου ἐπιτύμβιες, περὶ τὶς 10 εἶναι ἔμμετρες. Ὑπάρχουν καὶ 6 ἐπιγραφές μονομάχων. Χρονολογημένες εἶναι 30 περίπου: δύο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, 7 μὲ τὴν ἀκτιακὴ χρονολογία, 9 μὲ διπλῇ, 5 μὲ ἀκαθόριστη καὶ 7 ἀπὸ τὰ περιεχόμενα (ὀνόματα αὐτοκρατόρων κ.λ.). Ὁ καθηγητὴς Cormack

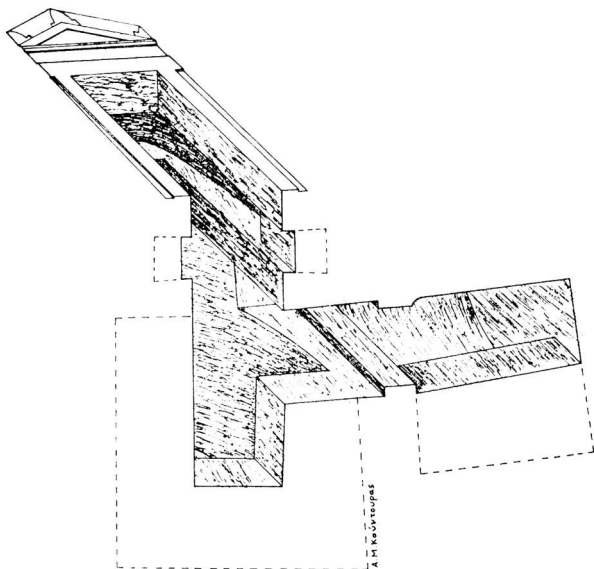
1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 193-198.

Εἰκ. 53. Ἡ πρόσοψη τοῦ λαξευτοῦ τάφου (153)

επίσης διόρθωσε σημεία στο κείμενο επιγραφών από τις δημοσιευμένες. Δυο σπουδαιότερες νέες επιγραφές ανακοίνωσε στο ίδιο Συμπόσιο ο Ίω. Τουράτσογλου¹.

Νέα γλυπτά κι επιγραφές περιλαμβάνονται στις ετήσιες Έκθέσεις της Έφορείας². Μεταξύ αυτών και η μαρμάρινη επιτύμβια στήλη (πίν. 120α) του μονομάχου Πεκουλιάρη. Μετεφέρθη από το γειτονικό Μακροχώρι. Οί

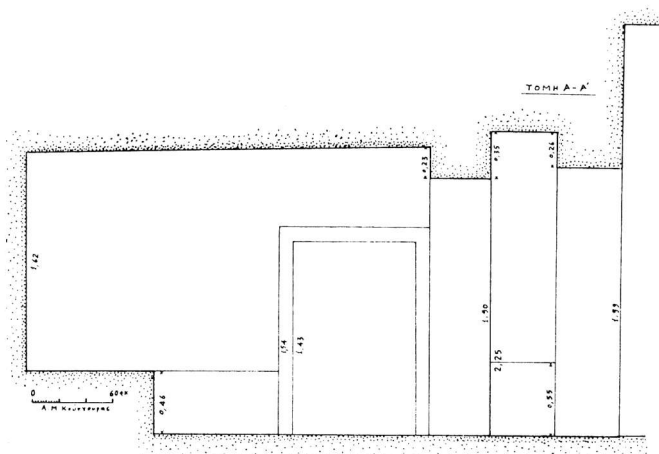
Εικ. 54. Άξονομετρική απόδοση του Τάφου (153)

Ι. και L. Robert παρατηρούν ότι ο μονομάχος είναι *retiarus*, δικτυβόλος. Τό όνομά του, Πεκουλιάρις, συνηθισμένο όνομα προσώπων ταπεινής καταγωγής, ακολουθείται από την ένδειξη ότι σέ άγώνα πυ(γμής) κέρδισε Α΄ νίκη³.

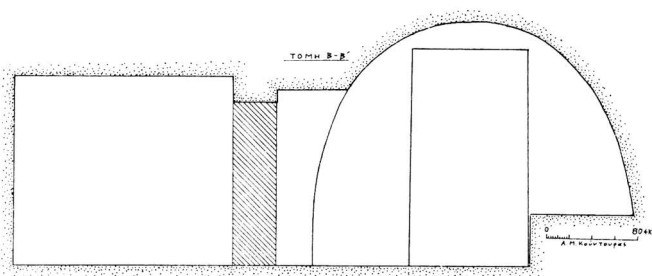
1. «Άρχαία Μακεδονία», σ. 280-290. Παρουσιάστηκαν και στην έκθεμαρίδα «Φρουρός της Ήμαθίας» της 15.4.1968 (Γ. Ι. Χιονίδης).

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348 κ.έ., τ. 24 (1969), σ. 315 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 385 κ.έ.

3. Bull. Épigr. 1970, αρ10. 356. Ή πρώτη δημοσίευση άνήκει στην Ά. Άνδριωμένου και όχι στον Ίω. Τουράτσογλου, όπως συνάγεται από τό Bull. Épigr.

Εἰκ. 55. Τομὴ Α-Α' τοῦ τάφου (153)

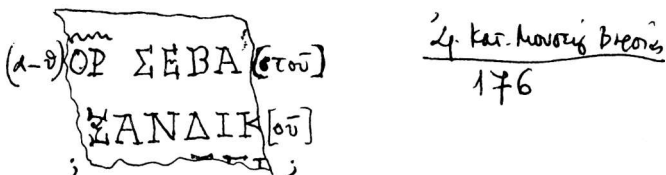

Εἰκ. 56. Τομὴ Β-Β' τοῦ τάφου (153)

Σημαντική είναι ή επιγραφή σέ «τμήμα μαρμαρίνης στήλης» (:): *Ἡ πόλις Ἡρακλῆϊ Κυναγίδι ἐπισ[τατοῦντος τοῦ δεῖνος]*, ὅπως διορθώνοντας τὴν πρώτη ἐκδοση τῆς ἐπιγραφῆς συμπληρώνουν οἱ J. καὶ L. Robert σωστά, ἀποδίδοντας τὸ μνημεῖο σέ ἐλληνιστικοὺς χρόνους¹. Εἶναι ἀνάθημα τῆς Βεροίας στὸν Ἡρακλῆ Κυναγίδα, τοῦ ὁποῖου ή λατρεία εἶναι γνωστή καὶ ἀπ' ἄλλου (πληρέστερα γιὰ τὸ θέμα, J. N. Kallérís, *Les anciens Macédoniens*, I, Athènes 1954, σ. 227 κ.έ.).

Ἀπὸ τὸ γειτονικὸ Λαζοχώρι μετεφέρθη βωμὸς ἐνεπίγραφος καὶ μιλιάριο², ἐνῶ ὁ ἀνάγλυφος ἀετὸς ἀπὸ τῆ γειτονικῆ ἐπίσης Πατρίδα ἀνήκει πιθανῶς σέ παράσταση Διὸς Ὑψίστου³.

Ἐπιγραφὲς ποὺ ἔδωσα σέ σύντομες ἀνακοινώσεις ἀναδημοσιεύονται ἀπὸ τοὺς J. καὶ L. Robert⁴. Πολλὲς δημοσιευμένες ἐπιγραφὲς καταχωρίζονται στὸ SEG⁵. Μεταξὺ αὐτῶν (ὑπ' ἀριθ. 502) καὶ τὸ ἐνεπίγραφο θραῦσμα ποὺ δημοσίευσα (ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, πίν. 480στ') μὲ λανθασμένη ἀνάγνωση καὶ συμπλήρωση, ὅπως δέχομαι, ἔπειτα ἀπὸ γράμμα μὲ ἡμερομηνία 6.4.70 τοῦ φίλου Ἰω. Τουράτσογλου, Ἐπιμελητοῦ τότε στὴν Ἐφορεία τῆς Βεροίας. Τὸ λανθασμένο κείμενό μου πέρασε ἀτυχῶς ὄχι μόνο στὸ SEG, ἀλλὰ καὶ στὴν *Chronique*⁶. Ὁ κ. Τουράτσογλου παρατήρησε τὴν τεθλασμένη γραμμὴ πάνω ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα γράμματα καὶ σωστά διαβάζει καὶ συμπληρώνει (εἰκ. 57):

Εἰκ. 57. Συμπλήρωση ἐπιγραφῆς κατὰ Ἰ. Τουράτσογλου (154)

Καὶ παρατηρεῖ: «Ἡ τεθλασμένη γραμμὴ (βέβαιη) δηλώνει ἀσφαλῶς χρονολογία=171 ἕως 179. Δηλαδή, σύμφωνα μὲ τὴν ἀκτιακὴ χρονολογία

1. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 354, ὅπου γίνεται λάθος στὴν παραπομπή στὸ AD (116 et pl. 290 ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ: 146 et pl. 292a). Πρβλ. Arch. Rep. 1969-1970, σ. 21.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388 καὶ πίν. 325γ.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349 καὶ πίν. 291γ.

4. Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 362.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 499-522.

6. Chron. 1967, σ. 886 καὶ εἰκ. 7.

στοιχες χάρτες των παρεμβθέντων πινάκων υπ' αριθ. 12 και 13, και των εικόνων υπ' αριθ. 37 και 38 με τις ομάδες προϊστορικών συνολισμών της Μακεδονίας.

1. Όμάδα Α ξιο υ
- A1 Καλινδρία
- A2 Τσαουστίτσα
- A3 Αμντοποζ
- A4 Αξιοζορι
- A5 Ανοθοτον Α
- A6 Κιστανιά
- A7 Δουρμουσλή
- A8 Γεφύρα
- A9 Νέα Χαλκιδών
- A10 Τούμπα Παιονίας
- A11 Ελευσός
- A12 Τούμπα Ραζώνας
- A13 Τούμπα Λαβιδού
- A14 Τούμπα Κουφάτων
- A15 Κουφάτια Α
- A16 Βαζοζορι
- A17 Ανοθοτον Β
- A18 Προζομία
- A19 Τούμπα Αστρου

- L5 Περιβόλακι
- L6 Αστριος (τούμπα)
- L8 Στίβος Α
- L9 Στίβος Β
- L9 Κιφάλαρι
- L10 Άγιος Βασίλειος (τούμπα)
- L11 Σχοζορι
- L12 Κρίθα
- L13 Αστριος (λάκκος)
- L14 Λαυκοζορι
- L15 Χρυσανή
- L16 Σοζός (τούμπα «Ούρδα»)
6. Νιγρίτα
- N1 Βέρη

7. Παλαιτίτσα
- P1 Τούμπα Βερνίνας
- P2 Νεοζορι

8. Όμάδα Θεσσαλονίκης
- S1 «Καλαμαριάς» (Ανω Τούμπα)
- S2 Αμπετί
- S3 Παλιά
- S4 άνωνη
- S5 Αστροβουση
- S6 Αεβιστοζορι

9. Σιθωνία
- S1 Άγιος Νικόλαος (Πύργος)
- S2 Άγιος Νικόλαος (Βετρινό)
- S3 Νικήτι
- S4 Τόρωνη
- S5 Σουκιά

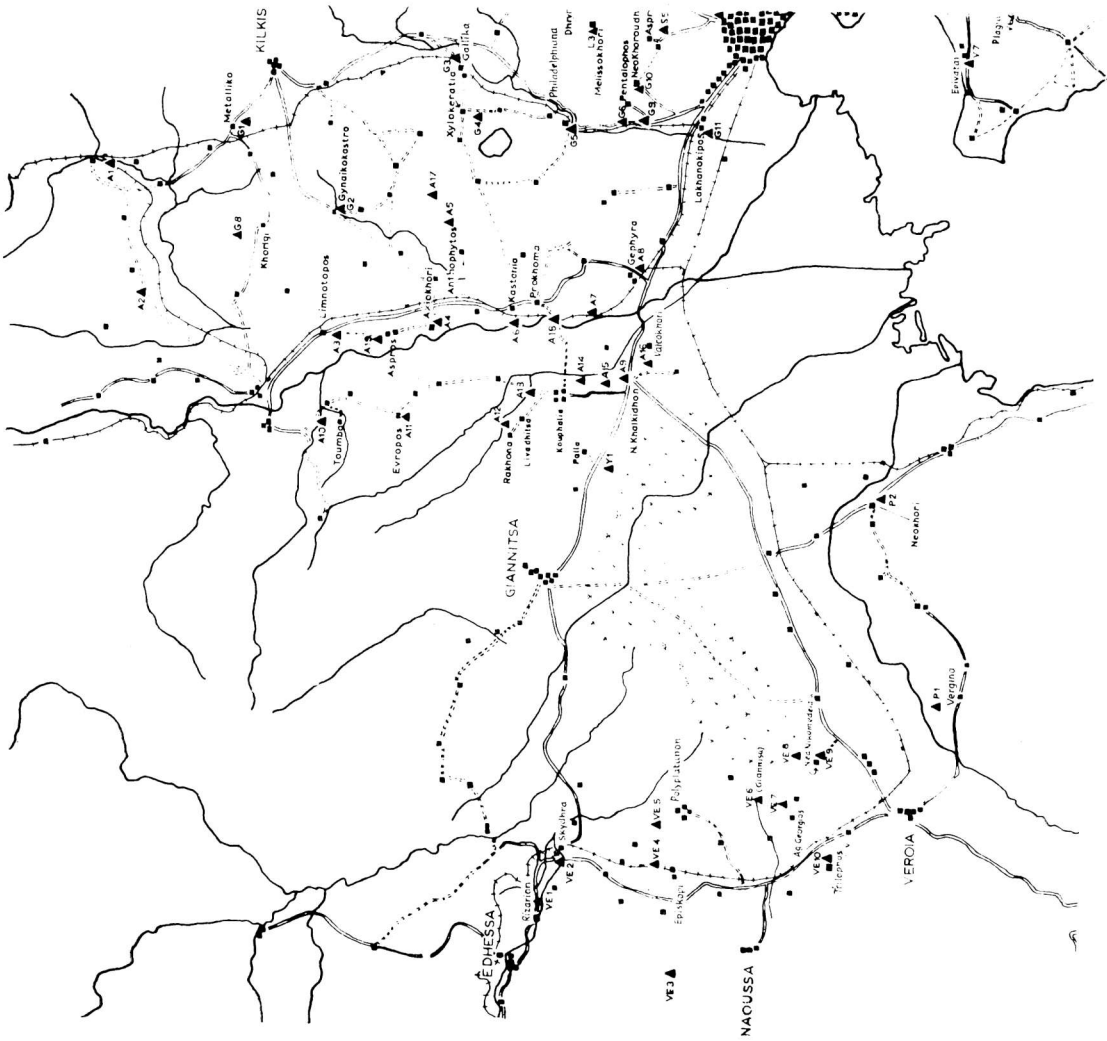
10. Όμάδα Βασιλικών
- V1 Βασιλικά Α
- V2 Βασιλικά Β
- V3 Γονα
- V4 Θέρμη
- V5 Αιβαδίκι
- V6 Παγιάτι II
- V7 Νέον Έπιφάντι
- V8 Γαλάτιστα
- V9 Βασιλικά Γ
- V10 Λουτρά Θέρμης
- V11 Νέα Ραιδεστός
- V12 Καρδιά

3. Όμάδα Γαλιτικου
- G1 Μεταλίκι
- G2 Γυναϊκόκαστρο
- G3 Γαλλικό
- G4 Ξυλοκερατιά
- G5 Φιλαδέλφεια (τούμπα)
- G6 Πεντάλοφος Β
- G7 άνωνη
- G8 Χορήγον
- G9 Πεντάλοφος Α
- G10 Νεοζοροδία
- G11 Λαζαρονικήτος

4. Κασάνδρα
- K1 Νέα Φώκισα
- K2 Αθυσός

5. Όμάδα Λαγκαδά
- L1 Λιπή 1
- L2 Λιπή 2
- L3 Μεζιστοζορι
- L4 Δρυμός

Παράθ. πίν. 12. Οι Προϊστορικοί συνολισμοί της Κεντρικής Μακεδονίας (D. French) (101)

ή επιγραφή πρέπει να χρονολογηθῇ ἀπὸ 139/40 ἕως 147/8 μ.Χ., ὅπου ὁδηγοῦν καὶ τὰ γράμματα». Ὅλα σωστά! Εὐχαριστῶ.

Βάθρο, πὺν κατόπιν ἀνασκαφῆς βρήκα ἐντειχισμένο, τὸ ἀποκάλυψε καὶ τὸ μετέφερα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας (BCH 1960, Chron., σ. 778, εἰκ. 2), τὸ δημοσιεύει ἡ Κ. Ρωμιοπούλου, χωρὶς «εὐχαριστῶ»¹. Ἀντίθετα, ὁ Ἰ. Τουράτσουλου δημοσιεύει «κατὰ τὰ εἰωθότα» μιλιάρια τοῦ Μουσείου Βεροίας².

Στὸν *Τύριο* επιγραφῆς τῆς Βεροίας πρβλ. Ο. Masson³ καὶ στὰ *Ἐρμαῖα* τοῦ Γυμνασιαρχικοῦ Νόμου, τὰ Ἐρμαῖα τῆς Χίου⁴.

Ὁ C. C. Vermeule στὸ βιβλίον του γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορικὴ Τέχνη⁵ ἐξετάζει καὶ εἰκονιστικὰ κεφάλια τοῦ Μουσείου τῆς Βεροίας: τοῦ Κλαυδίου (σ. 43 καὶ 387) καὶ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (σ. 299 καὶ 399).

155. Διὰ φ ο ρ α. Στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴ Βέροια, γιὰ ἐπιγραφές της (σ. 258 καὶ 274), γιὰ τὴν τέχνη (σ. 263) καὶ τὰ πορτραῖτα (σ. 267 κ.έ.), γιὰ τὰ νομίσματά της (σ. 286) καὶ τὰ εἰδῶλια (σ. 281), ἄρθρο στὴ Δομῇ (σ. 265) καὶ νέο ἄρθρο στὴν Ἱταλικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια Ἀρχαίας Τέχνης (σ. 285) καὶ μάλιστα γιὰ τὸ Γυμνασιαρχικὸ Νόμο (σ. 296, παρένθ. πίν. 1, πρβλ. σ. 332). Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 91 (Nörr).

Στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας ἀναφέρονται ποικίλα εὐρήματα ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Βεροίας καὶ τὴν γύρω της περιοχὴ. Προῆλθαν ἀπὸ οἰκόπεδα, ὅπως τῶν Ἀφῶν Καραντουμάνη στὴν ὁδὸ Βενιζέλου 13, τῶν Βελτισίδου-Ἐλευθεριάδου στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως 11-13⁶, κ.ἄ. Βάση μνημειακὴ καὶ πάνω της ἔδρανο μὲ λεοντόποδες βρέθηκε στὴν Κεντρικὴ ὁδὸ, ἀριθ. 197, καὶ μεταφέρθηκε στὸν αὐλόγυρο τοῦ Μουσείου⁷. Διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη βρέθηκαν σὲ δευτέρη χρήσι μπροστά σὲ οἰκόπεδο Ζάχου. Μεταξὺ ὀστράκων ἀπὸ μεγαρικὸς σκύφους εὐρέθη καὶ κομμάτι μήτρας μὲ ἐπιγραφὴ: *Ὀδυσεύς*. Λεῖψανα τοίχου ρωμαϊκῶν χρόνων ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδο Χρήστου Δημοπούλου στὴν ὁδὸ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ Ἐδέσσης⁸. Αὐτὰ κατὰ τὸ 1966. Δημοσιεύθηκαν μὲ καθυστέρηση τὸ 1969.

Κατὰ τὰ ἔτη 1967 καὶ 1968, ἐκτὸς ἄλλων τυχαίων εὐρημάτων, εὐρέθη-

1. AE, 1969, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 12 κ.έ.

2. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 317 κ.έ. Πρβλ. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 355.

3. BCH, τ. 83 (1969), σ. 679 κ.έ.

4. BSA, τ. 61 (1966), σ. 206.

5. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1968.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 406.

7. ΑΔ, ἑ.ἄ., σ. 10 κ.έ.

8. ΑΔ, ἑ.ἄ., σ. 411.

σαν ἀρχιτεκτονικά μέλη διάφορα (ἐπιστύλια, κίονες κ.λ.).¹ Ἐπίσης κατὰ τὸ 1969 ἐρευνήθηκαν διάφορα λείψανα καὶ περισώθηκαν κινητὰ εὐρήματα. Εἶναι ἀρχιτεκτονικά μέλη, ψηφιδωτά, νομίσματα, ἐπιγραφές, τοῖχοι καὶ μέρη τῶν τειχῶν², ποὺ εἶχα ἀποκαλύψει παλαιότερα (ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, σ. 218 κ.ἑ. μὲ σχέδια).

Ἀπὸ τὴν Chronique 1967 ἀντλεῖ καὶ κάνει μνεῖα τῶν ἀνασκαφῶν μου ὁ Henri Metzger στὸ Bull. Archéologique³. Νομίσματα τῆς Βεροίας σὲ ἄρθρο τοῦ S. Franceschi⁴.

Ἀσπίδες σὲ πύργο, ὅπως σὲ *disiecta membra* τῆς Βεροίας, ἔχομε στὴν Πέργη καὶ ἄλλοι⁵.

155β. Μακροχώρι, Ἐργοχώρι, Πατρίς, Λαζοχώρι. Κυκλικὸ κτήριο ἐπισημάνθηκε στὸ Ἐργοχώρι⁶. Ἀπὸ τὸ Μακροχώρι, τὴν Πατρίδα καὶ τὸ Λαζοχώρι, ὅλα χωρὶά γειτονικά τῆς Βεροίας, εὐρήματα στὸ Μουσεῖο τῆς ιδεῖ ἄνωτ., ὑπ' ἀριθ. 155.

ΒΕΡΓΙΝΑ - ΠΑΛΑΤΙΤΣΙΑ

156. Γενικά. Τὸ σημαντικώτερο γεγονὸς σχετικὰ μὲ τὴ Βεργίνα εἶναι ἡ δημοσίευση τόμου γιὰ τὸ «Νεκροταφεῖον τῶν Τύμβων» (ιδεῖ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 158). Χάλκινο ἀγαλματάκι Πανὸς καὶ χάλκινα νομίσματα βρέθηκαν τὸ 1966 καὶ εἶναι τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁷. Θεμέλιο κατασκευῆς καὶ ἄλλα τυχαῖα εὐρήματα ἀναφέρονται στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας γιὰ τὸ 1967⁸. Εἶναι: στήλη, ξίφος, πόρπες, κοσμήματα, νομίσματα. Χάλκινα εὐρήματα, στήλη, νομίσματα ἀναφέρει ἡ Ἐφορεία ὡς τυχαῖα εὐρήματα ἢ ὡς παραδοθέντα κατὰ τὸ 1968⁹. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ λέβης χάλκινος (πίν. 399δ) ὁμοῖος πρὸς παλαιότερο εὑρημα ἀπὸ τὸ Περιβόλι Γρεβενῶν (κατωτ., ἀριθ. 186α). Στὸ ἴδιο Χρονικὸ ὁ Ἰω. Τουράτσογλου δημοσιεύει νομίσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Πανεπιστημίου¹⁰. Κλιμακώνονται ἀπὸ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο ὡς τὴν ἐποχὴ

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 346 κ.ἑ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 322 κ.ἑ.

2. ΑΔ, τ. 25 (1969), Χρονικά, σ. 379, 381 καὶ 385.

3. REG., τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 90.

4. S. Franceschi, La trouvaille de Verroia, «Bull. du Cercle d'Études Numismatiques», τ. 5, Bruxelles 1968, σ. 55-59 καὶ εἰκόνες.

5. ΑΔ, τ. 1968, σ. 272 (Lanckoronski I, 61, εἰκ. 48, Mansel, Atatürk Konferanslari 1964, εἰκ. 26).

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413. Ἡ Chron. 1968-1969, σ. 1057, ἄπλως παραπέμπει εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), σ. 357-358.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

9. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 327 κ.ἑ.

10. ΑΔ, ἑ.ά., σ. 340.

τοῦ Φιλίππου Ε' καὶ τοῦ Περσέως, μὲ ἐξαίρεση ἓνα ρωμαϊκὸ νόμισμα 4ου αἰ. μ.Χ. Τυχὰτα εὐρήματα (τάφος; κτήριο, σήραγξ κ.λ.) καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων ἀναφέρονται καὶ στὰ πεπραγμένα τῆς 'Εφορείας κατὰ τὸ 1969¹.

«'Ανασκαφὴ ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος» στὰ Παλατίτσια ἐγινε μὲ «εἰκοσι στρατιώτας καὶ δύο αὐτοκίνητα» ποὺ διέθεσε τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ. Στὴ ράχη Γκριντιά, θέση Βοσκίνα, ἀποκαλύφθηκαν ἔτσι θεμέλια, χαλικοστρωτὸ δάπεδο, δύο στέρνες κ.λ. Τὴν ἀνασκαφὴ ἐνήργησε ἡ 'Α. 'Ανδριωμένου. 'Η θέση εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ παλαιότερα, πρὸ τοῦ 1940, εὐρήματα. Δυτικώτερα εὐρέθη ἀκέφαλο μαρμάρينو ἀγαλμάτιο Τύχης, σωζ. ὕψ. 0,53 μ., ὕστεροελληνιστικόν. 'Η γνωστὴ ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες μαρμάρινη ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος, στὴ Βοσκίνα, κομματιασμένη μετεφέρθη στὴ Βεργίνα².

Στὸ Α' Διεθνὲς Συμπόσιον γιὰ τὴν 'Αρχαία Μακεδονία ἀκούσαμε τὴ νέα θεωρία τοῦ Ν. G. L. Hammond γιὰ Βεργίνα-Αἰγές³.

'Ιδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά» 14, 1974, σ. 266 καὶ 285.

157. Ἀ ν ά κ τ ο ρ ο. "Όταν, «κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1969, ἡ 'Εφορεία 'Αρχαιοτήτων Βεροίας προέβη εἰς προσεκτικὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀνακτόρου... οἱ ἐργάτες τοῦ καθαρισμοῦ ἀπεκάλυψαν τρία μαρμάρινα τεμάχια ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν ἡ ἐπιγραφή: *Ἡρακλῆ Πατρῶν*». Ἐτσι παρουσιάζουν⁴ οἱ ἀνασκαφεῖς τὸ εὑρημα στὴν ἐπιφάνεια τῆς Θόλου, τὸ ὁποῖον «ἦτο ἡ πρώτη ἐπιγραφή ἡ ὁποία ἀνευρίσκετο εἰς τὸ ἀνάκτορον» καὶ βέβαια τὸ σπουδαιότερο εὑρημα μετὰ τὰ ἀρχιτεκτονικά. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ, θυμοῦμαι καλὰ ὅτι σὲ τρία κομμάτια κεραμίδια, κατὰ τὶς πρὸ τοῦ 1940 ἀνασκαφῆς τοῦ Ρωμαίου, εἶχαν παρατηρηθῇ γράμματα, ποὺ τὰ διαβάσαμε: α) ΚΛΕΥ..., β) ΒΑΒΑ..., γ) ΕΠΑΓ... Τί ἀπέγιναν;

"Όταν, κατὰ τὸ 1969 ἐπίσης, «ἀπεκαλύφθη σχεδὸν πλήρως τὸ νέον κτηριακὸν συγκρότημα πρὸς Δ τοῦ ἀνακτόρου», οἱ ἀνασκαφεῖς διεπίστωσαν ὅτι δὲν εἶναι ἐπέκτασις τοῦ ἀνακτόρου (εἰκ. 58). Τὶς λεπτομέρειες τῆς Πανεπιστημιακῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ συμπληρῶναι ὁσονοῦπω τεσσераκονταετία ἀπὸ τοῦ 1937, ἀνακοινώνουν οἱ Γ. Μπακαλάκης-Μ. 'Ανδρόνικος στὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 386 κ.έ., ΑΕ 1969, 'Αρχαιολ. Χρονικά, σ. 13 κ.έ.

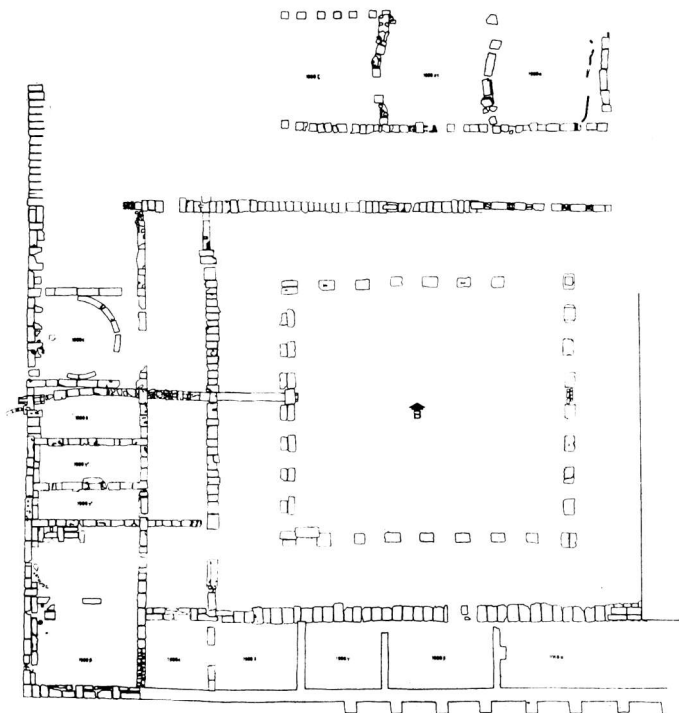
2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 246 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1062.

3. «'Αρχαία Μακεδονία», σ. 64 κ.έ., ἀλλὰ πρβλ. βιβλιοκρισία «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 452, καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 89.

4. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 394.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 390 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 336 κ.έ. (ὁπου ἡ παραπομπὴ εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), εἶναι λανθασμένη). Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1057, ὅπου ἀπλὴ παραπομπὴ εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24, 1970-1971, σ. 20.

'Αλλὰ τί γίνεται τώρα τὸ «ἀνάκτορον» μὲ τὴ γειτνίαση «τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὰς

Εικ. 58. Κάτοψη νέας οικίας πλάι στο «ανάκτορον» τῆς Βεργίνας (157)

Εἶναι λυπηρὸ ὅτι ἐκτὸς προσφάτων ἐργασιῶν συντηρήσεως, μόνο τῶν ψηφιδωτῶν μὲ παραστάσεις¹ (τὰ ἄλλα ἀφέθηκαν νὰ καταστραφούν), καμία ἐργασία ἀναστηλώσεως δὲν ἔγινε, μολονότι ὑπάρχει ἀφθονο καὶ γερὸ (πιὸ γερὸ ἀπὸ τῆς Πέλλας) ὕλικό (πίν. 202-204). Τώρα ποὺ ἀσφαλτοστρωμένος δρόμος ἔφθασε ὡς τὸ ἀνάκτορο, ἴσως εὐκολυνθῇ καὶ ἡ ἀναστήλωσή του².

Ὁ Hermann Büsing³ σχετικά μὲ τὸ ἀνάκτορο παραπέμπει στὸν H. Dautmet τοῦ H. d. Esprouy, *Fragments d'architecture antique II* (1905), πίν. 18-20, τὸ ὁποῖο δὲν ξέρω. Περιλαμβάνει στὴ μελέτη του τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῆς προσόψεως τοῦ ἀνακτόρου (σ. 40 κ.έ. καὶ 43) καὶ τοὺς ἀμφικίονες (σ. 52 καὶ 80 καὶ εἰκ. 56-57). Παραπέμπει ὁμῶς καὶ στὸ λανθασμένο ἄρθρο τοῦ A. Bisi στὴν EAA V, 850, Palatitza, πρβλ. καὶ σ. 80. Γιὰ τὴ δίτομη 'Ιστορία τοῦ Ἑλληνιστικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Carl Schneider καὶ ἄλλα, ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 159 καὶ 158.

158. Νεκροταφεῖο. Ἔχομε τώρα τὸν πρῶτο τόμο γιὰ τὴ Βεργίνα, ποὺ εἶναι ἡ τελικὴ δημοσίευση 35 τύμβων τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου⁴. Ἡ ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Μακεδονία δὲν μοῦ ἐπέτρεψε νὰ χαρῶ τὴ «Βεργίνα I» κοντὰ στὸν τόπο ἢ μαζί μὲ τὰ πράγματα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Στὸ μεταξὺ δημοσιεύθηκαν βιβλιοκρισίε⁵, ποὺ ἀφήνουν λίγα περιθώρια γιὰ παρατηρήσεις, μάλιστα τόσο καθυστερημένες. Σημειῶνω μερικέ⁶, ποὺ μπορεῖ νὰ κάμῃ μόνον ἓνας ποὺ ξέρεῖ ἀπὸ κοντὰ πρόσωπα καὶ πράγματα:

Σ. στ'. «Τὰ σχέδια τῶν ταφῶν καὶ τῶν τύμβων ἐγένοντο, ἐπὶ τῇ βάσει προχεῖρων ἰδικῶν μου σχεδιογραφημάτων» μακριὰ ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀπὸ διάφορους σχεδιαστάς πολὺ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴ σχηματικότητα καὶ τὰ κενά, ποὺ κάνουν μόνον ἐπιζημιους γιὰ τὴ χρῆση τοῦ βιβλίου τοὺς δυσανάλογα μεγάλους παρένθετους πίνακες, ἐνῶ καὶ τὰ σχέδια δὲν θὰ ἔχαναν⁶ καὶ τὸ βιβλίο θὰ ἦταν πιὸ εὐχρη-

ἀνασκαφὰς 1968/1969 νέας οἰκίας»; Πρβλ. βιβλιοκρισία στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 458, σχετικὴ μὲ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ R. A. Tomlinson («Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 313 κ.έ.).

1. Γιὰ τὰ ὁποῖα ἰδὲ τὸ πρῶτο Μέρος, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 265.

2. Ἄν ποτε ἐνδιαφερθοῦν καὶ γι' αὐτὰ οἱ Ἀρχαιολογικοὶ Σύμβουλοι.

3. Ἐ.ἄ.

4. Μαν. Ἀνδρονίκου, Βεργίνα I, Τὸ Νεκροταφεῖον τῶν Τύμβων, Ἀθῆναι 1969, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 62.

5. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24 (P. Fraser, ἀλλὰ ὁ Ρωμαῖος δὲν εἶχε σκάψει στὸ προϊστορικὸ νεκροταφεῖο), «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. 48 (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Ch. Delvoye), AJA, τ. 75 (1971), σ. 98 κ.έ. (Keith De Vries) κ.ἄ.

6. Ὅπως ἔγινε μὲ τὴν ὑπερβολικὴ σμίκρυνση τῶν δικῶν μου στὸ ΑΔ, ἔ.ἄ.

στο μέ τὰ σχέδια ὧλων σχεδὸν τῶν τύμβων σὲ εἰκόνες ἐντὸς κειμένου, ὅπως π.χ. οἱ εἰκ. 2 καὶ 9. Τὸ χειρότερο: κλονίζουσι τὴν ἐμπιστοσύνη στὴν τεκμηρίωση¹.

Σ. στ'-ζ'. Οὕτε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία στὸ σύνολό της οὕτε Ἐφορος τῆς εἰκοσαετίας μνημονεύεται «μετ' εὐχαριστιῶν», ὅπως συνηθίζουν οἱ Ἕλληνες καὶ ξένοι ἀνασκαφεῖς. Τὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ μοναδική, ὅσο θυμοῦμαι, ἐξαίρεση. Μένουμε μόνο μετὰ τὰ παράπονα, μετὰ τὴν «μικρὰν πίστωσιν» τῆς σελ. ε'.

Ξένος θὰ εἶχε λόγους νὰ γράφῃ ὀνόματα τῶν τόπων μόνον τὰ παλιά, πιθανώτατα ὅμως θὰ πρόσθετε καὶ τὰ νέα, τοῦλάχιστον ὁποιοσδήποτε Ἕλληνας ἀρχαιολόγος. Γράφει ἑλληνικά, γιὰ νὰ διαβαστῇ καὶ ἀπὸ Ἕλληνες, ποὺ ἤδη ἔχουν ξεχάσει πὺθ εἶναι τὸ Βάρδινο (κατὰ τοὺς ξένους) ἢ Βάρδενον (παλαιότερα «ἐπισήμως») καὶ ποτὲ Βαρδίνον, ὅπως π.χ. στή σ. 167 κ.ά.². Γιατί ὄχι καὶ Λιμνότοπος, ὅπως τὸ ξέρουν πλέον οἱ νεώτεροι; Ποιὸς θυμᾶται πῶς τὰ Καϊλάρια; Ὅλοι λέμε Πτολεμαῖδα. Γιὰ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους χρειάζεται, ὅπως γιὰ ὅλα, πρῶτα τὸ ἐπίσημο καὶ ἐν χρήσει ὄνομα καὶ ἔπειτα τὸ ἀρχαιολογικό. Παράδειγμα: Λαμία (Ζητούνη). Ὅπως: Βεργίνα (Μπάρμπες-Κοῦτλες) καὶ ὄχι ἀπλῶς Μπάρμπες ἢ Κοῦτλες. Λίγη τοπογραφία. Ἡ Εἰσαγωγή (σ. 1) ἀρχίζει ἔτσι: «Τὸ χωρίον Βεργίνα κεῖται εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τῶν Πιερίων εἰς ἀπόστασιν 12 χλμ. ΝΑ τῆς Βεροίας, 6 χλμ. ἀνατολικῶς τῆς ἐκ τῶν στενῶν Βερμίου-Πιερίων ἐξόδου τοῦ Ἀλιάκμονος πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης!» Γιὰ ποιά ἀπόσταση πρόκειται; «Ἐπὶ τοῦ χάρτου» ἢ ὁδική; Ἡ ὁδικὴ πάντως εἶναι 13,250 μ. καὶ αὐθεντία μου εἶναι τὸ ἀρμόδιο Γραφεῖο τῆς Νομαρχίας Ἡμαθίας (Μ. Μαρμαρᾶς)³. Ὑστερα, γιὰ ἄλλες εἰδικότητες ἴσως μπορεῖ νὰ βοηθῇ ἡ «πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης» μέχρι «τῆς ἐκ τῶν στενῶν Βερμίου-Πιερίων ἐξόδου τοῦ Ἀλιάκμονος». Ἄλλ' ὅταν μιλοῦμε ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Ἀξιὸς ποταμὸς «διῖσθησιν» τὰ τῆς Βεροίας ἀπὸ τὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ ὅτι ἀπὸ τὸν Ἀξιὸ πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη ὑπάρχει ἄλλο ἓνα ποτάμι, ὁ Ἐχέδωρος ἢ Γαλκικός, καὶ ἄλλο ἓνα πρὸς τὴν Βέροια, ὁ Λουδίας. Τὰ ἄλλα εἶναι προχειρότη-

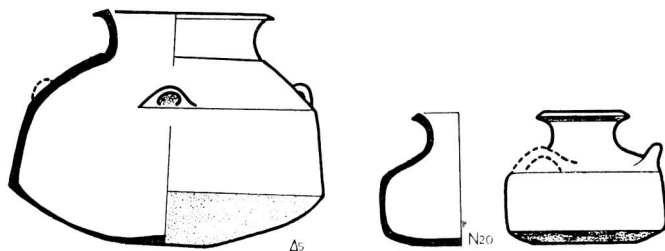
1. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς μας Στρατῆς Πελεκίδης, ὃχι πάντοτε παραδοξολογώντας, ἔλεγε συχνά: «οἱ προϊστορικοὶ τὰ λέν ὅπως θέλουν» ποῖος μπορεῖ νὰ τοὺς ἐλέγξῃ!». Τὸ ἔλεγε ὡς παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν, νομίζω.

2. Ποτὲ ἐπίσης, «Ἀνάκτορον τῆς Παλατίσσης», (σ. 1) ἀντὶ Παλατίσσης (ἢ Παλατίτσης!) ἢ τοῦ ὀρθοῦ (τὰ Παλατίσια), ποτὲ Τσαουζίτσα (σ. 173 κ.ά.) ἀντὶ Τσαουσίτσα κ.ο.κ. Ἐμεῖς δὲν ἔχομε τὴν ἀνάγκη νὰ μεταγλωττίζουμε, ποὺ ἔχουν οἱ ξένοι, ἂν, ὅπως πρέπει, ἀκοῦμε πῶς τὰ λέει ὁ λαὸς μας ἢ ξέρομε ποῖο εἶναι τὸ ἐπίσημο ὄνομα. Ἀλλ' ὡς ἐκβαρβαρίζουμε τὰ βαρβαρικά, ποὺ εἶναι ἐκβαρβαρισμένα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.

3. Ὁ Ρ ω μ α ῖ ο ς, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνας, Ἀθήναι 1951, σ. 5, ἔγραψε: «17 χιλιόμετρα νότιω» τῆς Βέροιας, ἀλλὰ τότε ἦταν μιὰ ἄλλη ἐποχὴ.

τες, ἂν ὄχι ἄγνοια, ὅπως αὐτὴ ποὺ σημείωσα πιὸ πάνω, ὅτι δῆθεν ἡ Πιερία διαρρέεται ὑπὸ παραποτάμων τοῦ ... Ἀλιάκμονος (ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136).

Ἔτσι κλονίζεται ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ σὲ ἄλλα καὶ στὶς μετρήσεις· πρὸς τὰ ἄπειρα μέτρα στὸ βιβλίο, ποὺ δὲν ἔχει κανεὶς τὴ δυνατότητα νὰ ἐλέγξῃ. Καὶ λίγα γιὰ τὴν ὁρολογία: Τὰ «μυκηναϊκὰ» (σ. 167 κ.έ., ἐδῶ εἰκ. 59) ἢ «μυκηναϊκοῦ τύπου» ἄγγεα εἶναι «πυξίδες»; Καί, μὲ ποιά βάση γίνεται ὁ χωρισμὸς μεταξὺ «σκύφων» καὶ «κρατῆρος» (σ. 168 κ.έ.), «οἶνοχοῶν» καὶ «πρόχου» (σ. 175 κ.έ.); Τῶν «ἀμφορίσκων» (σ. 178 κ.έ.) «χαρακτηριστικῶς εὐρύς»

Εἰκ. 59. «Μυκηναϊκὰ» ἢ «μυκηναϊκοῦ» τύπου ἄγγεα,
κατὰ Μ. Ἀνδρόνικον (158)

δὲν εἶναι μόνο ὁ λαιμός, ἀλλὰ πιὸ πολὺ τὸ στόμιο, ἀσύνηθες γιὰ ἀμφορέα. Δὲν νοεῖται πάντως ἡ «προχοὴ ὀπισθότμητος» (σ. 194), ἀλλὰ τὸ στόμιο, τὸ χεῖλος, ὁ λαιμός, τὸ ἄγγειον ἔστω. Ἡ προχοὴ μπορεῖ λογικὰ νὰ εἶναι μόνο «ἐμπροσθεν τετμημένη», προέχουσα, ἐξέχουσα, πλατεῖα, στενὴ κ.τ.τ.

Ἴδου καὶ ὁ τρόπος χρήσεως τῶν πηγῶν: «Τὴν ἐγκατάστασιν Φρυγῶν ἐν Μακεδονίᾳ μαρτυρεῖ ἤδη ὁ Ἡρόδοτος (VI 45)· ὁ Στράβων (VII 330 frg. 25) ἐπιτρέπει νὰ τοὺς τοποθετήσωμεν εἰς τὸ Βέρμιον, ὅπου καὶ οἱ περίφημοι κῆποι τοῦ Μίδα, δηλαδὴ εἰς τὴν Ἡμαθίαν, εἰς περιοχὴν ὅχι μακρὰν κειμένην τῆς Βεργίνας³». Ἡ ὑποσημείωσις 3 παραπέμπει εἰς τὸν Fr. Geyer, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II*, 1930, σ. 24. Οὐδὲν νεώτερον!

Μὲ ἄλματα, ἀπὸ τὴν ἀνατολικῶς τοῦ Ἀξιοῦ περιοχὴ (Ἡρόδοτος VI. 45), φθάνομε στὸ Βέρμιο μὲ τοὺς κήπους τοῦ Μίδα, γιὰ τοὺς ὁποίους αὐθεντία εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ἡ Ἡμαθία δὲν συζητεῖται ἐνῶ ἀποτελεῖ πρόβλημα, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦμε τὸ ποτάμι χωρὶς γέφυρα μολονότι ἀντίκρου εἶναι ἡ Πιερία. Τὸ πρόβλημα: «Ποιοὶ ἦταν οἱ Πίερες» θέλει κάποια γέφυρα, δηλαδὴ κάποια συζήτηση. Ἐνας ποταμὸς κάπου κάποτε «μέγας οὕτω ἐρρῦν ὥστε τοὺς ἱππέας μὴ οἴους τε γενέσθαι διαβῆναι» (Ἡρόδ. VIII. 138).

Δὲν διαφωνῶ, ἐννοεῖται, μὲ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ νεκροὶ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνας εἶναι θρακικὸ φύλο, Φρύγες ἔστω, ὅταν μάλιστα εἰσάγεται μὲ τὴν προκαταβολικὴ ἐπιφύλαξη: «Ἀκόμη περισσότερο ἐπισφαλὴς πρέπει νὰ θεωρηθῇ οἰαδήποτε προσπάθεια ἐθνικοῦ καθορισμοῦ τοῦ φύλου τούτου» (σ. 285). Ἀλλὰ τὰ ἱσχνὰ συμπεράσματα ὁλοκληρώνονται στὴ συνέχεια: «Ἄν τὰ εὐρήματα τοῦ νεκροταφείου¹ φθάνουν μέχρι τοῦ 7ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, ἄλλα τυχαιὰ εὐρήματα τῆς περιόχης, ἀναγόμενα εἰς τὸν 6ον καὶ τὸν 5ον αἰῶνα, μαρτυροῦν περὶ τῆς συνεχείας τοῦ ἀδελείπτως καὶ κατὰ τοὺς «ἱστορικοὺς» διὰ τὴν Μακεδονίαν χρόνους, ὅτε οἱ Μακεδόνες ἐδημιούργησαν τὸ ἱσχυρὸν κράτος τῶν. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ οἰκισμὸς οὗτος (ποῖος καὶ ποῦ;) ἐγνώρισε νέαν περίοδον ἀκμῆς καὶ μετεβλήθη εἰς πόλιν κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, ὥστε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου αἰῶνος οἱ Ἀντιγονίδαι προέκριναν τὴν θέσιν αὐτὴν (·) διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐπιβλητικοῦ ἀνακτόρου τῶν εἰς τοὺς πρόποδας ἀκριβῶς τοῦ ὑπερκειμένου ὁρους. Συνάγεται λοιπὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην φάσιν οἰκισμοῦ (ἢ οἰκισμῶν), ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐπὶ αἰῶνας (ποῦ;), ἀναπτυχθεὶς ἀργότερον εἰς λαμπρὰν πόλιν, τὴν ὑπὸ τοῦ Heuzey ὑποτεθεῖσα ν Βάλλαν, ὅπου καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἀνέγειραν ἀνάκτορον, καὶ ἄλλα πλεῖστα οἰκοδομήματα ὑπῆρχον, τὰ ἐρείπια τῶν ὁποίων ἀναμνηνὸν τὴν ἀρχαιολογικὴν σκαπάνην διὰ νὰ ἔλθουν εἰς φῶς».

Ἐκατὸν τόσα χρόνια ἔρευνα προσθέτει ὑποθέσεις ἐπὶ ὑποθέσεων καὶ ζοῦμε... μὲ τὴν ἐλπίδα.

Στοὺς πίνακες: τί νόημα ἔχουν εἰκόνες ὅπως πίν. 6 Φ, Χ καὶ ἄλλοι, ἂν σκοπὸς εἶναι νὰ δείξουμε τὴ μορφή τῶν τύμβων καὶ ὄχι τοπίο σὲ μιὰ ἐποχὴ τοῦ ἔτους;

Εἶναι τίμιο νὰ διορθῶν κανεὶς τὸν ἑαυτοῦ (παράδειγμα, σ. 28), ἀλλ' ὄχι νὰ μνημονεύῃ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖο παρέσυρε σὲ λάθος, μὲ ἔμφαση, γιὰ νὰ ἐλαφρώσῃ ἔτσι τὴ θέση του (σ. 254) καὶ ὄχι γιὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνη τῆς πατρότητος τοῦ λάθους.

Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία, ποὺ δίδεται στὴ σελ. 5, σημ. 4 (μὲ συνέχεια στὴ σελ. 6), πληρέστερη εἶναι στὰ Χρονικά 1951-1965, Μακεδονικά 7, 1967, σ. 325, γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφή, καὶ σελ. 325 κ.έ. γιὰ τὴ σωστικὴ ἀνασκαφή. Μιὰ ἀκόμα παραπομπή, δηλ. στὰ Χρονικά μας, δὲν θὰ ἐβλάπτε.

Μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Βεργίνα I παρέλκει ἴσως ἡ παραπομπὴ στὴν ἀνακοίνωση τοῦ Μ. Ἀνδρονικοῦ στὸ «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 168-171.—Γιὰ

1. Τὰ ἀραῖα καὶ τὰ ἐρωτήματα εἶναι δικά μου ὥς τὸ τέλος τῶν εἰσαγωγικῶν.

τὸ Vergina, Lund 1964, πρβλ. «Revue Belge»¹, καὶ γιὰ τὸ Tetenkult βιβλιοκρισία².

Συχνὰ ἀναφέρεται στὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα στὴ Βεργίνα, παραπέμποντας στὰ δημοσιεύματα τῶν Μ. Ἀνδρόνικου καὶ Φ. Πέτσα, ὁ Jan Bouzek³.— Σχετικὰ μὲ ξίφη, πόρπες κ.λ. ἰδὲ H. W. Catling⁴. Τὸ χάλκινο ξίφος ἀπὸ τύμβο τῆς Βεργίνας (Χρονικά 1951-1965, πίν. 42β, ΑΔ 17, 1961-1962. Μελέται, σ. 242, πίν. 146α) πρέπει νὰ παραβληθῇ τώρα καὶ πρὸς ξίφος ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία τύπου Naue II⁵.

Κατὰ τὸ 1968, βάσει πρωτοκόλλου μὲ ἡμερομηνία 27.6.1968, μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ καθαρισμό, φωτογράφιση, σχεδίαση καὶ μελέτη, σιδερένια, χάλκινα καὶ ἄλλα μικροεργάσματα ἀπὸ τὴ «σωστική» ἀνασκαφὴ στὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας (1960-1961, πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 181). Ὁ καθαρισμὸς ἔγινε ἀπὸ τὸν τεχνίτη κ. Τζανέτο μὲ τὴν ἐπίβλεψή μου, ἔγιναν ἐπίσης προχειρες φωτογραφίες γιὰ τὸν ἔλεγχο κατὰ τὴ διακίνηση τῶν ἀρχαίων στὰ ἐργαστήρια κ.λ., ἀλλὰ δὲν πρόλαβα νὰ κάμω σχέδια καὶ νὰ προχωρήσω στὴ μελέτη πρὶν ἀπὸ τὴ «μετάθεσή» μου στὴν Πάτρα. Γιὰ τὴν ὥρα δίνω ἐδῶ μερικὲς ἀπὸ τίς πρόχειρες φωτογραφίες λίγων σιδερένιων ὄπλων (πίν. 205-209α-β) καὶ χάλκινων κοσμημάτων (πίν. 209γ-δ - 211).

Ἰσως δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ δικό μας ἀγκυστροειδὲς LXV AA 169 (Μακεδονικά 7, 1967, σ. 331, σχέδ. 7) μεταλλικὸ εὐρημα, ὁμοίοσχημα πηλίνα εὐρήματα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ⁶, ποὺ ὅλα μοιάζουν μὲ ἀγκλίτσες τσομπάνικες. Μερικά μπορεῖ καὶ νὰ ἦταν καμωμένα γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1969 ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ προϊστορικὲς ταφές⁷. Στὸ προϊστορικὸ νεκροταφεῖο ἔγινε ἀναφορὰ κατ' ἐπανάληψιν στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν τούτων, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 238, 239 κ.ά.

Μὲ τὸν τίτλο Sarissa ὁ Μ. Ἀνδρόνικος⁸ δημοσιεύει κτιστὸ τάφο ἑλλη-

1. «Revue Belge de Philologie», τ. 48 (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Ch. Delvoye).

2. BA Besch., τ. 45 (1970), σ. 203-206 (Maria H. Groothand).

3. Jan Bouzek, Homerisches Griechenland, Praha 1969, σποράδην.

4. BSA, τ. 63 (1968), σ. 101 κ.έ., ὅπου (General Index, σ. 338) τὸ Καλμπάκι, ἡ Καστρίτσα καὶ τὸ Λυκούρεσι κατὰ λάθος σχετίζονται μὲ τὴ Μακεδονία (ἄλλοι τὸ Καλμπάκι καὶ ἡ Πάργα μὲ τὴν Ἀλβανία, αὐτ. λ. Epirus) καὶ ὁ Φ. Πέτσας γίνεται ἀπροσδόκητα Chr. Petsas! (σ. 101).

5. AAA, τ. 1969, 2, σ. 226 κ.έ.

6. Π.χ. «Israel Exploration Journal», τ. 18 (1968), σ. 46 κ.έ., πίν. 3c, καὶ «Iraq», τ. 11 (1949), σ. 129, No 4 (ποὺ δὲν εἶδα).

7. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 395 κ.έ.

8. BCH, τ. 94 (1970), σ. 91 κ.έ.

νιστικό σχεδόν τετραγώνου κατόψεως, με πλευρές του εσωτερικού περίπου 1,50 μ. και ύψος 1,44 μ. Ὁ τάφος ἀνοίχθηκε σὲ προϊστορικό τύμβο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πολὺ λίγα πράγματα σώθηκαν. Ἐλάχιστα ἔμειναν καὶ ἀπὸ τὸν πρῶτιμο ἑλληνιστικό τάφο. Ὁ πωρόλιθος μὲ τὸ κοίλωμα γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τεφροδόχου ἔχει ὅμοιο τοῦ ὀρθογώνιο πωρόλιθο, ἐπίσης κονιαμένο, τοῦ μεγάλου τάφου τῶν Λευκαδίων (Φ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 174, ἀριθ. 3 καὶ σχέδ. 39γ). Ἡ μορφή τῆς «fosse... bizarre» δὲν δείχνεται μὲ πληρότητα σὲ σχέδια. Ὁ τάφος, μὲ μαρτυρίες τὰ εὐρήματα τῆς πυρᾶς ἄλλου τάφου τῆς Βεργίνας καὶ τὸν κρατῆρα τοῦ Δερβενιοῦ, χρονολογεῖται στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Δὲν ἐξετάζεται ἡ κατασκευὴ τοῦ τάφου καὶ τὸ κονίαμα (ἐρυθρὸν, ΠΑΕ 1959, 61, en rouge BCH, σ. 95, ἐρυθροκαστανόχρουν ΠΑΕ 1959, BCH, σ. 94). Ἐν συνεχείᾳ περιγράφονται τὰ ἐκτὸς τοῦ τάφου εὐρεθέντα μέρη ὅπλων ἀπὸ σίδηρο (ΠΑΕ 1959, σ. 61, ἀριθ. 1-4) καὶ γίνεται εὐρύτερος λόγος γιὰ τὴ σάρισσα (ιδεῖ ἀνωτ., Μακεδονικά 14, 1974, σ. 272).

Σὲ προηγούμενο τόμο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ δημοσίευσεν ἑ λ λ η ν ι σ τ ι - κ ὸ τ ᾱ φ ο ῖ ἢ Ἀλέκα Δάφφα-Νικονάνου¹. Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 159.

159. Μακεδονικός Τάφος Βεργίνας. Τοὺς ἡμικίονες τῆς προσόψεως περιλαμβάνει στὴ μελέτη ὁμοίων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ὁ H. Büsing². Ἡ ναόσχημη πρόσοψη δὲν εἶναι κολλημένη, ἀλλὰ συμφυῆς μὲ τὸν πρόσθιο τοῖχο³. Ὁ Carl Schneider στὴ δίτομη Ἱστορία τοῦ Ἑλληνιστικοῦ Πολιτισμοῦ περιγράφει (τὸ ἀνάκτορο καὶ) τὸν τάφο, ἀλλὰ παραβλέπει τὸν προθάλαμο, μιλάει γιὰ ἀνύπαρκτη σαρκοφάγο καὶ ὑπερτονίζει τὸν ὑποθετικό τύμβο⁴.—Ὁ θρόνος τοῦ τάφου κατατάσσεται στὴν κατηγορίᾳ του ἀπὸ τὸν Helmut Kyrieleis⁵ στὸ βιβλίο του γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς μορφῆς κ.λ. θρόνου καὶ κλίνης στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα ὥς πρὶν ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους (στοὺς ὁποίους ἀνήκει ὁ θρόνος).

Ἰδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 264, 265 κ.έ.).

160. Τάφος «Παλατίτσας». Στὴν τρίτομη δημοσίευση τοῦ Ἱεροῦ τῆς Σαμοθράκης παρατηροῦνται ὁμοιότητες στὴν τοποθέτηση τῶν θυροφύλλων τοῦ τάφου, στὴ διακόσμηση τῶν θυροφύλλων κ.λ. (πρβλ. Μακεδονικά, ἑ.ά., σ. 264).

1. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 225 κ.έ.

2. H. Büsing, Griech. Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 23, 67, 80 κ.έ. καὶ εἰκ. 36.

3. Ἀντίθετα Rev. Arch., τ. 1968, 1, σ. 177.

4. Carl Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, I, München 1967, σ. 327 κ.έ.

5. H. Kyrieleis, Throne und Klinen, Berlin 1969, σ. 156.

ΝΑΟΥΣΑ - ΛΕΥΚΑΔΙΑ - ΚΟΠΑΝΟΣ

161. Μίεζα, Νυμφαῖο. Καί μετά τή μετάθεσή μου ἀπό τή Βέροια στή Θεσσαλονίκη (1965) διηύθυνα τήν ἀνασκαφή τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας στό Νυμφαῖο τῆς Μίεζας. Τά ἀποτελέσματα ἔχουν ἐκτεθῆ στά Πρακτικά τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας (καί στό 'Εργον συνοπτικά)¹. Ἀπό τὸ 'Εργον ἀντλεῖ ἡ Chronique καί δίνει τρεῖς εἰκόνες ἀπό στοιχεῖα τῆς πῆλινης σίμης². Τὴν ἐργασία τοῦ 1968 μνημονεύει καί ὁ P. M. Fraser³. Ἐδῶ δίνουμε μόνον μερικὲς εἰκόνες ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ 1968. Τὴν ἔρευνα στὸ κεφαλάρι τοῦ νεροῦ ἐμπόδισαν τὰ νερά, ὅπου μπορέσαμε μόνο νὰ διαπιστώσωμε τοῖχο σὲ μήκος 13,50 μ. ἀπὸ Β πρὸς Ν καί ἄλλα λείψανα (πίν. 212α). Ἀνάμεσα στὰ δυὸ σπήλαια ὑπ' ἀριθ. 1 καί 2 ἀποκαλύψαμε τὰ λείψανα στοῶς καί ἄλλα θεμέλια καί λαξεύματα (πίν. 213α-β καί 214). Δείγματα ἀπὸ πῆλινη κεράμωση, πού βρέθηκαν ἀστρωμάτιστα καί πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ ψηλότερο ὄροφο, εἰκονίζονται καί ἐδῶ (πίν. 212β-γ καί 215γ). Γοργόνεια (ΠΑΕ 1968, πίν. 49γ) ἦταν ἐνθετα σὲ σίμες, ὅπως τοῦ πίν. 212β, κέντρο τῆς εἰκόνος. Ἐξ ἄλλου στίς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης βρήκαμε παλιὰ ἀπόκτημα τοῦ μὲ προέλευση (κατὰ τὸ Εὐρέτηριο) Λευκάδια, δηλαδὴ τμῆμα πλαστικοῦ ἀγγείου, πού διατηρεῖ μέρος τοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος καί ἵχνη χρωμάτων (πίν. 234).

'Εργασίες καί εὐρήματα τῆς 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων Βεροίας ἀναφέρονται στά Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴.

Κοντὰ στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀνάμεσα Λευκάδια καί Κοπανό, βρέθηκε ἐπιγραφή ἐπιτύμβια: *Μελάνθιον Εὐρυνέδοντος ἡρώα*⁵. Τὶς ἀποσπασματικὲς ἐπιγραφὰς πού ἔδωσα στὰ ΠΑΕ 1966, σ. 30-38 (ὅχι 30-58, ὅπως οἱ Robert) καταχωρίζουν οἱ J. καί L. Robert⁶. Μεταγραφή τους μὲ σημειώσεις καί στὸ Supplementum Epigraphicum Graecum⁷.

'Ο Carl Schneider⁸ λέει τὴ Μίεζα «βασιλικὴ ἔπαυλὴ μὲ ἀνάκτορο» (καί πόσα ἄλλα;) καί συνεχίζει: «ἐδῶ ἔμεινε γιὰ λίγο ὁ Θεόφραστος κι ἐδῶ συναναστράφηκε ὁ βιογράφος τοῦ Ἀλεξάνδρου Καλλισθένους, ἐδῶ ἐδίδαξε ὁ

1. ΠΑΕ, τ. 1968, σ. 65-71, καί τ. 1969, σ. 36 ('Εργον 1968, σ. 59 κ.έ., καί 1969, σ. 28 κ.έ.).

2. Chron. 1968-1969, σ. 1054, εἰκ. 362-364.

3. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 328 κ.έ. (πρώτῃ μνεῖα τῆς ἀνασκαφῆς 'Ι. Τουράτσο-γλου), σ. 329 (ψηφιδωτὸ στὴ Νάουσα), τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 387 κ.έ. (ἀνασκαφὴ Τουράτσογλου), σ. 388 (δστρακα, νομίσματα καί τάφος λαξευτὸς 4ου αἰ. π.Χ.).

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 412, ὅθεν Chron. 1968-1969, σ. 1057, Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 357.

6. Bull. Épigr. 1968, ἀριθ. 324.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 525-529.

8. C. Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 324.

Ἀριστοτέλης τὸν Ἀλέξανδρο»¹. Ἀλλὰ καμιά ιδέα γιὰ τὶς ἀνασκαφές, γιὰ τοὺς τάφους, γιὰ τὸ Νυμφαῖο.

Ὁ Chr. Danoff τοποθετεῖ ὀρθά τὴ Μιέζα στὴν Ἡμαθία, ἐνῶ στὸ ἴδιο Λεξικό² ἡ περιοχὴ Ἑδέσσης-Βεροίας περιλαμβάνεται στὴ Βοττιαία! Ἀλλ' ἄγνοεῖ ὁ Danoff ὅσα γράφηκαν γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως³. Καὶ οὔτε θυμᾶται τὶς ἀχαιότητες τῆς περιοχῆς, ἀνεσκαμμένες καὶ δημοσιευμένες, γιατί ἔγραφε μακρὰ ἀπὸ τοὺς τόπους, γιὰ τοὺς ὁποίους τοῦ ἀνέθεσαν νὰ γράψῃ (ἐνῶ τοῦ ἦταν ἀπρόσιτοι) κι ἐκεῖνος δέχθηκε. Γιατί τοῦ ἀνέθεσαν καὶ γιατί δέχθηκε; Στὸν ἐπόμενο τόμο τῆς ἰδίας ἐπιτομῆς ἔκδοσης τῆς Pauly καμιά προσθήκη στὸν κατάλογο τῶν νυμφαίων⁴.

Ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 275, 285 καὶ 301, καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 162-165.

162. Τὰ φ ο ς τ ὶ ὦ ν Λ ε υ κ α δ ι ὶ ὦ ν. Ἡ δημοσίευση τοῦ μεγάλου τάφου εἶχεν ἀνάλογη πρὸς τὴ σπουδαιότητα τοῦ μνημείου ὑποδοχῇ. Στὰ προηγούμενα Χρονικά 1966-1967, ὑπ' ἀριθ. 162, παραπέψαμε ἥδη σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς εἰδικώτερους ἐπιστήμονες, στὸν καθηγητὴ τότε τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης R. Bianchi Bandinelli, τοῦ ὁποῖου ἡ γνώμη γιὰ τὴ σημασία τῆς Μακεδονικῆς Ἀρχαιολογίας βαρύνει: «Ὁ Φ. Πέτσας... δίνει μὲ ἐπιμέλεια καὶ ἀκρίβεια περιγραφὴ καὶ ἀναπαράσταση τοῦ ὅλου κτηρίου...Βασίζεται πρὸ παντὸς κατὰ τρόπο πειστικὸ στὴ μορφή τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων... Μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ Φ. Πέτσα, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα ἔχει συνδεθῇ μὲ τὶς λαμπρές ἀνακαλύψεις τῆς Πέλλας καὶ τῶν ψηφιδωτῶν της, ὁ μνημειώδης τάφος... ἔρχεται νὰ παρεμβληθῇ εὐτυχῶς στὴν ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία καὶ θ' ἀποτελέσῃ ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς ἓνα σταθερὸ σημεῖο γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς τέχνης τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς. Ὅλη ἡ Μα-

1. Θεαγένης, F. Gr. Hist. III C, Nr. 774, fragm. 7, Πλουτ. Ἀλέξ. 7, E. Will, Kallisthenes' Hellenica, Diss. Wü. 1913, 7 κ.έ. Ἀλήθεια, πόσοι καὶ πόσο φέρνουμε στὸ νοῦ μας τὸν Ἀριστοτέλη νὰ κινῆται ἀπὸ τὸ 342 π.Χ. γιὰ τρία χρόνια ἀνάμεσα Πέλλα-Μιέζα, νὰ διδάσκῃ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τοὺς συμμαθητάς του, νὰ ἐπιδίδεται στὶς ἔρευνές του κατὰ τὶς ἐλεύθερες ὥρες καὶ νὰ «παραθερίζῃ» στὴν Ὀλυμπιάδα, ὅπου τὰ Στάγειρα, μαζί μὲ τὸ Θεόφραστο. Ὁ Θεόφραστος καὶ ὁ Καλλισθένης θὰ ἦταν στὴ Μιέζα μεταξὺ τῶν «καθηγητῶν», ὁ Νέαρχος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Περδίκκας, ὁ Σέλευκος καὶ ἄλλοι θὰ ἦταν μεταξὺ τῶν «μαθητῶν». Ἐτσι ἐξηγοῦνται οἱ δεσμοὶ μεταξὺ Καλλισθένη καὶ Ἀλεξάνδρου, μεταξὺ Θεοφράστου καὶ Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος ἀργότερα καλεῖ στὴν Ἀλεξάνδρεια μαθητάς τοῦ Θεοφράστου, τὸ Δημήτριο Φαληρέα, τὸ Μένανδρο, τὸ Στράτωνα, καὶ ἱδρύει τὴν περίφημη Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας. Οἱ Μακεδόνες λοιπὸν δὲν ὑπῆρξαν ἀπλῶς «δορυκτῆτορες».

2. «Der Kleine Pauly», τ. 3 (1969), πρβλ. σ. 910 πρὸς σ. 1291.

3. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 1 κ.έ., μάλιστα σ. 5 κ.έ. «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 81-93.

4. «Der Kleine Pauly», τ. 4, σ. 213, πρβλ. Φ. Πέτσα, ἔ.α., σ. 5, σημ. 3.

κεδονική περιοχή, πού ἀκόμα περιμένει κατὰ τὰ πλείεστα τὴν ἔρευνα, θὰ μπορέσει στὸ μέλλον νὰ συμβάλῃ, πιστεύομε, στὸν περαιτέρω πλουτισμὸ τῶν γνώσεών μας σ' αὐτὸν τὸν τομέα βασικῆς σπουδαιότητος ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορίας καὶ τέχνης».

Τὴ δημοσίευσή ἐπαινεῖ καὶ ὁ τότε Διευθυντὴς τῆς 'Αγγλικῆς 'Αρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν 'Αθηνῶν, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς 'Οξφόρδης P. M. Fraser.: «...contains an admirably complete and fully documented study of the Macedonian tomb excavated by him...»¹.

'Ο εἰδικώτατος στὴν ἀρχιτεκτονικὴ κυρίως Γάλλος καθηγητὴς Roland Martin, ἀναφέρει καὶ ἐπίσης ἐπαινετικὰ στὸ μνημεῖο καὶ στὴ δημοσίευσή του κατ' ἐπανάληψιν²: «Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, πού ἔγινε ἀντικείμενο ωραίας δημοσιεύσεως» (σ. 177), «Στὰ Λευκάδια, ὅπως σημείωσε ὁ Φ. Πέτσας, τὸ στυλ τῆς μνημειακῆς προσώψεως καθώρισε τὸ ἀσυνήθιστο μέγεθος τοῦ προθαλάμου» (σ. 54-55) κ.ο.κ. Σχετικὰ μὲ τὴ ζωφόρο δέχεται «τὴ γνώμη τοῦ Φ. Πέτσα (σ. 71-72) πού τὴν ἐρμηνεύει ὡς φρίζα κρηπιδώματος συνηθισμένη σὲ ταφικά μνημεῖα πάνω σὲ πόδιο» (σ. 179 κ.έ.), ὅπως δέχεται καὶ τὴ χρονολόγηση τοῦ μνημείου (σ. 185).

'Ο ἴδιος καθηγητὴς R. Martin παρατηρεῖ ὅτι ἡ μεγάλη μνημειακὴ πύλη τῆς νότιας 'Αγορᾶς τῆς Μιλήτου καὶ ἄλλα μεταγενέστερα ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ μνημεῖα μὲ θεαματικὴ διακοσμητικὴ πρόσοψη, χωρὶς ἀντιστοιχία στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κτηρίων, θεωροῦνταν ὅπως προηγούμενο σὲ κλασσικοὺς καὶ πρώιμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Μὲ τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴ δημοσίευσή τοῦ μεγάλου τάφου τῶν Λευκαδίων ἀναπαριστάνεται τώρα ἀπὸ τὸν R. Martin καὶ ἄλλο μνημεῖο τῆς κατηγορίας τῶν πρώιμων μνημείων μὲ πρόσοψη διακοσμητικὴ. Εἶναι ἡ πύλη τοῦ Διδὸς καὶ τῆς 'Ηρας στὴ Θάσο (κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 207). Τὴν πρόσοψη τοῦ τάφου ὁ M. θεωρεῖ «si curieuse». «Τὸ πιὸ πρωτότυπο στοιχεῖο», λέει, εἶναι ἡ πρόσοψη, πού δὲν εἶναι πάντως «un coup de sabre», ἀλλὰ ἔχει κάποια ἀντιστοιχία μὲ τὸν προθάλαμο, πού μεγάλωσε γιὰ χάρις της. 'Ο M. ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν κύρια δημοσίευσή τοῦ τάφου καὶ τὴν περιγραφὴ καὶ τὰ σχέδια κατόψεως καὶ τομῆς, καὶ τρεῖς εἰκόνες (Φ. Πέτσας, ἔ.α., εἰκ. 1 καὶ 3, πίν. 12α-β καὶ ἐγχρωμος πίν. Α σὲ ἀσπρόμαυρη ἀπόδοσι). Γιὰ τὸν ἄνω ὄροφο λέει: «'Εχομε καθαρὸ ἰλουζιονιστικὸ στυλ, σ' ἓνα πλαίσιο πάντως πού διατηρεῖ μιὰ πραγματικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κατασκευή».

Κατὰ τὴν προσπάθεια ἀνασυγκροτήσεως ταφικοῦ μνημείου στὸν Τάραντα, εἰδικώτερα τοῦ τριγλύφου, γίνεται ἀναφορὰ στὰ δεδομένα τοῦ τάφου

1. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

2. R. Martin, Sculpture et peinture dans les façades monumentales au IVE siècle av. J-C, «Revue Archéologique», τ. 1968, σ. 171-184, κυρίως σ. 177 κ.έ., εἰκ. 5-9.

τῶν Λευκαδίων¹. Ἐπίσης κατὰ τὴ πραγμάτευση λεπτομερειῶν σπιτιοῦ τῆς Δήλου γίνεται παραπομπή στὴ δημοσίευση² κι ἔτσι διαφωτίζονται στοιχεῖα τοῦ τάφου.

Ὅτι κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Ἑποχὴ γίνονται γιὰ τάφους σχετικῶς σπουδαῖα ἀρχιτεκτονήματα παραβαλλόμενα πρὸς τὰ φτωχὰ σπιτία, παρατηρεῖται στὴ δυτικὴ Ἀπουλία³.

Ὁ H. Büsing στὴ μελέτη τοῦ γιὰ τοὺς ἑλληνικοὺς ἡμικίονες, ποὺ ἀναφέραμε κατ' ἐπανάληψιν, συσχετίζει τὸν ἄνω ὄροφο τοῦ τάφου μὲ Theater-Proskenion (σ. 23, ἀλλὰ πρβλ. Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 60 κ.έ., ἰδίως σ. 85 κ.έ. καὶ ἀκριβέστερα σ. 92). Γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἰσογείου τῆς προσόψεως, αὐτ. σ. 71, τὰ συμπεράσματα (σ. 80) δὲν ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴ μελέτη καὶ τὴ δημοσίευση τοῦ μνημείου (Φ. Πέτσας, ἔ.ά.). Ἐπίσης ὁ H. Büsing (σ. 18) δὲν ἀποδίδει ἀκριβῶς τὰ τῆς παραστάσεως τῆς Κρίσεως: δὲν εἶναι μόνον «mythologischen Gestalten», πρβλ. καὶ σ. 20. Ἐξ ἄλλου ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων δὲν ἔχει «gerahmte Tür», ὅπως ὁ τάφος τῆς Βεργίνας (σ. 18), ὁ Büsing δὲν κατάλαβε τὴ «στοά» τοῦ ἰσογείου (ὁ Λαγκαδᾶς δὲν ἀπέχει 9 χλμ. βορείως τῆς Θεσσαλονίκης, σ. 23, σημ. 16), οἱ παραστάδες τοῦ θαλάμου δὲν εἶναι «stuckrelief» (σ. 234) κ.ο.κ.

Ὁμοίως ὁ Jürgen Borchhardt⁴ δὲν εἶναι ἀκριβολόγος ὅταν μιλάει γιὰ ἓνα «ναόσχημο τάφο» (tempelförmiges Grab), ἂν αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ἀναφέρεται στὴν πρόσοψη, ἢ ὅποια βέβαια δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ κανένα γνωστὸ ναό. Ἐν συνεχείᾳ πάντως ἀναφέρεται σωστὰ στὴν παράσταση τῆς Κρίσεως, «das erste Totengericht in der griechischen Kunst», ὅπως ἔδειξα. Ἡ ἀναφορά γίνεται σὲ σχέση πρὸς ταφικὸ μνημεῖο τῆς Λυκίας μὲ ἀνάγλυφη παράσταση Κρίσεως (εἰκ. 60).

Ὁ Helmut Sichtermann δὲν φαίνεται νὰ παραπέμπη στὸν Ἑρμῇ τοῦ τάφου⁵. Ἐξ ἄλλου ὁ Πρύτανις τῶν Τούρκων ἀρχαιολόγων Arif Müfid Mansel δημοσιεύει⁶ μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς στὴν ἀνατολικὴ πύλη

1. Joseph. Coleman Carter, Relief Sculptures from the Necropolis of Taranto, AJA, τ. 74 (1970), σ. 129.

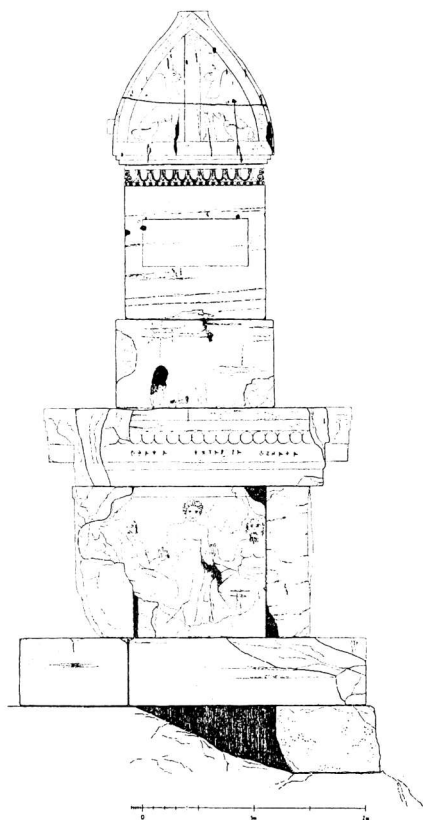
2. Philippe Bruneau κ.ά., L'ilot de la maison des Comédiens [= Délos XXVII], σ. 134, σημ. 8, μὲ παραπομπὴ στοῦ σπιτί τῆς Ὀλβίας (πίν. 44) καὶ σ. 190, σημ. 11, γιὰ τὰ ἀνάγλυφα κονιάματα.

3. PBS Rome, τ. 37 (1969), σ. 136 κ.έ., κυρίως σ. 140.

4. J. Borchhardt, Ein Totengericht in Lykien κ.λ., «Istanbuler Forschungen», τ. 19-20 (1969-70), σ. 187 κ.έ., ἰδίως σ. 188 κ.έ.

5. H. Sichtermann, Zwei Darstellungen des Hermes als Seelenführer, Röm. Mitt., τ. 77 (1970), σ. 100 κ.έ.

6. Arif Müfid Mansel, Osttor und Waffenreliefs von Side (Pamphylien), AA, τ. 1968, σ. 239 κ.έ., εἰκ. 35, 37, 38, 41, 44, 48 καὶ 49. Πρβλ. τώρα ὁμοία «τρόπαια» τοῦ Δίου (ἀνασκαφῆς Δημ. Παντερμαλῆ).

Εἰκ. 60. Δυτική πλευρὰ ταφικοῦ μνημεῖον τῆς Ανκίας
 με ἀνάγλυφη παράσταση Κοίσεως (162)

της Σίδης της Παμφιλίας ανάγλυφα τρόπαια. Εΐναι ὅπλα μακεδονικοῦ χαρκτηρος: κράνη, δερμάτινοι θώρακες, ξίφη (παρένθ. πίν. 14).

Ὁ Arif Müfid Mansel στὴ μελέτῃ τοῦ πολὺ ὀρθῶ παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἑλληνιστικοὶ στρατοὶ μιμήθηκαν τὸ μακεδονικὸ ὄπλισμό. Ὑποθέτει ὅτι τὸ μνημεῖο-τρόπαιο σχετίζεται μὲ τὴ νίκη τῆς Σίδης ἐπὶ τῶν Περγαμηνῶν, πρὶν ἀπὸ τῆ συνθήκῃ εἰρήνης τῆς Ἀπαμείας (188 π.Χ.). Ἀποῦ ὁ περγαμηνὸς ὄπλισμός δὲν μᾶς εἶναι ἀρκετὰ γνωστός, ὁ Μ. προχωρεῖ στὴν ἐξέτασή τοῦ μακεδονικοῦ. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸ δερμάτινο θώρακα τῶν Μακεδόνων συμφωνεῖ μὲ τὸν Jaecckel ὅτι ἦταν ἑλληνικὸς θώρακας, ποὺ τὸν προτίμησαν ἰδιαίτερα οἱ Μακεδόνες, μάλιστα οἱ ἱππεῖς. Τὴν ἑλλειψη διακόσμου τῶν θωράκων τῆς Σίδης ἐξηγεῖ υποθέτοντας ὅτι ἦταν χρωματιστὸς καὶ ἀφανίσθηκε. Γνωρίζει τὰ παραδείγματα τῶν θωράκων, ποὺ συγκέντρωσαν οἱ A. Heckler καὶ C. C. Vermeule. Γνωρίζει ἐπίσης τὸν θώρακα τοῦ τάφου Λύσωνος καὶ Καλλικλέους (Μακεδονικά 2, 1941-42, πίν. 18=Mansel, Belleten 30, 1966, εἰκ. 38 πρὸ τῆς σ. 367), ἀλλ' ἀγνοεῖ τὸ καλὺτερο παράδειγμα, τὸ θώρακα τοῦ νεκροῦ τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδιῶν (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 115 κ.έ., εἰκ. 33, ἐγχρῶμος πίν. ΣΤ' καὶ Ι' 2, καὶ πίν. 5).

Ὁ Volkmar von Graeve¹ παραλληλίζει μορφές τῆς ἀνάγλυφης ζωοφόρου τοῦ τάφου πρὸς ὅμοιες τῆς λεγόμενης σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Παρατηρεῖ ὅτι τὴ μεγαλύτερη τυπολογικὴ ὁμοιότητα μὲ τὴν παράστασι μάχης τῆς σαρκοφάγου παρουσιάζει ἡ ζωοφόρος τοῦ τάφου. Συνεχίζει τὴν παράδοσιν τοῦ ἀναγλύφου καὶ εἰκονίζει ἐπίσης μάχη κατὰ Περσῶν μὲ ἀντιστοιχία ἐπὶ μέρους σκηνῶν καὶ μορφῶν, ὅπως ἦδη εἶχα παρατηρήσει (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 165 κ.ά.).

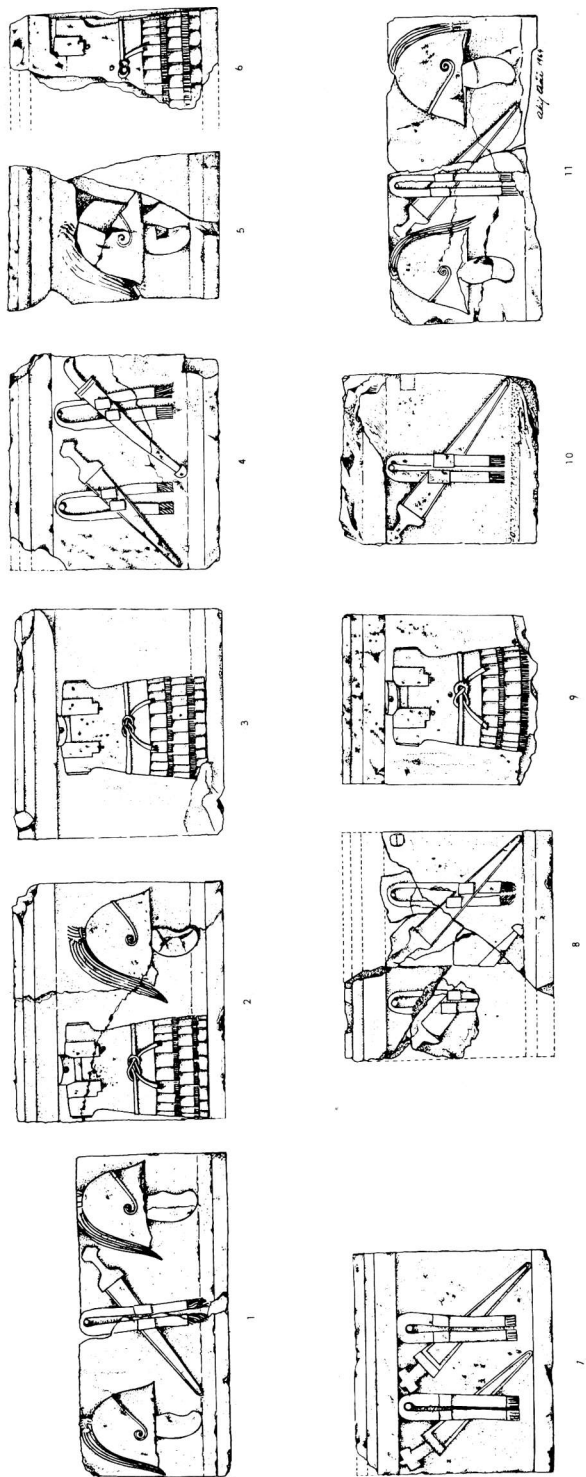
Τὰ ὑάλινα εὐρήματα ἀπὸ τὸν τάφο (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 177-178, πίν. 38α-β) ἀναφέρονται σὲ μελέτῃ γιὰ Περσικὰ ὑάλινα² ὡς ὅμοια πρὸς τὰ εὐρήματα στὸ ἐργαστήριον τοῦ Φειδία στὴν Ὀλυμπία.—Στὸ SEG καταχωρίζεται³ ἡ σπουδαία ἐπιγραφή μὲ 10 πράξεις ἀγοραπωλησίας κτημάτων, ὅπως τὴ μετέγραψα καὶ τὴ συμπλήρωσα (ΑΕ 1961, σ. 1 κ.έ.), μὲ ἐλάχιστες παρεκκλίσεις μᾶλλον ἀσήμεντες. Δὲν δέχομαι ὡς πολὺ πιθανὴ τὴ μερικὴ συμπλήρωσιν τοῦ στίχου 11

1. V. von Graeve, Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt, «Istanbuler Vorschungen», τ. 28, Berlin 1970, ἰδιαίτερα σ. 66, σημ. 31, καὶ 67, σημ. 33, ὅπου καὶ δὲν «διάβασε» καλὰ: ἡ τὸ ἀνάγλυφο ἢ τὸ κείμενό μου τῆς σ. 163 κ.έ. μὲ τὶς εἰκόνες πίν. 29α-β καὶ κυρίως 30α, ὅπου εἶναι φανερὴ ἡ στρόγγυλη ἀσπίδα μὲ τὸ χέρι ὀριζόντια περασμένο σ' αὐτήν. Ἀπὸ τίς εἰκόνες πάντως δύσκολα μπορεῖ νὰ κρίνῃ κανεὶς ὅσο μὲ τὴν ἐπίμονη αὐτοψία ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἐξῆς μὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς φωτισμοὺς καὶ μὲ τὰ μάτια πολλῶν τρίτων, ἀρχαιολόγων καὶ μὴ. Γι' αὐτὸ μένει στὴν ἰδέα ὅτι ὁ ἱππεὺς τῆς τετράμορφης ὁμάδος εἶναι ὁ νεκρός.

2. «Journal of Glass Studies», τ. 12 (1970), σ. 9, σημ. 3.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 524.

Παρόλ. πόν. 14. Θώρακες καὶ ἄλλα ὅπλα μακεδονικοῦ τύπου στή Σῶδι τῆς Παμφυλίας
κατὰ Arif Mufid Mansel (162.)

τῆς «σελίδος» I, ἐνῶ πιθανώτερη εἶναι μικρὴ συμπλήρωση στὸ στίχο 22 τῆς ἰδίας «σελίδος». Κατ' ἐπανάληψιν ἔχει γίνεи ἀναφορὰ στὸν τάφο καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 265 κ.έ., 285 καὶ 328 κ.έ.

163. Τά φ ο ς τ ο ὗ K i n c h. Εἶχα καθαρίσει τὸν τάφο καὶ τὸν τύμβο καὶ εἶχα συγκεντρώσει τὰ ὑλικά γιὰ τὴν περίφραξη τοῦ μνημείου, ποῦ θὰ εὐκόλυνε τὶς ἐργασίες συντηρήσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως, πρὶν ἀπὸ τὴ μετὰθέσή μου ἀπὸ τὴ Βέροια στὴ Θεσσαλονίκη (1965). Εἶχα ἀρχίσει μάλιστα καὶ τὴ σκαφή στὸ «δρόμο» γιὰ διευκόλυνση τῆς προσπελάσεως. Ἡ περίφραξη ὀλοκληρώθηκε τὸ 1969¹ καὶ ἡ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως ἐγίνε τὸ 1970 ἀπὸ τὸν Ἰω. Τουράτσογλου καὶ συνεργεῖο μὲ τεχνίτη τὸν Σπύρο Καρδάμη. Στὴν ἀναστήλωση ἐκτὸς τοῦ ἀρχαίου ὑλικοῦ, ποῦ εἶχα ἀραδιασμένο ἔξω ἀπὸ τὸν τάφο μελετώντας το, χρησιμοποιήθηκαν καὶ νέοι πώρινοι πλίνθοι: στὸ ὑπέρθυρο τοῦ μεσοτοιχοῦ τὸ μεγάλο κομμάτι ἀριστερὰ καὶ ἄλλη πλίνθος ἄνω, στίς ἐξωτερικὲς παραστάδες τὰ δύο ἐπικράνα καὶ τὰ τεμάχια πάνω τους κ.λ. Ἐλπίζω τώρα νὰ μὴ ἀργήσῃ ἡ δημοσίευση τῆς μελέτης τοῦ τάφου, ποῦ ἐβράδυνε μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες μεταθέσεις μου.

Ἡ ζωγραφία τοῦ τάφου εἰκονίζεται ἀπὸ τὸν Paul Vigneron² καὶ γίνονται σχετικὲς παρατηρήσεις μάλιστα γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἵππικοῦ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες. Ὁ ἵππεας ἐδῶ μάχεται, λέει, μὲ τὸ δόρυ, ἐνῶ σὲ ἄλλη ρωμαϊκὴ στήλῃ ἀπὸ τὴ Μακεδονία ἐνεπίγραφη (*Ἡρωὶ προπυλαίῳ*) ἵππεας μάχεται μὲ ἀκόντιο³.

164. Τά φ ο ς Λύ σ ω ν ο ς καὶ Κ α λ λ ι κ λ έ ο υ ς. «Εὐτυχὲς γεγονός ἀπετέλεσεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως ἔγκρισις τῆς ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως συνταχθείσης μελέτης στεγανοποιήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ καταγράφου ἑσωτερικῶς μακεδονικοῦ τάφου...»⁴, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1942 περιμένει ἀκόμα νὰ δημοσιευθῇ, νὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ νὰ γίνῃ προσιτός. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ὑπ' ἀριθ. 165.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

2. P. Vigneron, *Le cheval dans l'antiquité*, Nancy 1968, τ. I, σ. 240, II, πίν. 86α μὲ παραπομπὴ σὲ ἐγχρῶμη εἰκόνα, J.-C. Couissin (P), *Les Institutions militaires et navales*, πίν. I-II (ποῦ δὲν εἶδα).

3. P. Vigneron, ἑ.ἀ., σ. 629, πίν. 88c, μὲ παραπομπὴ στοῦ R. Lefebure de Noëttès, *L'attelage* κ.λ., Paris 1931, εἰκ. 250.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329.

ΑΛΛΟΙ ΤΟΠΟΙ

165. Ἐλ α φ ο ς. Δύο ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ρωμαϊκῶν χρόνων κακοδιατηρημένα βρέθηκαν σὲ κτῆμα τοῦ Εὐαγγ. Παπαχρυσοπούλου¹.

166. Σ φ η κ ι á. Ὁ ἀκτέριστος τάφος «ἀκαθορίστου ἐποχῆς»² δὲν θὰ εἶναι πάντως προχριστιανικός (κοντὰ τὴν ἐκκλησία, κάλυμμα μὲ κρίκους κ.λ.).

167. Ν έ α Ν ι κ ο μ ή δ ε ι α. Στὸν πρῶτο τόμο τῆς Cambridge Ancient History³ ἡ Νέα Νικομήδεια παίρνει τὴν ἀναμφισβήτητα σπουδαία θέση τῆς γιὰ τὴ μελέτῃ τῶν πρώτων γεωργοκτηνοτροφικῶν ἐγκαταστάσεων σὲ Εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος κατὰ τὴν πρώιμη Νεολιθικὴ Ἑποχὴ. Σημειώνεται ὅτι τὰ σπῆτια τῆς ἦταν χωριστὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τ' ἄλλο, ὅπως στὴ Ras Shamra στὰ παράλια τῆς Β. Συρίας (στρῶμα VB, πρὶν ἀπὸ 6.000 χρόνια π.Χ.), στὸ Jeitun τοῦ Νοτίου Τουρκεστάν καὶ στὸ Καράνοβο I τῆς Βουλγαρίας (σ. 268). Διορθώνεται ἡ ὑψηλὴ χρονολογία, ποὺ ἔδωσε ἡ ἔρευνα μὲ τὸ ραδιενεργὸ ἀνθρακὰ 14 γιὰ τὴ Νέα Νικομήδεια (σ. 572, μὲ παραπομπή, S. S. Weinberg, *The Relative Chronology of the Aegean in the Stone and Early Bronze Ages*, στὸ *Chronologies in Old World Archaeology*, ἐκδότης R. W. Ehrich, σ. 310). Τοποθετεῖται στὰ πλαίσια ποὺ ἔδωσε ἡ στρωματογραφία τῶν πρωϊμώτερων τῆς νεολιθικῶν συνοικισμῶν (σ. 574, πρβλ. σ. 577 καὶ 586 κ.έ.). Ἐξαίρεται ἡ προχωρημένη ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ συνοικισμοῦ καὶ περιγράφονται τὰ ἀποκαλυφθέντα, στὰ ὁποῖα ὀφείλεται σχεδὸν ἀποκλειστικά ἡ γνώση μας γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὸ σχέδιο ἑνὸς πρώιμου νεολιθικοῦ χωριοῦ (ἀλλὰ κανεὶς ἴσως δὲν θὰ μάθῃ ποτὲ πόσες προσπάθειες χρειάσθηκαν γιὰ νὰ σωθῇ «ἀπὸ τοῦ Χάρου τὰ δόντια», δηλαδὴ ἀπὸ τίς μπουλντόζες καὶ τίς πολλαπλὲς πιέσεις ιδιωτῶν καὶ ἀρχόν!). Ἡ Νέα Νικομήδεια ἔδωσεν ἐπίσης τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ταφῶν καὶ τὰ καλύτερα διατηρημένα πῆλινα εἰδῶλια. Βρέθηκαν σὲ Ἱερὸ καὶ στηρίζουν τὴ θεωρία ὅτι ἡ κατηγορία τῶν «στεατοπυγικῶν» εἰδωλίων εἰκονίζει τὴ «θεά-μητέρα». Ἀναφέρονται ἐπίσης τὰ εἰδῶλια βατράχων, τὰ ἀνθρωπόμορφα ἄγγεα, οἱ ἀξίνες καὶ τὰ ἄλλα ἐργαλεῖα, οἱ σφραγίδες καὶ λοιπὰ μικροτεχνήματα. Ὅλα, καὶ μάλιστα τὰ πῆλινα ἄγγεα, κατατάσσονται ἀνάμεσα σὲ ὁμοιά τους ἀπὸ ἄλλους τόπους, ἂν δὲν εἶναι μοναδικὰ (σ. 577 κ.έ.). Ὅσο γιὰ τὴν «ἐγκατάλειψη» τοῦ συνοικισμοῦ (σ. 589 καὶ 600) κατὰ τὸ τέλος τῆς Πρώιμης Νεολιθικῆς Περιόδου ἔχω ἐπιφυλάξεις ποὺ διευτύπωσα ἤδη (Μακεδονικά 13, 1973, σ. 486 κ.έ.). Στὴν CAH εἶναι λαμβασμένη ἡ τοποθέτηση τῆς λεζάντας τοῦ Map 15 (ὅπου δὲν ὑπάρχει ἡ Νέα Νικομήδεια) κάτω

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 412.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348.

3. CAH, τ. I, σ. 1.

ἀπὸ τὸν Map 16 (ὅπου ὑπάρχει ἡ Νέα Νικομήδεια, ὑπ' ἀριθ. 1). Τὸ λάθος ἰσχύει γιὰ ὅλους τοὺς τόπους καὶ ὀφείλεται στὸ «δαίμονα τοῦ τυπογραφείου». Ἀλλὰ οἱ χάρτες, ὅπως συνήθως, ἔχουν καὶ ἄλλα λάθη: ἡ Νέα Νικομήδεια π.χ. ἀπέχει χιλιόμετρα ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα καὶ δὲν εἶναι παραποτάμια, ὅπως φαίνεται στοὺς Maps 16 καὶ 17 (ἄλλο πρᾶγμα ἂν ἦταν παραλίμνια).

Καὶ στὴ νέα ἐκδόση τῆς Παγκόσμιας Προϊστορίας τοῦ Graham Clark φυσικὰ παίρνει τὴν ἀνάλογη πρὸς τὴ σπουδαιότητά της θέση ἡ Νέα Νικομήδεια ὡς ὁ τόπος μὲ τοὺς πρώτους (ὅσο ξέρομε) Εὐρωπαίους γεωργούς¹, ἐνὼ ὑποτίθεται ὅτι οἱ Δωριεῖς, ποὺ ἀπὸ τὴν Πίνδο κατέβηκαν καὶ κατέστρεψαν τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα, ὀρμήθηκαν σ' ἓνα ἀπώτερο παρελθὸν ἀπὸ τὴ Μακεδονία².

Δυσανάλογα πρὸς τὴ σημασία τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Νέας Νικομήδειας μικρὸς εἶναι ὁ λόγος στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, γιατί δὲν ἔχει γίνεи ἀκόμα ἡ τελικὴ δημοσίευσή της. Ὅπωςδὴποτε ἀναφέρονται καὶ εἰκονίζονται τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα³.

Ὁ N. K. Sandars ἀναφέρει ἀνάμεσα στὶς πρῶτες γεωργικὲς ἐγκαταστάσεις τὴ Νέα Νικομήδεια μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ παραλληλίζει τὰ ἀρχαιότερα νεολιθικὰ γλυπτά, τοῦ Starčevo τῆς Γιουγκοσλαβίας ἰδίως, πρὸς ὅμοια εὐρήματα τῆς Ν. Νικομήδειας⁴.

Ὁ D. Srejonić παραβάλλει τὸν πολιτισμὸ τῆς Νέας Νικομήδειας πρὸς τὸν κατὰ τὴ νεότερο πολιτισμὸ τοῦ συνοικισμοῦ Λεπένσκι Βήρ κοντὰ στὶς Σιδηρὲς Πύλες τοῦ Δουνάβεως⁵. Σὲ ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο του ὁ Colin Renfrew τονίζει τὴ σημασία τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας τοῦ 1961, ποὺ ἄνοιξε τὰ μάτια τῶν προϊστορικῶν σὲ μιὰ πολὺ παλαιότερη περίοδο νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, ὥστε ν' ἀμφισβητοῦνται σήμερα καθιερωμένες ἀντιλήψεις γιὰ προέλευση τοῦ πολιτισμοῦ «ἐξ Ἀνατολῶν», ἀφοῦ καὶ στὴ Θεσσαλία ἔχομε στρώματα «ἀκεραμεϊκά»⁶.

Στὴ Νέα Νικομήδεια ἀναφέρθηκαν κατὰ τὸ Διεθνὲς Συνέδριο Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης οἱ G. I. Georgiev⁷ καὶ H. Я. Мерперт⁸.

Ὁ εἰδικὸς παλαιοζωολόγος καὶ παλαιοανθρωπολόγος J. Lawrence

1. G. Clark, *World Prehistory, A New Outline*, Cambridge 1969, κυρίως σ. 122 κ.έ.

2. G. Clark, ἑ.ά., σ. 155.

3. IEE, τ. Α', σ. 58, 60, 83, καὶ εἰκ. σ. 56 καὶ 57.

4. N. K. Sandars, *Prehistoric Art in Europe, The Pelikan History of Art*, 1968, σ. 103, σημ. 2 καὶ 4, καὶ 105, σημ. 11.

5. D. Srejonić, *Lepenski Vir*, Beograd 1969 (σερβικά).

6. C. Renfrew, *Greek Neolithic, Backward or Precocious?*, «Current Archaeology», τ. 7, 3 (1968), σ. 168 κ.έ.

7. CIESEE, σ. 213 καὶ 217.

8. CIESEE, σ. 235 κ.έ.

Angel, πού μελέτησε τὰ ὁστὰ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Νέας Νικομήδειας, δημοσίευσε ἤδη μελέτες του, πού ἀτυχῶς ἀδυνατοῦμε νὰ κατανοήσουμε οἱ κλασσικοὶ ἀρχαιολόγοι καὶ τὸ εὐρύτερο κοινό¹. Ἀναφέρονται συχνὰ στὰ εὐρήματα τῆς Νέας Νικομήδειας.

Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 234, 236, 281, 285 καὶ 287.

168. Ροδωρί. Στὴ θέση Ἀσβεσταριά ἐπιτύμβια ἀετωματικὴ στήλη, μετ' ἀνάγλυφῃ παράστασι ζεύγους καὶ ἐπιγραφῇ *Κνιδία*, προκάλεσε τὴν ἔρευνα κτιστοῦ κιβωτιόσχημου καμαροσκέπαστου τάφου².

169. Μικρὴ Σάντα. Τυχαῖα εὐρήματα κατὰ τὴ διάνοιξιν τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ παραδόθηκαν στὴν Ἐφορεία, ἀπὸ τάφο πιθανῶς 4ου αἰ. π.Χ.³

170. Ἀλεξάνδρεια. Ἡ δίγλωσση ἐπιγραφὴ (ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 435) πέρασε στὴν Chronique⁴.

171. Νησί. Σὲ κομμάτι κιονίσκου ἀπὸ μάρμαρο σώζεται ἡ ἀρχὴ μόνον σπουδαίας ἐπιγραφῆς: *Ἀγαθῇ Τύχῃ* κ.λ.⁵. Ἐκθεσὴ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀ. Ἀνδρειωμένου, κατὰ τὸ 1966, δημοσιεύθηκε μετ' καθυστέρησιν στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁶. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1968 δημοσιεύονται στὰ Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας⁷ μετ' σχέδιον πού διορθῶναι κατὰ τι καὶ συμπληρώνει τὸ δημοσιευμένο στὰ Χρονικά μας 1966-1967, σ. 199, σχέδ. 19. Ἀπὸ τὸ Ἔργον 1968 καὶ τὸ ΑΔ 1967 ἀντλεῖ ἡ Chronique καὶ δίνει σχέδιον κατόψεως καὶ φωτογραφία τοῦ ἡμικυκλίου τῶν λουτρῶν⁸.

Σὲ ἐπιγραφὴ ἀποσπασματικὴ, πού ἡ Ἀ. Ἀνδρειωμένου ἔδωσε μετ' κεφαλαῖα μόνον γράμματα χωρὶς μεταγραφὴ ἢ εἰκόνα, οἱ J. καὶ L. Robert⁹ ὑπο-

1. J. Lawrence Angel, Porotic Hyperostosis, Anemias, Malaras, and Marshes in the Prehistoric Eastern Mediterranean, ἀνάτ. «Science», 12 Αὐγούστου 1966, τ. 153, ἀριθ. 3737, σ. 760-763, τὸ ὅ ἴδιον, Porotic Hyperostosis or Osteoporosis Symmetrica, στὸ Diseases in Antiquity, compiled and edited by Don Brothwell and A.T. Sandison, Springfield Illinois, U.S.A., κεφ. 9, σποράδην, τὸ ὅ ἴδιον, The Bases of Paleodemography, «Journal of Physical Anthropology», N.S. 30, 3, Μάιος 1969, σ. 427-438, σποράδην.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 328.

4. Chron. 1967, σ. 896, εἰκ. 18.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

6. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 412 κ.έ.

7. ΠΑΕ 1968, σ. 60-64, πρβλ. Ἔργον 1968, σ. 54 κ.έ.

8. Chron. 1968-1969, σ. 1705 κ.έ., εἰκ. 365 καὶ 366.

9. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 363.

θέτουν Μάλειο Θεό και Κόρη, ἀβέβαια πράγματα, πού μπορεί νά δημιουργήσουν ὁλόκληρη βιβλιογραφία ἀπό τὸ τίποτε. Ὑπογράφηκα δύο ἐπιγραφικά θραύσματα ἀντλούνται ἀπὸ τὸ ΑΔ καὶ μνημονεύονται¹.

172. Σταυρός. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 172, πρβλ. τὴν Chronique² καὶ τώρα τὴ δημοσίευση τοῦ Ἰω. Τουράτσογλου σ' αὐτὸ τὸ περιοδικό³.

173. Βαρβάρες. Δύο ἑλληνιστικοὶ τάφοι μὲ κτερίσματα ἐνδιαφέροντα, ὅπως πρόχους ρυθμοὶ «δυτικῆς κλιτύος», πῆλινα εἰδώλια κ.λ., ἀναφέρονται σὲ Ἑκθεση τῆς Ἑφορείας⁴.

173α. Ράχη. Μεγάλο κτήριο μὲ πόρινους δόμους καταστράφηκε κατὰ ἐκσκαφὴν αὐλάκων⁵.

174. Ἀλιάκμων, φράγμα. Μετὰ ἀπὸ παλαιότερες ἐργασίες στερεώσεως τοῦ μακεδονικοῦ τάφου (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 172) ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἐπανῆλθε κατὰ τρόπον δραστικώτερον⁶. Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ μπορέσω τώρα νά δημοσιεύσω σύντομα τὸ μνημεῖο δίνω ἐδῶ σχέδια κατόψεως, προσόψεως τοῦ τάφου καὶ τομῆς κατὰ μῆκος τῶν θαλάμων (εἰκ. 61-63).—Μαρμάρινη ἀκροκέραμος ἀνθεμωτὴ προῆλθεν «ἐκ τῆς περιοχῆς Φράγματος Ἀλιάκμονος»⁷, ὑποθέτω στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ ποταμοῦ, ὅπου καὶ ἄλλα λείψανα (ψηφιδωτὸ κ.λ.) εἶχαν παρατηρηθῇ παλαιότερα, ἐνῶ καὶ στὴ δεξιὰ εἶχαν παρατηρηθῇ λείψανα τοίχων κατὰ τίς σκαφικὰς ἐργασίες γιὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ φράγματος.

175. Συκιά. Ἐπιγραφή, πού δόθηκε σωστὰ στὸ «Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο» 21, 1966, Χρονικά, σ. 354, (πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 175) πάσχισαν νά τὴ διορθώσουν μάταια οἱ J. καὶ L. Robert⁸, ὅπως δείχνουν καθαρά οἱ εἰκόνες ὅχι μία, ἀλλὰ δύο).—Χάλκινο ψέλιο παρουσιάσθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁹ καὶ στὴλῃ ἐπιτύμβια μὲ παράσταση κυνηγοῦ κάτω ἀπὸ δένδρο¹⁰.

1. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 357.

2. Chron. 1967, σ. 896, εἰκ. 17.

3. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 317 κ.έ., ἀριθ. 2.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 411 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 28.

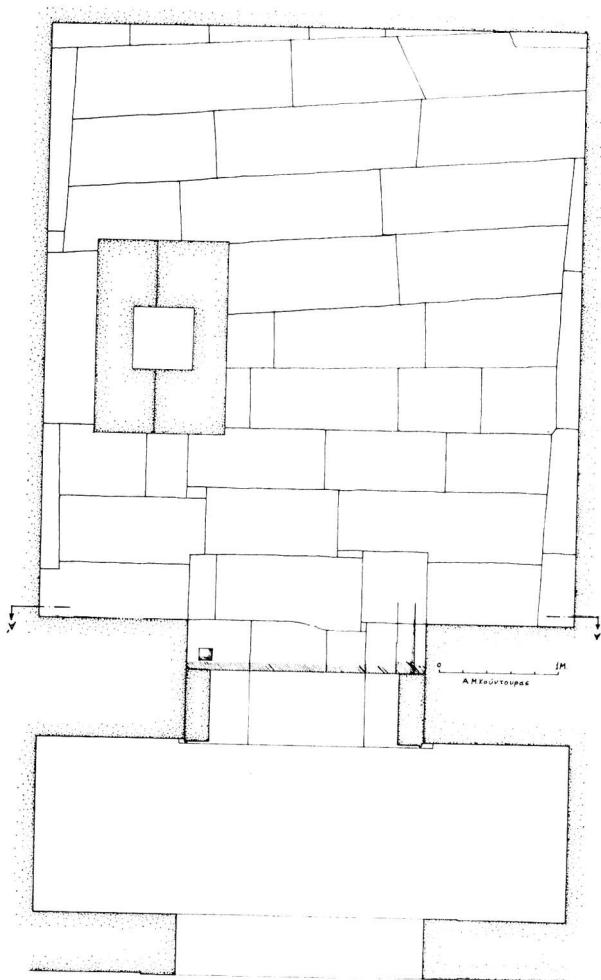
6. ΑΔ, ἑ.α., σ. 327. Στὸ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 387, ὁ τάφος ὑπάγεται στὸν τίτλο Βεργίνα χωρὶς λόγον.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

8. Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 358. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1057.

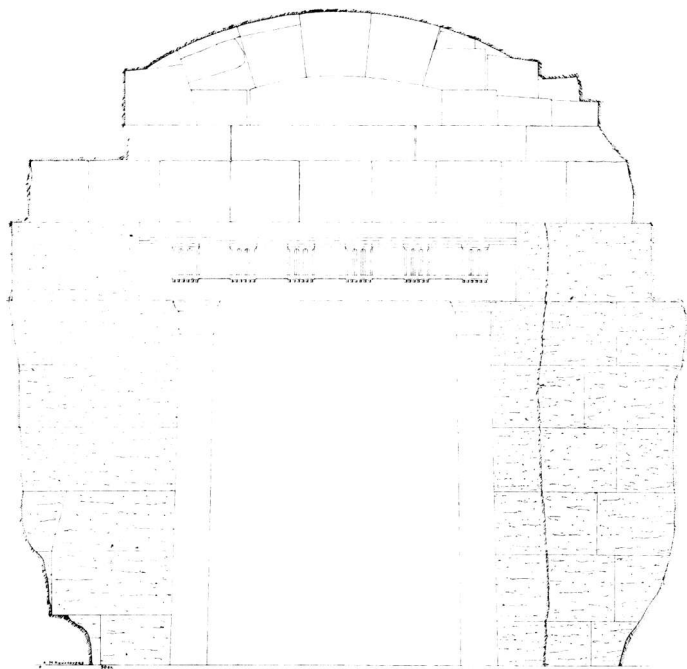
9. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

Εικ. 61. Κάτοψη μακεδονικού τάφου στο φράγμα του Ἀλιάκμονος (174)

176. Κομνηνίου. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 176, πρβλ. τὴν Chronique 1967. Τὶς ἐπιγραφὲς ἀναφέρουν οἱ J. καὶ L. Robert καὶ ἐπιχειροῦν μερικὴ συμπλήρωση μιᾶς: [Αἰλιανὴν Ὀλυμπιάδα... ἡρωῖδα¹].

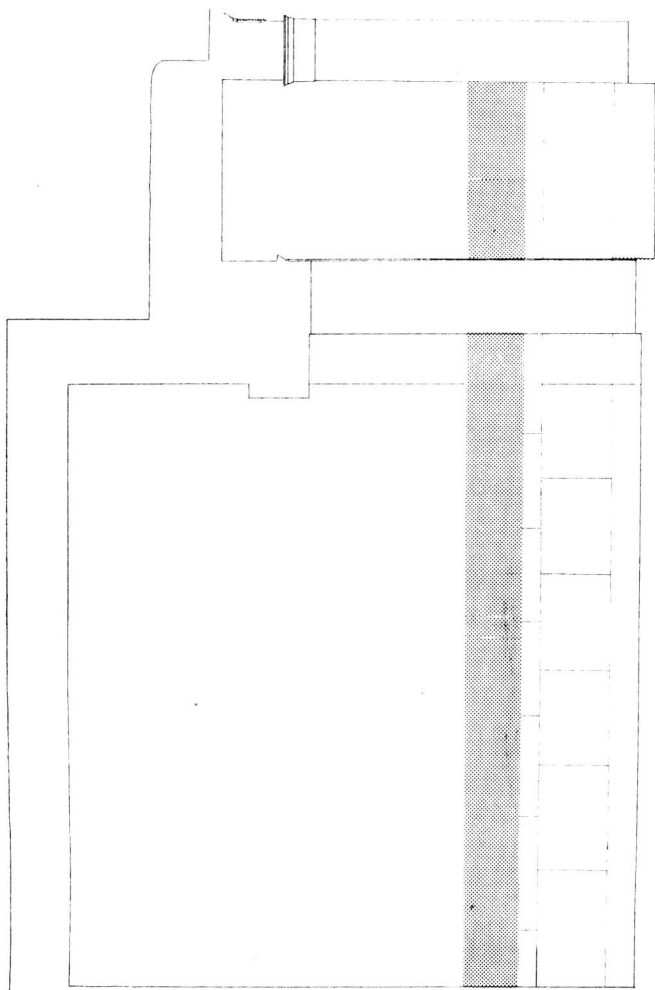
Εἰκ. 62. Πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου στοῦ φράγμα τοῦ Ἀλιάκμονος (174)

177. Λευκόπετρα. Ἡ Chronique² ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ Χρονικά στοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου καὶ στὰ Μακεδονικά καὶ δίνει τὰ κείμενα τεσσάρων ἐπιγραφῶν, εἰκόνα τοῦ Ἱεροῦ (εἰκ. 360), τὴν ἀναπαράσταση (εἰκ. 360α) καὶ πλάκα ἐνεπίγραφη (εἰκ. 361). Ἐπίσης μνημονεύονται ὁ ναὸς καὶ οἱ ἐπιγραφές

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 20 (1965), Χρονικά, σ. 435, πρὸς Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 362, καὶ SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 523.

2. Chron. 1968-1er 69, σ. 1054.

Εἰκ. 63. Τομή κατὰ μῆκος τῶν θαλάμων τοῦ τάφου τῶν εἰκ. 61-62 (174)

στις Archaeological Reports (ἀλλὰ ὁ ναὸς δὲν εἶναι ὁλόκληρος of marble)¹. Τὶς λίγες ἐπιγραφές, ποὺ ἀνακοίνωσα τὸ κείμενό τους, μπορεῖ νὰ τίς ἰδῇ κανεῖς, χωρὶς σοβαρὰ λάθη καὶ ἀξιόλογο ὑπομνηματισμό, καὶ στὸ Bulletin τῶν J. καὶ L. Robert², οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν ἰδῇ τὰ Χρονικά 1951-1966 καὶ προσπάθησαν νὰ διαβάσουν τίς εἰκόνες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου. Στὸ Supplémentum καταχωρίζονται ὅπως στὰ Χρονικά μας³.

Ἡ Λευκόπετρα πέρασε στὴν Ἱταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης⁴. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 91.

Γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς φύσεως τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος χρήσιμες μελέτες εἶδαν τὸ φῶς σὲ ἔκδοσιν πρὸς τιμὴν Marcel Renard⁵.

177α. Κ λ ε ι δ ι. Ἐνεπίγραφη στήλῃ ἐπιτύμβια μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροῖας⁶.

177. Ἀ λ ω ρ ο ς. Προχειρότητες τοῦ Μαρινάτου ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 287.

177γ. Λ ο υ δ ι α ς. Παρατηρήσεις (ὁδογέφυρα;) στὸ πρῶτο Μέρος, ἔ.ἀ., σ. 241.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

178. Κοζάνη, Μουσεῖο καὶ Νομὸς γενικά. Στὴ Ἱταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης⁷ συγκεντρώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ λ. Kozani (ἀλλ' ὄχι Κοζάνι) εὐρήματα τῆς περιοχῆς σὲ ἀκτίνα χιλιομέτρων, ἀπὸ τὸ χειροπέλεκυ τοῦ Παλαιοκάστρου, τώρα τοῦ Νομοῦ Γρεβενῶν (ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 186) ὡς τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο καὶ τὴν Ἀκρινή (!) μὲ ἀρκετὴ βιβλιογραφία ὡς τὸ 1966. Πράγματι στὴ Συλλογὴ τῆς Κοζάνης, ποὺ δὲν ἀπέκτησε ἀκόμα Μουσειακὸ κτήριο, συγκεντρώνονται ποικίλα εὐρήματα, κατὰ τὸ πλεῖστον τυχαῖα, ἀπὸ τοὺς Νομοὺς Κοζάνης καὶ Γρεβενῶν⁸.

1. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23 κ.ἔ.

2. Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 364.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 498.

4. EAA, Suppl., τ. 1970 (1973), σ. 452.

5. K. Z i e g l e r, Mater Magna oder Magna Mater, Hommages à Marcel Renard, τ. II, Bruxelles 1969, σ. 845 κ.ἔ., ἰδίως σ. 854, M. B i e b e r, The Images of Cybele in Roman Coins and Sculpture, αὐτόθι, τ. III, σ. 29 κ.ἔ.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

7. EAA, Suppl., τ. 1970 (1973), λ. Kozani (L. Beschi).

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

Τὴν παράσταση ἐνεπιγράφου ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου Κοζάνης, ποὺ ἀνακοίνοσα σὲ σύντομη Ἑκθέση (ΑΔ 21, 1966, Χρον., σ. 354), οἱ J. καὶ L. Robert τὴ θεωροῦν ἐνδιαφέρουσα, γιατί βλέπουν νὰ κρατῇ ὁ ἰπέας μαστίγιό με τὸ ἀριστερὸ χέρι¹. Ἀσημένιο βραχιόλι ἀπὸ τὴν Κοζάνη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. παραβάλλεται με ἀπόκτημα Μουσείου τοῦ Ἀμβούργου μακεδονικῆς ἴσως προελεύσεως². Ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο, ποὺ ἔδωσα σὲ σύντομες ἀνακοινώσεις, καταχωρίσθηκαν καὶ στὸ Supplementum³. Τάφος με κτερίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων καθαρίστηκε κοντὰ στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο, θέση Τρίδενδρο, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ παλαιότερα εὐρήματα⁴. Τὸ μάρμαρο τῆς περιοχῆς Κοζάνης (καὶ τῆς Καβάλας) ἐξετάζεται σὲ πετρολογικὴ μελέτῃ τῶν Colin Renfrew-J. Springer Peacey⁵.

Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, κυρίως σ. 235, εἰκ. 5 (προϊστορικοὶ συνοικισμοί), ἀλλὰ καὶ σ. 233 κ.έ., 238 καὶ 289 (Πλατανιάς-Μπουμπούστι), σ. 239, εἰκ. 6 (Ἀξιόκαστρο), σ. 258 (ἐπιγραφὴ Ἀκρινῆς), σ. 274 (βραχιόλια Κοζάνης), σ. 278 (θησαυρὸς νομισμάτων), σ. 287 (πόρπες), σ. 288 (ἀγγεῖα ἀπὸ Σέρβια) καὶ σ. 327 (αἰχμὴ ἀπὸ τῇ Γαλατίνῃ, ἔδω πίν. 215α).

179. Κ α ι σ α ρ ε ι ᾶ, Π α λ α ι ὀ κ α σ τ ρ ο. Τμῆμα ἀναγλύφου σώζει τὴν ἐπιγραφὴ *Φιλωτέρα Ἀγοιδάιον Ἐρμῇ Ἀγοραῖω εὐχὴν*⁶. Γιά τὸ ὄνομα οἱ J. καὶ L. Robert παρατηροῦν: «beau nom macedonien»⁷.

180. Σ έ ρ β ι α. Στὴν Cambridge Ancient History⁸ ὁ συνοικισμὸς τῶν Σερβίων, κρινόμενος ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα του, θεωρεῖται παρακλάδι τοῦ Θεσσαλικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ τελευταίου μέρους τῆς περιόδου Σ έ σ κ λ ο (σ. 592 κ.έ.), ποὺ συνεχίζει καὶ στὴν Ὑστερὴ Νεολιθικὴ Περίοδο τῇ ζωῇ του ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Θεσσαλίας. Γίνεται λόγος ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς τάφους τοῦ συνοικισμοῦ.

Ὁ Olaf Höckmann⁹ ἐξετάζει γραπτές, χαρακτὲς ἢ ἀνάγλυφες μορφές με

1. Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 365.

2. H. Hoffmann V. von Claer, Antiker Gold-und Silberschmuck, Mainz a. R. 1968, σ. 90 (ἀλλὰ ἡ Κοζάνη δὲν εἶναι Südserbia (!), ὅπως γίνεται ἀπὸ ἀπροσεξία στὸ διάβασμα τοῦ σχετικοῦ μέρους στοῦ Amandry, Coll. Stathatos I, σ. 52).

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 480-483.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

5. BSA, τ. 63 (1968), σ. 52.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 350.

7. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 361.

8. CAH, τ. I, I, σ. 603 καὶ 607.

9. O. Höckmann, Ringkopffiguren der Jungsteinzeit in Südosteuropa, «Jahrbuch des Röm. - German. Zentralmuseums Mainz», τ. 16, 1969 (1971), σ. I κ.έ.

κεφάλι σάν ένα κύκλο, από τόπους της ΝΑ Ευρώπης μεταξύ των οποίων και τὰ Σέρβια. Θεωρούνται ὡς μορφές θεῶν ἢ πνευμάτων.

Στὴν ἀντικρυνή, ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ 'Αλιάκμονος, παρὰ τὴ Νεράϊδα καὶ τὴ γέφυρα, ἀναφέρονται τάφος καὶ ἄλλα ἀβέβαια πράγματα¹.

181. Αἰ α ν ῆ. 'Υπόγειο ταφικὸ οἰκοδόμημα ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα καὶ ἀνασκάφηκε, ἀλλὰ δὲν χρονολογεῖται. 'Αρχαῖο κτήριο διαπιστώθηκε μὲ δοκιμαστικὴ τομὴ καὶ τυχαῖα εὐρήματα προήλθαν ἀπὸ τὴ γνωστὴ θέση Μεγάλη Ράχη², ποὺ κηρύχθηκε διατηρητέος ἀρχαιολογικὸς χώρος. 'Εκτακτὸς 'Επιμελητὴς 'Αρχαιοτήτων τῆς 'Επαρχίας Κοζάνης ὤρισθη ὁ Διευθυντὴς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Αἰανῆς κ. Κωνστ. Σιαμπανόπουλος καὶ στὴ Συλλογὴ εἰσήχθησαν καὶ νέα ἀποκτήματα³. Νέο χάλκινο κόσμημα τῆς Συλλογῆς πρέπει νὰ προστεθῇ στὸν Κατάλογο ὁμοίων (τώρα ΑΕ 1973, σ. 133). Τάφος ἀνεσκάφη καὶ τυχαῖα εὐρήματα προϊστορικὰ καὶ ἄλλα εἰσήχθησαν καὶ κατὰ τὸ 1968 στὴ Συλλογὴ, ἢ ὁποῖα στεγάζεται πλέον στὸ Κοινοτικὸ Κατάστημα⁴.

Στὰ 'Αρχαιολογικὰ 'Ανάλεκτα δόθηκε σύντομη εἰδηση γιὰ τὴν 'Αρχαιολογικὴ Συλλογὴ⁵ χωρὶς παραπομπὴ σὲ παλαιότερες σχετικὲς εἰδήσεις. Νέοι τάφοι τῆς περιοχῆς ἀνακοινώθηκαν ἐπίσης στὰ 'Αρχαιολογικὰ 'Ανάλεκτα. 'Οκτὸ βρέθηκαν τυχαίως δυὸ χιλιόμετρα βορείως τοῦ χωριοῦ, στὸ λόφο «Κομμένοι». 'Εν συνεχείᾳ ἐρευνήθηκαν ἀνασκαφικὰ καὶ ἔδωσαν ὀκτώσχημες πόρπες ὡς χαρακτηριστικὰ εὐρήματα χρονολογούμενα περὶ τὸν 9ον αἰ. π.Χ.⁶. 'Υστερорρωμαϊκὸς (;) τάφος καμαρωτὸς ἐρευνήθηκε τὸ 1968 καὶ εἰκονίζεται σὲ διαφωτιστικὰ σχέδια τοῦ 'Αργύρη Κούντουρα μὲ συνοδευτικὸ κείμενο τῆς 'Εφόρου⁷. 'Απὸ τὸ ΑΔ τοῦ 1967 καὶ τὰ ΑΑΑ τοῦ 1969 ἀντλεῖ καὶ ἡ Chronique⁸. Τάφο ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνακοίνωσε καὶ στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν 'Αρχαία Μακεδονία ἢ 'Αγγ. 'Ανδρειωμένου, μὲ ὠραῖα σχέδια τοῦ 'Αργύρη Κούντουρα⁹.

'Επιγραφὴ τῆς Αἰανῆς, γνωστὴ ἀπὸ σύντομες ἀνακοινώσεις μου, ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς J. καὶ L. Robert¹⁰.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 351.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345 καὶ 349.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 331 κ.έ., καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

5. ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 213-214.

6. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 244 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

7. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 182 κ.έ.

8. Chron. 1968-1969, σ. 1060.

9. «'Αρχαία Μακεδονία», σ. 235-238.

10. Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 361.

Τὸ Πλουτώνιο τῆς Αἰανῆς, γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων (Heuzey-Daumet, Mission, Paris 1876, σ. 288 κ.έ.), περιλαμβάνει σὲ μελέτη τῆς γιὰ ναοὺς τοῦ Πλούτωνος ἢ Καλλιόπῃ Γιαννουλίδου¹. Ἡ «γειννιάσις πρὸς τὴν Θράκην» — τῆς Αἰανῆς! — εἶναι ἀκατανόητη, ὅπως καὶ ἄλλα τινά.

182. Λ ι κ ν ἄ δ ε ς. Περισυλλογὴ ἀρχαίων στὴν τοπικὴ Συλλογὴ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἀναφέρεται σὲ Ἑκθεσὴ τῆς Ἑφορείας².

183. Π ὕ ρ γ ο ι. Τὰ ἀναφερόμενα σὲ Ἑκθεσὴ τοῦ 1966³ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἐτῶν (ΑΔ 17, 1961/1962, Χρονικά, σ. 218).

184. Ἑ π α ρ χ ι ἄ Κ ο ζ ἄ ν η ς. Περισυλλογὴ ἀρχαίων ἀναφέρεται ἀπὸ Κτένιον, Ρύμνιον, Καισάρεια, Κάτω καὶ Ἄνω Κώμη, Τετράλοφον⁴. Ἐπίσης ἀπὸ Ροδιανή, Κοιλάδα, Βελβεντό καὶ Ἁγία Παρασκευή⁵. Ἀπὸ τὴν Οἰνὴ ἀναφέρθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι⁶. Ἀπὸ τὴ γνωστὴ νεολιθικὴ τούμπα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου (προσιτώτερη ἀπὸ τὴν Κοιλάδα) προήλθαν καὶ νέα ὄστρακα καὶ θραύσματα λιθίνων ἐργαλείων, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν Τούμπα τῆς Ἁμυγδαλιᾶς⁷. Ἐπιγραφὴ τοῦ Βελβεντοῦ, ἀπὸ καιρὸ γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, καταχωρίζεται στὸ Supplementum⁸. Ἐπιγραφὴ τῆς Ἀκρινῆς, τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258.

185. Ἑ π α ρ χ ι ἄ Β ο ῖ ο υ. Ἀρχαῖα ἀναφέρονται, χωρὶς χρονολόγηση, στὸ Χορηγὸ καὶ στὸ Σισάνιον⁹. Ἐπίσης στὸ Τσοτύλι¹⁰. Τὸ ἀγαλμάτιο Πανὸς ἀπὸ τὴ Νεάπολη Βοίου, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης, εἰκονίζει μαζὶ μὲ ἄλλα ὁ Ἅγγελος Δεληβοριάς¹¹.

185. Ἑ π α ρ χ ι ἄ Ἑ ο ρ δ α ῖ α ς. Νέα εὐρήματα, ὅμοια πρὸς προγενέστερα τυχαῖα εὐρήματα, προήλθαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἑξοχῆς¹².— Ἀσημέ-

1. «Πλάτων», τ. 22 (1970), σ. 278 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 351.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 239 κ.έ., 331 καὶ 333.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 479.

9. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 350 κ.έ.

10. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333.

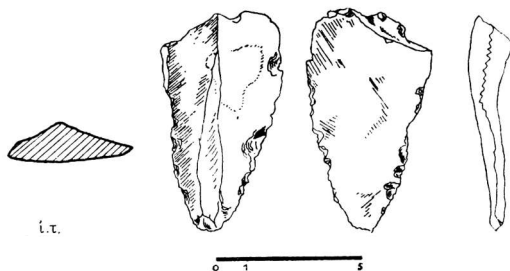
11. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 220 κ.έ., εἰκ. 4.

12. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

νιος στατήρας 'Αμύντου Γ' (πρώτης βασιλείας, 389-383 π.Χ.) προήλθε από τή Μαυροπηγή¹.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

186. Παλαιόκαστρον, παλαιολιθικά. Στις καθυστερημένες ειδήσεις της Chronique 1967 εικονίζεται ἡ παλαιολιθική ἀξίνη τοῦ Παλαιοκάστρου², τώρα στο Μουσείο τῆς Βεροίας, πρβλ. καὶ πρώτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 234. Προστίθεται τώρα καὶ νέα μικρολιθική αἰχμή ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχή (εἰκ. 64)³. Τὰ παλαιοντολογικά

Εἰκ. 64. Μικρολιθικὸ ἐργαλεῖο ἀπὸ τὴν περιοχή
Παλαιοκάστρου Γρεβενῶν κατὰ 'Ι. Τονράτσου (186)

εὐρήματα στὶς λεκάνες τῆς Κοζάνης καὶ τῶν Γρεβενῶν παραλληλίζονται πρὸς τὸ ζωϊκὸ κόσμον τῆς λεκάνης τῆς Μεγαλοπόλεως καὶ χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ 100.000 χρόνια⁴.

186α. Περιβόλι. Κατὰ τὸ 1968 καθάρισαν τὰ σιδερένια ὅπλα (πίν. 215β) καὶ τὸ χάλκινο λέβητα, στὸν ὅποιον κολλήσαμε τὶς ζωόμορφες λαβές (πίν. 216α-β)⁵. Τὸ ἀξιόλογο ἀγγεῖο ἀξίζει νὰ μελετηθῇ καὶ νὰ παραβληθῇ πρὸς σύγχρονά του καὶ ἀρχαιότερα ἐλλαδικὰ καὶ ἀνατολίτικα παραδείγμα-

1. ΑΔ, τ. 25 (1969), Χρονικά, σ. 330.

2. Chron. 1967, σ. 880, εἰκ. 1a-b

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333, σχέδ. 12.

4. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 17.

5. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 186, καὶ Chron. 1967, σ. 898, εἰκ. 20.

τα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ κυπριακό, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα χρωστῶ στὴν καλωσύνη τοῦ φίλου συναδέλφου Κυριάκου Νικολάου (εἰκ. 65) καὶ πρόσφατο τυχαῖο εὑρημα τῆς Βεργίνας (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 327 καὶ πίν. 339δ).

187. Τυχαῖα εὐρήματα διάφορα. Καὶ νέοι τάφοι ἀποκαλύφθηκαν στὴ γνωστὴ θέσῃ Ἀϊ-Λιάς τοῦ Σπηλαίου. Τμῆμα λαβῆς με-

Εἰκ. 65. Μέρος λέβητος, τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου τῆς Λευκωσίας (186)

γάλου χαλκοῦ λέβητος βρέθηκε στὴ θέσῃ Αὐλαγάδια τῶν Ἀναβρύτων. Τάφοι καὶ κτερίσματα ἐπισημάνθηκαν τυχαῖα σὲ διάφορες θέσεις περὶ τὸ Κάστρον¹. Μαρμάρινη τεφροδόχος ἀναφέρθηκε ἀπὸ τὸ Φέλλιον² καὶ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο ἀπὸ τὸ Ὀροπέδιον³. Νέα ταφικὰ εὐρήματα διάφορα σὲ κιβωτιόσχημο τάφο τῆς περιοχῆς Κατάκαλης⁴ ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ τὴν Αἰκ. Ρωμιοπούλου.

1. Γιά τὰ εὐρήματα στὸ Σπήλαιον, Ἀνάβρυτα καὶ Κάστρον, ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389 κ.έ.

4. ΑΕ, τ. 1969, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 14-15.

187a. Σειρήνι. Μετὰ τρεῖς δημοσιεύσεις (Ν. Παππαδάκις, Edson, Peek) καταχωρίζεται τώρα καὶ στὸ Supplementum¹ τὸ ἐπίγραμμα ἐπιτύμβιας πλάκας ἀπὸ τὴν περιοχὴ βορείως τῶν Γρεβενῶν, κατὰ τὸν Παππαδάκι ἀπὸ τὸ Σειρήνι, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Κυρακαλῆς, ἐπὶ δασώδους λόφου, ὅπου ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Χρονολογεῖται περὶ τὸ 200 μ.Χ. Μετὰ τετρακόσια περίπου χρόνια ρωμαϊκὴ κυριαρχία, ἐκεῖ στὸ Σειρήνι τῶν Γρεβενῶν, ἓνα τέτοιο ἐπίγραμμα:

*Μήτηρ ἦδε σοὶ εἰμι Φιλωτέρα, ἣν σὸν θανοῦσαν
ἐκτέρισε, Χρήστη, μητρὶ φέρονσα χάριν.
Τίς σε πόθος ταχὺς ἔσχεν ἐμεῦ, τέκνον; Ὡκύμορον δὲ
πένθος καὶ γενέτη γείναω καὶ γαμέτη.*

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

188. Καστοριά. Ἡ εἵδηση γιὰ τὰ χάλκινα τῆς Συλλογῆς τῆς Καστοριάς (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 188) πέρασε τὴν Chronique². Ἡ Συλλογὴ πλουτίσθηκε μὲ νέα εὑρήματα ἐκ περισυλλογῆς καὶ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη στὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀν. Σπυριδωνος (Ὁρφανοτροφεῖον)³.

189. Ἀργος Ὀρεστικόν. Εὑρήματα ἀπὸ τὴ γνωστὴ θέση Παράμπελα ἀναφέρονται σὲ Ἑκθεση πού δημοσιεύθηκε μὲ καλυστέρηση⁴. —Τὸ Ἀργος Ὀρεστικὸν ἔρχεται σὲ συζήτηση σχετικὴ πρὸς εἰσβολὴ Σκορδίσκων, μὲ ἀφορμὴ τὴ μελέτη καὶ δημοσίευση θησαυροῦ νομισμάτων ἀπὸ τὸ Ἀγρίνιο⁵.

190. Μαυροχώρι. Ἐνδιαφέρον προϊστορικὸ ἀγγεῖο βρέθηκε στὸ κτῆμα τοῦ Δημ. Συστάτση, στὴ γνωστὴ προϊστορικὴ θέση Κρεπενή⁶.

191. Δισπηλίδι. Ὁ Σπ. Μαρινᾶτος δημοσίευσε 4 φωτογραφίες καὶ 2 σχέδια, πού τοῦ παραχώρησε ὁ Νικ. Μουτσόπουλος. Ἡ σημειωματικὴ ἀνακοίνωση⁷ θυμίζει ἀπλῶς τὸ χρέος νὰ ἐρευνηθῇ ὁ λιμναῖος οἰκισμός, γνωστός ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἀντ. Κεραμπούλλου.

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 484.

2. Chron. 1967, σ. 881, εἰκ. 2a-b

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

5. Margaret Thompson, The Agrinion Hoard, Numismatic Notes and Monographs No 159, New York 1967, πρβλ. βιβλιοκρισίαν Harold M. Mattingly, «The Numismatic Chronicle», τ. 9 (1969), σ. 325 κ.έ., ἰδίως σ. 331 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

7. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 162 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1967, σ. 881, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334.

192. Νεστόριον. Ἐπιγραφή πού ἔδωσα σέ σύντομες εἰδήσεις (ΑΔ 20, 1965, Χρον., σ. 439), πέρασε στοῦ SEG¹ μέ τὴν παρατήρηση ὅτι δύσκολα μπορεῖ ν' ἀνήκει στὴν Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ, ὅπως εἶχε παρατηρήσει ἀνεξάρτητα (;) καὶ ὁ Ἡλίας Καπετανόπουλος, στὸν ὁποῖο εἶχαν στείλει φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Νεστόριο.

192α. Διάφορα. Τάφος κτιστὸς ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ δρόμο καὶ καμαροσκέπαστο θάλαμο, παρουσιάσθηκε στοῦ Πεντάβρυσον τὸ 1966 καὶ *imago clipeata* (;) τὸ 1969². Στὴν Πτεριὰ βρέθηκαν τὸ 1966 κομμάτια γλυπτῶν, στὸν Κορησὸ πίθοι κ.λ. τὸ 1968 καὶ στοῦ Ὑψηλὸν ἀκέφαλη ἀνδρική προτομή³.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

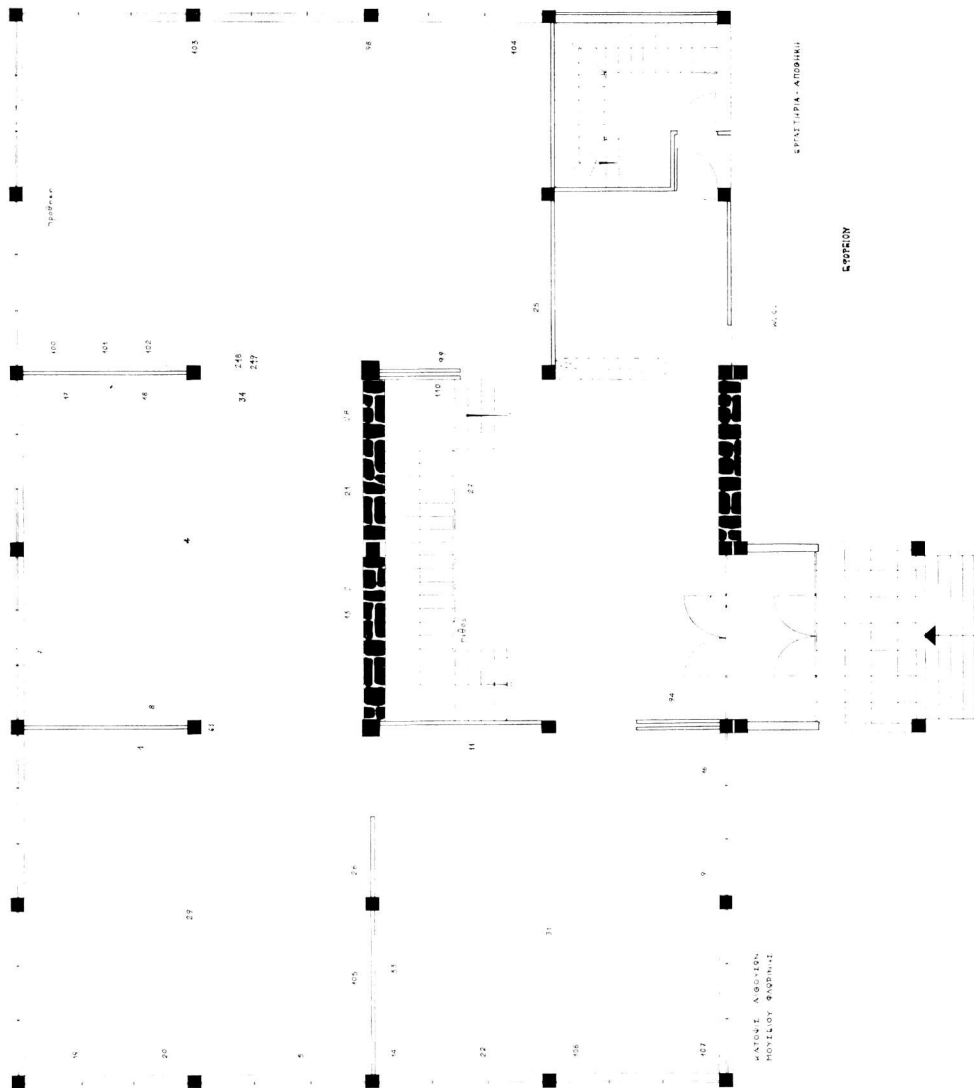
193. Φλώρινα καὶ Μουσεῖο Φλωρίνης. Στὴν πόλη καὶ γεικώτερα στοῦ Νομοῦ Φλωρίνης ἀναφέρεται ἔκδοση τῆς Νομαρχίας Φλωρίνης⁴ ἀπὸ ἐκεῖνες πού ἔγιναν «κατὰ διαταγὴν». Ἀλλὰ, ὅπως καὶ ἂν ἔγινε, γιατί τόση προχειρολογία; Σημειῶνω ἀπλῶς (δὲν ἀξίζει συζήτηση) μερικὲς παρατηρήσεις. Στὴ σελ. 22, ἀπὸ πού βεβαιώνονται τά: «περὶ τὸ 1000 π.Χ.», «πρὸς τὸν Ὀλυμπον», «πρὸς Δ καὶ πρὸς ΒΔ», «Ἀχαιοὺς», «Μπαν(τ)κεράμικα» κ.ο.κ. Στὴ σελ. 23, πῶς βεβαιώνεται ἡ Λύγκος στοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος; Καὶ μάλιστα «παλάτι» (σ. 37, πρβλ. σ. 40). Στὴ σελ. 24: Κάστωρ-Καστοριά, νόμισμα κ.λ. Ποῦ εἶναι αὐτὰ τὰ πράγματα; Ἡ Λεβαῖα στὴ Λακκιά πῶς στηρίζεται; Ὁ Γαυάνης γιατί ἔγινε Γαύανος (δὶς) καὶ ὁ Περδίκκας ἔγινε Περδίκας (πολλάκις), πῶς στηρίζεται τὸ «ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς τοῦ Ὀλύμπου», «μετὰ τὴν ἀπόπειραν» (ποιά;); κ.τ.τ. Στὴ σελ. 25 παραπομπὴ στὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλη ξεκρέμαστη. Στὴ σελ. 26 συνονθύλευμα ὀνομάτων πόλεων χωρὶς τάξη καὶ τεκμηρίωση. Πόθεν: Λύγκος = Ἡράκλεια (δηλ. Φλώρινα) καὶ ἀπὸ Φιλίππου Β' (358 π.Χ.) μετατόπιση στοῦ Μοναστηρίου κ.λ.; Στὴ σελ. 27: Λυγκηστεὺς (!), ἀλλὰ τὸ δόκιμο Λυγκηστής-Λυγκησταί, καὶ «δεξιὰ τῆς Βεγορίτιδος» (sic) τί θὰ πῇ; Θυμίζει ἀνέκδοτο μεθυσμένου, πού σ' ἐκδρομὴ ζήταε ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὸ χαμένο πιάτο του ἐπιμένοντας ὅτι τὸ δικό του «ἔχει κόκκα στὴν ἀριστερὴ μεριά»! Τῆς σελ. 28 τὰ εὐρήματα πού εἶναι δη-

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 485.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416, καὶ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

3. Ἀντιστοιχῶς, ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 416, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 334, καὶ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 389.

4. Φλώρινα, Ἑθνικὴ Ἱστορία καὶ Τουριστικὸς Ὁδηγὸς Νομοῦ Φλωρίνης, ἔκδοσις Νομαρχίας Φλωρίνης, 1969. Πρβλ. τὸν ἀντίστοιχο Τουριστικὸ Ὁδηγὸ τῆς Ἡμαθίας, ἀνωτ. ὑπ' ἀριθ. 148, ὁ ὁποῖος εἶναι πολὺ καλύτερος.

Παγνύθ. πίν. 15. Κάτοψη των αθουσών Ἐκθέσεως τοῦ ἱσργίου τοῦ Μοναστερίου τῆς Φιλοθέης (193)

μοσιευμένα; 'Από τη σελ. 35 κ.έ. (οί ναοί είναι μνημεία δὲν εἶναι «χῶροι») σφάλματα κατατάξεως. Στὴ σελ. 36 ἡ Λεβαία τοποθετεῖται στὴ Βεγόρα (προηγούμενος, σ. 24, στὴ Λακκιά) καὶ στὸ λ. Λεβαία κοντὰ καὶ στὰ δυό¹. Στὴ σελ. 37 καμία μνεία τῶν σπουδαίων προχριστιανικῶν εὐρημάτων τῆς νησιδὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου (πρβλ. καὶ τὴν κατὰ Πελεκανίδην, σ. 43), ἐκτὸς ἂν εἶναι τῆς σελ. 86 τὸ «ἐργαστήριον κεραμοποιίας»! Τῆς σελ. 39 οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ὑπ' ἀριθ. 2-4 εἶναι δύο καὶ ὄχι τρεῖς. Στὴ σελ. 54 ἀναφορὰ στὴν «Ὀμηρικὴν ἐποχὴν» κ.ο.κ.

Αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα σὲ πολὺ λίγες σελίδες. Γιατί; Τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶχε σημασίαν, ἂν δὲν συνέβαινε νὰ παίρνουν θέση τέτοιες ἐκδόσεις σὲ ἰδιωτικές, ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἐπαρχιακὲς βιβλιοθηκὲς, καὶ νὰ ἀποτελοῦν αὐθεντία γιὰ νεαροὺς, ποὺ τολμοῦν πότε-πότε, ἀντλώντας ἀνεξαρκρίβωτα, νὰ δημοσιεύουν ἢ καὶ νὰ κάμουν ἀνακοινώσεις σὲ Συνέδρια! Γιατί ν' ἀφίνουμε τὴν προχειρολογία νὰ μᾶς «ἀλλάζῃ τὰ φῶτα», ὅταν, γιὰ τὴ Φλώρινα εἰδικὰ καὶ τὴν περιοχὴ τῆς, κανένας ἀρμόδιος δὲν θ' ἀρνηθῇ νὰ δώσῃ τὰ φῶτα του— δὲν δικαιούται τοῦλάχιστον ν' ἀρνηθῇ νὰ δώσῃ ὅ,τι μπορεῖ.

Τὸ Μουσεῖο τῆς Φλώρινης δέχθηκε κατὰ τὸ 1966 τὰ ἀρχαῖα τῆς Συλλογῆς, ποὺ στεγάζονταν σὲ μαγαζὶ τῆς Ἀγορᾶς τῆς πόλεως². Μέσα στὴν τριετία ὡς τὸ 1970 ἐγίνε ἡ «παραλαβὴ» τοῦ κτηρίου καὶ κάποια «ἐπανέκθεσις»³. Ἡ κάτοψη τοῦ ἰσογείου (παρένθ. πίν. 15), τὴν ὁποία ὀφείλω στὴ δ. Καίτη Ρωμιοπούλου, καὶ μιὰ φωτογραφία παλαιότερη, πρὶν τοποθετηθῇ ἐξώθυρα (πίν. 217), θὰ μᾶς βοηθήσουν ἐδῶ γιὰ μιὰ περιγραφὴ σύντομη τῶν ἀποκτημάτων τοῦ Μουσείου καὶ τοῦ τρόπου τῆς Ἐκθέσεώς τους⁴.

Ἐξω ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ Μουσείου ἔχει ἀποτεθῇ προσωρινὰ ἡ γνωστὴ βάση (πίν. 218α) ἀπὸ τὴν θέση Τ σ α ἱ ρ ι α τ ῆ ς ἐ κ κ λ η σ ῖ α ς (πίν. 218β) τῆς περιοχῆς Βεγόρων (πίν. 219). Στὸν κῆπο, μπαίνοντας δεξιὰ, ἔχει τοποθετηθῇ σὲ βάθρο βάση ἐνεπίγραφου ἐπιτυμβίου ἀπὸ τὸ Ἐθνικόν, πιθάρι κ.λ.

Στὸ χῶλ τοῦ Μουσείου, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ (ἀριθ. 94) ἀπὸ τὴν εἰσοδοὺ ἔχομε ἀνὰ μία ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τεφρὸ σχιστόλιθο, εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἱ. Τουράτσογλου στὸ Ἐθνικόν, ὅπως καὶ ἡ βάση τῆς αὐλῆς. Ἀντίκρυ, πιθάρι ἀκέραιο, βωμὸς (ἀριθ. 27), τοῦ ὁποίου ἔχει δοθῇ εἰκόνα (Χρονικά 1966-1967 πίν. 108β)⁵, καὶ ἡ ὀροθετικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα (ἀριθ. 110), γιὰ τὴν ὁποία ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 195.

1. Πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 264.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 406.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

4. Ὁφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὴν Ἐφορὰ τῆς Περιφέρειας κ. Μαρία Καραμανώλη-Σιγανίδου, ποὺ εὐκόλυνε τὴ μελέτη τῶν παλαιῶν εὐρημάτων μου στὸ Μουσεῖο τῆς Φλώρινης.

5. Πρβλ. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 358.

Στις αΐθουσες θα κινηθοῦμε κατὰ τὴν ἔννοια τῆς κινήσεως «τῶν δεικτῶν τοῦ ὥρολογίου».

Σ τ ἡ ν 1η α ἰ θ ο υ σ α: Τὸ ὑπ' ἀριθ. 16 ἐπιτύμβιο ἔφερε ἀνάγλυφη διακόσμηση κατὰ ζῶνες (πίν. 220). Διατηροῦνται μέρη δύο ζωνῶν. Στὴν ἀνώτερη διατηρεῖται καθισμένη μορφή πρὸς δεξιὰ καὶ μπροστά της τὰ κάτω μέρη ἄλλων τεσσάρων ὀρθίων μορφῶν. Στὴν κατώτερη ζώνη ἰππέας πρὸς δεξιὰ καὶ ὀρθιες μορφές μπρὸς καὶ πίσω του. Ἀπὸ τίς πιὸ πλούσιες κι ἐνδιαφέρουσες θεματικὰ παραστάσεις στὰ ἐπιτύμβια τῆς περιοχῆς, 3ου αἰ. μ.Χ.

Τὸ ἐπιτύμβιο ὑπ' ἀριθ. 9 ἀπὸ τῇ Βεύῃ ἔχει δοθῇ ἤδη στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 261, πίν. 62α (ιδεὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 197α). Τὸ ὑπ' ἀριθ. 107 ἔκθεμα εἶναι ἡ γνωστὴ ἐνεπίγραφη βάση (πίν. 221α) ἀπὸ τὰ Τ σ α ἱ ρ ι α τ ῆ ς Ἑ κ κ λ η σ ῖ α ς τῶν Βεγόρων (Chron. 1959, σ. 767 καὶ εἰκ. 5-8, πρβλ. Χρονικά 1954-1965, ἀριθ. 264). Τὸ ὑπ' ἀριθ. 106 εἶναι νεώτερο εὑρημα τῶν τελευταίων ἐτῶν μὲ ἐπιγραφή (Π. ΤΕΡΕΝΤΙΟΝ ΠΟΣΕΙΔΩΝΕΙΟΝ...) «περὶ τὸν 3ον αἰ. μ.Χ.», κατὰ τὴν πινακίδα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἐκθέματα τῆς αἰθούσης αὐτῆς εἶναι παλαιὰ εὑρήματα τῶν χρόνων μου ἢ καὶ παλαιότερα. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 ἀνάγλυφο εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 221β). Τοῦ ὑπ' ἀριθ. 14 ἔχει δοθῇ εἰκόνα (Χρονικά 1966-1967, πίν. 108α)¹.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 33 προτομὴ (πίν. 222) ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς Νομαρχίας, ὅπου εἶχε περισυλλεγῇ παλαιότερα μαζί μὲ τὸ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 19, μεταφέρθηκε στὴ Συλλογὴ-μαγαζί ἀπὸ τὸν Θ. Βράκα, ὑπάλληλο τῆς Νομαρχίας, ποὺ ἐκτελοῦσε καθήκοντα Ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων, ἐνῶ ὁ τίτλος ἀνῆκε στὴ σύζυγό του, ὠρισμένη Ἐκτακτοῦ Ἐπιμελήτρια κατὰ τὰ νόμιμα.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 11 ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη στήλη (πίν. 223) εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ γιὰ τὴν ἀνάγλυφη τετράμορφη παράσταση καὶ διακόσμηση τοῦ «ἀετώματος», ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιγραφή: *Ἀνδρῆλιος Ἰουλιανὸς τὸν υἱὸν Ἀνσίμαχον ἀνέθηκεν εἰς θεὸν Ἀλέξανδρον*.

Οἱ ἀτυπικοὶ χαρακτηριστὲς τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ ἄτεχνη ἐργασία τοῦ ἀναγλύφου δὲν ἐπιτρέπουν ἀκριβέστερη χρονολόγηση ἀπὸ τοὺς προχωρημένους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀφοῦ ἐξ ἄλλου δὲν ἔχει γίνεи ἀκόμα εἰδικὴ μελέτῃ τῆς γλυπτικῆς καὶ ἐπιγραφικῆς τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς.

Στὸ κέντρο τῆς αἰθούσης ἐκτίθεται ἄγαλμα Ἀρτέμιδος, τοῦ ὁποίου ἔχω δώσει ἤδη δύο ὄψεις (Χρονικά 1966-1967, πίν. 107α-β).

Σ τ ἡ 2η α ἰ θ ο υ σ α συναντοῦμε πρῶτα ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (ἀριθ. 26) μὲ τρεῖς «ἄρρηφόρους» ἀκέραιο σχεδὸν (πίν. 224α). Ἀκολουθεῖ ἐπιτύμ-

1. Πρβλ. Bull. Épigr., ἑ.ἀ., ὅπου δίνεται κατὰ λάθος ἡ παραπομπὴ στὸν πίν. 193 (ἀντὶ 108α-β), ἐνῶ ἡ σχετικὴ παράγραφος τῶν Χρονικῶν φέρει τὸν ἀριθ. 193.

βιο ἐνεπίγραφο ἀπὸ τὶς Πέτρες μὲ παράσταση «θρακὸς ἱππέως» (ἀριθ. 105) καὶ ἐπιγραφὴ (...στρατιώτης ἱππεὺς ἔτη Δ'), «ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων», κατὰ τὴν πινακίδα, ὅπως καὶ τὸ ἐπόμενο (ἀριθ. 5) μὲ tabula ansata καὶ ἐπιγραφὴ (Τερεντιανὸς κ.λ.). Τὰ δύο τελευταῖα εἶναι νεότερα προσκτῆματα.

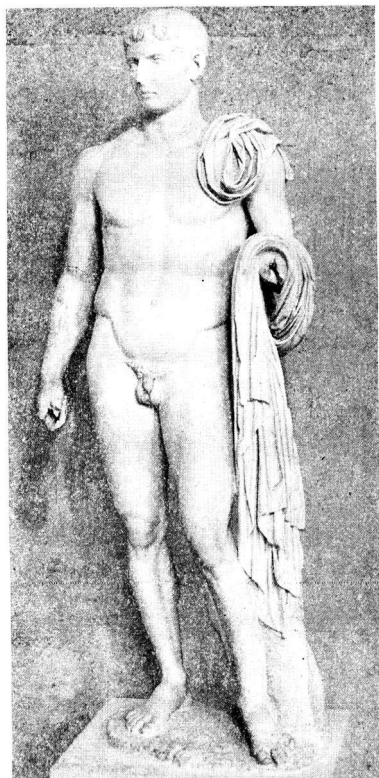
Ἀντίθετα τὸ ἐπόμενο (ἀριθ. 20) εἶναι τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς. Μαζὶ μὲ τὰ ἄνωτ., ἀριθ. 27 καὶ 11, καὶ τὸ κατωτ., ἀριθ. 13, μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν Θωμᾶ Βράκα μὲ αὐτοκίνητο τοῦ Δήμου Φλωρίνης ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα. Στὸν Θ. Βράκα ὁ ἱατρὸς Βασ. Γυμνόπουλος εἶχε δώσει τὴν πληροφορία ὅτι βρέθηκαν στὴν κοίτη τοῦ Παλαιοποτάμου (Στάρα Ρέκα). Τοῦτο τὸ ὑπ' ἀριθ. 20 εἶναι μαρμάρινη πλάκα ἐπιτύμβια, ἐνεπίγραφη καὶ ἀνάγλυφη. Εἰκονίζονται σὲ προτομὴ ἑπτὰ μορφές, οἱ τρεῖς ὑπεράλληλες κατὰ τὸν κεντρικὸ ἄξονα καὶ ἀνὰ δύο ἑκατέρωθεν, ἐπίσης ἡ μιὰ πάνω στὴν ἄλλην. Κάτω ἀριστερὰ ἐπιγραφὴ, ποὺ συμπληρώνεται: Ἐγὼ Ζοῇ (sic) Ἀδρηλείῳ Ἡρακλείδῃ [τῷ συμ]-βίῳ αὐ[τῆς] μνήμης χ[άρεα].

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 19 (πίν. 225) ἐκτίθεται συμπληρωμένο. Τὸ ἀνάγλυφο ἔχει περιληφθῇ στὴ μελέτῃ τοῦ Alfred Rüschi, ποὺ τὸ θεωρεῖ Ἀντωνίνειο. Δίνει καὶ τὴν ἐπιγραφὴν. Ἀλλὰ γιὰ τὴν προέλευση, ἰδὲ ἄνωτ. τὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 271 (ἀνάγλυφο ὑπ' ἀριθ. 8). Καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ γλυπτοῦ εἶναι λειψή. Ἡ μορφή ἀριστερὰ εἶναι ἀνδρική. Δὲν παρατηρήθηκαν ἢ ἀποσιωπήθηκαν οἱ αὐλακώσεις πτυχώσεων μεταξὺ τῶν δύο προτομῶν καὶ ἄλλα λείψανα ἀναγλύφου ἄνω δεξιὰ, ποὺ μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες μορφές πάνω ἀπὸ τὶς δύο. Καὶ τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιγραφῆς ἐξ ἄλλου εἶναι περισσότερα τῶν δύο. Ὁ χαρακτήρας τῆς συνθέσεως τοῦ ἀναγλύφου εἶναι λοιπὸν ὁ συνηθισμένος μὲ τὶς ὑπεράλληλες προτομές.

Ἀντίκρυ ἐκτίθεται «κορμὸς ἀγάλματος πιθανῶς ἀθλητοῦ» (ἀριθ. 1) καὶ στὸ κέντρο ὁ ρωμαϊκὸς ἀνδριάντας (ἀριθ. 29), τοῦ ὁποῖου ἔχω δώσει εἰκόνα καὶ στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 255 καὶ 261, πίν. 60. Ἐχει συγκολληθῇ τὸ ἀριστερὸ του χέρι. Μιὰ ἰδέα τῆς μορφῆς ποὺ θὰ εἶχε τὸ σύνολο, μὲ τὸ κεφάλι καὶ τὰ ἄκρα ποὺ λείπουν, δίνει ὁ ἀνδριάντας τοῦ Λουκίου Καίσαρος στὸ Μουσεῖο τῆς Κορίνθου (εἰκ. 66).

Στὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ 2η πρὸς τὴν 3η αἰθουσα ἐκτίθεται τὸ κεφάλι (ἀριθ. 61) ποὺ περιέλαβε ὁ Α. Rüsch (ὑπ' ἀριθ. Ρ 8) στὴ μελέτῃ του.

Σ τ ἡ ν 3 η α ἰ θ ο υ σ α ὅλα σχεδὸν εἶναι τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 8 εἶναι μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη, τῆς ὁποίας τεμάχιο ἀπὸ τὰ συγκολληθέντα εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 226α). Βρέθηκε

Εἰκ. 66. Ἀνδριὰς τοῦ Λουκίου Καίσαρος
στὸ Μουσεῖο τῆς Κορίνθου (193)

τὸ 1947 στὴν περιοχή τῆς Κοινότητος Φλάμπουρο, καθὼς ἔσκαβαν λάκκους γιὰ νὰ φυτεύσουν μηλιές. Μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Θ. Βράκα μὲ κάρρο ὡς τὸ Μεσονήσι καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲ στρατιωτικὸ αὐτοκίνητο στὰ Γραφεῖα τῆς Νομαρχίας.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 σώζει τριμμένες ἐπιφανειακὰ δύο προτομὲς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τὸ ὄνομα *Λούκουλος* (πίν. 230β).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 17 εἶναι μαρμάρينو ἐπιτύμβιο μὲ πολυπρόσωπη παράσταση (πίν. 227) 3ου αἰ. π.Χ. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 18 εἶναι ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο «ρωμαϊκῶν χρόνων», ὅπως καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 34 ἀγαλμάτιο ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀντ. Κεραμοπούλλου στὴ Φλώρινα. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 28 (πίν. 228α) καὶ 21 (πίν. 229α) ἔχουν τὸν ἴδιο ἐπαρχιακὸ χαρακτήρα τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι ἀνάγλυφο Διὸς Ὑψίστου καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 13 «εἰκὼν ἐν ὄπλῳ» (*medaillon*) μὲ τρεῖς ἀνάγλυφες προτομὲς, ἀνδρὸς ἀνάμεσα σὲ γυναικεῖς, καὶ κάτω ἰππέα. Ἐντειχισμένο στὴν Ἀχλάδα, τὸ μετέφερε τὸ 1957 ὁ Θ. Βράκας.

Στὸ κέντρο τῆς αἰθούσης (ὑπ' ἀριθ. 4) εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ Ἄρτεμις, τῆς ὁποίας ἔδωσα ἤδη πρόσθια ὄψη στὰ Χρονικά 1966-1967, πίν. 106 (ἐδῶ πλάγια ὄψη καὶ λεπτομέρεια, πίν. 230α καὶ γ). Βρέθηκε τὸ 1956 τυχαῖα στὴ λίμνη Πετρῶν παρὰ τὸ Ἀμύνταιο κατὰ τὴν ἐκτέλεση ἀποξηραντικῶν ἔργων ἀπὸ Τάγμα Μηχανικοῦ.

Σ τ ἡ ν 4 η α ἱ θ ο υ σ α ἢ Ἐκθεση ἔχει περισσότερα κενὰ καὶ προσωρινότητες, ὅπως οἱ δύο προθήκες. Στὴ μία (ἀριθ. 248, 249 κ.λ.) εἶναι προσωρινὰ ἀπλωμένα πῆλινα ἀγγεῖα, πόρπη καὶ ἡλοι ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Ἑθνικόν. Ἀκολουθοῦν ἀνάγλυφο ἀναθηματικὸ στὴν Ἄρτεμι ἀπὸ τὴν Τ σ ά κ ο ν η Καστοριᾶς (ἀριθ. 102), «ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Σ κ ο π ὸ τῆς οἰκογενείας τῆς Αὐρηλίας Μαρκίας μὲ παράσταση καὶ τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τοῦ Ἑρμῆ, «τέλους τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.» (ἀριθ. 101) καὶ ἐπιτύμβιο οἰκογενειακὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Κ ά τ ω Ὑ δ ρ ο ὕ σ α «3ου αἰ. μ.Χ.» (ἀριθ. 100).

Τὴ στενὴ πλευρὰ τῆς αἰθούσης καταλαμβάνει προσωρινὰ προθήκη. Στὸ ἀνώτερο ἀπὸ τὰ τρία ράφια τῆς εἶναι ἀπλωμένες ἀγνῦθες κ.λ. ἀπὸ τὴ Φλώρινα καὶ ἄλλες θέσεις, στὸ μεσαῖο ράφι πῆλινα ἀγγεῖα, σιδερένια αἰχμὴ κ.λ. ἀπὸ τὸ Ξ υ ν ὸ Ν ε ρ ὸ καὶ στὸ κατώτερο τρία ἀπὸ τὰ σφραγίσματα σὲ κεραμίδια ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀ γ ί ο υ Ἀ χ ι λ λ ε ί ο υ (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 257 καὶ πίν. 61).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 103 ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Κρισπεῖνας καὶ τῶν τέκνων τῆς, «τέλους 2ου αἰ. μ.Χ.», ἀπὸ τίς Π έ τ ρ ε ς, ἔχει μεταφερθῆ ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τίς Π έ τ ρ ε ς ἐπίσης προέρχεται τὸ ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιας στήλης τῆς οἰκογενείας τοῦ Δαβρείου, «2ου αἰ. π.Χ.» (ἀριθ. 98).

Ἐδῶ εὔρε καταφύγιο κι ἓνα ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἡ-

πειρο, περιοχή Κ ο ρ υ τ σ ᾶ ς. Είναι ανάθημα πρὸς τιμὴν ἥρωος ἢ ἀφηρωϊσθέντος νεκροῦ (ἀριθ. 104).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 25 ἀνάγλυφο καὶ ἐνεπιγραφο μνημεῖο παρουσιάζει ἰδιορρυθμία. Δὲν εἶναι στήλη, πλάκα ἢ Medaillon, ὅπως τὰ ἄλλα ἐπιτύμβια καὶ ἀναθηματικά μνημεῖα. Εἶναι πεσσοσχημο, ὅπως διατηρεῖται σπασμένο τώρα ἄνω καὶ κάτω, σώζει μέρος ἀνάγλυφης παραστάσεως στὴν κύρια πρὸς τὸ θεατὴ πλευρὰ (πίν. 231α), μέρος ἀναγλύφου «θρακὸς ἰππέως» (:) καὶ ἐπιγραφῆς ἴσως ἑμμετρῆς στὴν ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ πλευρὰ (πίν. 231β), λεία τὴ δεξιὰ πλευρὰ καὶ ἀδοϋλευτὴ τὴν πίσω. Ὑποθέτω εἶναι ἐπιτύμβιο ἀλλοιῶτικο ἀπὸ τ' ἄλλα. Τὸ μετέφερα ἀπὸ τὴ Βεϋή (πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 261, καὶ τὶς ἐκεῖ παραπομπές).

Τέλος τὸ ὑπ' ἀριθ. 99 ἔκθεμα εἶναι ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὶς Π έ τ ρ ε ς.

Στὸν ὄ ρ ο φ ο τοῦ Μουσείου τὸν πολὺ χῶρο καταλαμβάνει προσωρινὰ λαογραφικὴ Συλλογὴ. Σὲ βιτρίνες ἔχουν ἀπλωθῇ καὶ ἀρχαιολογικά εὐρήματα. Μεταξὺ ἄλλων «ἐκ διαφόρων τόπων» καὶ τὰ δύο ἀγγεῖα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (πίν. 224β).

Στὴν Ἀ π ο θ ή κ η τοῦ Μουσείου φυλάσσονται ἐκτὸς γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων ἀποκτημάτων τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς, ὁμάδες εὐρημάτων ποικίλης προελεύσεως. Εἶναι τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς μου στὴ νησίδα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου. Εἶναι συλλογὴ ποικίλων εὐρημάτων τοῦ Φιλολόγου Γ. Ἀζῆ, ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται ὀλίγα ἐδῶ (πίν. 229β). Εἶναι τέλος διάφορες ὁμάδες εὐρημάτων, ποὺ συνέλεξα σὲ διάφορες περιοδεῖς μου. Γιὰ νὰ σημαδέψω τὴ σπουδαιότητα τοῦ τόπου, δίνω ἐδῶ εἰκόνες ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων μου ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό στὴ νότια ἄκρῃ τῆς Βεγορρίτιδος (πίν. 226β καὶ 232α-β). Ἰδιαίτερα ἀξιόπρόσεκτο εἶναι τὸ πῆλινο σκέλος τῆς εἰκόνης στὸν πίν. 232α, ἄνω δεξιὰ). "Ἄν δὲν ἔπεσα ἔξω στὴν ὑπόδειξη τῆς Νέας Νικομήδειας γιὰ ἀνασκαφή, ἴσως θὰ γίνω πιστευτός, ἂν πῶ πὼς ὁ σπουδαιότερος προϊστορικὸς συνοικισμός, ἀπ' ὅσους ξέρω τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ προσφέρονται γιὰ εὐκόλῃ καὶ ἀποδοτικὴ ἀνασκαφή, εἶναι αὐτὸς τῆς Βεγορρίτιδος. Ἴσως κάποτε κάποιος, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν μιὰ τέτοια ἀνακαφή, θὰ μὲ ἀκούσῃ. Πιστεύω ὅτι θὰ ἔχουμε φῶς δυνατό στὴν προϊστορία τῶν Μακεδόνων ἀπ' αὐτὸν τὸ συνοικισμό, ποὺ ἄλλοτε ἦταν πνιγμένος στὰ νερά τῆς λίμνης, ἐκεῖ στίς ρηχάδες τῆς νότιας ἄκρας τῆς. Ἴσως καὶ ἡ ἐλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία κάποτε θὰ παύσῃ νὰ δικαιολογῇ τὴν ὑπαρξή της μόνο μὲ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφές καὶ μὲ τὸ θόρυβο μιὰ γιὰ τὴν Πύλο, μιὰ γιὰ τὴ Θήρα, πάλι γιὰ τὴν Πύλο κ.ο.κ.

Στὸ Φίλιππο Β' καὶ στὴν Ἡ ρ ά κ λ ε ι α (σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχικὴ δη-

μοσίευση, ΠΑΕ 1934, σ. 104-113) ἀποδίδει ἡ Μ. Guarducci γνωστὸ σφράγισμα σὲ κεραμίδι: *βασιλέως Φιλίππου*¹.

194. Π ρ έ σ π ε ς. Τὴ διαπίστωσή μου ὅτι στὸ νησάκι τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου ὑπῆρξε ἀρχαία πόλη σημειώνει ὁ Ν. Μουτσόπουλος² παραπέμποντας στὴν Ἐκθεσή μου στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο (ΑΔ 17, 1961-1962, Χρονικά, σ. 219 κ.έ.), ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα διατυπώνω ἐντονώτερα στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 257.

Ἡ πολυσυζητημένη ἐπιγραφή (Μουτσόπουλος, Πέτσας, Robert κ.ά.)³ πῆρε νέα μορφή μὲ τὴ συμβολή τοῦ καθηγητοῦ Edson, ὁ ὁποῖος πρῶτος τὴν εἶχεν ἰδεῖ πρὶν τριαντατόσα χρόνια καὶ διαβάζει τὸν πρῶτο στίχο *[Λυ]ξαίων ἢ πόλει<τ>εία*. Τὸ κέρδος εἶναι σημαντικόν: στὸ νησάκι τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου, ὅπου ἐπεσημίνα γιὰ πρώτη φορά πόλη καὶ ἀνέσκαψα ἐλληνιστικῶν χρόνων λείψανα, τοποθετεῖται πόλις Λύκα. Τὸ ὄνομά της διάβασε ὁ καθηγητὴς Edson καὶ σὲ ἄλλη ἐπιγραφή, ποῦ εἶχε μεταφερθῇ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀχιλλεῖο στὴ Φλώρινα καὶ τὴν εἶχε ἰδεῖ στὸ Γυμνάσιο. Ἀξίζει λοιπὸν τώρα νὰ δοθοῦν μαζί τὰ δύο κείμενα, ὅπως καταχωρίζονται στὸ SEG⁴.

Ἀριθ. 588. *[Λυ]ξαίων ἢ πόλει<τ>εία*
Κ. Ἰούλιον Κρίσπον
τὸν <ἀ>ρχιερεῖ καὶ <ε>ὐ-
εργέτην τειμῆς χά-
ρων, δι' ἐπιμελητῶν
Νειχάροχου (sic) τοῦ Δημητρί-
ου καὶ Τ. Φλασίου
Λιονυσίου.

Ἀριθ. 589. *[---π]ολιταρχοῦντος ἐν Λόκῃ Φιλίππου*
---ον Πρῆμον καὶ Ἀνσιμάχου τοῦ [Δ]ιογέ-
---ΤΟΓΕΟΝΤΟΔΕ Ἀλεξάνδρου του ΔΕ|---
---ΣΥΝΑΝ Διὶ Κροίῳ Δημητρίῳ ---
---EMENAV---

Καὶ οἱ δύο ἐπιγραφές εἶναι τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀντλεῖται καὶ μνημονεύεται στὸ Bull. Épigraphique ἐπιτάφιο εἰς ἰ α τ ρ ὀ ν⁵. Τετρώβολον Ἰστιαίας παραδόθηκε

1. Μ. Guarducci, Epigrafia Graeca, τ. II, σ. 500.

2. Ἐπιστ. Ἐπετ. Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης, τ. 4 (1969), σ. 94.

3. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 194.

4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 488 καὶ 489.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416, Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 359.

ἀπὸ τὸν Ν. Μουτσόπουλο στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου, ὅπου ταυτίσθηκε¹.

195. Ἀ χ λ ἄ δ α. Ἡ ὁροθετικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα, τώρα στὸ Μουσεῖο Φλωρίνης (ἀνωτ., ἀριθ. 193), καταχωρίσθηκε στὸ Supplementum², μνημονεύεται καὶ σχολιάζεται ἀπὸ τὴν Μ. Guarducci³ καὶ ξαναδημοσιεύεται μὲ σχόλια γιὰ τὴ διοίκησιν τῆς Μακεδονίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ⁴.

196. Β ο κ ε ρ ί α. Στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 196, μὲ παραπομπὴ στὴ δημοσίευσιν τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν, ἀνακαλέσαμε στὴ μνήμην τὴν ξεχασμένη Β ο κ ε ρ ί α. Μᾶς τὴν ἔμαθε μιὰ ἐπιγραφὴ, ὅσο ξέρω χαμένη κι αὐτή: ἐν Βοκερίας στάδιοι ἑκατόν.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ 1893 περίπου, ὅταν τὴ δημοσίευσεν ὁ J. H. Mordtmann (AM 18, 1893, σ. 419). Εἶναι ὁδοσημεῖο ἢ σταδιοδείκτης. Δηλώνει τὴν ἀπόστασιν (100 στάδια) ἀπὸ πόλιν Βοκερία. Βρέθηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Θεσσαλονίκης-Φλωρίνης, παρὰ τὸ χλμ. 170,450, κοντὰ στὸ Κλειδί. Ἀλλ' ἀπὸ τότε ξεχάσθηκε.

Διέφυγε τοῦλάχιστον τὴν προσοχὴ τῶν D. L. Page καὶ E. S. F. Gow, οἱ ὅποιοι ἐξέδωκαν ἀπὸ κοινου ἄρχαια ἐπιγράμματα⁵, ἐκ τῶν ὁποίων ἔνα τοὺς παρυσίασε προβλήματα, πού λύνονται μὲ τὴ συσχέτιση τῆς Βοκερίας. Ἴδου τὸ ἐπίγραμμα:

*Εἶχεν Ἀριστείδης ὁ βοκέρριος οὐχ ἀπὸ πολλῶν
πολλὰ μῆις δ' ὅιος καὶ βοδὸς ἐμπορίην,
ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ὁ πένης ἔφυγε φθόνον, ἥματι δ' αὐτῷ
θῆρες διὰ τὴν βοὴν δ' ὤλεσε δυστοκίην.
Μισήσας δ' ἀδελχὲς ἐπαύλιον ἄμματι πύρης
ἐκ ταύτης βιοτὴν ἀχράδος ἐκρέμασεν.*

Σὲ πρόχειρην μετάφρασιν:

«Ὁ Ἀριστείδης ὁ βοκέρριος δὲν εἶχε ἀπὸ πολλὰς πηγὰς πολλὰ, ὥστόσο τὰ βόλευε μ' ἓνα πρόβατο καὶ μιὰ γελάδα. Ὅμως καὶ τὸ φτωχὸ δὲν τὸν ἀφήνει ὁ φθόνος: τὴν ἴδια μέρα τὰ ζουλάπια τοῦ φάγανε τὸ πρόβατο, ἢ γελάδα ψό-

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 8.

2. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 49.

3. M. Guarducci, Epigrafia Graeca, τ. II, σ. 439 κ.έ.

4. CIESEE, τ. II, Sofia 1969, σ. 155-162 (Leiva Petersen).

5. E. S. F. Gow - D. L. Page, The Garland of Philip and some Contemporary Epigrams, τ. I-II, Cambridge 1968, πρβλ. πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 260 κ.έ.

φησε στη γέννα. Μίσησε τὸ σπίτι δίχως βέλασμα καὶ μὲ τὸ σχοινὶ τοῦ ταγариου κρέμασε σ' αὐτὴν τὴν γκορτζιά τὸ κορμάκι του».

Οἱ ἐκδῶται λοιπόν, ὅπως καὶ ἄλλοι προηγούμενως, δὲν καταλάβαιναν τί εἶναι ὁ β ο κ έ ρ ρ ι ο ς καὶ ἐπίσης δὲν ἦταν βέβαιοι ἂν τὸ ἐπίγραμμα εἶναι τοῦ 'Αντίπατρο τοῦ Θεσσαλονικέως ἢ τοῦ Σιδωνίου. Μὲ τὴ συσχέτιση ὁ β ο κ έ ρ ρ ι ο ς γίνεται ἐθνικὸ ὄνομα, Β ο κ έ ρ ι ο ς, τὸ ἐπίγραμμα ἀποδίδεται στὸ Θεσσαλονικέα 'Αντίπατρο καὶ ἡ Βοκερία ἀποκτίνει τὸν πρῶτο πολίτη της, ὁ ὁποῖος «ἔπρεπε νὰ ὁδοιπορήσῃ ἐν Βοκερίας σταδίους ἑκατόν, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου τὸ χλμ. 170, 450 τῆς σιδηροδρομικῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Φλωρίνης, παρὰ τὸ νῦν Κλειδί»¹.

Οἱ J. καὶ L. Robert εὐρίσκουν σωστὴ τὴ συσχέτιση, καθὼς καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐπιγράμματος στὸ Θεσσαλονικέα 'Αντίπατρο².

197. Ν υ μ φ α ῖ ο ν. Φειδιακὴ 'Αμαζόνα τύπου Mattei καὶ «'Αρίστιππος» θεωρούμενος μᾶλλον 'Αριστοτέλης, γνωστὲς τοιχογραφίες στὰ ἀρχοντικὰ Μιχαὴλ Ν. Τσίρλη (τώρα Θ. Μιχαηλίδου) καὶ Θ. Τσίρλη, δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν 'Ι. Τουράτσογλου³.

197α. Δ ι ά φ ο ρ α. Τὸ 'Α ρ μ ε ν ο χ ώ ρ ι (πίν. 233α-β) κατὰ τὴν 'Ιστορίαν τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Εθνους «εἶναι ὁ σπουδαιότερος οἰκισμὸς» τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Πρώιμη Χαλκοκρατία⁴, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ξέρομε, ἐννοεῖται, καὶ ὅσο τοὺς ξέρομε ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις (πρβλ. ἄνωτ., ἀριθ. 193, ὅσα λέγονται γιὰ τὸν ἄγνωστο συνοικισμὸ τῆς Βεγορρίτιδος).

'Επιγραφή ἀπὸ τὴ Β ε ύ η, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης (ἀριθ. Εὐρετ. 9, ἄνωτ., ἀριθ. 193) καταχωρίσθηκε στὸ SEG παρμένη ἀπὸ τὰ Χρονικά μας⁵.

'Απὸ τὰ Β έ γ ο ρ α καὶ τὴν περιοχὴ τους εἶχα μεταφέρει παλαιότερα στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης (ἄνωτ., ἀριθ. 193) προϊστορικὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν πλούσιο προϊστορικὸ συνοικισμὸ στὴ νότια ὄχθη τῆς Βεγορρίτιδος καὶ ἀπὸ ἄλλον στὰ Τ σ α ῖ ρ ι α τ ῆ ς 'Ε κ κ λ η σ ῖ α ς, ὅθεν μετέφερα καὶ τὰ προαναφερθέντα, βᾶση καὶ ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας τὸ κείμενο χρονολογεῖται στὸ 202/203 π.Χ.: *Δάμαχος Κοπιόη 'Αλεξάνδρον ἡρωῖδι τῇ συμβίῳ ἐκ*

1. Φ. Πέτσας, Βοκέρριος καὶ Βοκερία, AAA, τ. 4 (1971), σ. 115 κ.έ.

2. Bull. Éprigr. 1971, ἀριθ. 392, ὅπου ὁμως ὁ τίτλος τοῦ ἀρθρου μου γίνεται κατὰ λάθος Β ο κ κ έ ρ ι ο ς καὶ Β ο κ κ έ ρ ι ο ς καὶ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τοῦ ἐπιγράμματος Β ο κ έ ρ ρ ι ο ς γίνεται κατὰ λάθος Β ο κ κ έ ρ ι ο ς!

3. AAA, τ. 1 (1968), σ. 307 κ.έ., καὶ τ. 3 (1970), σ. 45 κ.έ. Πρβλ. καὶ ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 335, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388 κ.έ. καὶ πίν. 326γ-δ.

4. IEE, τ. Α', σ. 92.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 487.

των ἐκείνης, μνήμης χάριν. "Ετους ΝΤ 'Αϊδοναίου Α'. 'Η τετράπλευρη βάση, ὅπου εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή (πίν. 221α), με κάτωψη σέ σχῆμα τραπεζίου, ἔχει στήν ἄνω ἐπιφάνεια τόρμο στό κέντρο περίπου καί αὐλακα μολυβδοχοήσεως ἀπό τήν πίσω πλευρά. "Άλλος κυκλικός τόρμος πλάι με συνεχόμενο μοχλοβόθριο.—Μιά ἄλλη ἐπιγραφή εἶναι ἐντειχισμένη στό κωδωνοστάσιο στά Βέγορα (πίν. 228β), πάνω σέ ἐπιτύμβιο «βωμό»: Παράμωνος Ποσιδωνίου τῷ υ<ι>ῷ Θεαγέξαγε}νη μνήμης χάριν.

Στό 'Εθνικόν βρέθηκαν τυχαῖα κατά τό 1966 βωμός, βάση, μέρος ἐπιτύμβιας ἐπιγραφῆς κ.λ.¹ καί ἀκολούθησε ἀνασκαφή ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου² με ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα.

Δ'. ΙΕ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ*

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

198. Καβάλα, Μουσείο κ.λ. Πλατύτερη περιοχή καλύπτει τό βιβλίο τοῦ Δημ. Λαζαρίδη γιά τήν Καβάλα καί τό Μουσείο της³. Γράφηκε με πολλή ἀγάπη γιά τόν ὥραιο τόπο καί γιά ὅλες τίς περιόδους τῆς 'Ιστορίας του, ἀπό τούς προϊστορικούς χρόνους ὥς καί μετά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τούς Τούρκους τό 1913. 'Από τόν 'Οδηγό τοῦ Δ. Λαζαρίδη (σ. 111 καί 137-138) ἀντλοῦνται καί καταχωρίζονται στό Bull. Épigr. ἐπιγραφές τῆς 'Αμφιπόλεως⁴ (πρβλ. καί κατωτ., ἀριθ. 222). Τό βιβλίο τοῦ Κ. Ι. Χιόνη γνωρίζει μόνον ἀπό βιβλιοκρισία⁵.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334 κ.ε.

*Τό μέρος τοῦτο τῶν Χρονικῶν εὐκολύνθηκε με τή βοήθεια τῆς 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων τῆς ΙΕ' 'Αρχαιολογικῆς Περιφέρειας. Εὐχαριστῶ τήν κ. Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη γιά τήν κατανόηση καί τή συναδελφική συνεργασία. Στή Γαλλική 'Αρχαιολογική Σχολή ὀφείλω τίς εἰκόνες εὐρημάτων ἀπό τό Ντικίλι-Τάς, τούς Φιλίππους καί τή Θάσο. Στήν 'Αγγλική 'Αρχαιολογική Σχολή καί τόν καθ. Colin Renfrew ὀφείλονται οἱ εἰκόνες εὐρημάτων ἀπό τήν ἀνασκαφή τῶν Σιταρῶν. "Ας συγχωρηθῇ ποῦ ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι ὅλα τά τσιγκογραφήματα τῶν εἰκόνων καί τῶν πινάκων ἔγιναν ἀπό τούς Δούκα-'Αρτοποιόν-Βιάρον, τσιγκογράφους, ὅπως καί τῶν προηγούμενων Χρονικῶν. 'Οφείλω νά τοὺς εὐχαριστήσω γιά τήν ἐπιμέλεια. Στούς ἀγαπητοὺς Μαρία Βαφειάδου-Βογιατζάκη καί Δημήτρη Τσαφάρη, τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων τῆς 'Εταιρείας, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὀφείλουν πολλά τά Χρονικά, ὅπως ὅλες οἱ ἐκδόσεις τῆς 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. 'Ο κ. Νικ. Νικολαΐδης ἀνταποκρίθηκε με τή γνώστη εὐσυνειδησία καί ικανότητά του στίς αὐξημένες ἀπαιτήσεις ἐνὸς κειμένου ὅπως τά Χρονικά τοῦτα με τό φόρτο τῆς τεκμηριώσεώς τους.

3. Δ η μ. Α λ α ρ ι δ η, Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα. 'Οδηγός Μουσείου Καβάλας, 'Αθήνα 1969. Πρβλ. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 72.

4. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 376.

5. Κ. Ι. Χιόνη, 'Ιστορία τῆς Καβάλας, Καβάλα 1968, πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 355 κ.ε.

Ὁ Δημ. Λαζαρίδης δημοσιεύει¹ γραπτή στήλη, τυχαῖο εὑρημα τῆς 'Αμφιπόλεως παλαιό (1959), τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (ἀριθ. Εὐρ. 230 Λ). Εἰκονίζεται ἀριστερὰ καθισμένη γυναικεία μορφή στραμμένη πρὸς δεξιὰ, στὸ κέντρο κόρη «κατ' ἐνώπιον» καὶ δεξιὰ ἄνδρας πρὸς ἀριστερά. Τὰ ὀνόματά τους: *Πιπίς, Φανίς, Ἡγήμων*. Χρονολογεῖται στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ θεωρεῖται προῖον τῆς Δημητριάδος! Πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 222.

Ὁ Τ. Β. L. Webster ἐπαινεῖ τὸ βιβλίο τοῦ R. A. Higgins (πρβλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 281) γιὰ τὶς τετρακότες, ἀλλὰ παρατηρεῖ: «nothing about the very interesting glazed terracottas at Kavalla»². Ἀδημοσίετο κεφάλι ἀνάγλυφο τοῦ Αὐγούστου, στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, παραβάλλεται πρὸς ἄλλα³. Χάλκινο νόμισμα τῆς 'Αμφιπόλεως ἀπὸ τὴν Καβάλα εἰσήχθη στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ χρονολογήθηκε μετὰ τὸ 168 π.Χ.⁴

Γιὰ νέα εὑρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Καβάλας στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ. καὶ γιὰ θησαυρίσματα καὶ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου τῆς Καβάλας ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263, 301, 317, 327, 329 καὶ 337. Συνοπτικὴ Ἑκθέσις τῶν ἐργασιῶν Ἐπανεκθέσεως κατὰ τὸ 1966 δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση τὸ 1969⁵. Ἡ ἐπαναλειτουργία τοῦ Μουσείου τῆς Καβάλας κ.λ. ἀναφέρονται ἐπίσης σὲ σύντομο Χρονικὸ 'Αμερικανικοῦ Περιοδικοῦ⁶. Νεώτερες ἐργασίες ἐπανεκθέσεως, νέα ἀποκτήματα ἀπὸ κατὰσχεση ἢ τυχαῖα εὑρήματα, καθαρισμὸς ἀντικειμένων στὰ ἐργαστήρια τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν, μουσειακὰ ἔργα συμπληρωματικά, ταξινομήση στίς ἀποθήκες, εἰσαγωγὴ νέων εὑρημάτων ἀπὸ Ἀμφίπολη καὶ ἄλλοῦ ἀναφέρονται στίς ἐτήσιες Ἑκθέσεις τῆς Ἑφορίας⁷. Στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, σημειωτέον, φυλάσσονται καὶ εἶναι ἐκτεθειμένα εὑρήματα καὶ ἀπὸ τόπους τῆς Θράκης, ὅπως π.χ. τὰ Ἀβδηρα (πίν. 235α-γ). Ἐπιγραφὲς τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ ἄλλων τόπων στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας πέρασαν στὸ SEG⁸.

1. D. Lazaridis, Stèle peinte d' Amphipolis, «Antike Kunst», τ. 12, 2 (1969), σ. 68 κ.ε.

2. JHS, τ. 38 (1968), σ. 241.

3. Arch. Anz., τ. 84 (1969), σ. 328 (Herbert Hoffmann-Walter H. Gross).

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 13.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 κ.ε. καὶ 427 κ.ε.

6. AJA, τ. 71 (1967), σ. 301 κ.ε.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 5, 347 καὶ 355, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 4, 397 καὶ 404.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 583 κ.ε.

199. Νεάπολιν, Καλαμίτσα. Για τη Νεάπολη (πίν. 236) δημοσιεύθηκε τρισέλιδο άρθρο του Δημ. Λαζαρίδη στην ιταλική 'Εγκυκλοπαιδεία 'Αρχαίας Τέχνης¹. Συνοδεύεται από εικόνες (τείχος, μηλιακός άμφορεύς, αρχαϊκά ειδώλια, ιωνικό κιονόκρανο και στήλη με τὸ ψήφισμα τοῦ 355 π.Χ., εἰκ. 532-536) καὶ βιβλιογραφία.

Σὲ γερμανόγλωσσο λεξικό² ὁ Βούλγαρος καθηγητὴς Christo Danoff τοποθετεῖ τὴ Νεάπολη στὴ Θράκη, ἀλλὰ γιὰ τὴν 'Αμφίπολη τὸ εἶχε πεῖ καλύτερα: «in dem früher zu Thrakien gerechneten Teil von Makedonien»³. 'Εξ ἄλλου τὸ Δ ᾱ τ ο ν δὲν εἶναι «im O.». Στὴ βιβλιογραφία, ποὺ δίνει ὁ Danoff λείπει καὶ ἡ εἰδικὴ μελέτη τοῦ Γ. Μπακαλάκη (ΑΕ 1936, σ. 1 κ.έ.) καὶ νεώτερες, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ δοθοῦν, μάλιστα οἱ 'Εκθέσεις τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν μετὰ τὰ σπουδαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Παρθένου κ.λ. 'Η «Pauly» δὲν ὤφελήθηκε ἀναζητώντας στὴ Βουλγαρία τοὺς συνεργάτες της γιὰ τοὺς ἐλληνικοὺς τόπους.

'Απὸ τὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴ καὶ τὰ δικά μας⁵ ἀντλοῦν οἱ Γάλλοι στὰ ἀντίστοιχα 'Επιγραφικά καὶ 'Αρχαιολογικά Χρονικά τους⁶. 'Επιγραφὲς ὁστράκων πέρασαν στὸ Supplementum⁷. 'Αγγεῖο ἀπὸ τὸ 'Ιερό τῆς Παρθένου στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (Δημ. Λαζαρίδη, 'Οδηγός, 1969, σ. 103 κ.έ., πίν. 35α-β) ἀναφέρεται γιὰ παραβολή⁸ καὶ μιλιάριο στὴ λατινικὴ γλῶσσα ἐπὶ Σεπτιμίῳ Σεβήρῳ καὶ Καρακάλλῳ⁹. 'Ιδὲ καὶ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 301, ἀριθ. 38.

'Εκθεση μικρῆς ἀνασκαφῆς στὴν Κ α λ α μ ί τ σ α δόθηκε στὸ 'Αρχαιολογικὸ Δελτίο¹⁰. 'Αφορμὴ τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἡ ἀνέγερση τοῦ τουριστικοῦ ξενοδοχειακοῦ συγκροτήματος στὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλαμίτσας. Τὰ εὐρήματα δὲν ἐστήριξαν περισσότερο τὴν ταύτιση τῆς 'Α ν τ ι σ ᾱ ρ α ς (πρβλ. εἰκ. 67), ἔδωσαν ὅμως ἐπιγραφικὲς καὶ ἄλλες μαρτυρίες ἀπὸ τοῦ βου αἰ. π.Χ. (πίν. 237α, ἄνω) καὶ εἰδικώτερα ἐβεβαίωσαν λατρεῖα τοῦ 'Ασκληπιοῦ ἀπὸ τὶς ἀρχεὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πίν. 237β-γ).

1. EAA Suppl. 1970 (1979) λ. Neapolis, 1.

2. «Der Kleine Pauly», τ. 4 (1969), στ. 29.

3. Αὐτ., τ. 3 (1964), στ. 314.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417.

5. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 199.

6. Bull. Épigr. 1968, ἀριθ. 333, 1970, ἀριθ. 379, REG, τ. 81 (1968), Bull. Arch., σ. 128, ἀριθ. 88.

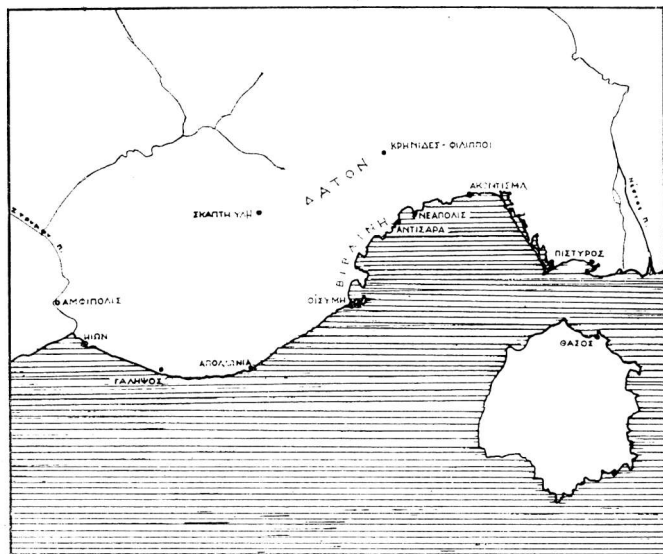
7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 622.

8. «Antike Kunst», τ. X (1970), σ. 69, σημ. 15.

9. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art κ.λ., 1968, σ. 313 καὶ 421.

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 397, πρβλ. Δ. Λ α ζ α ρ ῖ δ η, 'Οδηγός, σ. 22.

200. Φίλιπποι, Μουσείο. Έργασίες επανεκθέσεως και περισυλλογής κατά τὸ 1966 περιλαμβάνονται στὴν Έκθεση τῆς Έφορείας δημοσιευμένη με καθυστέρηση στὸ 'Αρχαιολογικὸ Δελτίο¹. Έργα επανεκθέσεως καὶ ταξινομήσεως, νέα προσκτήματα καὶ ἡ ἔναρξη λειτουργίας τοῦ Μουσείου στὸ νέο κτήριο (πίν. 239α) ἀναφέρονται σὲ νεώτερες Έκθέσεις².

Εἰκ. 67. Ἡ «περαία» τῆς Θάσου στὸ μακεδονικὸ τμήμα
τῆς ἄλλοτε Θράκης (199 κ.έ.)

201. Φίλιπποι, ἀνασκαφές καὶ ἀνασκηλώσεις. Οἱ ἀνασκαφές τοῦ Στ. Πελεκανίδη³ καὶ τῆς Έφορείας στοὺς κατ' ἐξοχὴν παλαιοχριστιανικοὺς Φιλίππους ἐνδιαφέρουν καὶ ἀπὸ τῆ ἀποψη τῶν Χρονικῶν μας. Εἶναι σημαντικὰ τὰ λίγα ἔστω προχριστιανικά, μακεδονικά καὶ παλαιό-

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 καὶ 422 κ.έ.

2. ΑΔ., τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 347 τ. 25 (1970), Χρον., σ. 398 καὶ 402.

3. ΠΑΕ 1968 κ.έ., Έργον 1968 κ.έ., ὄθεν καὶ Arch. Rep. 1969-70, σ. 22, καὶ ἄλλου σὲ περιοδικὰ καὶ αὐτοτελὴ δημοσιεύματα.

τερα μνημεῖα ποὺ ἀποκαλύπτονται στοὺς Φιλίππους καὶ ἀναμένονται, πρέπει μάλιστα νὰ ἀναζητήσουμε περισσότερα. Γιὰ τὴν ὥρα τὸ σημαντικώτερο εἶναι ὁ «μακεδονικὸς» τάφος, ποὺ περιλαμβάνεται στὸ συγκρότημα τοῦ Ὁκταγώνου (πίν. 238) καὶ νοεῖται μὲ τὴ συνέχεια λατρείας ἐκεῖ (πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 205). Στὶς ἐτήσιες Ἑκθέσεις τῆς Ἑφορείας περιλαμβάνονται ἀνασκαφές (παλαιοχριστιανικῶν ἀκτέριστων τάφων),¹ ἐργασίες συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῆς Ἀγορᾶς, τῶν ρωμαϊκῶν θερμῶν καὶ τῶν βασιλικῶν, τυχαῖα εὐρήματα κ.λ.²

202. Φίλιπποι, Ἀκρόπολη. Ὁ Pierre Ducrey δίνει στὴν Chronique τῶν ἐργασιῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς³ περίληψη τῶν ἐρευνῶν ποὺ ἐγίναν στὰ ἀνάγλυφα τῶν βράχων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων κατὰ τὸ 1969. Ἐγινε νέα ἀποτύπωση ὅλων καὶ βρέθηκαν δέκα νέα: Εἰκονίζονται σὲ 8 Ἀρτεμις-Diana-Βενδῖς, σὲ 2 «Ἴσις». Ἐτσι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀναγλύφων καὶ ἐπιγραφῶν πέρασε τὰ 180! Εἶναι ὅλα, ὡς γνωστόν, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ εἶδηση τῶν νέων ἐρευνῶν πέρασε καὶ σὲ ἄλλα Χρονικά⁴. Ἐδῶ δίνουμε εἰκόνες ἀπὸ δείγματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῶν ἀναγλύφων παραστάσεων (πίν. 239β καὶ 240α-β). Εἶναι ἀπὸ τὰ νέα ποὺ βρέθηκαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1969.

Σχέδιο χαραγμένο σὲ βράχο στὴν κορφή τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων (εἰκ. 68) ἐρμηνεύεται ὡς δεῖγμα Θρακο-παιονικῆς ἡλιακῆς λατρείας βάσει παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν Εὐρώπη (ἐκτὸς Ἑλλάδος) καὶ μαρτυριῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ Ιου αἰ. μ.Χ.⁵

203. Φίλιπποι, διάφορα. Τὸ ἄρθρο τοῦ Στ. Πελεκανίδη στὴν ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια τῆς Ἀρχαίας Τέχνης ἀναφέρεται κυρίως στὰ χριστιανικά μνημεῖα⁶. Στὸ ἄρθρο Teatro τοῦ συμπληρωματικοῦ αὐτοῦ τόμου τῆς ἰδίας Ἑγκυκλοπαίδειας ἔχουν καὶ οἱ Φίλιπποι τὸ μέρος τους μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία (σ. 777).

Ἀπὸ τὴ μεταπολεμικὴ βιβλιογραφία γιὰ τοὺς Φιλίππους ὁ Carl Schneider⁷ ἀρκεῖται μόνον στὸν Ὁδηγὸ τοῦ Δ. Λαζαρίδη, παλαιὸ καὶ ἐξαντλημένο

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 κ.ἑ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 347, τ. 25 (1970), Χρον. 398 καὶ 399.

3. BCH, τ. 94 (1970), σ. 809.

4. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 407, πίν. 339α-γ, Arch. Rep. 1969-70, σ. 22, εἰκ. 40 NLGr., 1970 σ. 274, πίν. 68, εἰκ. 29.

5. O l a f H ö c k m a n n, Eine Felszeichnung in Philippi (Ostmakedonien), «Istanbul Mitteilungen», τ. 19-20 (1969-1970), σ. 146 κ.ἑ.

6. EAA Suppl. 1970 (1973), λ. Filippi.

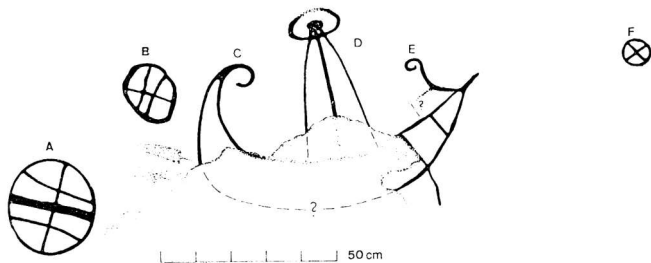
7. C. S c h n e i d e r, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 335, καὶ τ. II, σ. 1004.

ἤδη. Στὸ νέο Ὁδηγὸ γιὰ τὴν Καβάλα καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς ὁ Δ. Λαζαρίδης ἀναφέρεται συχνὰ στοὺς Φιλίππους καὶ σὲ εὐρήματα ἀπὸ ἐκεῖ¹.

Στοὺς Φιλίππους καὶ στὰ χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας βρίσκομε τὴν ἀττικὴ μορφή ἰωνικῆς βάσεως (ὄχι τῇ ρωμαϊκῇ), παρατηρεῖ ἡ Lucy Shoe-Meritt². Αὐτὴ κληροδοτήθηκε καὶ στὸ Βυζάντιο³. Μικρασιατικοὶ διακοσμητικοὶ τρόποι διαπιστώνονται κατὰ τὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. στὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς παράδειγμα γιὰ τὴ Μακεδονία προσάγεται ναὸς τοῦ Forum στοὺς Φιλίππους (P. Collart, Philippes, 1937, σ. 336 καὶ 341, πίν. 50, 3 καὶ 4)⁴.

Ἀπὸ τὸ ΑΔ, 22, 1967, Χρον. σ. 422, ἀντλεῖται ἡ ἐπιγραφή μὲ τὴν ὑπογραφή *Βένας ἐποίησεν* καὶ καταχωρίζεται στὸ Bulletin Épigraphique⁵. Λα-

Εἰκ. 68. Χάρτα στὸ βόραιο τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων (202)

τινικὴ ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, πέρασε ἀπὸ τοῦ G. Susini, Epigraphica 28, 1966, σ. 147 κ.έ., στὸ L'Année Épigraphique⁶, ὅπου καταχωρίζεται μὲ σχετικὲς παρατηρήσεις. Ἐπιγραφὲς τῶν Φιλίππων σὲ νέο τόμο τοῦ Supplementum⁷. Γιὰ τὴ μικροτεχνία τῆς περιοχῆς χρήσιμες παρατηρήσεις κάμει ὁ Ivan Venedicov σὲ ἀνακοίνωσή του γιὰ τὴ σχέση τῆς «θρακικῆς» τέχνης πρὸς τὴν τέχνη τῶν Ἀχαιμενιδῶν⁸.

Οἱ Φίλιπποι περιλαμβάνονται⁹ στὶς εὐνοημένες ἀπὸ τὸν Αὐγουστο πό-

1. Δ. Λαζαρίδης, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, Ἀθήνα, 1969, σποράδην.

2. «Hesperia», τ. 38 (1969), σ. 196.

3. «Hesperia», ἔ.α., σ. 203.

4. Wolf-Dieter Heilmeyer, Korinthische Normalkapitelle, Heidelberg 1970, σ. 77.

5. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 382.

6. Anné Épigr. 1968 (1970), ἀριθ. 466.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 620-621.

8. CIESEE, σ. 381 κ.έ., ἰδίως σ. 383 κ.έ.

9. C. C. Verméule, Roman Imperial Art κ.λ., 1968, σποράδην.

λεις (σ. 170), διακοσμήθηκαν από τους 'Αντωνίνους (σ. 267) κ.λ. 'Αναφέρονται μνημεία επί Σεβήρου και νεώτερα του Καρακάλλα, του Καρίνου κ.λ. (σ. 219 και 313), κεφάλι του Γαΐου Καίσαρος (σ. 383) και του Γρατιανού (σ. 405) και ανάθημα του Κωνσταντίνου Α' (σ. 44 και 358). Δίνεται βιβλιογραφία μνημείων και γλυπτών (σ. 421 κ.έ.).

Γιά διάφορα θέματα σχετικά προς τους Φιλίππους ιδε και τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 246 (μάχη Φιλίππων κ.λ.), 258 (λατρεία Φιλίππου και Αἰγυπτίων Θεῶν), 269 (πορτραῖτα), 276 (ἐπιγραφή), 279 (νομίσματα) και 288 (χάλκινο ἀλογάκι).

204. Κ ρ η ν ί δ ε ς, Ν τ ι κ ι λ ι - Τ ά ς, 'Υ δ ρ ό μ υ λ ο ι. Σ τ ι ς Κ ρ η ν ί δ ε ς¹ παρουσιάσθηκαν τυχαῖα και ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὴν 'Εφορεία 'Αρχαιοτήτων διάφορα ἀρχαῖα λείψανα. Σὲ οἰκόπεδο 'Α. Πασβάντη λείψανα κτηρίου ἀνήκουν πιθανῶτατα σὲ λουτρόνα ρωμαϊκῶν χρόνων. Κοντὰ βρέθηκε λατινικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Τῶν ὑστέρων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος εἶναι και οἱ τάφοι σὲ οἰκόπεδα Γρηγ. Μητσόγλου (παλαιοχριστιανικός) και 'Ιω. Κακανιᾶ (νομίσματα ἐποχῆς Μ. Κωνσταντίνου).

Στὸ Ν τ ι κ ι λ ι Τ ά ς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 'Ε λ λ η ν ι κ ο ὕ τ ο μ έ ω ς, ποὺ εἶχε διακοπῇ μετὰ τὸ 1961 (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 220), ἐπαναλήφθηκε τὸ 1967. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1967 δόθηκαν με συντομία στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ νέου περιοδικοῦ τῆς 'Ελληνικῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Υπηρεσίας². Σὲ λείψανα οἰκημάτων εὐρέθησαν ἀγγεῖα και ὅστρακα διαφόρων κατηγοριῶν τῆς «Λιθοχάλκου», περὶ τὰ 200 ἄλλα μικροαντικείμενα, δύο ἵπνοι κ.λ. 'Εν συνεχείᾳ δόθηκαν στὰ Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου 'Εκθέσεις τῆς ἀνασκαφῆς και τοῦ 'Ελληνικοῦ και τοῦ Γαλλικοῦ τομέως³. Κατὰ τὸ 1968 δὲν ἔγινε ἀνασκαφὴ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν Γ α λ λ ι κ ῶ ν ἀ ν α σ κ α φ ῶ ν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1969 ἐκθέτει ὁ Jean Deshayes στὴν Chronique τῶν ἐργασιῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς⁴:

'Η ἀνασκαφὴ κράτησε ἀπὸ 7-31 'Ιουλίου και ἄλλες 12 ἡμέρες περίπου ἀφιερώθηκαν γιὰ τὴν ταξινόμηση τῶν εὐρημάτων. 'Εγινε τὸ ὁριστικὸ σχέδιο με συντεταγμένες, στὸ ὅποιο πῆραν τὴ θέση τους οἱ προηγούμενες ἀνασκαφές (εἰκ. 69). Οἱ τομὲς E, F, G, H μετωνομάσθηκαν ἀντίστοιχα: W29, W30, X29, X30. 'Εδῶ ἐντοπίσθηκε ἡ κύρια προσπάθεια με σκοπὸ νὰ φθάση παντοῦ ἡ ἀνασκαφὴ στὰ στρώματα τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 353 κ.έ.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 48 κ.έ. και εἰκ. 1-2.

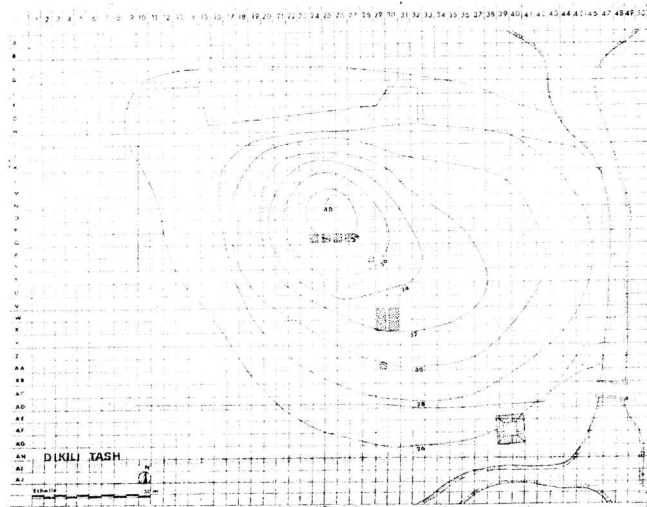
3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 355 και 362 ἀντιστοιχῶς. Πρβλ. Chron. 1967, σ. 1067 κ.έ., NLGr. 1968, σ. 273-274.

4. BCH, τ. 94 (1970), σ. 799 κ.έ.

Παράρτ. πίν. 16. Αρχειώματα στη γεωγραφία της Αλβανίας (2006)

Έτσι στα τέσσερα τετράγωνα έρευνήθηκαν πρώτα τὰ κατώτερα στρώματα τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Οἱ μόνες κατασκευές ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἦταν πεταλόςχημοι φοῦρνοι (ἱπνοί). Τὰ ἀγγεῖα ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν διακόσμηση μὲ μαῦρο χρῶμα στὸ κόκκινο βάθος. Ὑφθονα εἶναι τὰ ὅστρακα μὲ διακόσμηση γραφίτη (πίν. 241α), καθὼς καὶ μὲ ἐγχάρακτη, ἡ ὁποία συναντᾶται καὶ σὲ ζωόμορφα ἀγγεῖα (πίν. 241β). Συχνὰ τὰ χαράγματα εὐρίσκονται γεμισμένα μὲ πάστα λευκή.

Εἰκ. 69. Σχέδιο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ντικιλὶ Τὰς (204)

Καὶ τὰ μικροαντικείμενα στὰ κατώτερα στρώματα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ εὐρήματα τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Μιὰ χάλκινη βελὼνη εἶναι τὸ ἀρχαιότερο μεταλλικὸ ἀντικείμενο, ποὺ βρέθηκε ὡς τώρα στὸ Ντικιλὶ Τὰς καὶ γενικώτερα στὴν περιοχή τοῦ Αἰγαίου. Ἡ φάση αὕτῃ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ὅμοια πρὸς τὴν Gumelnitsa (πρβλ. εἰκ. 70).

Τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου τὸ στρώμα τὸ χαρακτηρίζει τεράστια καταστροφὴ ἀπὸ πυρκαϊά. Περιέχει ἄφθονα ἀγγεῖα, ὅμοια πρὸς τὴ φάση Vinca C τῆς Σερβίας. Ἐνα τμῆμα ἀγγείου μὲ ἐγχάρακτες ἀνθρώπινες μορφές ὁδηγεῖ ψηλότερα, στὸν ποταμὸ Tisza.

Μιὰ τομὴ στὸ τετράγωνο AA 29 ἀποκάλυψε ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντες

κατασκευές. Οί φούρνοι ἐδῶ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς φούρνους τοῦ στρώματος τῆς "Υστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Εἶναι σὲ σχῆμα ὠσειδὲς καὶ ὄχι πεταλόσχημο, ἀλλὰ διαφέρουν ἐπίσης καὶ στὴν κατασκευὴ (πίν. 242α). Οἱ ἀρχαιότερες φάσεις τοῦ στρώματος θυμίζουν τὸ στρώμα Vinca B, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἐπίσης ἀγγεῖα χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς τῆς Δράμας. Ἐξ ἄλλου λείπουν τὰ ἄφθονα εἰδώλια, ποὺ εὐρίσκονται στὴ Vinca. Συνηθέστερα εἶναι τὰ λίθινα ἐργαλεῖα (πίν. 241γ). Ἕνα ὄστρακο, μὲ διακόσμηση Starčevo τῆς

Dikili Tash	Yugoslavie (Hongrie)	Roumanie	Bulgarie	Anatolie	Îles de l'Égée orientale	Grèce continentale
période	niveau	observati- ons				
BA IIc	Q 24 2	première phase de la culture slavo-nne	première phase du groupe de Zuto Brdo		Troie I récent	
	5					
BA IIb	5	Bubani-Hum II Kostolac	Cernavoda II-III	Ezero VI-V	Troie I moyen	Thermi IVb-V
	8					Poliochni III
BA IIa	8	dernière phase de Baden		Ezero X-VII	Troie I ancien	Thermi III-IVa
	12					
BA I	12	Baden-Pécel				
	16				Beycesultan XIX	Poliochni IIb
	Q 24 17	„Galep-sos“				
néolithique récent	WX 29/30		Gumelnita	Karanovo VI		
	1			Karanovo V		
	12	„Marica“	„Marica“			
	13					
néolithique moyen		Vinča C 1-2		Karanovo III		
		Vinča B				
		Vinča A		Karanovo II		
	?					

Εἰκ. 70. Πίναξ συγχρονισμοῦ τῶν φάσεων τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ντικιλί Τὰς (204)

Σερβίας καὶ Kremikovci-Karanovo I τῆς Βουλγαρίας, δίνει ἐλπίδα γιὰ εὐρήματα ἀρχαιότερα καὶ τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου σὲ βαθύτερα στρώματα.

Ὁ ἴδιος J. Deshayes ἐξετάζει ἄλλοι¹ τὶς σχέσεις τῆς Σερβικῆς προϊστορίας μὲ τὸ Βορρᾶ καὶ τὴν Ἀνατολή, μὲ τὸ φῶς ἀπὸ τὸ Ντικιλί Τὰς (ἀνασκαφὲς 1961, 1967 καὶ 1969). Τὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία (ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει) εἶναι:

Ἡ ἀνατολικὴ Μακεδονία (χωρὶς Μακεδόνες τότε, νὰ μὴ τὸ ξεχνοῦμε) ἀποτελοῦσε προφανῶς ἓνα σημεῖο συναντήσεως προνομιοῦχο, ἀλλὰ πρέπει νὰ βρεθοῦν στὴ νότιο Γιουγκοσλαβία ἐνδιάμεσες θέσεις. Ὅπως κι ἂν ἦταν

1. J. Deshayes, Les fouilles de Dikili Tash et l'archéologie yougoslave, «Зборник народног музеја», т. 6 (1970), σ. 21 κ.ε.

ὁ πολιτισμὸς τῆς Πρωτοχαλκῆς Περιόδου τῆς Μακεδονίας, γεννήθηκε ἀσφαλῶς ἀπὸ διασταύρωση διαφορετικῶν πολιτισμῶν, στοὺς ὁποίους ἤλθαν νὰ προστεθοῦν καὶ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς «κεραμεικῆς με κορδόνι», τοῦ ὁποίου συχνὰ ἐντοπίζουν τὴν ἀφετηρία στὴν περιοχὴ τῶν στεπῶν στὰ βόρεια τοῦ Εὐξείνου. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Πρωτοχαλκῆς Περιόδου στὴ Μακεδονία χαρακτηρίζεται ἀπὸ συνέχεια. Στὸν κάμπο τῆς Δράμας πῆρε τέλος, φαίνεται, πολὺ συντομώτερα ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ὅσο μπορεῖ νὰ κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ ὕλικό στὸν Heurtley (σ. 37 κ.έ.).

Στὴν ἰταλικὴ 'Εγκυκλοπαιδεῖα 'Αρχαίας Τέχνης ὑπάρχει τώρα ἄρθρο (τῆς συντάξεως) γιὰ τὸ Ντικιλὶ Τάς¹. Ἰδὲ σχετικὰ καὶ στὸ πρῶτο Μέρους αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 287, καὶ κατωτ., ἀριθ. 243.

Στοὺς 'Υ δ ρ ό μ υ λ ο υ ς, ΒΔ τῶν Φιλίππων, τάφοι λαξευτοὶ κιβωτιόσχημοι ἔδωσαν ὕλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων².

205. Θ ά σ ο ς, γ ε ν ι κ ά. Ἡ βελτιωμένη ἔκδοσις τοῦ 'Οδηγοῦ τῆς Θάσου ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ καλύτερη Εἰσαγωγή στὴν Ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἀσύγκριτου νησιοῦ (πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 205)³.

Γιὰ τὸ ρόλο τῆς Θάσου στὴν Πρωτοχαλκὴ Περίοδο γίνεται λόγος σ' ἡν Ἱστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Εθνους⁴. Τῇ Θάσο θυμοῦνται μὲ ἀφορμὴ τὰ μάρμαρα καὶ τὸν Πολύγνωτο⁵. Σημειώονμε καὶ τὴ νέα ἔκδοσις τοῦ 'Αρχιλόχου μὲ εἰσαγωγή, μαρτυρίες γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ τὴν τέχνην του, κείμενο καὶ μετάφρασις⁶.

Γιὰ τὶς αἰγυπτιακὰς λατρεῖες στὴ Θάσο ἔχομε τώρα τὶς ἐπιγραφικὰς καὶ ἄλλες μαρτυρίες συγκεντρωμένες σὲ μιὰ μελέτη⁷. Εἶναι: δυὸ χάλκινες προτομὲς Σαράπιδος, ψήφισμα θιάσου Σαραπιαστῶν 2ου αἰ. μ.Χ., ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή στὸ Σάραπι 2ου αἰ. μ.Χ., τριπλὴ ἐπιτάφια ἐπιγραφή μὲ ἀναφορά σὲ ἰσιακὴ λατρεία, ἀνάγλυφο νεκρόδειπνο στὸ Λοῦβρο Ἰσως 2ου αἰ. π.Χ., ἀπόσπασμα ἀναγλύφου παραστάσεως Ἰσίδος Πελαγίας καὶ ἐνδεικτικὰ θεοφόρα ὀνόματα.

1. EAA Suppl. 1970 (1973) λ. Dikili Tash.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 354.

3. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ 1967, ὁμολογουμένως μὲ λάθη, μνημονεύεται ἀπὸ τὴν Miriam Ervin στὸ ἀρχαιολογικὸ Χρονικὸ τῆς, AJA, τ. 73 (1969), σ. 343.

4. IEE, τ. Α', σ. 92.

5. E. K j e l l b e r g - G. S a f l u n d, Greek and Roman Art, London 1968, σ. 99 καὶ 103 κ.έ. ἀντιστοίχως.

6. G. T a r d i t i, Archiloco, Roma 1968, πρβλ. βιβλιοκρισίᾳ REA, τ. 71 (1969), σ. 139 κ.έ. (J. Pouilloux).

7. BCH, τ. 92 (1968), σ. 187 κ.έ. (Claude Rolley).

Σ' αὐτὰ προστίθενται τρία κεφάλια κοριτσιῶν 2ου αἰ. μ.Χ., τὰ ὁποῖα, μὲ τὴ διάταξη καὶ τὰ στολίδια τῆς κόμης, συνδέονται μὲ μιὰ ἄλλη σειρὰ κεφαλιῶν πηλίνων γυναικείων εἰδωλίων τῆς Θάσου, καθὼς καὶ ἄλλων κεφαλιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μαρμάρينو κεφάλι τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 1052). Τοῦ τελευταίου δίνονται δύο εἰκόνες (πίν. 19 καὶ 20), κατὰ παραχώρησιν τῆς κ. Γιούρη, ὅπως δηλώνεται. Στὰ πραγματικά στολίδια κόμης περιλαμβάνεται καὶ ἓνα ἀπὸ τὶς ὕστερες, ρωμαϊκῶν χρόνων, ταφές στὸ μακεδονικὸ τάφο τῶν Φιλίππων. Ὁ ἀναγνώστης ἀφήνεται ἐλεύθερος νὰ κρίνῃ, ἂν πρέπει νὰ δοθῇ ἰδιαίτερη σημασία, σχετικὴ μὲ ἱσικὴ λατρεία, στὰ στολίδια αὐτὰ τῆς κόμης. Ἀλλὰ πρβλ. τὶς ἀντιρρήσεις τῆς Victorine von Gonzenbach στὸν ἐπόμενο τόμο τοῦ ἰδίου περιοδικοῦ¹, ὅπου μεταξὺ ἄλλων τεκμηρίων προσάγεται καὶ ἀνάγλυφο τῆς Θάσου (σ. 900, ἀριθ. 5 καὶ πικ. 10), τὸ κόσμημα τοῦ τάφου τῶν Φιλίππων (σ. 906) καὶ ἄλλα στὸν κατάλογο (σ. 941 κ.έ., ἀριθ. 20-25). Ἀπάντηση στὶς ἀντιρρήσεις δίνεται στὸν ἐπόμενο τόμο².

Καθυστερημένη, ἀλλὰ μὲ οὐσιαστικὲς παρατηρήσεις ἔρχεται ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Paolo Enrico Arias γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Ch. Picard, γιὰ τὰ τεῖχη τῆς Θάσου καὶ τὶς πύλες μὲ τὰ θεϊκὰ ἀνάγλυφα³.

206. Θάσος, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα. Καὶ κατὰ τὴν τριετία 1968-1970 συνεχίσθηκε ἡ παράλληλη δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴ Θάσο. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἑλληνικῆς δραστηριότητος ἀνακοινώνονται στὰ περιοδικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο καὶ τὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν. Μὲ καθυστέρηση δημοσιεύθηκε ἡ Ἐκθεσὴ τοῦ 1966, ὅπου ἀναφέρονται μουσειακὲς ἐργασίες καὶ περισυλλογὴ νέων ἀποκτημάτων⁴, ὅπως ἐπίσης ἀνασκαφικὴ ἔρευνα σὲ οἰκόμεδο Ἀντ. Χρυσικοῦ, στὴ νεκρόπολιν τῆς θέσεως Παχὺς τῆς Κοινότητος Ραχωνίου (πίν. 245α) καὶ στὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ χωριοῦ Ποτός⁵.

Στὴν Ἐκθεσὴ τοῦ 1967⁶ ἀναφέρονται πάλι περιορισμένους μουσειακὲς ἐργασίες καὶ ἔργα συντηρήσεως, σωστικὲς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες σὲ οἰκόμεδα, συντήρησις ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ τυχαῖα εὐρήματα. Ὁμοίως

1. V. von Gonzenbach, Der griechisch-römische Scheitelschmuck und die Funde von Thasos, BCH, τ. 93 (1969), σ. 885 κ.έ.

2. C. Rolley, Nattes, rubans et pendeloques, BCH, τ. 94 (1970), σ. 551 κ.έ.

3. Ch. Picard, Les murailles, les portes sculptées à images divines [Études Thassiennes, VIII], Paris 1962, πρβλ. «Revue Belge», τ. 48 (1970), σ. 1449 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 καὶ 423.

5. ΑΔ, ἔ.α., σ. 423.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 355 κ.έ.

κατά τὸ 1968 ἔγιναν σωστικὲς ἐρευνες σὲ οἰκόπεδα καὶ ἀναφέρονται τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γ λ υ π τ ᾶ¹. Γλυπτά καὶ ὄστρακα κυρίως ὑπῆρξαν ἡ συγκομιδὴ καὶ κατὰ τὸ 1969, ἀπὸ τὰ «μπάζα» καὶ τὶς ἐπιχώσεις τοῦ λιμανιοῦ². Ὅλα τὰ εὐρήματα, ἐννοεῖται, συγκεντρώνονται στὸ Μουσεῖο τῆς Θάσου, ὅπου μεταφέρθηκαν ἐπίσης διάφορα ἀρχαῖα ἀπὸ χωριὰ τοῦ νησιοῦ³. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο νεκρὸδειπνο ἀποτερίσθηκε ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ ναοῦ τοῦ Σ ω τ ῆ ρ ο ς τῆς ὁμώνυμης Κοινότητος. Γλυπτά διάφορα προήλθαν καὶ ἀπὸ τὰ χωριὰ Κ α λ λ ι ρ ρ ᾶ χ η καὶ Ἀ σ τ ρ ῖ ς.

Ἀπὸ τὸν Π ο τ ὶ, ἐκτὸς ρωμαϊκοῦ γλυπτοῦ, θραύσματος ἐλληνιστικῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ἐνσφραγίστων λαβῶν, παλαιοχριστιανικῶν λειψάνων κ.λ., προήλθαν καὶ ὄστρακα προϊστορικά, ὅπως τὰ πρῶιμα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ποὺ εἰκονίζονται ἐδῶ (πίν. 242β), ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου. Σημειωτέον ὅτι οἱ Γάλλοι F. Salviat καὶ J. Servais, βασιζόμενοι στὶς ἐνδείξεις τῆς ἐνεπίγραφης στήλης τῆς Ἀλκυῆς, εἶχαν τοποθετήσει στὴν περιοχὴ τοῦ Ποτοῦ τὸ Δ η μ ῆ τ ρ ι ο ν (ΒCH 88, 1964, σ. 286). Ἡ κ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη τῶρα εἰκάζει τὸ ἐν *Δημητρίῳ Διάσιον* στὸ λόφο τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου (ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 400).

Σπουδαιότερα ὑπῆρξαν τὰ προϊστορικά εὐρήματα σὲ δυὸ ἄλλες θέσεις τοῦ νησιοῦ: σὲ σπήλαιο παραθαλάσσιο κοντὰ στὶς Μ α ρ ι ῆ ς καὶ σὲ κορυφὴ βουνοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ, ὅπου θέση Κ α σ τ ρ ῖ, ἀνάμεσα στὸν Ποτὸ καὶ στὸ Θεολόγ⁴.

Στὶς Μ α ρ ι ῆ ς τὰ ὄστρακα χρονολογοῦνται στὴν Πρῶιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (πίν. 242γ) καὶ παρουσιάζουν ὁμοιότητες ἄλλα πρὸς ἀγγεῖα τοῦ Ντικιλὶ Τὰς καὶ ἄλλα πρὸς τὴν κεραμεικὴ τῆς Πολιόχνης τῆς Λήμνου. Στὸ Κ α σ τ ρ ῖ λίγα ὄστρακα εἶναι τῆς Ὑστερῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς, πιθανῶς καὶ τῆς Πρῶιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐνῶ τὰ πολλὰ εἶναι τῆς Πρῶιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Σπουδαιότατη εἶναι ἡ διαπίστωση νεκροταφείου τῆς Ἐποχῆς αὐτῆς στὰ νότια τοῦ συνοικισμοῦ, σὲ θέση Κεντριά. Τὰ εὐρήματα μὲ ἐπιφύλαξη χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν κ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη ἀπὸ τὴν Ὑστερῇ Ἐποχῇ τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἐξῆς, ὡς τὸν 7ον αἰ., δηλαδὴ ὡς τὸν ἀποικισμό τῆς Θάσου ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες τῆς Πάρου⁵. Ἐξ ἄλλου πρὸς Βορρᾶν τοῦ συνοικισμοῦ στὸ Καστρί, σὲ θέση Λ α ρ ν ᾶ κ ι, διαπιστώθηκε⁶ ὁμοιο νεκροταφεῖο (πίν. 243α) καὶ στὸ κοντινὸ Μανταλούδι λείψανα ἐλληνιστικῶν-ρωμαϊκῶν χρόνων.

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 351 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 399 κ.έ.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ.

4. Κυρίως ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 215 κ.έ., πρβλ. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 400 κ.έ.

5. ΑΕ, 1970, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 16 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 401.

Γ α λ λ ι κ έ ς ἀ ν α σ κ α φ έ ς. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς περιλαμβάνονται στίς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς δραστηριότητος τῆς Σχολῆς, ποὺ δημοσιεύονται στὴν *Chronique des Fouilles*¹ τοῦ περιοδικοῦ *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Εἶναι, ὡς γνωστὸν, τὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τῆς Σχολῆς (*École Française d'Athènes*, ὁδὸς Διδότου 6, Ἀθῆναι). Περιλήψεις δημοσιεύονται ἐπίσης στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο² (ἀλλ' ὄχι στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα).

Τὸ 1967, κατὰ παραχώρηση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ ἐνήργησε σωστικὲς ἀνασκαφές στὰ κτήματα Τσουπρά, Σωτηριάδη καὶ Ἀποστολίδη, ὅπου ἤλθαν στὸ φῶς τὰ σπουδαιότερα λείψανα μέχρι καὶ ἀρχαῖκων χρόνων, 7ου αἰ. π.Χ.

Κατὰ τὸ 1969 ἡ Σχολὴ συνέχισε τὴν ἔρευνα στὸ κτῆμα Ἀποστολίδη (O. Picard) καὶ στὸ γειτονικὸ τοῦ Σπ. Διβανάκη, σὲ ἀρχαῖκα στρώματα μεῦρα ἡμερῶν διακοσμημένα ὄστρακα. Τμῆμα πηλίνου τρίποδος σώζει διακόσμηση μεῦρα ἡμερῶν παρὰ τὴν ἀρματοδρομίαν (πίν. 243β). Ἄλλες σωστικὲς σκαφικὲς ἔρευνες ἐγέναν στὸ κτῆμα Μιάμου (O. Picard) (πίν. 244α), στὰ κτήματα Φωκᾶ καὶ Ταμπάκη (J.-J. Maffre), στὸν κήπο Ἀλμπάνη καὶ στὸ κτῆμα Λαμπίρη (Y. Grandjean). Δυὸ ὄστρακα ἀπὸ τὸ κτῆμα Φωκᾶ εἰκονίζομε ἐδῶ (πίν. 244β-γ). Ἐξ ἄλλου στὴν Ἐκθεσὶ τῆς ἀνασκαφῆς δύο βασιλικῶν στὸ ἀκρωτήριο τῆς Ἀ λ υ κ ῆ ς (J. P. Sodini) παρεντίθεται τοπογραφικὸ σχέδιο (ἐδῶ παρ. 16), ποὺ δείχνει τὴ θέσιν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς.

Τὴ χειρσόνησον τῆς Ἀλυκῆς ἐπισκέπτονται τώρα οἱ νοικοκυραῖοι τῶν ἐλαιώνων, σχεδὸν μόνο γιὰ νὰ μαζέξουν τίς ἐλιές. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ἀκρωτήριο μετὰ τὴν ἀποικίαν τοῦ προμήθευε τὸ θαυμάσιον θασιτικὸν μάρμαρον, λευκὸ καὶ λεπτόκοκκον, ποὺ χρησίμευε γιὰ γλυπτὰ καὶ οἰκοδομές, ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. ὡς τὸ τέλος τῆς ρωμαϊοκρατίας. Ἀπὸ τὸν οἰκισμὸν στὸ λαιμὸ τῆς χειρσόνησου ἀνεσκαμμένο εἶναι κυρίως τὸ Ἰερό. Ἰδρυμένο ἐκεῖ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ ἀποικισμοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., κρατήθηκε ὡς τὸ τέλος τῆς εἰδωλολατρείας. Ἐχουν ἀποκαλυφθῇ δύο ὅμοια περίπου κτήρια τοῦ Ἱεροῦ (εἰκ. 71). Ἱερά σπήλαια ἔχουν ἐρευνηθῇ ἐπίσης, μετὰ συνεχῆ λατρεῖαν σχετικὴν μετὰ τὸν Ἀπόλλωνα. Οἱ Βασιλικὲς συνέχισαν τὴν ἱστορίαν τῆς τοπικῆς λατρείας ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. περίπου, ὁπότε ἐρημώθηκε ὁ τόπος.

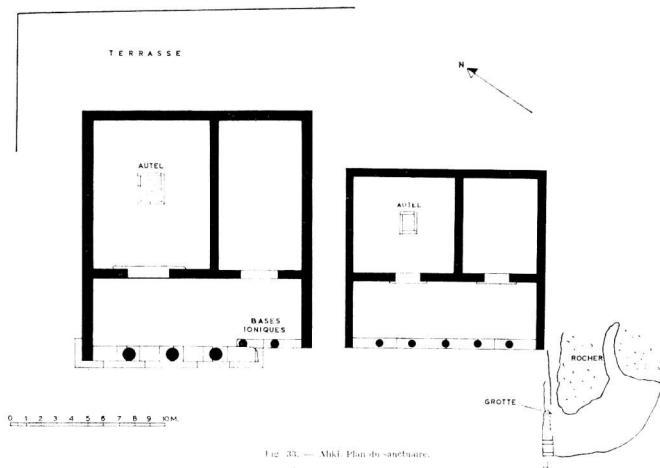
207. Θάσος, ἀρχιτεκτονική. Μοῦ εἶχε διαφύγει κατὰ τὴ σύν-

1. Chron. 1967, σ. 1077 κ.έ., 1968, σ. 1030 («Θρᾷξ ἱππέυς», τυχαῖο εὑρημα, ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Θάσου 2652) καὶ κυρίως BCH, τ. 94 (1970), σ. 812 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 362 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 407 κ.έ.

ταξη προηγούμενων Χρονικῶν περιγραφή καὶ εἰκόνα τμήματος τῆς Ἀγορᾶς τῆς Θάσου¹.

Ὁ R. Martin² μετὰ τὴ βοήθεια καὶ τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων (ἀνωτ., ἀριθ. 162) ἀν ἀπαριστάνει διώροφη τὴν πρόσοψη τῆς πύλης τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας. Ἐγινε κατὰ τὴν τροποποίηση τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., μετὰ σκοπὸν νὰ κάμῃ ἐντυπωσιακὴ τὴν ὄψη τῆς

Εἰκ. 71. Κάτοψη τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀλυκῆς (206)

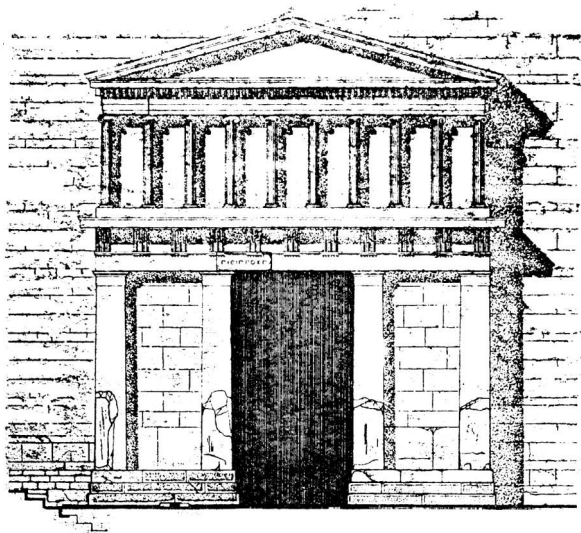
πύλης ὄχι μόνον μετὰ τὸ γλυπτὸ διάκοσμό της, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ὄψη της, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πόλεως (εἰκ. 72). Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων θεωρεῖται ἓνα βῆμα προχωρημένο μετὰ τὴ χρῆση ὄχι μόνον ἀρχιτεκτονικοῦ, ἀλλὰ καὶ ζωγραφικοῦ καὶ γλυπτοῦ διακόσμου (πρβλ. Μακεδονικά 7, 1967, σ. 335, σχέδ. 10, καὶ ἐγχρωμὴ εἰκόνα τῆς προσόψεως, Φ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 60 κ.έ., ἐγχρωμος πίν. Α'). Διαφέρει ἐπίσης σὲ λεπτομέρειες ἀρχιτεκτονικές. Ὁ ἄνω ὄροφος τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων κλείνει δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μετὰ (τοίχους, ὑποτίθεται, ποὺ ἀπολήγουν σὲ) παραστάδες, ἐνῶ στὴν πύλη τῆς Θά-

1. H. F. Musche, Monumenta Graeca et Romana, τ. II, 2, Leiden 1963, ἀριθ. 68b.

2. R. Martin, Sculpture et peinture dans les façades monumentales au IVe siècle av. J.-C., RA, τ. 1968, σ. 171 κ.έ.

σου μένει άνοικτός (λειτουργική άνάγκη) στά άκρα, όπου καταλήγει σέ κίονες. Στην πύλη τής Θάσου δέν υπάρχει ή ζωφόρος κ.λ.

Οί όμοιότητες έν τούτοις είναι σημαντικές και ή χρονολόγηση τής πύλης στά χρόνια του Πυθίπου, υιού του Παιεστράτου (θεωρός 315-285 π.Χ.), επιβεβαιώνει και τή χρονολόγηση του τάφου των Λευκαδιών, τόν όποιο και ό Martin θεωρεί σύγχρονο και γι' αυτό απορρίπτει τήν άπόδοση τής πύλης στόν πάππο του Πυθίπου (Pouilloux, Picard).

Εικ. 72. 'Αναπαράσταση τής πύλης του Διός και τής "Ηρας
κατά R. Martin (207)

Ἡ ΝΔ στοά τής Ἀγορᾶς τής Θάσου ἀναφέρεται γιά παραλληλισμό ἀπό τόν J. J. Coulton¹. Ἡ ἴδια στοά και τὸ προσκῆνιο περιλαμβάνονται στή μελέτη τοῦ Hermann Büsing γιά τοὺς ἡμικίονες κ.τ.τ.² Πρβλ. και ἀνωτ., ἀριθ. 64 και 85, και κατωτ. ἀριθ. 221.

1. BSA, τ. 63 (1968), σ. 147.

2. H. Büsing, Griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 7, 12 κ.έ., 15 κ.έ., 68 κ.έ. και εικ. 22 (στοά) και 37 (προσκήνιο).

ἽΟ Anton Bammer παραβάλλει κυκλικὸ κτήριο τῆς Θάσου πρὸς ὅμοια¹ καὶ τὸ Ἡρῶ προσάγεται² γιὰ παραλληλισμὸ σχετικὰ πρὸς τὴ Maison Carrée σὲ σύγγραμμα γιὰ τὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα.

ἽΟ Γ. Μπακαλάκης παραβάλλει³ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς Θάσου (καὶ τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Θέρμης) πρὸς ὅμοια ἰωνίζοντα στὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης καὶ τοῦ Ἄργους. Συμπεραίνει ὅτι τὰ τελευταῖα μᾶλλον δὲν μεταφέρθηκαν «ἀπὸ κάπου ἄλλου». Ἦταν ἡ ἀλλοιότικη δημιουργικὴ πνοή τους καὶ ἡ ἰωνικὴ «χάρη», ποὺ πιὸ εὐκολα μπορούσε νὰ ταξιδέψῃ καὶ ποὺ παρὰ τὶς μεγάλες ἀποστάσεις, ἀκριβῶς γιὰ τὴ διαφορετικὴ νοοτροπία, ἔφθασε ἐκεῖ, ὅπου ἀποζητοῦσε τὴν πρόσμεϊξή της ἡ «φειδωλὴ καὶ στεγνὴ σύσταση τῆς δωρικῆς φόρμας» (σ. 219).

208. Θά σ ο ς, γ λ υ π τ ᾶ. Μελέτη πετρολογικὴ τοῦ William J. Joung ὁδηγεῖ τὸ γνωστὸ καθηγητὴ Bernard Ashmole στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ θρόνος Ludovisi καὶ τὸ σχετικὸ ἀνάγλυφο στὴ Βοστώνη «in all probability» δὲν εἶναι ἀπὸ μάρμαρο τῆς Νάξου ἢ τῆς Πάρου, ἀλλ' ἀπὸ δυὸ διαφορετικὲς φλέβες θασίτικες⁴. ώΟ G. Daux διατυπώνει ἐπιφυλάξεις⁵.

Μεταξὺ τῶν μνημείων ποὺ ἐξετάζει ὁ H. D. Siedentopf περιλαμβάνει καὶ βάθρο τῆς Ἀγορᾶς τῆς Θάσου⁶. ώΟ H. G. Niemeyer ἐπίσης στὸν κατάλογό του περιλαμβάνει καὶ θασίτικο ἄγαλμα Ἀδριανοῦ μὲ θώρακα⁷. Λέοντες τῆς Θάσου ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο ἀναφέρονται στὸν Archaeol. Anzeiger⁸ καὶ στὸ βιβλίο τῆς Εὐαγγελίας Μαραγκοῦ γιὰ τὰ λακωνικὰ γλυπτὰ σὲ ὅστᾳ καὶ ἔλεφαντόδοντο συσχετίζονται ὅμοια εὐρήματα ἀπὸ τὴ Θάσο πρὸς λακωνικὰ καὶ ἀνατολίτικα (ὑστεροχιτιτικά)⁹.

Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (τώρα στὸ Λοῦβρο), νεκρόδειπνο (τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως) καὶ τὸ ἀνάγλυφο στὴν πύλῃ τοῦ Διός, ποὺ εἰκονίζουν θρόνο ἢ καὶ κλίνη, περιλαμβάνονται στὸ βιβλίο τοῦ Helmut

1. A. B a m m e r, Beiträge zur ephesischen Architektur, τ. II, Ein Rundfries mit Bukranien and Girlanden, ÖJh, τ. 49 (1968-71), σ. 23 κ.έ., ἰδίως σ. 27.

2. W o l f - D i e t e r H e i l m e y e r, Korinthische Normalkapitelle, Heidelberg 1970, σ. 110, σημ. 452.

3. Γ. Μ π α κ α λ ᾶ κ η, Πελοποννησιακοὶ ἰωνισμοί, ΕΕΦΣΠΘεσσ., τ. II (1969), σ. 211 κ.έ.

4. «Boston Museum Bulletin», τ. 1968, σ. 124 κ.έ.

5. BCH, τ. 93 (1969), σ. 947 κ.έ.

6. H. D. S e i d e n t o p f, Das hellenistische Reiterdenkmal, 1968, σ. 144, ἀρθ. 188.

7. H. G. N i e m e y e r, Studien zur statuarischen Darstellung der römischen Kaiser, Berlin 1968.

8. Arch. Anz., τ. 85 (1970), σ. 576.

9. E. -L. I. M a r a n g o u, Lakonische Elfenbein- und Beinschnitzereien, Tübingen 1969, σ. 2, σημ. 9, 193 σημ. 1095 καὶ 1096, 205, καὶ 211 σημ. 1267.

Kyrieleis γιά τήν ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τοῦ θρόνου καί τῆς κλίνης ὡς πρὶν ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους¹.

209. Θά σ ο ς, δ ι ά φ ο ρ α. Ὁ Henri Metzger στὸ Bull. Archéologique μνημονεύει τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν προηγουμένων ἐτῶν² καί κάνει παρατηρήσεις σὲ παλαιότερες μελέτες τῶν Cl. Rolley καί Y. Garlan³. Ὁ Claude Bérard γιά παράλληλα παραδείγματα κατακλυσμοῦ Ἱερὸν καί Προπυλαίων θεοτήτων παραπέμπει μεταξὺ ἄλλων στὸν M. Launey, *Le sanctuaire et le culte d'Héraclès*, 1944, σ. 223 καί 160, στὸν Ch. Picard, τὸν G. Pugliese Caratelli κ.ἄ.⁴ Γιά τὰ μυστήρια τῆς Δήμητρας στῇ Θάσο, τὸν Πολύγνωτο κ.λ. γράφει ἡ Phyllis Lehman στῇ δημοσίευσή τοῦ Ἱεροῦ τῆς Σαμοθράκης⁵. Ἔργο τοῦ Πολυγνώτου εἶναι τὸ θέμα ἐπιγράμματος τοῦ Γεμίνου, τώρα στὴν ἔκδοσή τοῦ «στεφάνου» τοῦ Φιλίππου ἀπὸ τοὺς A. S. F. Gow καί D. L. Page⁶.

Ὁ Cornelius C. Vermeule⁷ ἀναφέρεται συχνὰ στῇ Θάσο καί στὰ μνημεῖα της: πορτραῖτα τοῦ Κλαυδίου στὸ Λοῦβρο καί στῇ Θάσο (σ. 43 καί 387), ἄγαλμα καί βωμὸς Αὐγούστου, ἐπιγραφὴ γιά λατρεία τῆς Ρώμης καί τοῦ Αὐγούστου, ἀγάλματα τῇ Λιβίας, τῆς ὁμώνυμης θυγατέρας της καί τῆς θυγατέρας τοῦ Αὐγούστου Ἰουλίας, ἀνάθημα στὸν Λεύκιο Καίσαρα (σ. 383), ἄλλο στὸν Κλαύδιο κ.λ. (σ. 202), ἀνδριάς τοῦ Ἀδριανοῦ θωρακοφόρος (σ. 254 καί 259), τὸ τόξο τοῦ Καρακάλλα (σ. 315), ἄγαλμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Χλωροῦ καί τῶν συναρχόντων ἴσως τῆς Τετραρχίας (σ. 330), κεφάλι τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου (σ. 357 καί 404), τέλος βιβλιογραφία γιά γλυπτὰ καί ἐπιγραφές (σ. 419 καί 450).

Τῆς Θάσου ἀνάγλυφο δαιδαλικοῦ τύπου (BCH 70, 1946, πίν. 60) παραβάλεται πρὸς ἄλλα ἀπὸ τὸν E. Bielefeld⁸. — Ὁ J. W. Graham ἀναφέρεται στὰ σπίτια τῆς Θάσου (insula II)⁹.

Ἡ M. Guarducci¹⁰ ἀναφέρεται κυρίως στὶς ἐπιγραφές τῆς Θάσου (σ. 34, 336 κ.έ., 441 κ.έ., 465, 471, 497 κ.έ., 506 κ.έ.), ἀλλὰ καί σὲ πολλὰ ἄλλα

1. H. Kyrieleis, *Throne und Klinen*, Berlin 1969, σ. 134 κ.έ., 153 καί 189, σημ. 649.

2. REG, τ. 81 (1968), σ. 128, ἀριθ. 91 καί 92, καί τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 89.

3. Cl. Rolley, *Les sanctuaires des dieux patrôoi et le Thesmophorion de Thasos*, BCH, τ. 89 (1965), σ. 441 κ.έ. Y. Garlan, *Contribution à une étude stratigraphique de l'enceinte thasienne*, BCH, τ. 90 (1966), σ. 586 κ.έ., πρβλ. ἀντιστοιχῶς REG., τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 88, καί τ. 81 (1968), σ. 128, ἀριθ. 93.

4. Cl. Bérard, *Eretria III, L'Hérôon* κ.λ., σ. 67, σημ. 21, καί σ. 69 κ.έ., σημ. 50 καί 51.

5. *Samothrace*, τ. 3, II, σ. 65, 68 καί σημ. 45, 69 καί σημ. 49.

6. Gow - Page, *The Garland of Philip* κ.λ., Cambridge 1968, τ. I, σ. 264, τ. II, σ. 297.

7. C. C. Vermeule, *Roman Imperial Art*, 1968, σποράδην.

8. «Antike Kunst», τ. VIII (1968), σ. 60 κ.έ., σημ. 20.

9. «Phoenix», τ. 20 (1966), σ. 3 κ.έ.

10. M. Guarducci, *Epigrafia Graeca*, τ. II, Roma 1969, σποράδην.

πράγματα σχετικά: στὰ σφραγίσματα ἀμφορέων (σ. 505 κ.έ.), στὸ θασίτικο μάρμαρο (σ. 100 κ.έ.) κ.λ.

Σκύφος ἐρυθρόμορφος κορινθιακοῦ τύπου, μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Νικοσθένη, ἐξετάζεται μαζί μὲ ἄλλα ἄγγεῖα ἀπ' ἄλλου σὲ ἄρθρο τοῦ Jean-Claude Poursat¹. Νέα κεραμεικὰ εὐρήματα καταχωρίζει στὸ Bull. Archéol. ὁ Henri Metzger².

Οἱ πανταχοῦ παρόντες ἐνσφράγιστοι θασιακοὶ ἀμφορεῖς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρακολουθηθοῦν ἱκανοποιητικὰ σ' αὐτὸ τὸ Χρονικὸ μας. Ἀναφέρεται καὶ (σὲ γλυπτὰ καὶ) σὲ σφραγίσματα τῆς Θάσου ἢ Zofia Sztetyllo³. Σφραγίσματα θασίτικων ἀμφορέων καὶ ἀμφορεῖς θασίτικος ἀπὸ τοὺς Τόμους δημοσιεύονται σὲ ρουμανικὸ περιοδικό⁴. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κάλλατιν καὶ τὴ νότιο Δοβρουτσά⁵.

Θασίτικες ἐπιγραφές σχολιάζουν καὶ διορθώνουν οἱ J. καὶ L. Robert⁶ καὶ ὁ G. Daux στὶς πολῦτιμες Notes de Lecture⁷. Ὁ Erich Berneker δημοσίευσε βιβλιοκρισίαν μὲ οὐσιώδεις νομικὲς παρατηρήσεις⁸ σὲ παλαιότερη μελέτη τοῦ Γεωργίου Μαντζούφα γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ θασίτικου κρασιοῦ καὶ γιὰ τὸ γνωστὸ ἀπαγορευτικὸ νόμο: *Γλεῦκος μηδὲ οἶνον...*

Ὁ Robert Sherk στὴ συλλογὴ του ρωμαϊκῶν κειμένων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή⁹ περιλαμβάνει (ὑπ' ἀριθ. 20-21) ἐπιστολὴ τοῦ Σύλλα πρὸς τοὺς Θασίους μὲ ἀντίγραφο ψηφίσματος τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Cn. Cornelius P. f. Dolabella πρὸς τοὺς Θασίους σχετικὴ πρὸς τὸ ψήφισμα. Εἶναι, καθὼς τονίζει ὁ R. Sherk, μαρτυρίες ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, συνοδαῖα τεκμήρια γιὰ τὴν Ἱστορίαν τοῦ νησιοῦ κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου καὶ ἐξῆς. Βιβλιογραφία, περιγραφή καὶ ὑπόμνημα συνοδεύουν τὰ ἀποσπασματικὰ κείμενα.

Μὲ ἀφορμὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Μουσείου Κωνσταντινουπόλεως γίνεται ἀναφορά σὲ ἐπιγραφὰς τῆς Θάσου¹⁰.

1. J.-C. Poursat, Les représentations de dance armée dans la céramique attique, BCH τ. 92 (1968), σ. 550 κ.έ.

2. REG., τ. 81 (1968), Bull. Arch., ἀριθ. 91-93.

3. Z. Sztetyllo, Quelques problèmes relatifs à l'iconographie des timbres amphoriques, La representation des statues, «Études et Travaux», τ. I (1966), σ. 45 κ.έ.

4. «Studii și Cercetări de Istorie Veche», τ. 19 (1968), σ. 41 κ.έ., (μὲ περίληψη στὰ γαλλικά, σ. 61) καὶ 287, εἰκ. 4.

5. Dacia, N. S., XIII, 1969, σ. 127-282.

6. Bull. Épigr. 1968, ἀριθ. 404-412, 1969, ἀριθ. 442-446.

7. BCH, τ. 92 (1968), σ. 242 κ.έ. καὶ 625 κ.έ.

8. «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte», τ. 85, Weimar 1968, σ. 431 κ.έ.

9. R. Sherk, Roman Documents from the Greek East, Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1969, σ. 114 κ.έ.

10. Claude Vatin, La stèle funéraire de Byzance No 41, BCH τ. 92 (1968), σ. 220 κ.έ.

Ὁ G. Daux δίνει τρεῖς φωτογραφίες καὶ ἄλλα στοιχεῖα χάλκινης λαβῆς (στηρίγματος) κατόπρου, ἐνὸς ἀριστουργήματος, παλαιοῦ εὐρήματος τῆς Θάσου (Ἀρτεμίσιον 1957), τοῦ βου αἰ. π.Χ.¹

Χαλκᾶ νομίσματα κυκλοφόρησε πρώτη φορά περὶ τὸ 400 π.Χ. ἡ Θάσος². Στοῦ Norman Davis τὸ βιβλίον³, ποὺ περιλαμβάνει καὶ νομίσματα τῆς Θάσου, πρβλ. βιβλιοκρισία τῆς Anne E. Charman⁴.

Συχνὲς ἀναφορὲς στὴ Θάσο καὶ στὰ εὐρήματα τοῦ νησιοῦ γίνονται στὸν Ὅδηγὸ τοῦ Δημ. Λαζαρίδη γιὰ τὴν Καβάλα καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς (ἀνωτ., ἀριθ. 203). Πολλὲς φορὲς ἐπίσης ἀναφερθῆκαμε στὴ Θάσο στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258, 263, 264, 266, 275 κ.έ., 281, 282 κ.ά.

210. Πα γ γ α ῖ ο ν, Σ ύ μ β ο λ ο ν. Γερμανικὴ ἔκδοσις⁵, μὲ εὐρύτερη χρῆση πρόχειρου Λεξικοῦ, ἀναφέρει (ὡς σ η μ ε ρ ι ν ᾶ ὀνόματα τοῦ Παγγαίου) ὀνόματα ἄ γ ν ω σ τ α σ ῆ μ ε ρ α καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ δ ι ε θ ν ῶ ς! Παραπέμπει τὸν ἀναγνώστη σὲ βουλγάρους συγγραφεῖς, ποὺ δὲν ξέρουσαν τὰ μνημεῖα καὶ τίς μεταπολεμικὲς ἐλληνικὲς καὶ ξένες ἀνασκαφὲς καὶ ἔρευνες στὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου. — Βυζαντινὲς πηγὲς γιὰ τὴν τοπογραφία τοῦ Συμβόλου στὰ ἀγιορεῖτικα Ἀρχεῖα⁶.

211. Κ η π ῖ α, Ἑ λ ε υ θ ε ρ ο ὑ π ο λ η, Πα λ α ι ο χ ῶ ρ ι ο ν. Παρὰ τὰ Κ η π ῖ α, 1 χλμ. πρὸς Βορρᾶν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἦλθε στὸ φῶς Ἱερὸ Θρακὸς «Ἡρώος Ἀδλωνεῖτον, ὅπως ὀνομάζεται σὲ ἐπιγραφὲς (πίν. 245β)? Τὰ ἀνάγλυφα τὸν εἰκονίζουν κατὰ παραλλαγὰς τοῦ τύπου τοῦ «Θρακὸς ἱπέως». Στὴν ἴθια Ἡρώος Ἀδλωνεῖτον ἀπαντᾷ σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Δυτικὸ Νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, πρόσφατο εὐρημα⁷. Τὸ Ἱερὸ δὲν εὐρίσκεται «sur le versant n o r d du Pangée» (J. καὶ L. Robert)⁸, ἀλλὰ «εἰς τὰς Νύμφας τοῦ Παγγαίου» (Κουκούλη), ἀκριβέστερα εἰς τὰς ΝΑ. Δὲν εἶναι ἐπίσης σωστὴ ἡ παραπομπὴ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο, ὅπως δίνεται στὶς Arch. Re-

1. BCH, τ. 93 (1969), σ. 951 κ.έ., καὶ πίν. XXI-XXII.

2. M. J e s s o p P r i c e, Early Greek Bronze Coinage, Essays...to S. Robinson, Oxford 1968.

3. N. D a v i s, Greek Coins and Cities, London 1968.

4. «The Numismatic Chronicle», τ. 1968, σ. 277-280.

5. «Der kleine Pauly», τ. 4, στ. 458.

6. P. L e m e r l e κ.ά. Actes de Lavra, Paris 1970, σ. 229 κ.έ.

7. AAA, τ. 2 (1969), σ. 191 κ.έ., ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1071 καὶ εἰκ. 411-412.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 300 κ.έ., πίν. 311γ.

9. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 381.

ports¹, καθώς και ἡ ὑπαγωγή τοῦ τόπου στὴ Θράκη ἀντὶ τοῦ Νομοῦ Καβάλας².

Ἐκ τῆν Ἑλευθεροπόλιν, ἀπὸ τὴν παλαιὰ Συλλογὴ τῆς Μητροπόλεως, μεταφέρθηκαν «γλυπτά τινα» στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας³. Στὸ Παλαίολογίον τέσσαρα χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων εὑρέθησαν σὲ κεραμοσκεπὴ τάφο⁴.

212. Πολύστυλον. Πίθος, κτήριον κ.λ. ἀναφέρονται στὴν περιοχὴ τῆς Κοινότητος Πολυστύλου (δὲν εὑρήκα Πολύστηλον, ὅπως στὴν Ἑκθεσὴ)⁵. Ὁ συνοικισμὸς τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου ἀναφέρεται μαζί με τοὺς συγχρόνους του (Σέρβια κυρίως) τῆς Μακεδονίας στὴν Cambridge Ancient History⁶, ἀλλὰ κατὰ λάθος οἱ σχετικοὶ χάρτες (Map 15 καὶ Map 16) ἔχουν ἀλλάξει (ἀμοιβαίως) θέση με ἀποτέλεσμα τὸ Πολύστυλο νὰ εἶναι σωστά σημειωμένο στὸ χάρτη τῶν Middle Neolithic Sites, ποὺ ὅμως δὲ συνοδεύεται ἀπὸ τὴ δική του λεζάντα, ἡ ὁποία ἔχει τοποθετηθῇ στὸ χάρτη τῶν Early Neolithic Sites!

213. Νέα Πέραμος, Οἰσῦμη. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοὺς τοῦ Σεπτεμβρίου 1968 ἐκθέτουν σύντομα οἱ Ἐπιμελήτριες Ε. Γιούρη καὶ Χ. Κουκούλη στὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα⁷. Τὰ εὑρήματα ἦταν: πήλινες λάρνακες (πίν. 245α-β) κιβωτιόσχημοι τάφοι, τεφροδόχες ἀπλές, ἀλλὰ καὶ «μηλιακὸς» ἀμφορεὺς σὲ μεταγενέστερη χρήσιν, ἄλλα ἀγγεῖα διάφορα κ.λ. Ἀξιοσημείωτες οἱ ἀπλές ταφόπετρες-σήματα (πίν. 247α), ποὺ θυμίζουν μετὰ τὴν ἀπλότητά τους π.χ. Βεργίνα (ΑΔ 17, 1961/62, Α', πίν. 112β, πρβλ. πίν. 125γ-δ καὶ πίν. 126α) ἢ μᾶλλον τῖς ἐνεπίγραφες, ἀλλὰ καὶ ἄγραφες, ἀπὸ τὸ Βοτονόσι (ΑΕ 1950-1951 Ἀρχαιολ. Χρονικά σ. 45, εἰκ. 28).

Ἐν ὅψει τῶν «κλαζομένων» σαρκοφάγων ἀπὸ Οἰσῦμη (καὶ Ἱερισσό) πρβλ. τώρα ὁμοιες ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα⁸.—Πρὸς τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 276,

1. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20, ὅπου δίδεται λανθασμένα ἡ παραπομπὴ στὶς σελίδες ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348-349.

2. Arch. Rep. 1969-70, σ. 23.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, ὅπου γίνεται παραπομπὴ εἰς πίν. 303α, ἀλλ' ἐκεῖ εἰκονίζεται ἐπιγραφὴ.

4. ΑΔ, ἔ.ά.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 347.

6. CAH, τ. I, 1, 1970.

7. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 198 κ.ε., ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 349 κ.ε. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1079, εἰκ. 421-422.

8. H. Koukouli-Chrysanthaki, Sarkophages en terre cuite d'Abdera, BCH, τ. 94 (1970), σ. 327 κ.ε.

καὶ 1966-1967, ἀριθ. 213, πρβλ. καὶ τὴν Chron. 1967¹ καὶ νεώτερα εὐρήματα στὴ Νέα Πέτρα μ^ο². Ἀναφέρεται στὴν Οἰσύμη ὁ Δημ. Λαζαρίδης στὸν Ὁδηγὸ τῆς Καβάλας³.

214. Νέα Καρβάλη. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 214, πρβλ. τῶρα τὴ δημοσιευμένη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁴. Πληροφορίες τοῦ Γάλλου μηχανικοῦ R. Moulet γιὰ ὄχυρωτικὸ περίβολο καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἐκ περισυλλογῆς δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν G. Daux στὸ BCH 1969⁵. Μιὰ εἰκόνα τοῦ ὄχυρωτικοῦ περιβόλου τῆς θέσεως, ὅπου τοποθετεῖται τὸ Ἀκόντισμα, δίδομε ἐδῶ (πίν. 247β). Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς D. Hereward⁶ πέρασε στὸ Supplementum⁷.

215. Λεύκη. Τὰ ἀναφερόμενα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 215, ἰδὲ τῶρα ἐκτενέστερα στὴ δημοσιευμένη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁸.

216. Ἡρακλεῖτσα. Τὰ ἀναφερθέντα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 215, ἐκτενέστερα τῶρα στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁹.

216α. Γαληψὸς, Κορίτσιτσα (:), Ποδοχώρι, Μεσορόπη. Τάφοι ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων ἀναφέρονται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας¹⁰. Μεταξὺ ἀγγείων ποὺ δημοσίευσε ἡ Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου ὑπάρχουν καὶ δύο τῶν ὁποίων εἶναι πιθανὴ ἡ προέλευση ἀπὸ τὴ Γαληψό¹¹. Συχνὲς ἀναφορὲς στὴ Γαληψὸ γίνονται ἀπὸ τὸ Δ. Λαζαρίδη στὸν Ὁδηγὸ τῆς Καβάλας καὶ τοῦ Μουσείου της¹².

Ἡ D. Hereward δημοσιεύει τρεῖς ἐπιγραφές¹³ λατινικὲς χαραγμένες στὸ βράχο, ἀπὸ Koritsitsa, ὄνομα ποὺ δὲν ξέρω. Ἡ μία εἶναι στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Σικαλίγια, κοντὰ στὸ Ποδοχώρι. Ἡ δευτέρη στὴν ἄλλη

1. Chron. 1967, σ. 916 καὶ εἰκ. 1-7.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 349.

3. Δ. Λαζαρίδης, Νεάπολις κ.λ., 1969, σποράδην.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 420 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1071, Arch. Rep. 1968-69, σ. 25, Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 384.

5. Chron. 1968, σ. 1026 κ.έ.

6. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 144 κ.έ.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 623.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 422. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

9. ΑΔ, ἑ.ά., Chron. ἑ.ά., Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356.

11. BCH, τ. 94 (1970), σ. 361 κ.έ.

12. Δ. Λαζαρίδης, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα 1969, σποράδην.

13. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 145 κ.έ., ἀριθ. 16-18, εἰκ. 19-21.

ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, ἀντίκρυ τῆς πρώτης. Ἡ τρίτη στά Χωραφούδια, κοντά στὴ Μεσορόπη.

217. Διαλεχτό, Παράδεισος, Πέρνη, Πετροπηγή. Ἀρχαῖα λείψανα ἀναφέρονται¹ στὸ Διαλεχτό καὶ ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀντλεῖ καὶ ἡ Chronique². Ἀρχαῖο νεκροταφεῖο καὶ ἐπιγραφὲς χαραγμένες στοὺς βράχους ἀναφέρονται κοντὰ στὸν Παράδεισο³. Ἐπιγραφὴ σὲ σπίτι τῆς Πέρνης: *Κρατεῦα Ἀλκέτον*⁴. Ἡ D. Hereward δημοσιεύει⁵ τέσσερα κομμάτια λατινικῆς ἐπιγραφῆς ἐντειχισμένης στὸν περίβολο τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωριοῦ Πετροπηγή. Χρονολογία: 101 μ.Χ. Εἶναι ὁ ρος τῆς Περαιᾶς τῆς Θάσου μὲ τοὺς Θράκες. Ἡ θασιτικὴ Περαιὰ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὴ Γαλιψὸ ὡς τὸ Νέστο, ἂν ὄχι καὶ ἀνατολικώτερα (πρβλ. ἄνωτ., εἰκ. 67).

217α. Νέστος. Ἀπὸ τὴν ἐπίτομη ἔκδοση τῆς γερμανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας Pauly-Wissowa⁶ οἱ Ἕλληνες πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Νέστος λέγεται σήμερα Nesta καὶ εἶναι ποτάμι τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας (μόνον). Παρά ταῦτα ἐκβάλλει ἀντίκρυ τῆς Θάσου», ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ κάνῃ ἀλλίως! Πρβλ. καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 210.

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

218. Σέρρες. Δημοσίευμα τοῦ Δημ. Σαμσάρη γιὰ τὶς Σέρρες καὶ τὴν περιοχὴ τοὺς ἔχει ἐκλαϊκευτικὸ χαρακτήρα⁷, ὅπως καὶ μελέτῃ τοῦ Γ. Καφταντζῆ γιὰ τὶς «Φυλὲς τῆς περιφερείας Σερρῶν ἀπὸ τοὺς Πελασγοὺς ὡς τοὺς Ἰουδαίους»!

Ἡ Χάιδω Κουκούλη περιγράφει στὰ Χρονικά τοῦ ΑΔ τὰ νομίσματα ποὺ τυχαῖα βρέθηκαν τὸ 1966 κοντὰ στὸν Παλαιοημερολογίτικο ναὸ τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου⁸. Ἐργασίες περισυλλογῆς ἀρχαίων, κατάσχεση καὶ εἰσαγωγή στὸ τοπικὸ Μουσεῖο, ἐπανεκθεση σ' αὐτὸ ἢ μεταφορὰ τυχαίων

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 422.

2. Chron. 1968-69, σ. 1077.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348.

4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 624.

5. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 148-149, εἰκ. 25-28.

6. «Der kleine Pauly» τ. 4 (1969), σ. 83, ὅπου ὁ Casson ἔγινε Carson, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος.

7. Δ η μ. Σ α μ σ ῆ ρ η, Τὸ Κάστρο τῶν Σερρῶν, Σέρραι, Σεπτέμβριος 1968.

8. «Σερραϊκὰ Χρονικά», τ. 5, Ἀθῆναι 1970 (στὸ ἐξώφυλλο), σ. 7-87.

9. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 425.

εύρημάτων στο Μουσείο της Καβάλας περιλαμβάνονται στίς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας¹.

Ὁ L. Robert σημειώνει ὅτι τὰ ὀνόματα *Ποπλᾶς* καὶ *Πουπλᾶς* ἐπιγραφῆς ἀπὸ τῆς Σέρρες (Δήμιτσας, ἀριθ. 821) δὲν ἔχουν θρακική, ἀλλὰ λατινική προέλευση, ἀπὸ τὸ Πόπλιος². Γιὰ πορτραῖτα ἀπὸ τῆς Σέρρες ἰδὲ στὸ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269.

219. Ἀμφίπολη, γενικά. Ὁ H. D. Westlake ἐξετάζει τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ Θουκυδίδη ὡς ἱστορικοῦ στὴ διήγηση τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἀποτυχίας του νὰ σώσῃ τὴν Ἀμφίπολη ἀπὸ τὸ Βρασίδα ὡς στρατηγὸς (Θουκυδ. 4. 102-108) καὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν Ἀθηναίων (4.108.4)³. Ἐξ ἄλλου ὁ R. A. Bauman, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sydney, σὲ ἄρθρο του ἐξετάζει τὰ γεγονότα περὶ τὸ 424/3 π.Χ. καὶ ὁ B. Baldwin, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Calgary, τὴ στρατηγικὴ τοῦ Κλέωνος στὴν Ἀμφίπολη⁴.

Στὴ νέα ἐκδοση Ἐπιγραμμάτων ἀπὸ τοὺς A. S. F. Gow καὶ D. L. Page περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Θεσσαλονικέως Ἀντιπάτρου γιὰ τὰ ἐρείπια τῆς Ἀμφιπόλεως⁵:

*Στρυμόνι καὶ μεγάλοι πεποτισμένοι Ἑλλησπόντιοι
ἦσαν Ἡδωνῆς Φυλλίδος Ἀμφίπολι,
λοιπὰ τοι Αἰθιοπῆς Βραυρωνίδος ἔχνια νηοῦ
μῖναι καὶ ποταμοῦ τὰμφιμάχων ὁδῶρ,
τὴν δέ ποτ' Αἰγείδαις μεγάλῃν ἔρον ὡς ἄλιανθες
τοῦχος ἐπ' ἀμφοτέραις δευρόμεθ' ἡϊόσιν.*

Σὲ πρόχειρη μετάφραση:

«Ἀμφίπολη, μνημεῖο ἐσὺ τῆς Ἡδωνικῆς Φυλλίδος λουσμένο στὸ Στρυμόνα καὶ στὸ μεγάλο Ἑλλησποντο, σοῦ μένει πιά μονάχα ὁ ἐρειπωμένος ναὸς τῆς Αἰθιοπίας Βραυρωνίδος καὶ τὰ περιμάχῃτα νερά τοῦ ποταμοῦ. Γιὰ σένα ἔκαμαν κάποτε μεγάλο πόλεμο οἱ Αἰγείδες καὶ τώρα σὲ βλέπουμε πορφυρὸ κουρέλι θαλασσοδαρμένο καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη ὄχθη».

Συμπεράσματα ἐπιστημονικά δύσκολα βγαίνουν ἀπὸ ποιητάς. Ἡ Φυλλίς, ἐπώνυμη ἡρωίδα τῆς περιοχῆς, ἀνάμεσα στὸν Ἀγγίτη καὶ στὸ Στρυμόνα «περὶ τὸ Πάγαιον ὄρος» (Ἡρόδ. 7.113), κατοικοῦνταν πράγματι ἀπὸ Ἡδῶνες. Ἐλλήσποντο ἐπίσης ὠνόμαζαν μερικοὶ τὸ *Αἰγαῖον Πέ-*

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 355, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 402.

2. Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 132 καὶ 374.

3. H. D. Westlake, Essays on the Greek Historians and Greek History, New York 1969, σ. 123 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 219.

4. «Acta Classica», τ. 11, Cape Town 1968, σ. 170 κ.έ. καὶ 211 κ.έ. ἀντιστοίχως.

5. Ἰδὲ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 261.

λαγος μέχρι τοῦ Θερμαίου κόλπου καὶ τῆς κατὰ Θετταλίαν καὶ Μακεδονίαν θαλάσσης. Μᾶς τὸ λέει ὁ Στράβων (7, ἀπόσπ. 57). Ἄλλὰ τὴν Ἀρτεμὴν στήν Ἀμφίπολιν τὴν ἔξερομε μὲ τὸ ἐπίθετο Ταυροπόλος μᾶλλον¹. Αἰ-θοπίαι καὶ Βραυρωνίς ὅπωςδὴποτε εἶναι γνωστοὶ τίτλοι τῆς Ἀρτέμιδος. Αἱ γὰρ εἰδές νοοῦνται προφανῶς οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἔξερομε φυλὴ μεγαλή (Ἡρόδ. 4.149) στὴ Σπάρτη. Εἶναι σκόπιμη χρῆσις διπλοσημαντικῆς λέξεως; Πάντως γὰρ μᾶς ἐδῶ σημαντικώτερον εἶναι τὸ πρόβλημα: πόση σημασία θὰ δώσουμε στὰ λόγια τοῦ ποιητοῦ γιὰ τὴν ἐρήμωση τῆς Ἀμφιπόλεως; Οἱ Ῥωμαῖοι τὴν ἔκαμαν πρωτεύουσα τῆς Ἀ' Μερίδος καὶ οἱ ἀνασκαφεῖς ἀποκαλύπτουν θαυμάσιες παλαιοχριστιανικὲς βασιλικές. Πότε λοιπὸν καὶ γιὰ πόσο καιρὸ ἐρημώθηκε;

220. Ἀμφίπολη, νέες ἀνασκαφεῖς καὶ εὐρήματα. Στὴν Ἐκθεσὴ τῆς Ἐφορείας τοῦ 1966, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρησιν², ἀναφέρονται τυχαῖα εὐρήματα, ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας. Κατὰ τὸ 1967 ἐρευνήθηκε μακεδονικὸς τάφος κατεστραμμένος στὴ θέσιν Καστῆ, διαπιστώθηκε κτήριο, πιθανῶς θέρμες, μέσα στὸ χωριό, καὶ βρέθηκε μέσα σὲ δεξαμενὴ ριγμένη, ἀγωνιστικὴ ἐπιγραφὴ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἐπίσης βρέθηκαν τάφοι στὴ θέσιν Ἐκκλησιάκι καὶ συγκεντρώθηκαν στὸ Μουσεῖο Καβάλας τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γλυπτὰ³.

Νομίσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Εὐστ. Στίκα κατὰ τὸ 1967 ἀναγνωρίσθηκαν 11 χάλκινα καὶ 1 ἀσημένιο ἀπὸ τὴν κ. Μάντω Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου (Φιλίππου Ε', Ἀμφιπόλεως, Φιλίππων κ.λ.)⁴.

Κατὰ τὶς ἐργασίαις στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ ὕψ. 2 τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως εὐρέθησαν τὸ 1968 καὶ ἄλλοι τάφοι κ.λ., ἐνῶ στὴ θέσιν Ἀληπαστῆ ἀποκαλύφθηκε λαξευτὸς τάφος μὲ κλίνες, πέντε ταφές κ.λ., 2ου αἰ. π.Χ. Τυχαῖα εὐρήματα μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ἡ στήλη, ποὺ εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 248α), μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Ἀρραβαῖος Ἀθηνίωνος, 4ου αἰ. π.Χ.⁵

Νομίσματα ἀνασκαφῆς τοῦ 1969, ποὺ ἀναγνωρίσθηκαν ὡς ἀνωτέρω, περιλαμβάνουν ἀνὰ ἓνα Ἀμφιπόλεως, Θεσσαλονίκης, Πέλλης, Τραγίλου, δύο Φιλίππων κ.λ. ἀπὸ 4ον π.Χ. αἰ. μέχρι ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων⁶.

Τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές, ἦλθαν στὸ φῶς καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1969⁷ καὶ 1970. Μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας.

1. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 220, πίν. 248β.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426 κ.ε.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 357 κ.ε.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7.

5. ΑΔ, ἔ.α., σ. 353 κ.ε.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 8.

7. ΑΔ, ἔ.α., σ. 404.

Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ εἰς Ἄρτεμιν Ταυροπόλον (πίν. 248β): --]λείδου [--ἱερωτε]ύσασα [--Ταν]ροπόλῳ. Χρονολογεῖται στὸν 1ον αἰ. π.Χ.¹

Μιά ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές (ΑΔ 24, Χρον., σ. 355): Ἐρωτησὼ Νικάνδρου ἱερεια τῆς Εὔσιος ἢ Ἐφορος Χ. Κουκούλη τὴ χρονολογεῖ στο τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔτσι—παρατηρεῖ ὁ P. M. Fraser²—αὐτὸ εἶναι ἀξιοπρόσεκτο. Σημαίνει πὼς ἔχομε μιὰ ἀπὸ τὶς πρωϊμώτερες μαρτυρίες εἰσδοχῆς τῆς λατρείας τῆς Ἰσίδος ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν προηλθάν καὶ προχριστιανικά εὐρήματα, ἐπιγραφή, βωμός, νομίσματα κ.λ.³ Τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Εὐρώπης ἀποσπάσθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας⁴.

Μέλη τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, σὲ μιὰ προσπάθεια διασώσεως τοῦ ὑλικοῦ, συγκέντρωσαν τὰ διασπαρμένα κατὰ μῆκος τοῦ Στρυμῶνος ἀπὸ τὸ 1930 μέλη τοῦ μνημεῖου μὲ τὸ λιοντάρι⁵.

Τεμάχιο ἱεροῦ νόμου, ποὺ ἀναφέρεται στὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εὐρημα τοῦ 1965, μνημονεύει ὁ P. M. Fraser⁶. Ἐπιγραφικά εὐρήματα παλαιὰ καὶ νέα σχολιάζουν μὲ ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις οἱ J. καὶ L. Robert⁷. Πρὸς Δ. Λαζαρίδη, ΠΑΕ 1965 (1967), σ. 47 κ.έ. πρβλ. Bull. Archéologique⁸.

221. Λέων Ἀμφιπόλεως. Ὁ C. C. Vermeule χρονολογεῖ τὸ λιοντάρι τῆς Ἀμφιπόλεως στὴ δεκαετία 340-330 π.Χ. σὲ κατάλογο ἐπιτάφιων λιονταριῶν⁹ (ὅπου φυσικὰ δὲν περιλαμβάνονται τὰ δυὸ λιοντάρια τῆς Πιερίας, ἀνωτ., ἀριθ. 141α). Τὸ βάθρο τοῦ Λέοντος ἐξετάζεται, γιὰ τοὺς ἡμικίονες του κ.τ.τ., ἀπὸ τὸν Hermann Büsing καὶ χρονολογεῖται «nach 360/359 oder 330 v. Chr.»¹⁰. Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 222.

Ὁ Heinz Luschey ἐξετάζει¹¹ ἓνα λιοντάρι στὰ Ἐκβάτανα, ποὺ τὸ θεωροῦσαν μνημεῖο τῶν Μῆδων, τῶν Πάρθων κ.ο.κ., ἀλλὰ μὲ τὴν παραβολὴ τοῦ

1. ΑΔ, τ. 26 (1971), Χρονικά, σ. 417 καὶ πίν. 412α.

2. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20.

3. ΠΑΕ 1969, σ. 58 1970, σ. 52 κ.έ., Ἔργον 1970, σ. 42 καὶ 47, εἰκ. 43 καὶ 47, πρβλ. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20.

4. ΠΑΕ 1967, σ. 220, πρβλ. Ἔργον 1967, εἰκ. 65. Chron. 1967, σ. 909 καὶ εἰκ. 4.

5. Arch. Rep., 1970-71, σ. 20.

6. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

7. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 330, 1969, ἀριθ. 372, καὶ 1970, ἀριθ. 374 καὶ 375.

8. REG, τ. 81 (1968), σ. 127, ἀριθ. 87.

9. AJA, τ. 72 (1968), σ. 100.

10. H. Büsing, ἔ.α., σ. 21 καὶ εἰκ. 30.

11. H. Luschey, Der Löwe von Ekbatana, «Archaeol. Mitt. aus Iran», τ. 1 (1968), σ. 115 κ.έ.

πρὸς τὸ λέοντα τῆς Ἀμφιπόλεως (καὶ τῆς Χαιρωνείας) δείχνει πὼς ὄχι μόνο εἶναι ἐλληνικὸ ἔργο, ἀλλὰ μνημεῖο γιὰ τὸν Ἡφαιστίωνα, ἓνα «λαλοῦν σύμβολον» γιὰ τὸν ἑταῖρο, ποὺ ἔμοιαζε τὸν Ἀλέξανδρο στὴ λεοντώδη κόμη κ.λ. Τὸ λιοντάρι στὰ Ἐκβάτανα εἰκονίζεται ἀναστηλωμένο (φωτομοντάζ) μὲ τὴ βάση τοῦ λέοντος τῆς Ἀμφιπόλεως (ποὺ δὲν εἶναι ὁμοῦς ἡ ἀρχαία) πλάι-πλάι μὲ εἰκόνα τοῦ ἀμφιπολιτικοῦ μνημεῖου (πίν. 49-50).

222. Ἀμφίπολη, διαφώρα. Στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 219, εἶχαμε συνοψίσει τὰ συμπεράσματα τοῦ W. Kendrick Pritchett γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Ἀμφιπόλεως. Ὁ Γ. Μπακαλάκης¹ τοῦ παρατηρεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀρχαιολογικὴ ἐνδειξη γιὰ τὴ γέφυρα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Βρασιδίας τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Τὰ μάρμαρα, ποὺ ἀποδίδονται σ' αὐτήν, δὲν τῆς ἀνήκουν πράγματι. Ἀνήκουν σὲ βυζαντινὸ ἔργο, ὅπου εἶχαν χρησιμοποιηθῇ σὲ δευτέρῃ χρήσῃ (Γ. Μπακαλάκης, Θρακικὰ χαράγματα ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἀμφίπολιν φράγματος τοῦ Στρυμόνος, Θρακικά 13, 1940, σ. 3-42). Ὅσο γιὰ τὸν λέοντα, ὁ Μπακαλάκης τὸν χρονολογεῖ γιὰ τεχνοτροπικοὺς λόγους περὶ τὸ 360 π.Χ. Ἡ χρονολογία αὐτὴ εἶναι σύμφωνη μὲ τοῦ F. Willemssen (Olympische Forschungen IV, 52, 56, 130) καὶ βέβαια πολὺ πῶς ψηλὴ ἀπὸ τὴ χρονολόγησιν τοῦ Oscar Broneer στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὁ W. Kendrick Pritchett ἔδωσε ἀπάντησιν στὸν ἐπόμενο τόμο τοῦ ἰδίου περιοδικοῦ². Δὲν εἶναι, λέει, δική του ἡ ἰδέα γιὰ τὴ γέφυρα. Εἶναι τοῦ O. Broneer (The Lion Monument, 1941, σ. 10, 14 καὶ 16). Καὶ εἶναι πολὺ πιθανή, συνεχίζει (Θουκ. 4.103. 4-5). Τὸ σ τ α ῥ ω μ α, συμπεραίνεται, ἔγινε γιὰ νὰ περιλάβῃ τὴ γέφυρα (ἴχνη τοῦ Pritchett, πίν. 37) καὶ ὁ O. Broneer ἔχει δίκαιον δεχόμενος ὅτι ὁ Λέων πρέπει νὰ ἦταν πλάι στὸ δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε στὴ γέφυρα.

Ὁ Τ ο τ ό η ς, θρακικὴ θεότητα, ἀπέκτησε τὸ ἄρθρο του στὴν ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης³.

Ἐπιγραφές τῆς Ἀμφιπόλεως καταχωρίζονται στὸ Supplementum⁴ μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης στὸ Bull. Épigraphique⁵, ὅπου οἱ J. καὶ L. Robert παρατηροῦν ὅτι τὰ γυναικεῖα ὀνόματα σὲ -ις δὲν θυμίζουν τὰ ὅμοια τῆς Δημητριάδος περισσότερο ἀπὸ τὰ ὅμοια σ' ὅλον τὸν ἐλληνικὸ κόσμον. Καὶ δὲν προσιδιάζουν σὲ ἑταῖρες. Πιπίζει εἶναι τὸ θηλυκὸ τοῦ Πίπ ο ς, ὀνόματος γνωστοῦ ἀπὸ τὴ Θάσσο, ποὺ σημαίνει p i c, δ ρ υ ο κ ο λ ά π τ η ς. Πίπος, πίππος, εἶναι ὁ νεοσσὸς τοῦ πτηνοῦ αὐτοῦ. Οἱ Robert, ἀν-

1. AJA, τ. 74 (1970), σ. 289 κ.ε.

2. AJA, τ. 75 (1971), σ. 92.

3. EAA Suppl. 1970 (1971), λ. Totoes.

4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 580-607 καὶ (ἀπὸ τὸ Ἄνω Κερδύλλιον) ἀριθ. 608, καὶ (ἀπὸ τὰ Νέα Κερδύλλια) ἀριθ. 609.

5. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 200, 341 καὶ 373.

εξάρτητα από τη σχετική πρὸς τὴ Δημητριάδα ἐπιχειρηματολογία τοῦ Δ. Λαζαρίδη, ἀνάγουν τὴ στήλη τῆς Ἀμφιπόλεως ὅσο γίνεται πιὸ ψηλὰ στὸν 3ο αἰ. π.Χ. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 198.

Λατινικῆς ἐπιγραφῆς τμῆμα, δημοσιευμένο ἀπὸ τὴν D. Hereward¹, πέ-
ρασε στὸ Année Épigraphique². Ἐνας Ἀμφιπολίτης σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή
τῆς Σαλαμίνος τῆς Κύπρου: Ἀπολλᾶς Φιλότου Ἀμφιπολίτης³.

Κίων Σεβήρου, Καρακάλλα καὶ Γέτα στὴν Ἀμφίπολη ἀναφέρεται ἀπὸ
τὸν C. C. Vermeule⁴, μὲ «ἀπίθανο» προσδιορισμὸ τῆς θέσεως τῆς Ἀμφιπό-
λεως: «near Provista»! Ἀλλὰ τώρα ποίος ξέρεי ἂν ὑπάρχει, τί εἶναι καὶ ποῦ
εἶναι ἡ Προβίστα, ἂν δὲν ξέρει ποῦ εἶναι ἡ Ἀμφίπολη; Ὅπως δὲποτε, γιὰ
τὸ μνημεῖο (209 μ.Χ.) παρέχεται, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλα μνημεῖα, ἡ σχετικὴ βι-
βλιογραφία.

Στὴ δημοσίευση κοσμημάτων τοῦ Museum für Kunst und Gewerbe τοῦ
Ἀμβούργου προσάγονται γιὰ παραλληλισμὸ σκουλαρίκια τῆς Ἀμφιπό-
λεως⁵. Συχνῆς ἀναφορῆς στὴν Ἀμφίπολη καὶ τὰ εὐρήματά της γίνονται φυ-
σικὰ ἀπὸ τὸν Δημ. Λαζαρίδη στὸν Ὁδηγὸ τῆς Καβάλας καὶ τοῦ Μουσείου
τῆς⁶. Ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974,
σ. 246, 256, 258, 265, 269, 274, 275, 279, 281, 284, 332, 344 κ.έ. καὶ 348.

223. Ἡ ἰ ὦ ν. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή καταχωρίζεται στὸ Supplementum⁷.

224. Σ τ ρ υ μ ὦ ν. Στὸν ἑβδομο τόμο τῆς ἰταλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας
τῆς Ἀρχαίας Τέχνης περιλαμβάνεται καὶ ἄρθρο Σ τ ρ υ μ ὦ ν⁸. Στὸν ὁμώ-
νυμο θεό, υἱὸ τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Θέτιδος (Ἡσίοδος, Θεογονία 339) ἀφιε-
ρῶνται λίγες γραμμὲς γιὰ τίς εἰκόνες τοῦ Στρυμόνος στὴν Τέχνη. Ἡ μορ-
φή του ἢ μόνον τὸ κεφάλι του παρουσιάζονται, ὡς γνωστόν, σὲ νομίσματα
τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ τῶν Ἀβδήρων. Σὲ νομίσματα τῆς Πανταλίας, ποῦ χρο-
νολογοῦνται μεταξὺ Ἀδριανοῦ καὶ Ἐλαγαβάλου ὁ Στρυμὼν περιβάλλεται
ἀπὸ ἀλληγορικὲς μορφές, προσωποποιήσεις τῶν προϊόντων τῆς περιοχῆς
(Ἄργυρος, Βότρυς, Χρυσός, Στάχυς). Τὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Στρυμόνα τώρα

1. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 140, ἀριθ. 8, εἰκ. 10.

2. Année Épigr. 1968, σ. 141, ἀριθ. 467.

3. Τελευταίως «Κυπριακαὶ Σπουδαί», τ. 31 (1967), σ. 21, ὅπου καὶ παραπομπὲς σὲ προη-
γούμενη βιβλιογραφία.

4. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art, 1968, σ. 313 καὶ 421.

5. H. Hoffmann - Vervon Claer, Antiker Gold-und Silberschmuck, Mainz
a. R. 1968, σ. 127 καὶ 114.

6. Δ η μ. Λ α ζ α ρ ῖ δ η, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, 1969, σποράδην.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 611.

8. EAA, τ. VII (1966), σ. 522, λ. Strymon καὶ εἰκ. 622.

στην ἔκδοση τοῦ Gow-Page¹. Γιὰ τὸ ὄνομα Βι σ ἄ λ τ α ι καὶ τὰ ὅμοια καὶ γιὰ τοὺς Π ε λ α σ γ ο ῦ ς στὴν περιοχὴ τοῦ Στρυμόνος ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέ-
ρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 222 καὶ 233.

225. Πεντάπολις, Ἄγιον Πνεῦμα, Νέον Σούλι. Τάφοι ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν Πεντάπολὴ ἀναφέρονται σὲ σύντομη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας². Στὸ Ἄγιον Πνεῦμα διαπιστώθηκε προϊστο-
ρικός συνοικισμός στὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, πρὸς Ν τοῦ Δη-
μοτικοῦ Σχολείου, τῆς Ὑστερῆς Νεολιθικῆς καὶ τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ
Χαλκοῦ. Πρὸς Β τῆς Κοινότητος στὸ λόφο Γραδῆσκος λείψανα ἀκροπό-
λεως ἔχουν πρὸς Α καὶ πρὸς Β νεκροταφεῖο μὲ λαξευτοὺς τάφους. Νομίσμα-
τα ἀπὸ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους καὶ ἐξῆς παραδίδονται ἀπὸ τοὺς χωρι-
κοὺς καὶ στὴν κρῆνη τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἐντειχισμένο
τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο μὲ τὴν ἐπιγραφή, Δήμιτσας, ἀριθ. 824.

Τὰ εὐρήματα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ στὴ θέσῃ Μαρίνα τοῦ
Νέου Σουλίου περιγράφονται ἐκτενέστερα στὴν Ἐκθεση τοῦ Ἀρχαιο-
λογικοῦ Δελτίου³. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὄστρακα γραπτά, ἐγγράκτα ἢ δια-
κοσμημένα μὲ γραφίτη, λίθινα ἐργαλεῖα κ.λ. (πίν. 249α-β). Χρονολογοῦνται
στὴν Ὑστερὴ Νεολιθικὴ καὶ στὴ Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Οἱ J. καὶ L. Robert⁴ σημειώνουν χωρὶς ὑπομνηματισμὸ ἀνακοίνωση
ἐπιγραφῆς τοῦ Ν. Σουλίου, τῆς ὁποίας τὸ κείμενο ξαναδημοσιεύεται
στὸ Supplementum μὲ ἐπιφυλάξεις⁵.

226. Παλαιοκώμη, Δραβῆσκοι. Στὸ λόφο τοῦ νεκροταφείου
τῆς Κοινότητος Παλαιοκώμης συλλέχθηκαν ὄστρακα τῆς Χαλκοκρατίας
καὶ ἐλληνιστικά, καὶ παρατηρήθηκαν ἄλλα λείψανα, τάφοι κ.λ.⁶.

Ἐπίγραμμα ἀπὸ τὸ Δραβῆσκο, γνωστὸ καὶ δημοσιευμένο ἀπὸ καιρὸ,
ξαναδημοσιεύεται στὸ Supplementum. μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία⁷.

227. Ροδολίβος. Στὸ Ροδολίβος (κατὰ τὸ Λεξικὸν Δήμων καὶ Κοι-

1. A. S. F. Gow - D. L. Page, The Garland of Philip κ.λ., Cambridge 1968, τ. I, σ.
262, τ. II, σ. 296 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426, πρβλ. νεώτερα, ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά,
σ. 360, καὶ Chron. 1968-69, ὅπου τὸ Soulion ἀπλῶς εἶναι λάθος. Ὑπάρχουν Νέον Σούλι
καὶ Μικρὸν Σούλι (στὸ Παγγαῖον).

4. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 331.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 579.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 578.

νοτήτων: ὁ Ροδολίβος), στοὺς δυτικούς πρόποδες τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου διαπιστώθηκαν λαξευτοὶ στὸ βράχο θαλαμοειδεῖς τάφοι¹.

228. Ἀ γ γ ί σ τ α-Κ ρ η ν ί ς. Τὸν σπουδαῖο μακεδονικὸ τάφο, ποὺ ἔχομε ἀναγγεῖλει στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 228, ἔκαμε περισσότερο γνωστὸ ἡ ἀνασκαφὴς Χ. Κουκούλη μὲ σύντομες, ἀλλὰ οὐσιώδεις ἀνακοινώσεις της², ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀντλοῦν τὰ ξένα Χρονικά³. Ἐδῶ δίδομε ἄποψη τοῦ τύμβου ἀπὸ Δ (πίν. 250α), εἰκόνα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πεσμένων μπροστὰ στὴν εἴσοδο (πίν. 250β), λεπτομέρεια τῆς προσόψεως (πίν. 251α) καὶ τὴν εἴσοδο πάλι χρωσμένη κατὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου, γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ μνημείου (πίν. 251β).

Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιτύμβια πλάκα, βάθρο ἀναθήματος κ.λ., ἀναφέρονται ἀπὸ τὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου⁴.

Κρατὴρ ἐρυθρόμορφος, τοπικοῦ ἐργαστηρίου, 4ου αἰ. π.Χ., βρέθηκε τυχαῖα στὴν περιοχὴ Κρηνίδος (Βιτάστας)⁵.

229. Τ ε ρ ν ῆ. Ὁ «μακεδονικὸς» τάφος μὲ τίς ἐπιγραφὰς μνημονεύεται⁶ καὶ οἱ Robert χρονολογοῦν τίς ἐπιγραφὰς στοὺς πρώιμους ἑλληνιστικούς χρόνους⁷.

230. Ε ὁ κ α ρ π ί α. Νέου «μακεδονικοῦ» τάφου μαρμάρινα θυρόφυλλα καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἀναφέρονται σὲ σύντομη Ἑκθεση⁸.

231. Σ κ ο ὕ τ α ρ ι. Κατεσχέθη ἀνάγλυφο, 2ου αἰ. μ.Χ., μὲ δήλωση τοῦ προελεύσεως: περιοχὴ Μαυροθαλάσσης-Ἀηδονοχωρίου⁹.

232. Μ έ τ α λ λ α. Ἐπιτύμβια στήλη χρονολογούμενη στὸ 106 μ.Χ., κιβωτιόσχημος τάφος πρωϊμων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ πολλὰ νομίσματα ἀναφέρονται στίς ἐτήσιες Ἑκθέσεις¹⁰.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 249 κ.έ., ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 359.

3. Chron. 1968-1969, σ. 1077, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

7. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 373.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 353.

9. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360, καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

233. Νι γ ρ ι τ α. 'Από τὸ ΑΔ 21, 1966, σ. 365, ἀντλεί γιὰ τὸ μακεδονικὸ τάφο ἢ Chronique¹. 'Αγγεία μὲ πιθανὴ προέλευση τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας περιλαμβάνονται σὲ ἄρθρο τῆς Φωτεινῆς Ζαφειροπούλου (πρβλ. πρῶτο Μέρους, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 312).

234. Κ α λ ό κ α σ τ ρ ο ν - ᾿Α μ π ε λ ο ι. Κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ὄστρακα, λείψανα τείχους κ.λ. ἀναφέρονται σὲ Ἐκθεση² καὶ χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ιδὲ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 335).

'Επιγραφή τοῦ ἔτους 21/22 μ.Χ. ἀπὸ τοὺς ᾿Α μ π έ λ ο υ ς (Mekes), γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, καταχωρίζεται στὸ Supplementum³.

235. Β έ ρ γ η. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 235, πρβλ. τώρα σχετικὴ Ἐκθεση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁴. Παράδοση νομισμάτων καὶ ἡ τοποθέτηση φύλακος ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς ἀναφέρονται σὲ νεώτερη Ἐκθεση⁵.

236. Γ ά ζ ω ρ ο ς. 'Επιγραφὲς ἀπὸ τὴ Γάζωρο στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας καταχωρίζει ὁ Δημ. Λαζαρίδης στὸν Ὁδηγό του⁶. Οἱ δύο εἶναι σὲ ἐπιτύμβια στήλη, ἡ τρίτη εἶναι τὸ σπουδαῖο ψήφισμα τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Δήμου τῆς ἀρχαίας πόλεως, ποὺ βρέθηκε στὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 289). Χρονολογεῖται στὸ 158/9 μ.Χ. Κανονίζει φύτευση δημοσίων κτημάτων ἀπὸ ἰδιῶτες, μὲ ἀμπέλια, συκιές, ἐλιές κ.λ., μὲ ἐπικαρπία ποσοστοῦ τῶν προϊόντων. Τὸ ψήφισμα μαζί μὲ ἄλλες δύο ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Γάζωρο πέρασε καὶ στὸ Supplementum⁷, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία (εἰκ. 73).

237. Κ α σ τ α ν ο χ ώ ρ ι. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 237, πρβλ. τώρα τὴ δημοσιευμένη Ἐκθεση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁸. Ἐνα ἀπὸ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ στὴν τ ο ύ μ π α Σ α μ α ρ ᾱ εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 252α).

238. Ἀ η δ ο ν ο χ ώ ρ ι. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967 πρβλ. τώρα τὴ δημοσιευμένη στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο Ἐκθεση τῆς Χ. Κουκούλη ποὺ

1. Chron. 1968-1969, σ. 1079.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 613.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 425 κ.έ., πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. Δ η μ. Λ α ζ α ρ ί δ η, Νεάπολις κ.λ., 1969, σ. 86 καὶ 87.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 614-661.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426.

ἐπιφυλάσσεται ὡς πρὸς τὴν ταύτιση τῆς θέσεως¹. Νεώτερη ἀνακοίνωση δημοσιεύθηκε στὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα². Στὴ θέση τοῦ ἥρώου, στὰ δυτικά τοῦ Ἀηδονοχωρίου τοποθετεῖται τώρα μὲ πιθανότητα ἡ ἀρχαία Τράγυλος. Τὸ ἥρωο χρονολογεῖται περὶ τὸ 300 π.Χ. Εἶναι ὀρθογώνιο κτίσμα πάνω ἀπὸ δύο σαρκοφάγους. Σῶζονται «κατὰ χώραν» οἱ τρεῖς βαθμίδες τῆς

Ἀγαθῇ τύχῃ.

- Παρά Σύρου τοῦ Εὐάλκου, Κοζειμάζου [τοῦ]
Πολυχάρμου, Δουλέους τοῦ Βεΐθους, τῶ[ν]
κληρωθέντων προέδρων, τῇ ι' τοῦ Ἀρ-
5 [τ]εμεισίου μηνὸς τοῦ Ὁρ' Σεβαστοῦ
τοῦ καὶ 5τ' ἔτους, ΑἰΟΥΛΑΗΡΟΥΝΟΣ
τῶ ἐν Γαζώρῳ μνήμονι. Δόγμα τὸ κυρωθὲν ὑ-
πὸ τε τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀπεστάλακμεν
πρὸς σὲ καθάπερ ὁ νόμος συντάσσει. Εἰσηγη-
10 σαμένου Ἀλκίμου τοῦ Ταράλα καὶ εἰπόντος δεῖ-
σθαι τοὺς δημοσίους τόπους ἐνφυτεύσεως
ἀμπέλων τε καὶ δενδρέων καρποφόρων καὶ ὀ-
πωρῶν εἶναι τε τοὺς βουλομένους θέλειν ἐ[πι]-
μελεῖσθαι καὶ ἐπικαρπίαν τινὰ λαμβάνειν ἐ-
15 ξ αὐτῶν, τοῖς βουλευταῖς βουλευσαμένοις ἔ-
δοξεν εὐλογος εἶναι ἡ εἰσήγησις αὐτοῦ [καὶ]
ἐδοκίμασαν τοὺς ἐνφυτεύσαντας κα[ὶ] τοὺς]
[βουλομ]ένους ἔχειν ἐπικαρπίαν ἀ[μ]πέλων]
[μὲν ἔξ] ἡμισείας, χωροῦντος το[ῦ] ἡμι]-
20 σέου μέρους εἰς τὸ δημόσιον, τῆς δ' ἐ[λαί]-
ας τὰ δύο μέρη, [σ]υκέ[ων] δ' ἐ[κ] αὐτῶν λο[γί]-
πῶν ὀπωρῶν καὶ στεμφύλων ἔ[χειν τὴν]
ἐπικαρπίαν τὸν ἐπιμελούμενον μη-
δενὸς ἔξ αὐτῶν χωροῦντος εἰς τὸ δημό-
25 σιον. Καὶ περὶ τούτου ψήφου διενεχθεί-
σης ἐγένοντο πᾶσαι λευκαί· ἐπεχειροτό-
νησεν ὁ δῆμος.

Εἰκ. 73. Ψήφισμα τῆς πόλεως Γαζώρου κατὰ SEG (236)

κρηπίδος καὶ μέρος τοῦ τοιχοβάτη πού στολιζεται μὲ κυμάτιο (πίν. 252β). Βρέθηκαν ἀκέφαλο γυναικεῖο ἄγαλμα τεμάχια ἄλλου ἀγάλματος καὶ θραύσματα τῶν ἐνεπιγράφων βάθρων. Τὸ κάλυμμα μιᾶς σαρκοφάγου στολίζουν ἀξιόλογες ζωγραφιές.

1. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 423 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1968-69, σ. 24.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 248 κ.έ. καὶ εἰκ. 1.

'Από τὸ Δελτίο καὶ ἡ 'Ανάλεκτα ἀντλεῖ ἡ Chronique καὶ δίνει εἰκόνα τοῦ ἥρώου¹. Στὴν Τράγιλο ἀποδίδουν ἀδίστακτα τὸ ἥρω οἱ J. καὶ L. Robert² καὶ ἀντλώντας ἀπὸ τὸ 'Αρχαιολογικὸ Δελτίο³ συμπληρώνουν τὴν ἐπιγραφή: *Φιλητῶ [Κ/έκνου*. Τὴν Τράγιλο εἶχε ταυτίσει ὁ P. Perdrizet τὸ 1900 καὶ οἱ Robert καταχωρίζουν ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματά του, στὰ ὁποῖα ἔκτοτε προσετέθησαν καὶ νέες ἐνδείξεις, ὅλες σχεδὸν νομισματικές, ποὺ καταχωρίζονται. Πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 238 (σ. 215 καὶ ὄχι 214, ὅπως στὸ Bull. Épigr.) καὶ Δ. Λαζαρίδη, Νεάπολις κ.λ., σ. 143, ἀριθ. Λ425, πίν. 54. 'Η μεταφορὰ τοῦ ἥρώου καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀναφέρονται στὴν 'Εκθεση τοῦ 1967⁴, καὶ ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στὴν 'Εκθεση τοῦ 1969⁵.

Χάλκινο νόμισμα τῆς Τραγίλου (περὶ τὰ 450-400 π.Χ.) εἰσῆχθη στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου⁶. 'Επιγραφὴ ἐπιτύμβια ρωμαϊκῶν χρόνων καταχωρίζεται στὸ Supplementum⁷.

Κατὰ τὸ 1970 συνεχίσθηκαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες, ἐντοπίσθηκε ἡ ἀρχαία πόλη καὶ τὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα τῆς. Κτήριο τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀνασκάφηκε (πίν. 253α). Σ' ἓνα δωμάτιό του βρέθηκαν πήλινες προτομὲς (πίν. 253β), ποὺ τοῦ δίνουν ἱερὸ χαρακτήρα. Χάλκινα νομίσματα τῆς Τραγίλου ἀποτελοῦν πρόσθετες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ταύτιση τῆς πόλεως.

Τὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. π.Χ. Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι (πίν. 254α). Περιέχουν ἐνταφιασμοὺς ἢ καύσεις. Τὰ μεταλλικὰ κ.λ. κτερίσματα εἶναι ὅμοια πρὸς γνωστὰ ἀπὸ ἄλλους τόπους τῆς Μακεδονίας. Ποικίλα εἶναι τὰ πήλινα ἀγγεῖα (πίν. 254α-γ). 'Επιγραφικὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα ἤλθαν στὸ φῶς μὲ τὴν ἐρευνα τῆς περιοχῆς. 'Ιδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 231.

239. Σ ι δ η ρ ὀ κ α σ τ ρ ο. Τὰ ἀναφερόμενα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 239, λείψανα ἀρχαίου νεκροταφείου περιγράφονται ἐκτενέστερα στὴν 'Εκθεση τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου⁸. 'Ο λαξευτὸς τάφος μὲ τὴ νάοσχημη πρόσοψη εἰκονίζεται καὶ στὸ ἀγγλικὸ Χρονικὸ⁹ (ἐδῶ πίν. 255α). 'Ανασκαφὴ τάφου, γλυπτὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀναφέρονται στὶς νεώτερες 'Εκθέσεις τῆς 'Εφορείας¹⁰. 'Η σπουδαία ἐπιγραφή, ποὺ πρωτοδημοσίευσεν ἡ Καίτη

1. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

2. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 377.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 358 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1969-70, σ. 21.

4. ΑΔ, ἔ.α.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 13.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 610.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427.

9. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25, εἰκ. 26.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

Ρωμιοπούλου (πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 299), καταχωρίζεται στο Supplementum¹.

Τάφος κιβωτιόσχημος στο Β α μ β α κ ό φ υ τ ο έδωσε τρία άργυρά νομίσματα Θασίων, όκτώ χαλκά Μ. Άλεξάνδρου, έρυθρόμορφο σκύφο τέλους 4ου αϊ. π.Χ. κ.λ.² Ρωμαϊκών χρόνων τάφοι άναφέρονται στο Ά χ λ α δ ο - χ ώ ρ ι³.

239α. Ό ρ β η λ ο ς. Ή Μ. Παπαγεωργίου προσπάθησε νά έντοπίση τόν Όρβηλο⁴.

240. Δ α φ ν ο ύ δ ι. Τό άρχαίο νεκροταφείο, Χρονικά 1966-1967, άριθ. 240, έκτενέστερα τώρα στη δημοσιευμένη Έκθεση της Έφορείας⁵.

241. Μ ε σ ο ρ ρ ά χ η. Έπίσης ό προϊστορικός συνοικισμός τώρα στην Έκθεση της Έφορείας⁶, τάφοι καί κτερίσματα 4ου αϊ. π.Χ. άναφέρονται σέ νεώτερη Έκθεση⁷.

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

242. Δ ρ ά μ α. Ό «ζωϊκός κόσμος της Μεγαλοπόλεως» έπισημαίνεται σέ παλαιοντολογικά εύρήματα της περιοχής της Δράμας, πού χρονολογούνται πρίν άπό 100.000 χρόνια⁸.

Τό κολοσσικό κεφάλι άπό άνδριάντα του Καρακάλλα, πού δέν είδε ποτέ ό ίδιος, άφου δολοφονήθηκε πρίν γυρίση άπό τούς Παρθικούς πολέμους, άναφέρεται στο βιβλίο του C. C. Vermeule γιά τή ρωμαϊκή αυτοκρατορική Τέχνη στην Έλλάδα καί τή Μικρά Άσία⁹.

Γλυπτά καί Έπιγραφές προήλθαν τυχαία καί ένδιαφέρουν ιδίως όσα βεβαιώνουν λατρεία Διονύσου στη Δράμα κατά τούς έλληνιστικούς καί ρωμαϊκούς χρόνους¹⁰.

1. SEG, τ. 24 (1969), άριθ. 612.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

4. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 1 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427.

6. ΑΔ, έ.ά.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360 κ.έ.

8. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 17.

9. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art, 1968, σ. 313, 400 καί 421. Πρβλ. καί A. R ü s c h, JdI, τ. 84 (1969), σ. 115, Ρ 11 (σχετικά στο πρώτο Μέρος «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 267 κ.έ.).

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 401 κ.έ.

243. Σιταγροί - Φωτολίβος. 'Ο πολιτισμός τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς Σιταγροὺς καὶ στὸ Φωτολίβος ἐνσωματώθηκε ἤδη στὴν 'Ιστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ Ἔθνους: Παρατηρεῖται ὅτι τὸ «ἐκπληκτικὸ ἀνθίσμα τῆς γραπτῆς κεραμεικῆς», ποὺ σημειώνεται στὸ στρῶμα II, δὲν ἔχει ὁμοίο τοῦ στή νότια Ἑλλάδα κατὰ τὴ Νεώτερη Νεολιθικὴ Περίοδο. Ἡ Πρώιμη Χαλκοκρατία στὴ περιοχὴ ἀπὸ τὸ Νέστο ὡς τὸ Στρυμόνα, ἴσως καὶ ὡς τὴ λεκάνη τοῦ Λαγκαδά, ἀρχίζει μὲ στοιχεῖα «καταφανῶς Τρωϊκά», ὅπως δείχνουν εὐρήματα τῶν Σιταγρῶν, τοῦ Ντικιλί Τὰς κ.ἄ.¹

'Ο συνοικισμὸς τῶν Σιταγρῶν ἔγινε ἤδη γνωστὸς σ' ὅλον τὸν κόσμο ἀπὸ τὶς πρώτες Ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν σὲ ἑλληνικά² καὶ ξένα περιοδικά³ καὶ μὲ ἄρθρα καὶ ἀνακοινώσεις σὲ περιοδικὰ καὶ Διεθνῆ Συνέδρια. 'Ο C. Renfrew σ' ἓνα ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο τοῦ ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔδωσε καὶ τὴν εἰκόνα τῆς τούμπας⁴. Σὲ ἄλλη μελέτῃ του, γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων τῆς Φυσικῆς στὴν Ἀρχαιολογία, ἀναφέρεται συχνὰ στὰ νέα δεδομένα ἀπὸ τὸ Φωτολίβος⁵. Σὲ προηγούμενη μελέτῃ του στὸ ἴδιο περιοδικὸ μόνο σὲ ὑποσημειώσεις ἀναγγέλλει γιὰ πρώτη φορὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς⁶. Νεώτερο ἄρθρο τοῦ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Antiquity*⁷.

Περίληψη ἀνακοινώσεως τῆς Marija Gimbutas στὴν 71η ἐτήσια συνέλευση τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ San Francisco, 1969, δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου μὲ τίτλο: *The Photolivos Mound: Excavations of a Neolithic and Early Bronze Age Site in Macedonia, 1968-69*⁸.

Συχνὲς εἶναι οἱ ἀναφορὲς καὶ ἄλλων εἰδικῶν ἐπιστημόνων στοὺς Σιταγροὺς, ὅπως π.χ. τοῦ Γάλλου J. Deshayes (ἀνωτ., σ. 322, σημ. 1).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἄρχισε τὸ 1968. Ἡ ὀργάνωσή της ἔγινε ἀπὸ τὴν καθηγήτρια Marija Gimbutas, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλλιφορνίας στὸ Los Angeles, καὶ τὸν Dr. Colin Renfrew τοῦ Τμήματος Ἀρχαίας Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sheffield στὴ Ἀγγλία. Εἶναι ἀνασκαφὴ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρ-

1. IEE, σ. 73, 90 καὶ 92 (Δ. Θεοχάρης).

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 357 κ.ἑ. (Colin Renfrew καὶ Marija Gimbutas), καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 405 καὶ plan 1 (Colin Renfrew).

3. Arch. Rep., 1969-70, σ. 22, NLGr. 1970, σ. 273 κ.ἑ., Chron. 1968-1969, σ. 1077 κ.ἑ., καὶ εἰκ. 20.

4. C. Renfrew, Greek Neolithic, Backward or Precocious? «Current Archaeology», τ. 7, 3, (1968), σ. 168 κ.ἑ.

5. C. Renfrew, The Tree-Ring Calibration of Radiocarbon: An Archaeological Evaluation, Proc. Preh. Soc., τ. 36 (1970), σ. 280 κ.ἑ., κυρίως 244 κ.ἑ.

6. PPS., τ. 35 (1969), σ. 12 κ.ἑ.

7. C. Renfrew, The Burnt House at Sitagroi, «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 131 κ.ἑ. καὶ πίν. XIX-XXI.

8. AJA, τ. 74 (1970), σ. 195, πρβλ. σ. 273 κ.ἑ., καὶ «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 187.

χαιολογικής Σχολής των Ἀθηνῶν με χρηματοδότηση καὶ τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἰδρύματος National Science Foundation.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δώσουμε ἐδῶ ἱκανοποιητική, ἔστω σύντομη, περίληψη τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν, ὅπως θὰ θέλαμε. Ἴσως γίνη στὸν προσεχῆ τόμο τῶν Μακεδονικῶν. Ἐδῶ θὰ περιορισθοῦμε σὲ λίγα σχέδια καὶ εἰκόνες, εὐγενική προσφορά τοῦ καθηγητοῦ τώρα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Southampton κ. Renfrew. Εἶναι:

1. Σχηματική παράσταση τῆς βαθύτερης στρωματογραφικῆς τομῆς, μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου σὲ βάθος 11μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, μετὶ τις πολιτιστικὰς φάσεις I-V (εἰκ. 74). Φθάνουν ὡς τὸ 4.500 π.Χ. περίπου (φάση I).

2. Μορφὲς ἀγγείων τῆς φάσεως I καὶ λεπτομέρειές τους (εἰκ. 75). Χαρακτηριστικὰ τῆς φάσεως εἶναι ἀδιακόσμητα ἀγγεῖα ὅμοια πρὸς ἀγγεῖα τοῦ πολιτισμοῦ Vesselinovo τῆς Βουλγαρίας.

3. Ἀγγεῖα τῆς φάσεως II (εἰκ. 76), ἢ ὅποια παρουσιάζει ποικιλία γραπτῶν ἀγγείων. Εἶναι πρωτοφανέρωτος πολιτισμός, ποὺ ἐντοπίζεται στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, εἰδικώτερα στὴν πεδιάδα τῆς Δράμας.

4. Μορφὲς ἀγγείων ἀπὸ τὴ φάση III (εἰκ. 77). Ἡ φάση αὕτη περιλαμβάνει ἀγγεῖα καὶ ἄλλα πῆλινα εὐρήματα διακοσμημένα μετὰ γραφίτη (πίν. 256 α-β καὶ 257α-β). Θυμίζουν τὸν πολιτισμὸ τῆς Gumelnitsa, περὶ τὸ 3.500 π.Χ. Στὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς φάσεως παρουσιάζονται ἀγγεῖα γωνιώδη (c-irinated, πίν. 258α-β). Στὴν ἴδια φάση παρουσιάζονται πολλὰ τμήματα πηλίνων εἰδωλίων, ἀπὸ τὰ ὅποια εἰκονίζεται ἐδῶ πῆλινο κεφάλι (πίν. 259), καὶ χάλκινες περόνες (πίν. 260α), ἀπὸ τὰ πρωϊμότερα μεταλλικὰ εὐρήματα στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου.

5. Ἀπὸ τὴ φάση IV εἰκονίζεται ἐδῶ ἀρύταινα (πίν. 260β, ἄνω) καὶ ἀπὸ «καμημένο σπίτι» τῆς φάσεως VA (πίν. 255β καὶ 262) δύο ἀγγεῖα (πίν. 259β, κάτω).

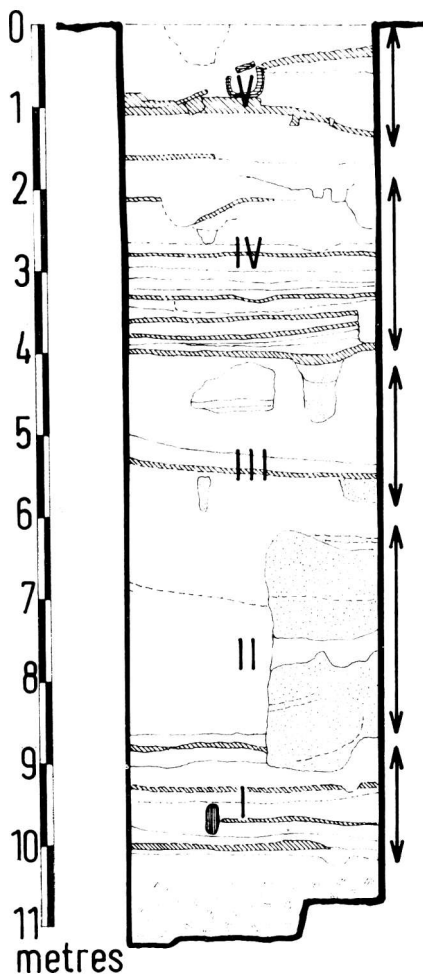
6. Κάτω ἀπὸ τὸ «καμημένο σπίτι» καὶ λίγο βορειότερα ἀποκαλύφθηκε τὸ μεγαλύτερο κτήριο, 18μ. μακρὺ (πίν. 261).

7. Μορφὲς ἀγγείων τῆς φάσεως VB εἰκονίζονται στὸν τελευταῖο πίνακα (εἰκ. 78).

Ἴδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 236.

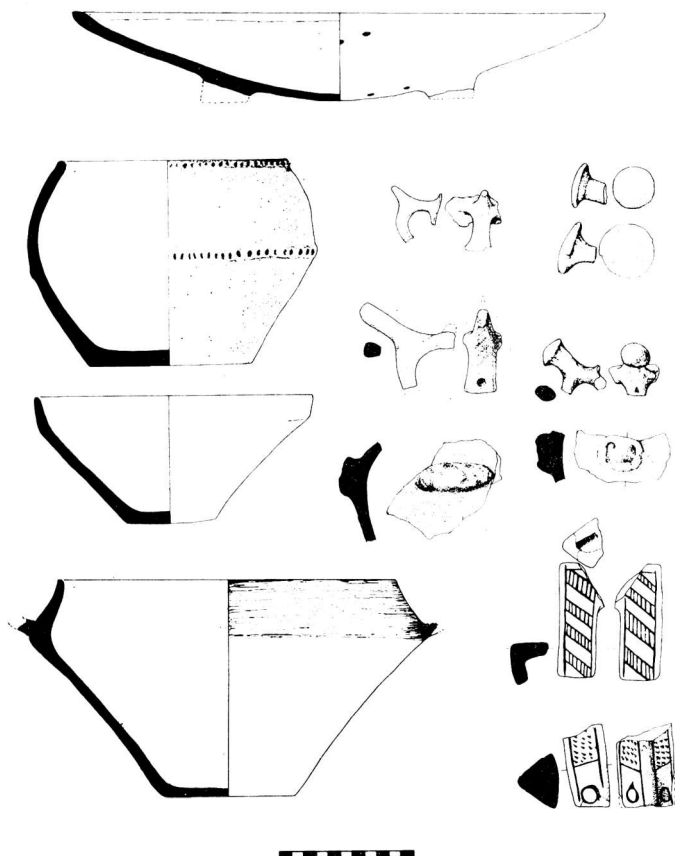
244-246. Πετρούσα, Ποταμοί, Πλατανιά. Πρὸς τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 305, πρβλ. τὴν Chronique 1967¹ καὶ πρὸς τὰ Χρονικά 1966-

1. Chron. 1967, σ. 916.

Εἰκ. 74. Σχηματική παράσταση τῆς βαθύτερης στρωματογραφικῆς τομῆς ΖΑ, στοὺς Σιταροῦδες (243)

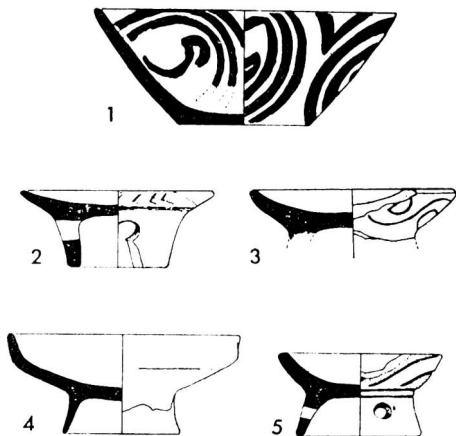

Εἰκ. 75. Μορφές ἀγγείων τῆς γάσεως Ι τῶν Σιταγοῶν (243)

1967, ἀριθ. 244, 245 καὶ 246, πρβλ. τώρα τὴν Ἑκθεσὶ τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση¹.

247. Χαριτωμένη, Καλαμπάκι, Καλαμών. Στὴ Χαριτωμένη ἀναφέρεται κτήριο ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἄλλα ἀρχαῖα, στὸ Καλαμπάκι ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος, λατινικὴ ἐπιγραφή, προϊστορικὸς συνοικισμὸς κ.λ., καὶ στὸν Καλαμόνα κιονόκρανα ρωμαϊκῶν χρόνων².

Εἰκ. 76. Μορφές ἀγγείων τῆς φάσεως II (243)

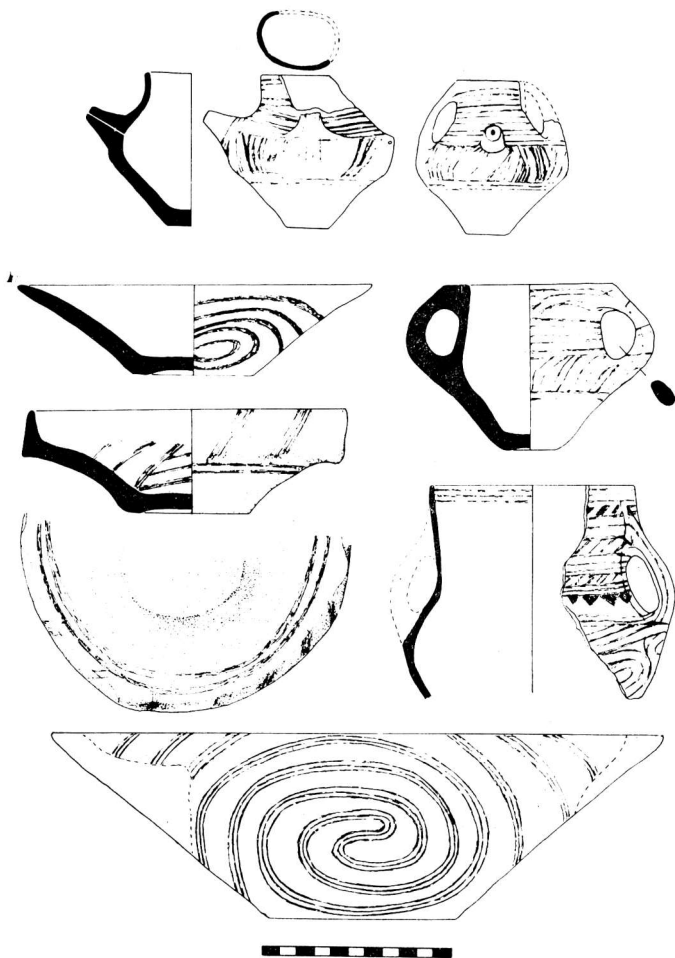
248. Ξηροπόταμος, Μικρόπολη. Ἀρχαῖο πόλισμα, ὕδραγωγεῖο κ.λ. ἀναφέρονται στὸν Ξηροπόταμο, τάφος κιβωτιόσχημος 2ου αἰ. π.Χ. στὴ Μικρόπολη³.

249. Καλλιθέα, Πύργοι, Καλὸς Ἀγρός. «Κεφαλὴ πωγωνόφρου θεοῦ, πιθανώτατα Διονύσου, ρωμαϊκῶν χρόνων» βρέθηκε στὴν Καλ-

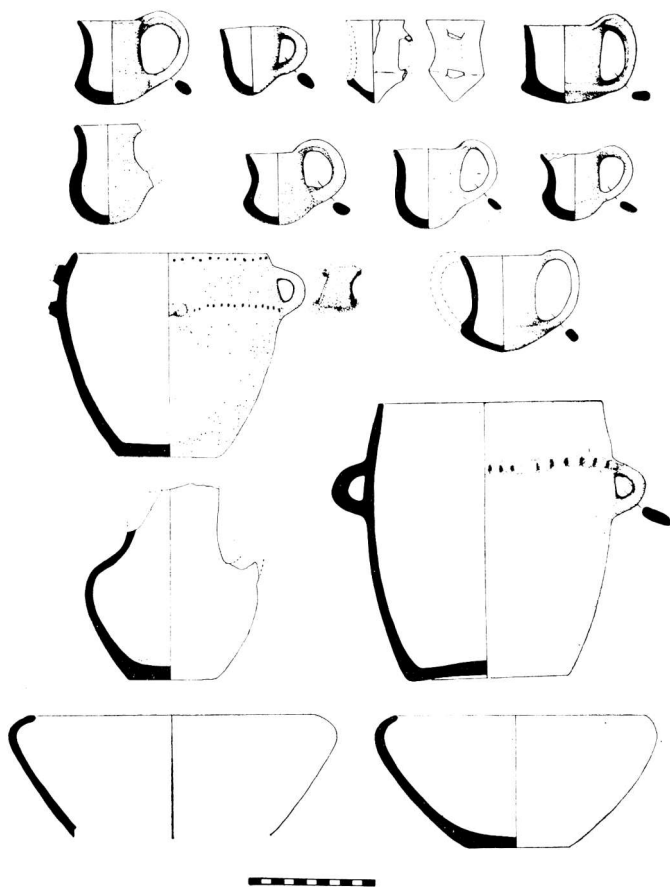
1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427 κ.έ. καὶ 428 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, κ.έ., καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 355 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 356.

Εἰκ. 77. Ἀγγεῖα τῆς γάσεως III τῶν Σιταγρῶν (243)

Εἰκ. 78. Μορφές ἀγγείων τῆς φάσεως ἢ VB τῶν Σιταγρῶν (243)

λιθία. Φρούριο ρωμαϊκών (και βυζαντινών) χρόνων έντοπίσθηκε κοντά στους Πύργους. Δωρικός κίον και προϊστορικός συνοικισμός αναφέρονται στην περιοχή του Καλού 'Αγρού¹.

249α. Προσοτσάνη. Εικονιστικό ανάγλυφο επιτύμβιας στήλης από την Προσοτσάνη, τώρα στο Μουσείο της Σόφιας, περιλαμβάνει στη μελέτη του για τὰ πορτραίτα ό Α. R üsch² (πρώτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269).

T I · C L A V D I V S
 M A X I M V S · V E T ·
 s · V · F · C · M I L I T A V I T
 EQVE · IN LEG · VII · C · P · F · FAC
 5 T V S · Q V E S T O R · E Q V I T ·
 S I N G V L A R I S L E G A T I L E ·
 G I O N I S · E I V S D E M · V E X I L
 L A R I V S · E Q V I T V M · I T E M ·
 B E L L O D A C I C O · O B V I R T V
 10 T E D O N I S D O N A T V S · A B I M
 P · D O M I T I A N O · F A C T V S D V P L I
 A D I V O T R O I A N O · I N A L A S E C V D
 P A N N O N I O R V M · A Q V O E T F A ·
 T V S · E X P L O R A T O R I N B E L L O D A
 15 C I C O · E T O B V I R T V T E B I S D O N I S
 D O N A T V S B E L L O · D A C I C O E T
 P A R T H I C O E T A B E O D E F A C T V S
 D E C V R I O · I N A L A · E A D E · Q V O D
 C E P I S S E T D E C E B A L V · E T C A P V T
 20 E I V S · P E R T V L I S S E T E I · R A N I S S T O
 R O M I S S V S · V O L V N T A R I V S · H O
 N E S T A M I S S I O N E · A T E R E N T
 R I A N O · C O N S V L A R E
 T V S P R O V I N C I A E N O V

Εικ. 79. 'Η λατινική επιγραφή από τή Γραμμένη της Λοράμας (250)

250. Γραμμένη. Τό 1965 βρέθηκε τυχαία στα χωράφια της Γραμμένης τεράστια επιτάφια στήλη (ύψος 2,64 μ.). Φωτογραφία του άνω μέρους της στήλης δώσαμε στον προηγούμενο τόμο του περιοδικού αυτού (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 390, εικ. 2). Κάτω από δύο επάλληλα κοίλα όρθογώνια με ανάγλυφη διακόσμηση είναι χαραγμένη σπουδαιότατη επιγραφή λατινική. Ό καθηγητής Δ. Παντερμαλής, ή Έφορος της Περιφέρειας Καβάλας Χ. Κουκούλη και ή Έπιμελήτρια Εύγ. Γιούρη έδωσαν την άδεια και κάθε βοήθεια στον Michael Speidel του University of Hawaii (Honolulu),

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 402.

2. Α. R üsch, έ.ά., σ. 169, άριθ. R66, όπου τό όνομα γράφεται Prosoceni.

νά δημοσιεύση τὸ σπάνιο εὑρημα¹. Ὁ τίτλος τοῦ ἄρθρου εἶναι ἀπατηλός, ὥς πρὸς τὸν τόπο προελεύσεως.

Τὰ ἀνάγλυφα καὶ ἡ ἐπιγραφή λύουν ἐν μέρει προβλήματα, ποὺ συζητοῦνται, καὶ δημιουργοῦν νέα, ὅπως συνήθως. Ἡ ἐπιγραφή δίνει τὴ λεπτομερέστερη, ὅσο ξέρομε, σταδιοδρομία ἐνὸς ρωμαίου στρατιωτικοῦ. Εἶναι αὐτὸς ποὺ συνέλαβε καὶ σκότωσε, ὅπως λέει ἡ ἐπιγραφή, τὸν ἀντίπαλο τῆς Ρώμης Δεκέβαλο. Δίνει ἐπίσης νέες πληροφορίες γιὰ τὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ (εἰκ. 79).

Ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ M. Speidel ἡ ἐπιγραφή πέρασε στὸ *Année Épigraphique*² μὲ παρατηρήσεις καὶ στὴν ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης, σὲ ἄρθρο τοῦ G. Becatti, μὲ εἰκόνα τοῦ ἄνω μέρους τῆς στήλης³.

Μικρότερης σημασίας εὑρήματα στὴν περιοχὴ τῆς Γραμμένης εἶναι τάφοι ἀκτέριστοι κιβωτιόσχημοι κ.λ.⁴

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΕΑΣ

1. M. Speidel, The Captor of Decebalus, A New Inscription from Philippi, JRS, τ. 60 (1970), σ. 142 κ.έ.

2. *Année Épigr.* 1969-1970 (1972), σ. 156 κ.έ., ἀριθ. 583.

3. EAA Suppl. 1970 (1973), λ. Tropaeum Traiani, εἰκ. 859.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 356.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Τριγυλλόστομη οίνοχόη μελανόμορφη από τὴν Αἴγεια, ποδόσθια ὄψι (60)

Πλάγια ὄψη τῆς οἰνοχόης τοῦ πίν. 93 (60)

α

β

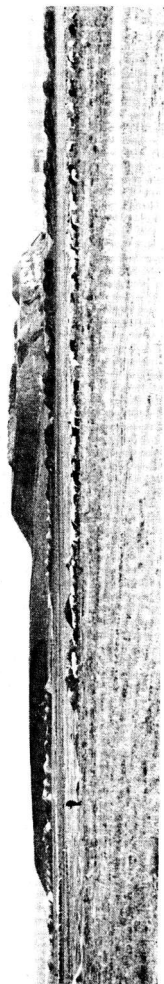
α-β. Λεπτομέρειες τοῦ πιάτου καὶ τοῦ βοῦμοῦ τῆς οἰνοχόης τοῦ πίν. 93 (60)

Ὁ θαυμάσιος χάλκινος κρατήρας ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, γύρω 64

Πλάγια ὄψη τοῦ κρατῆρος τοῦ πίν. 93 (64)

α

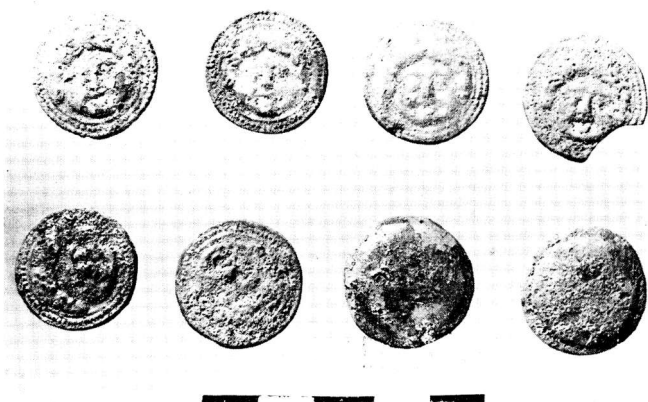

β

α-β. Ο προϊστορικός σπηλαιολόγος της Λαγκιάς, άμέσως μετά την καταστροφή.
 α. Λαγκιά από Βορειοδυτική (α) και από Ανατολή (β) (66)

α

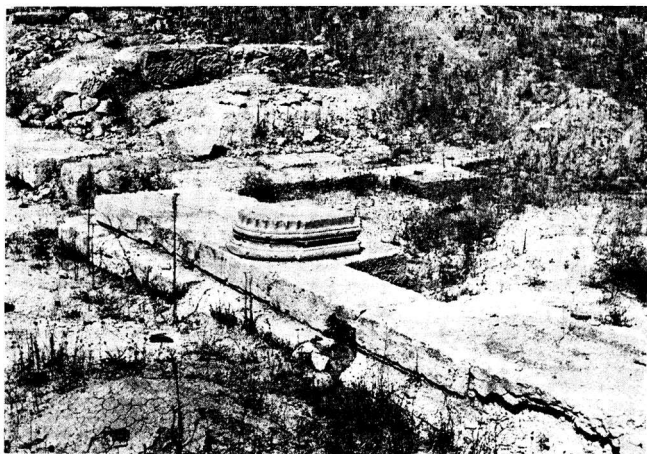
β

α-β. Οί ταμεικοὶ τέρμβοι ἀνατολικὰ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἀπὸ Ἀνατολῶν, καὶ πύλινα ἐπὶ χροῦσα γοργόνεια διαζοσμητικὰ, ἀπὸ τὸν ἐπ' αὐτοῦ 3 ζιβωτιόσχημο τάφο με δριζόντια στέγη (68)

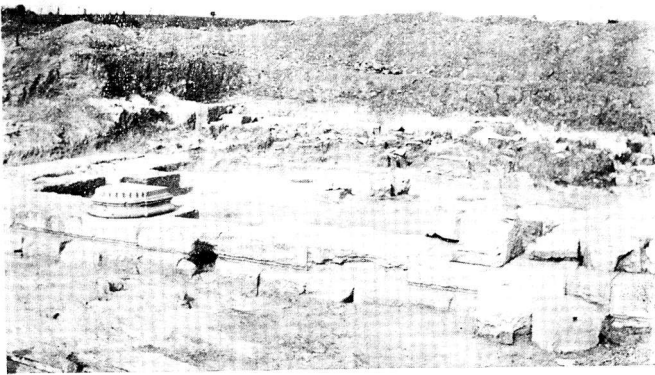

α. Λέο πεπσοκίονες ανάμεσα σὲ παρυστάδες σὲ κτήριο τῆς Πέλλας (88)

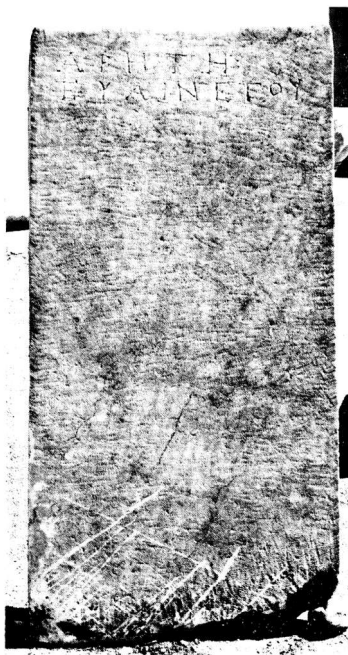
β. Πεπσοκίων in situ καὶ ἐνδιάκοιτη ἢ θέση ἐνὸς δευτέρου
δεξιότερου ἀνάμεσά τους ὁχετὸς (88)

α. Φάσις τῆς ἀνασκαφῆς στὸ ζήτημα τοῦ πίν. 100α-β (88)

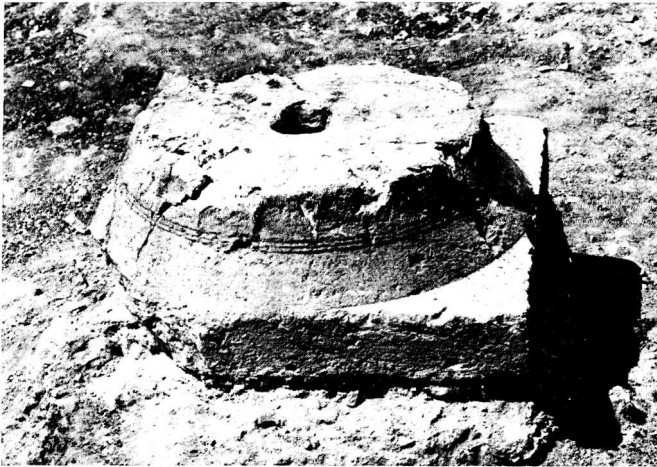
β. Κεφάλι πηλίνου εἰδωλίου τῆς Ἑλλάδας (88)

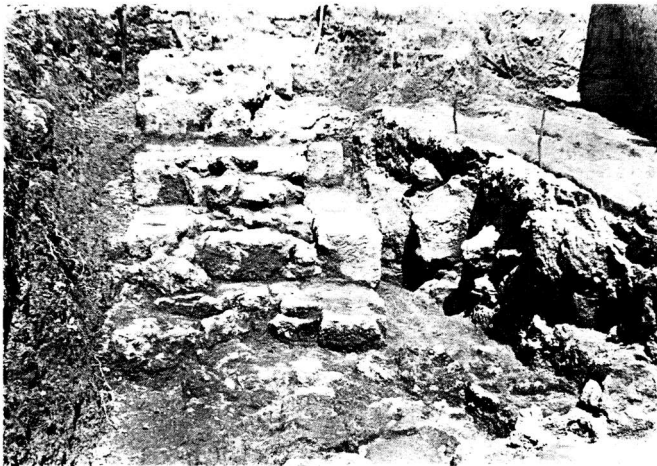
α. Μαρμάρινη ἐνεπίγραφη στήλη
ἐπιτύμβια τῆς Ἡέλλας (88)

β. Ἀγαλμάτιο Ἀπόλλωνος καθαρῶδοῦ
ἀπὸ τὸ Παλαιόζαστρο στὸ Μουσεῖο
τῆς Ἡέλλας (88)

α. Λοφιστό ζιτονόζορνο τῆς Ηέλλας (88)

β. Λείψανα τοῦ τείχους τῆς γάτω πόλεως τῆς Ἐδέσσης
γατὰ τὸ σημεῖον ἐπ' ἀριθ. 10 (90)

α

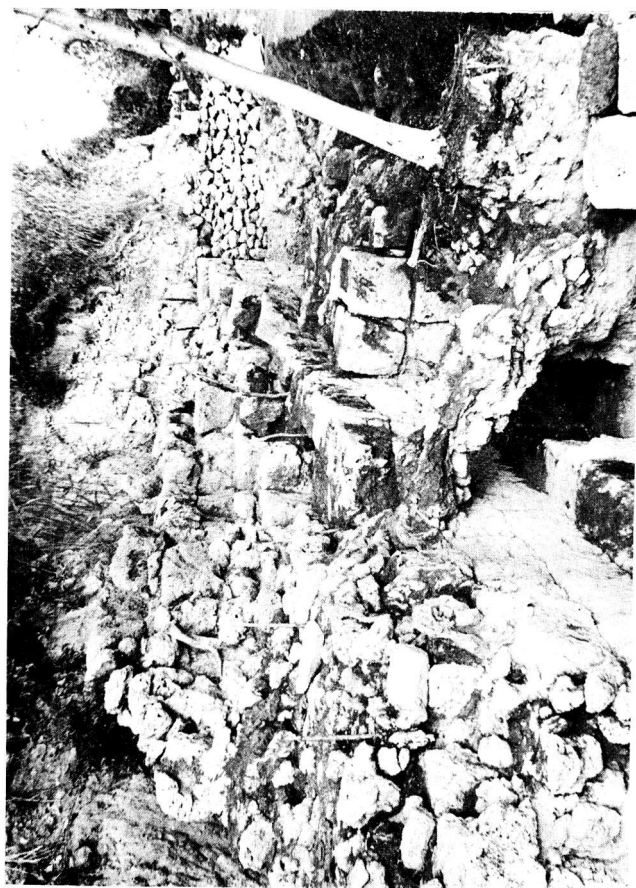

β

α-β. Ἀποψεις ἀπὸ ΝΑ τοῦ σημείου ἐπ' αὐτοῦ, 13 τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως τῆς Ἑδέσσης, παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα, ἀπ' ἔξω (α) καὶ ἀπὸ μέσα (β) (90)

Εξωτερική όψη λειψάνων ορθογωνίων πύργου και, αψιδεοῦ, πύργου ροζαμέντης (90)

Ἐκ τῆς ἀποφωτογραφίας τοῦ τείχους καὶ μεταγενεστέρων ἐπισκέψεων (90)

Μαυριάδωνος «βωμὸς» ἐντειχισμένος σὲ μεταγενέστερο πλίσμα (90)

Ἀπὸ Ἀνατολῶν ἄποψη λειψάνων τοῦ τείχους (κάτω)
καὶ μεταγενεστέρων ζητηρίων (90)

Ἡ συνέχεια πρὸς ΝΑ τῆς εἰκόνης τοῦ πίν. 108 (90)

Ἡ συνέχεια πρὸς ΝΑ λευπάνων τοῦ τείχους (κάτω),
καὶ μεταγενεστέρων χτισμάτων (90)

Στη συνέχεια προς ΝΔ κτίσματα μεταγενέστερα πάνω στα λείψανα
των παλαιότερων δόμων του τείχους (90)

*Αποψη από Ἀνατολῶν λειψάνων τοῦ τείχους καί, στό βάθος, νεώτερου τοίχου ποῦ φθάνει ὡς τὸν πύργο τῆς ΝΑ πύλης, πρὸβλ. πίν. 113 (90)

«Η ανατολική όψη του περιθλασμένου τοίχου του πύργου της ΝΑ πόλης, παλ. Πίν. 112 (90)

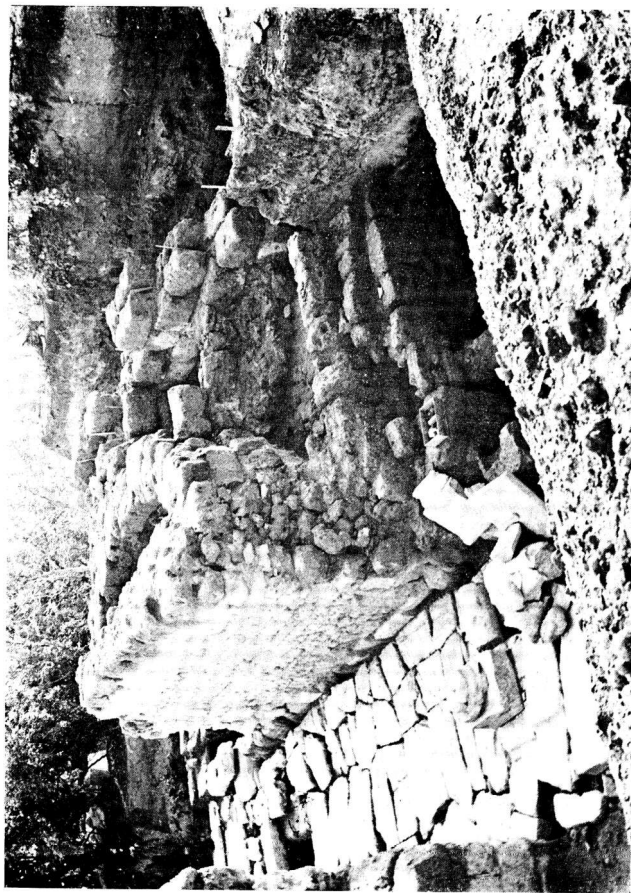

Ἡ Ν.Α. πύλη τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς κάτω πόλεως
τῆς Ἐδέσσης, πρὸβλ. πίν. 115 (90)

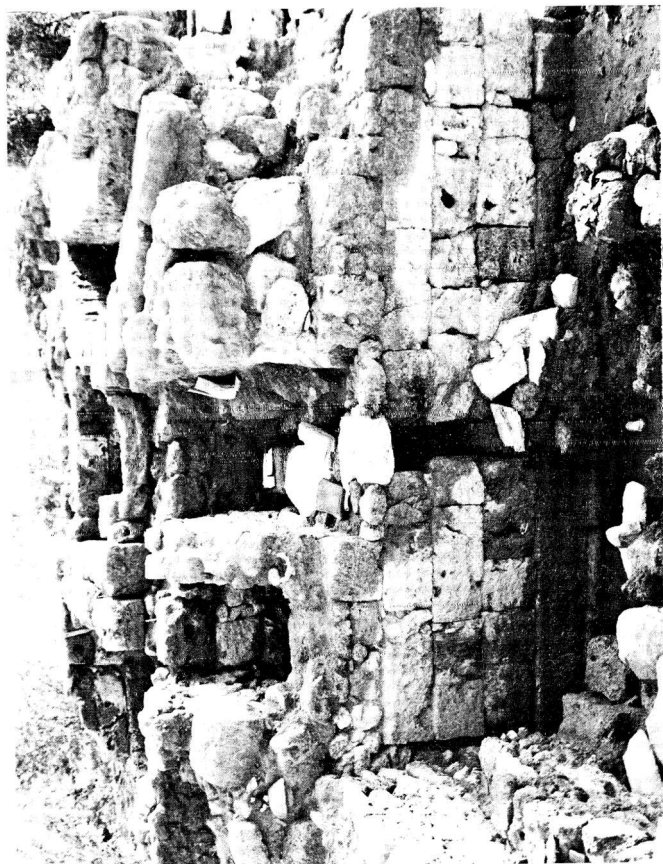

Λείψανα τῆς ἰσοδομικῆς κατασκευῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ἡ μεταγενέστερη ἐπέκτασις (δεξιὰ), πορτ. πίν. 114, ἀριστερὰ (90)

Ἀπὸ τὸ ἐσσιτεπιπὸ τῆς πόλεως ἄποψη πρὸς Ν τοῦ πλακοστρώματος τῆς ὁδοῦ,
 μὲ ἐπάνωμο στὸ ζέγγω, καί, δεξιὰ, τὸν λειψάνον τοῦ ἀρχαίου ἡμιονοζώου
 τοῦχον καὶ τῆς μεταγενέστερης ἐπεκρίσεως (90)

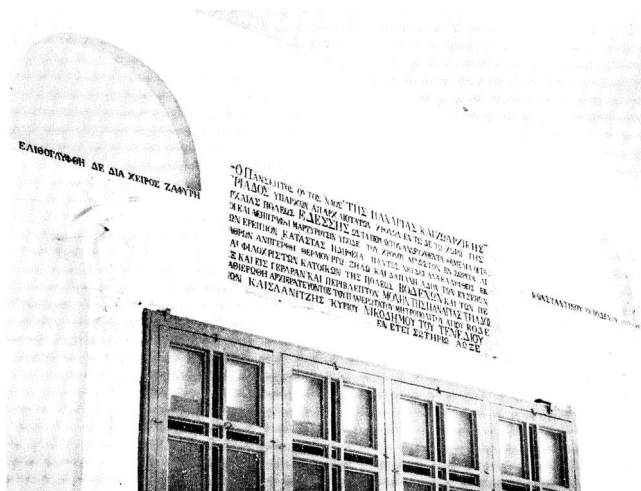
Από το εσωτερικό της πόλεως άποψη του βάθρου πύργου της Ν.Α. πύλης (90)

Από Ν.1 άποψη άρχαιότερου δόμου της δυτικής όψης (90)

Ἀπὸ τὴν ἀπόψη τοῦ τείχους πρὸς τὴν Ν.Α. πύλην (90)

α

ΤΟ ΠΑΝΣΕΙΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΧΑΟΣ' ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΖΩΑΡΧΙΚΗΣ
ΤΡΙΛΟΣ' ΥΠΑΡΧΩΝ ΑΠΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΕΝ ΤΩ ΔΕ ΤΩ ΧΩΡΩ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΕΔΕΣΣΗΣ ΔΕ ΤΑ ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΝ ΑΝΟΥΥΧΟΕΝΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΟΙ ΤΑ
ΦΟΙ ΚΑΙ ΔΕΠΗΓΡΑΦΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΥΣΙΝ ΥΠΟΔΕ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΑΓΝΩΣΤΟΝ ΕΝ ΣΩΡΕΙΑ ΛΙ
ΘΩΝ ΕΡΕΠΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣ ΗΔΗΘΕΙΑ ΠΑΝΤΩΣ ΝΕΥΣΕΙ ΑΝΑΚΑΛΥΦΘΕΙΣ ΕΚ
ΒΑΘΡΩΝ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΘΕΡΜΟΥΡΓΩ ΖΗΛΩ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗ ΔΑΡΑ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΒΟΔΕΡΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕ
ΡΙΣ ΚΑΙ ΕΙΣ ΓΕΡΑΡΑΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΟΝ ΜΟΝΗΝ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΡΙΛΟΣ
ΚΑΘΙΕΡΩΘΗ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΟΔΕ
ΡΩΝ ΚΑΙΣΑΛΑΝΙΤΖΗΣ ΚΥΡΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΤΕΝΕΔΙΟΥ
ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ΑΩΣΕ

β

α-β. Η ζητητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος (90)

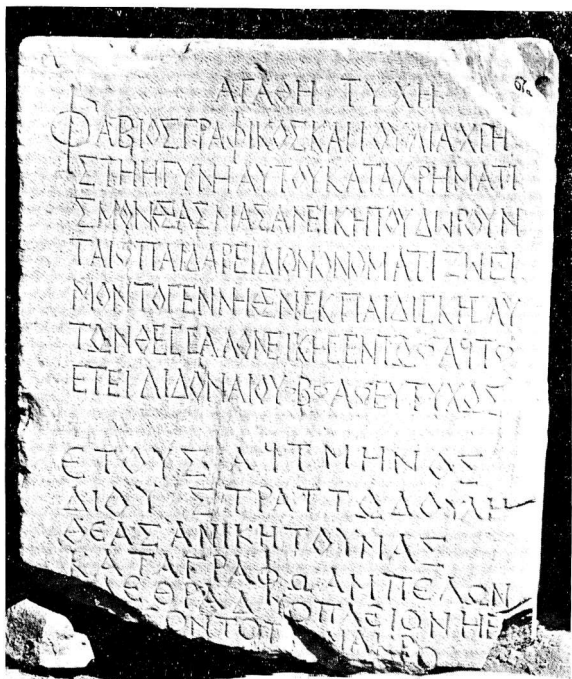

α

β

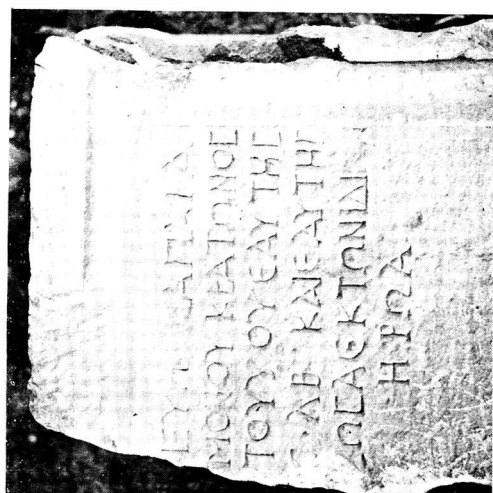
α-β. Ἀπελειτουργιστικὴς ἐπιγραφὴς σὲ ἱεροῦ τῆς θεῆς Μᾶς στὴν Ἑδεσσα (90)

Ἐπιγραφὴ ἐπιγραφὴ καὶ μέρος ἄλλης σὲ ἱερὸ τῆς θεᾶς
Μῆς στῆν Ἑδεσσα (90)

α

β

α-β. Ἐπιτάφιοι ἐν ἐπὶ γράφοι ἀβομοί (90)

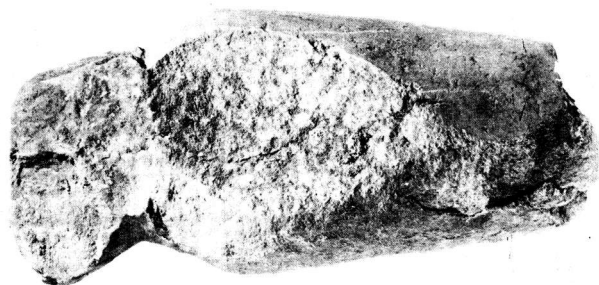

α

β

α-β. Ἐπερίρραφα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τεμάχια συνανήκοντα (90)

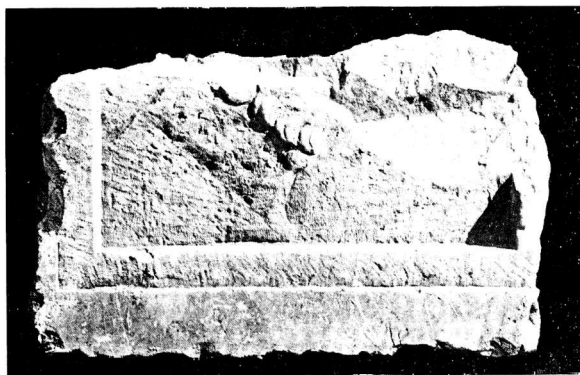

α

β

γ

α-γ. Θυάσματα μαοῖμαζων γλυπτὸν τῆς Ἐδέσσης (90)

α

β

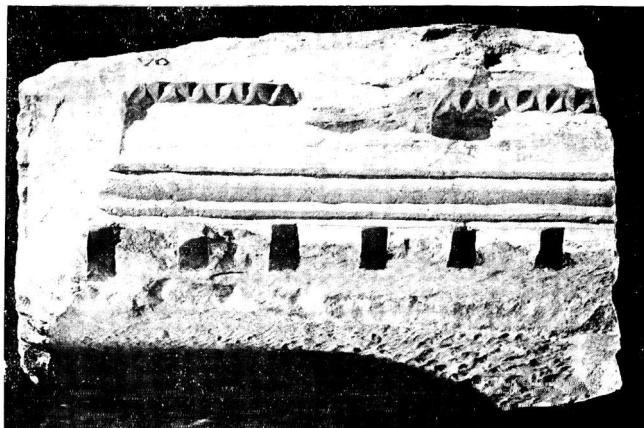

γ

α-γ. Κομμάτια μαρμαρίνων γλυπτῶν ἀπὸ τῆς Ἑδεσσα (90)

α

β

α-β. Μαομάρινα γείσα από μνημειακά κτίρια της Ἐδέσσης (90)

α

β

α-β. Χαράγματα πάνω σὲ μάρμαρα ἐντοιχισμένα στὴ Ν.Α. πόλη (90)

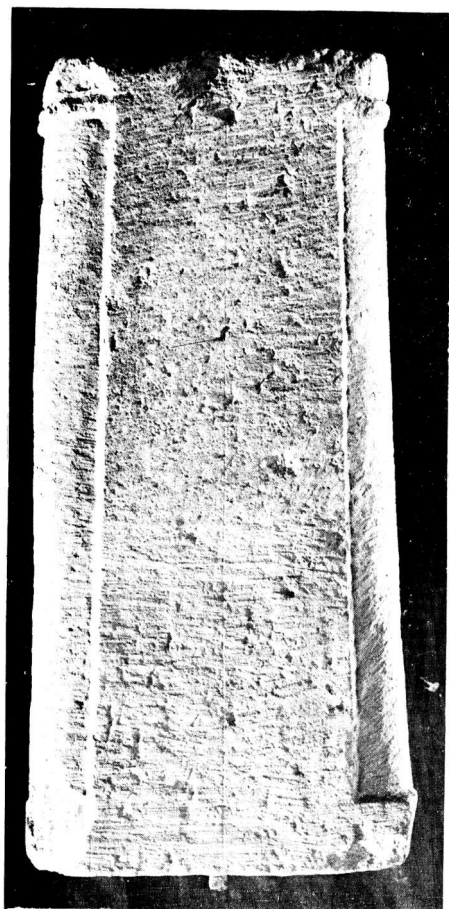

α

β

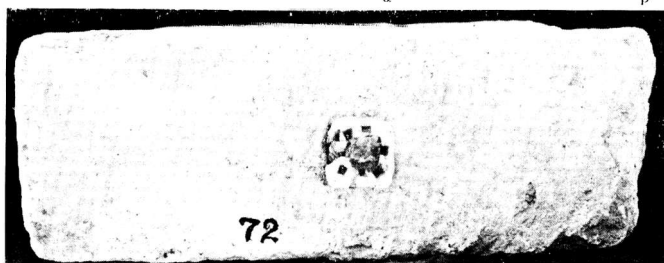
Κορινθιάζον κιονόκρανο από την περιοχή του Ἁγίου Ἀθανασίου (α)
καὶ ἄλλο σύνθετο στήν Ἁγία Τριάδα (β) (90)

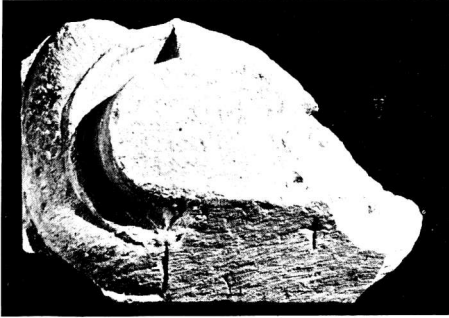
α

β

α-γ. Πλάγια όψη και μέτωπο ζιονίσζων διζόβων παραθέζων και
 τμήμα άλλων όμοιων (90)

α

β

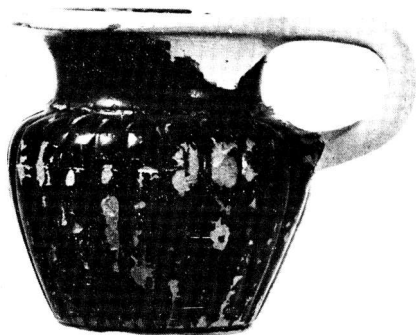
γ

δ

α-δ. Βάση κιονίσκων διλόβου παραθύρου (α), θραῦσμα μαρμαρίνου θοροαζίου ἐγκιβωτισμένον στή στρώση τῆς ἀλῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸς τὸν ἀνατολικὸ κήπο τῆς (β), τμήμα κιονοκρανὸν ἀμφικιονίσκων με συμφρὲς ἐπίθλημα (γ) καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ θραύσματα μαρμαρίνης πλάζας με ἀνάγλυφο σταυρὸ καὶ στίς δύο ὄψεις (δ) (90)

α

β

α. Ἀρντήρ ἀπὸ κεραμοσκεπὴ τάφο
στὸν Ἅγιο Λουῶ Ἐδέσσης (90)

β. Δακτυλίδιος
ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα (90)

γ

γ. Ἐπιτέμβριο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο ἀπὸ τοὺς Σαραζινοὺς Ἀλμοσιᾶς (94α)

α

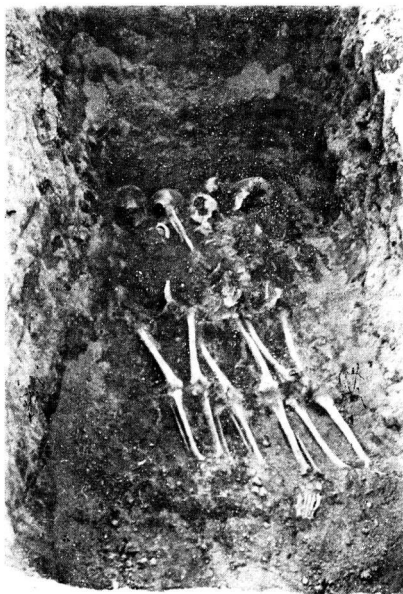

β

α-β. Σὲ οἰκόπεδα τῆς Ἑδέσσης κεραμοσκεπῆς τάφος (α)
καὶ πτιστὸ ὁδοαγωγεῖο (β) (90)

α

β

γ

α-γ. Τάγοι στη θέση Κούγια Πέτρα της Έδεσσης, ο τρίτος (α),
ο τέτατος (β) και ο πέμπτος (γ) (90)

Από Ν.Α. άποψη τών έργων γιά τήν κατασκευή τής δεξαμενής ποτίσεως τής ΜΕΠ (90)

Ἀνάγλυφο καὶ ἐνεπίγραφο ἐπιτόμβιο χοίρον ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα (92)

α. Μαρμάρινο επίχρῳο στὸ Πιζάρι (90)

β. Νομίσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἑδέσσης (90)

α

β

α-β. Μελανόμορφος και άλλος ερυθρόμορφος σπύγος
της Συλλογής Λαμπροπούλου (109)

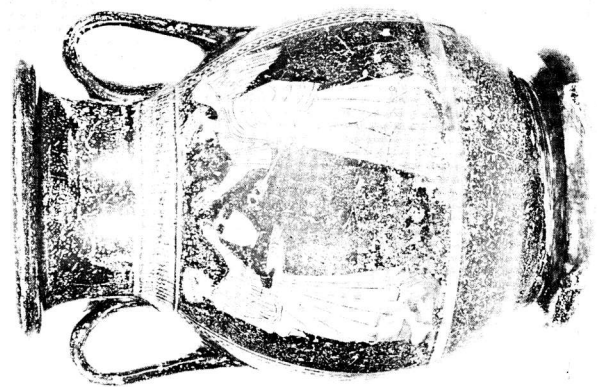
α

β

α-β. Πελίκη της Συλλογής Λαμπροπούλου και λεπτομέρεια
της ερυνθόμορφης παραστάσεώς της (109)

α

β

α-β. Εορτή Εορτή (α) και Εορτή (β) της Σολογής Αιγυπτιακού (109)

α

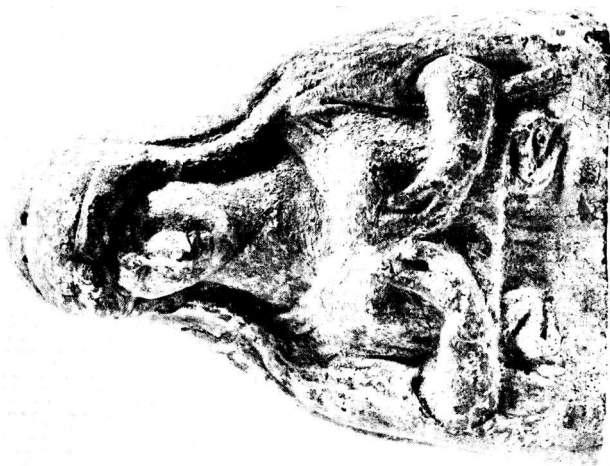

β

α-β. Ἐρυθρόμορφη ὑδρία (α) καὶ πνξίδες (β)
τῆς Συλλογῆς Λαμπροπούλου (109)

α

β

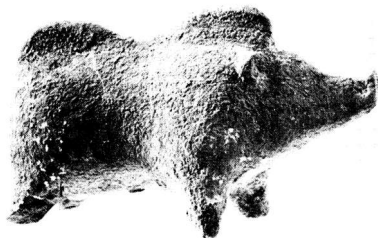
α-β. Πλάκες πωστώνες της Συλλογής Λαμπροπούλου (109)

α

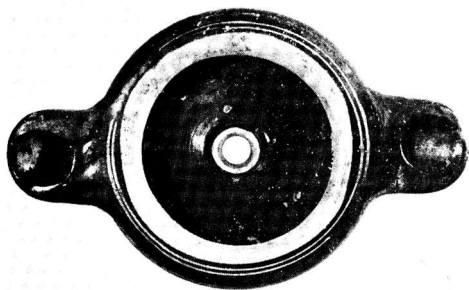

β

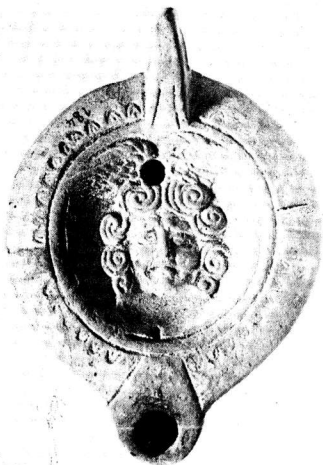

γ

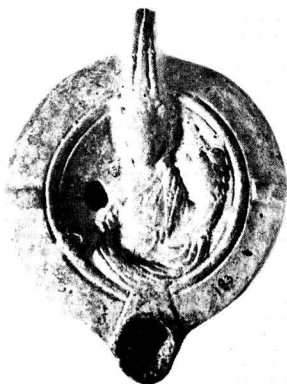
α-γ. Ειδώλιο καθισμένης θεᾶς (α), κριόμορφο ἄσχοειδὲς ἀγγεῖο (β)
καὶ δύο ειδώλια χοίρων τῆς Συλλογῆς Λαμπροπούλου (109)

α

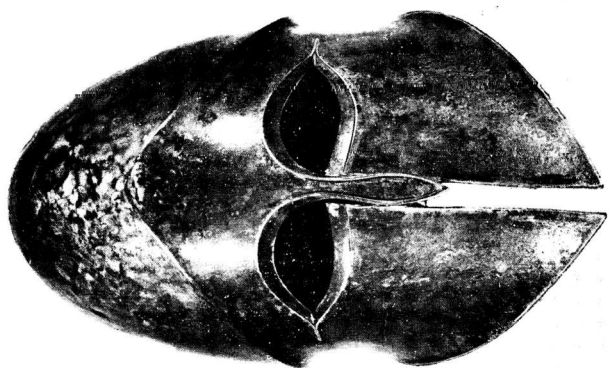

β

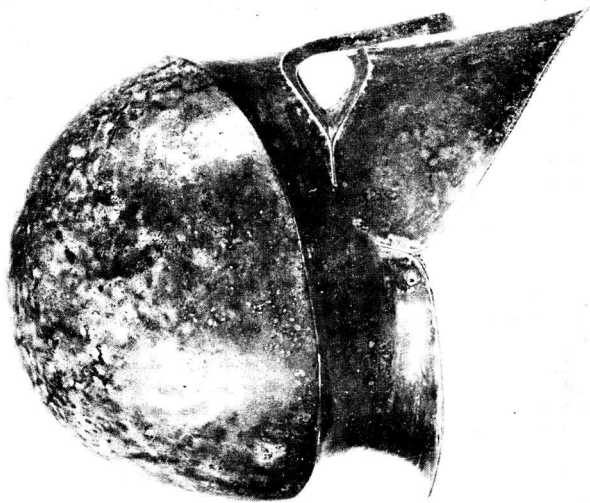

γ

α-γ. Λύχνοι διάφοροι τῆς Συλλογῆς Λαμπροποτόλου (109)

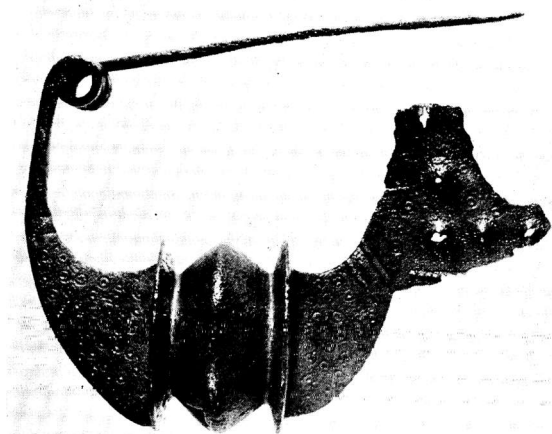

β

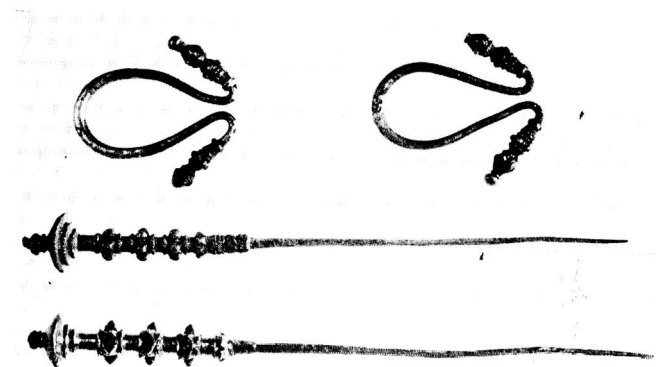

α

α-β. Χαλκίνο κράνος τῆς Συλλογῆς Λαμπροπούλου (109)

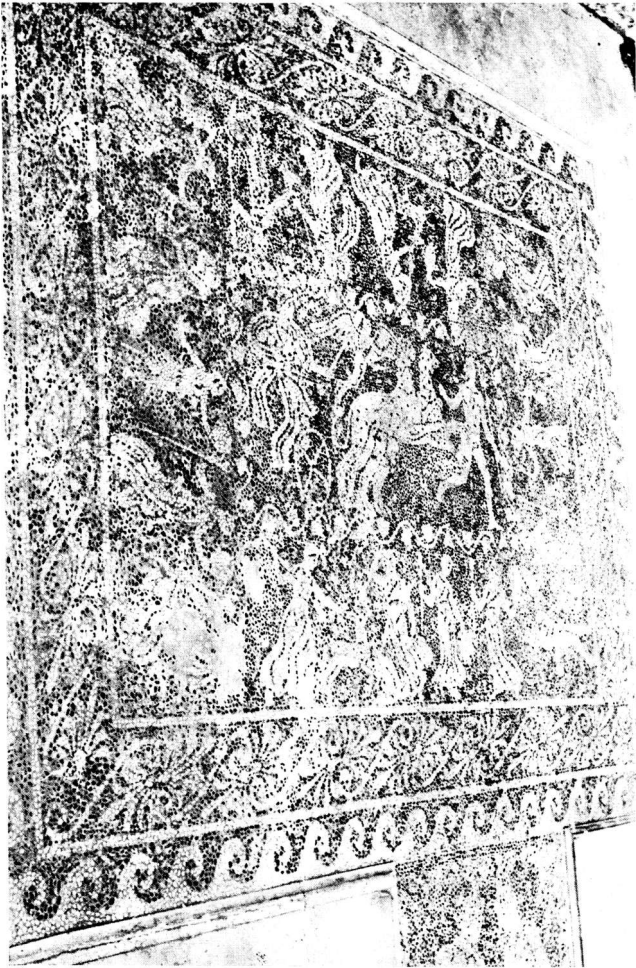

α

β

α-β. Μεταλλικά αντικείμενα της Συλλογής Λαμπροπούλου (109)

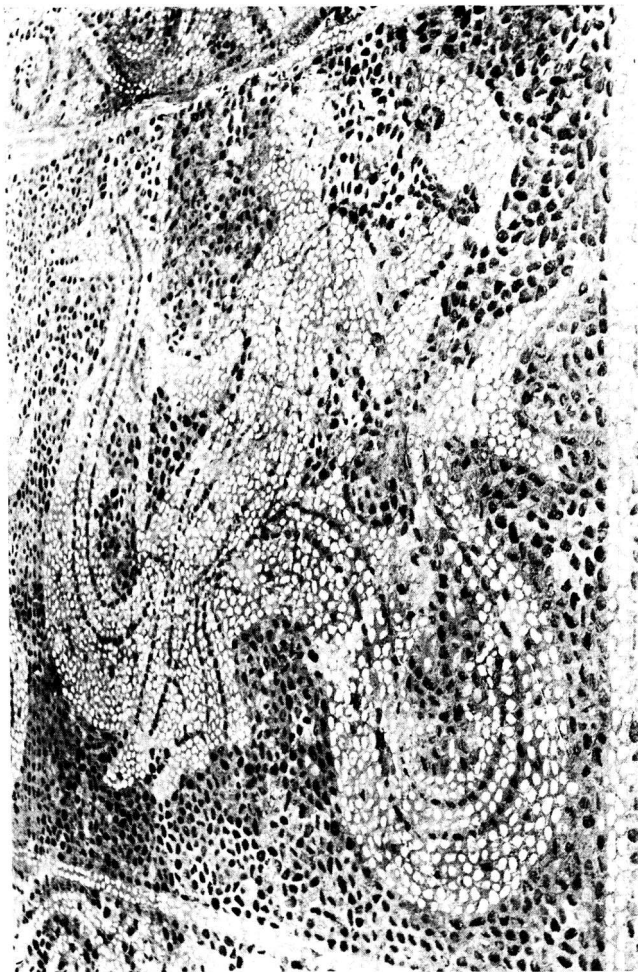

*.Αποψη από Νότον ψηφιδωτού της επάξεως της *.Αγαθής Τέχνης,
όπως ἀπεκατέχθη τὸ 1968 (121)

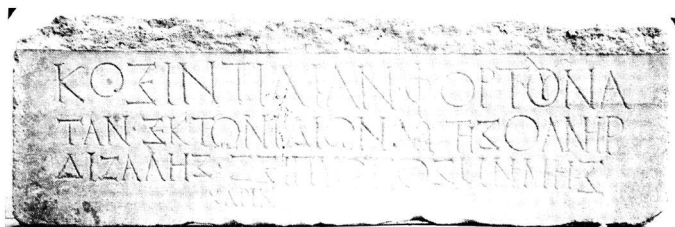
Λεπτομέρεια της ψηφιδωτής παραστάσεως Ἀχιλλέως καὶ Θέτιδος (121)

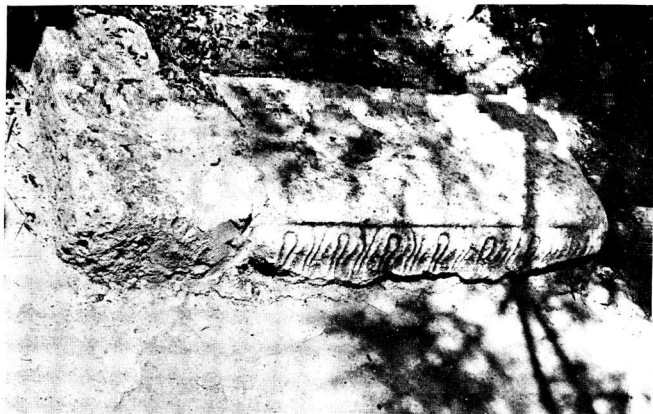
Τὸ δεξιὸ ἄκρο τῆς παραστάσεως Ἀχιλλέως καὶ Θέτιδος (121)

α. Λεπτομέρεια της διαζοσμίσεως γροατήρος από τη Χαλκιδική (115)

β. Ἐπιγραφή της Ὀλύνθου (123)

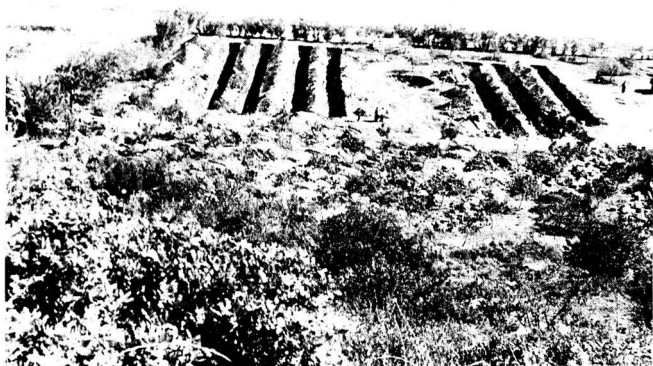

α

β

α-β. Ποτίδαια, ἀρχιτεκτονικὸ μέλος καὶ ἐπιτέμβριος βορμὸς σὲ ἀδελή σπιτιοῦ(124)

α. Ἀπὸ Α ἄποψη τῶν σκαμμάτων γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ξενοδοχείου
στὴ θέση τοῦ Ἀμμουλίου καὶ τῶν σωρῶν τῶν ἀπορριμμάτων ἀπὸ τὴς
ἐκσκαφῆς (φωτ. 28.9.68) (126)

β. Ἀπὸ ΝΑ ἄποψη τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀμμουλίου ποὺν ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ
ἐρευνα (28.9.68) (126)

α

β

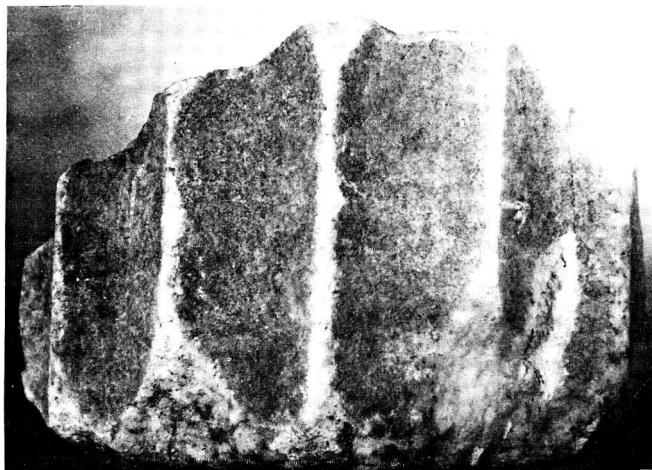
α-β. Από ΝΑ απόψεις με τὰ ἀποροίματα τῶν ἐκσκαφῶν πλυνμένα
μόνον ἀπὸ τῆ βροχῇ (28.9.68) (126)

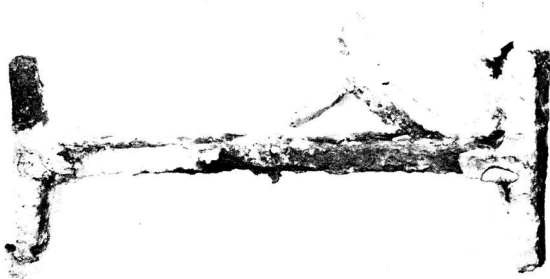
Ἀπὸ ΝΑ ἄποψη τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ ναοῦ, ὅπως τὴν ἄφησε ὁ μηχανικοὺς ἐκσκαφεὺς (φωτ. 3.2.69) (126)

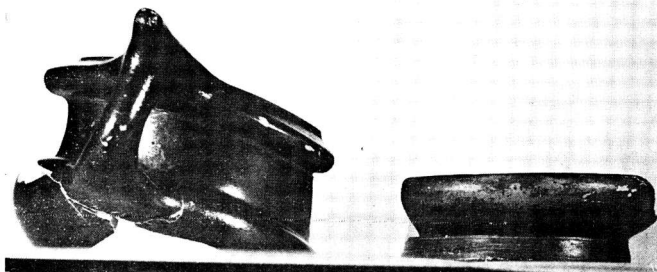
Ἐνα ἀπὸ τὰ σκάμματα, ὅπως τὰ ἄφησε ὁ μηχανικοὺς ἐκσκαφεὺς (8.3.69) (126)

α

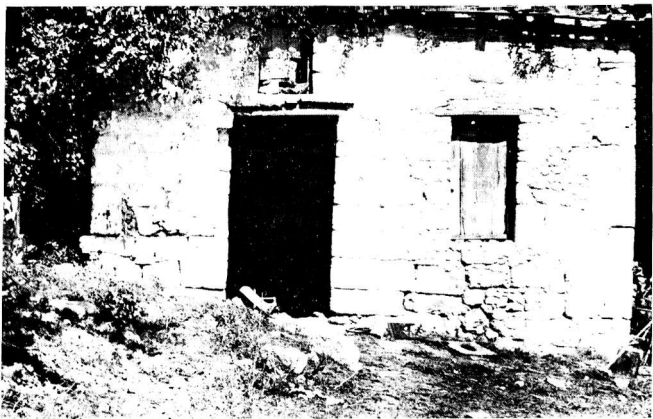
β

γ

α-γ. Τμήμα μαρμαρίνου ζωνίσκου, σιδερένιος σύνδεσμος μολυβδοχοιμημένος
 και τεμάχια μελαμβάδων αγγείων από τα χώματα του Ἀμμωνίου (126)

α-β. Τὰ χτίσματα τοῦ Μετοχίου (α) καὶ τὸ κελλῖον (β),
χτισμένα μὲ ἀσχαῖο ἐλιζό (126)

α

β

α-β. Ἀπὸ ΒΑ ἀπόψεις δοκιμαστικῆς τομῆς καὶ λείψανα τοίχων (126)

α

β

α-β. Λείψανα τοίχων σε δογμαστική τομή (136)

β

α

α-β. Ὡς ἀπὸ Ἀνατολῶν (β) λείψανα τοίχων σὲ δοξιαστικὴ τομῇ (126)

α. Ἀπὸ Ἀνατολῶν ἄποψη μὲ τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ
στὸ κέντρο τῆς εἰκόνης (126)

β. Ἀπὸ Δυσμῶν ἄποψη τῶν σωρῶν ποὺ ἀπέθεσεν ὁ μηχανισὸς ἐκσαγερὲς (126)

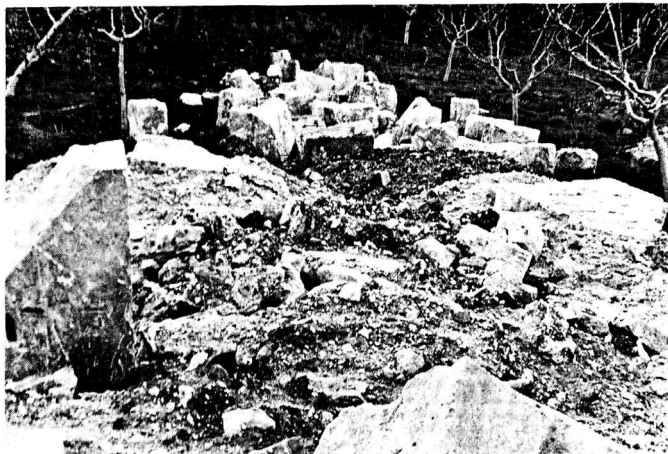

α

β

α-β. Σπαράγματα τῶν θεμελίων καὶ τῆς ἀνωδομῆς
τοῦ γασῦ τοῦ Ἀμμιωνος (126)

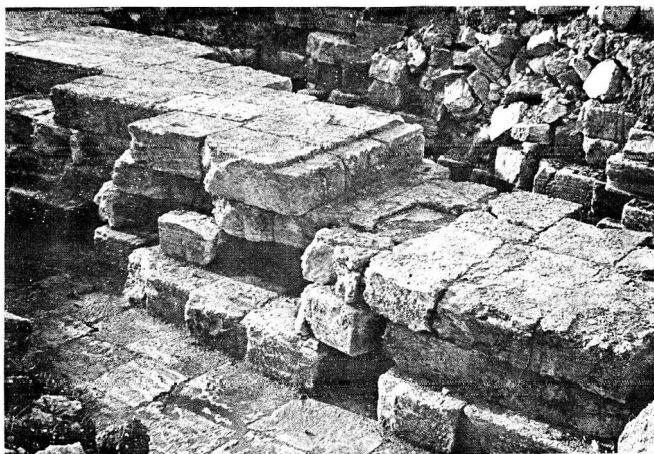

α

β

α-β. Ὑπομνηστικὰ ἀπὸ τῶν ἀνατολῶν (α) καὶ ἀπὸ ἀναστροφῆς (β) ὑπομνηστικὰ τοῦ ναοῦ (126)

α

β

α-β. ³ Από ΝΑ άποψη δόμων των θεμελίων και της άνωδομής τοῦ ναοῦ (126)

α. Ὁ Αὐτοψηφὸς τῶν σωζομένων μερῶν τῶν θεμελίων καὶ τῆς ἀνωδομῆς (126)

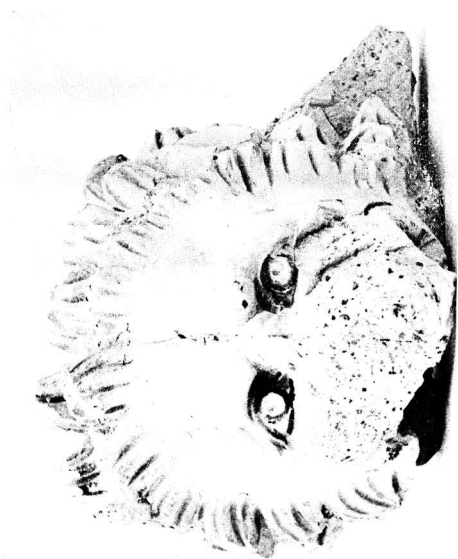
β. Ὁ Β1 ἄποψηφὸς πλάτους (126)

Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἀπὸ ΒΑ καί, στὸ βάθος ἡ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ «θεάτρου» μὲ τὴν γλίμαξα, πορβ. πίν. 164β (126)

β

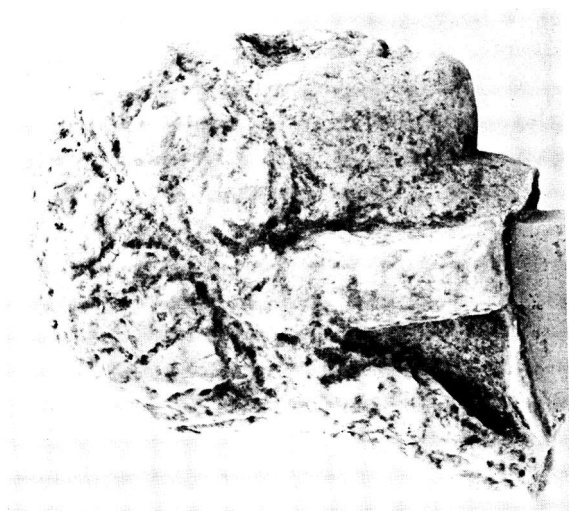

α

α-β. Λεοντοκέραιη ὀδοροῦν καὶ «ἡγεμὼν καλὲπτῆρ» τοῦ Ἀμμωνίου (126)

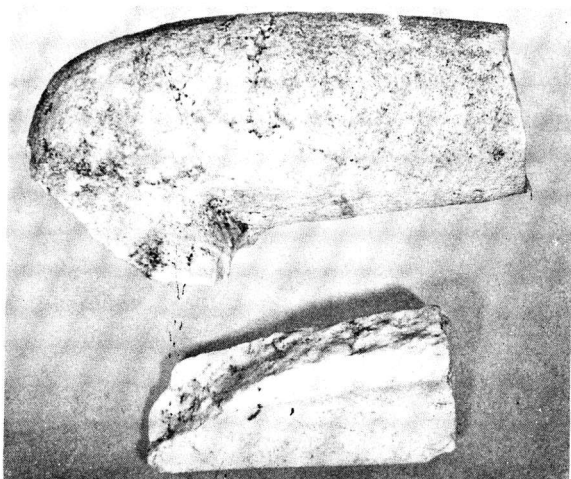

α

β

α-β. Πρόσθια καὶ πλάγια ὄψη μαρμαρίνης κεφαλῆς Αἰωνόστον (126)

α

β

γ

α-γ. Γλυπτά και ἐνέπιγραφα θαυάσματα ἀπὸ τοῦ Ἀμμώνιον (126)

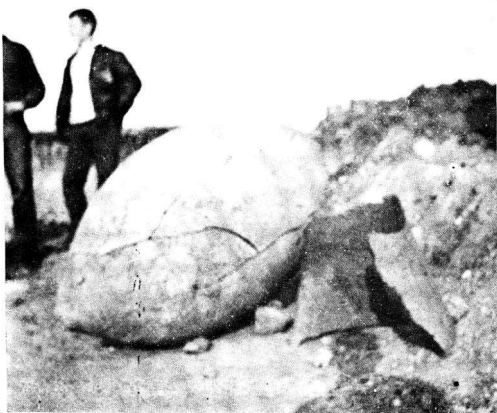

α

β

α-β. Ἰσοπεδοποιηθεὶς ἐργασίης καὶ ἀρχαῖα λείψανα
στὴν Ἰ. Αἰγυπτῷ (ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια) (126)

α

β

α-β. Πήτοι κατά την ισοπέδωση τοῦ λόφου τῆς ἀρχαίας Ἀφρόδιος (126)

α

β

α-β. Ὑλχαῖα λείψανα (α) καὶ τάφος (β) στὴν περιοχὴ
τῆς Ὑλχου-Ἀφροδίτης (126)

α

β

α-β. Ὑπὸ ΒΑ ὁ Ὑ. Αστὺς Κάβος παρὰ τὰ Πρωγαδίγια (α)
καὶ ὑπὸ ΒΑ ἀρχαῖα λείψανα στῆ βόρεια πλαγιά του (β) (130)

α

β

α-β. Λεπτομέρεια της τοιχοδομίας των αρχαίων λειψάνων (130)

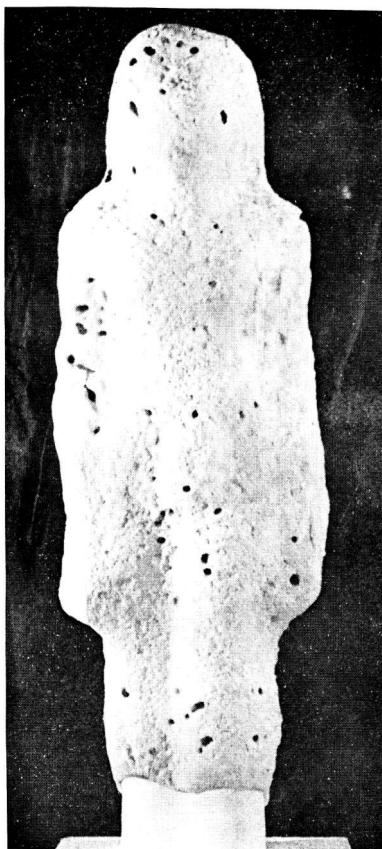

α

β

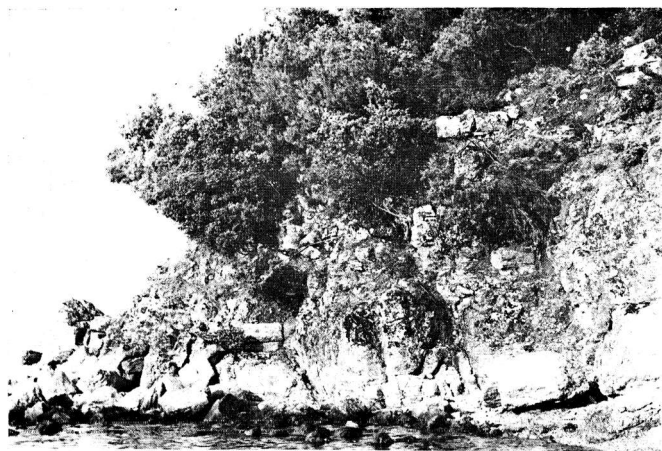
α-β. Πιάτνα αγγεία από τὰ Πιργαδίζια,
γ. Τάφος στὸν Ἅγιο Ἰωάννη Προδόσιμο (130)

Μισοδονλεμένος κα γαγωμένος από τη θάλασσα άρχαϊκός
κορφος από τὸ λιμάνι τῶν άρχαίων Σταγείρων (131)

α. Ἀπὸ Νότον ἄποψη τῆς θέσεως τῶν Σταγείρων
μὲ τὸ μυχὸ τοῦ νοτίου λιμανιοῦ (131)

β. Ἀπὸ ΒΑ ἄποψη τοῦ μυχοῦ τοῦ βόρειου λιμανιοῦ
καὶ λευφάνων ἀρχαίων κατασκευῶν (131)

α

β

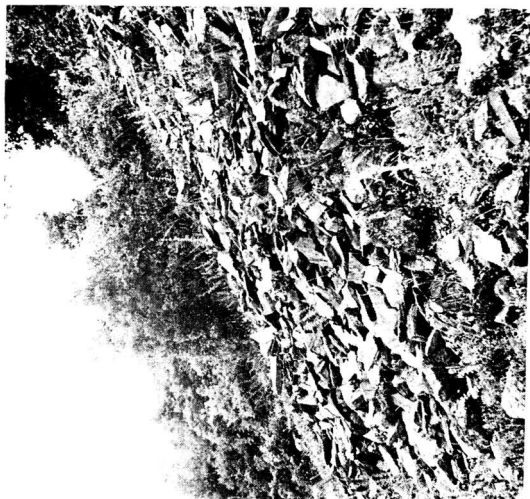
α-β. Στάγεια, αναλημματικός τοίχος στη θέση Σενιές και λεπτομέρεια (131)

Λείψανα κεκλιζοῦ πύργου στὴ θέση Βίγνα, ἀπὸ Ἀνσμίων (131)

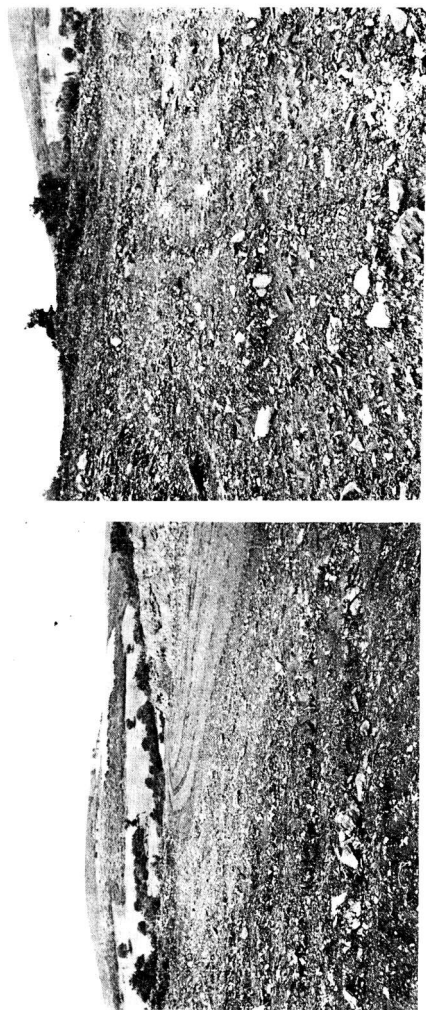

α. Ο χώρος άρχαίων νεκροταφείων στη
Μεγάλη Παναγιά (132)

β. Αθροισμός με άνάμεικτα ταφίδια ψημένα
από άρχαίο τέρας ίσως (132)

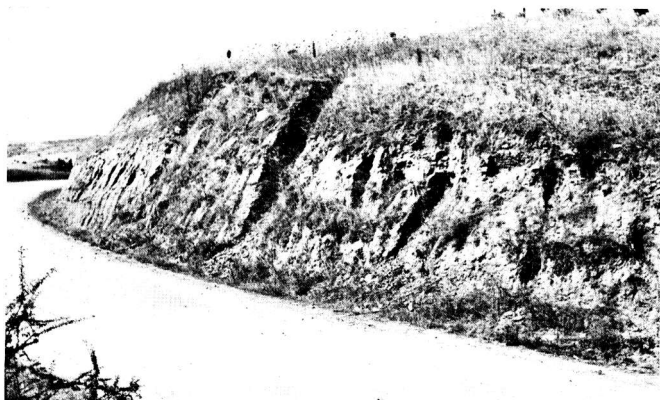
α

β

α-β. Θέση στις «Καρινάδες Καλόβεζ» της Μεγάλης Παναγίας (132)

Ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ Στρατόνι ἄποψη πρὸς Νότον (132a)

α

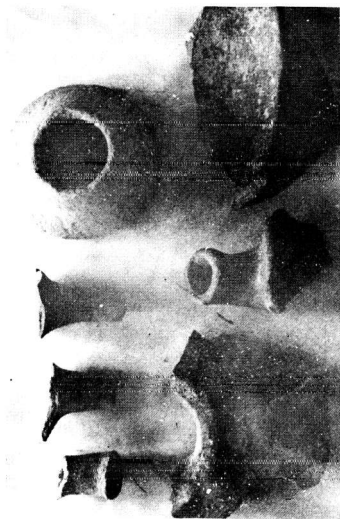

β

α-β. Ὑπὸ Β I ἄποψη λειψάνων σινοικισμοῦ χροντὰ
στὴν Τροπτητὴ (α) καὶ λεπτομέρεια (β)

α

β

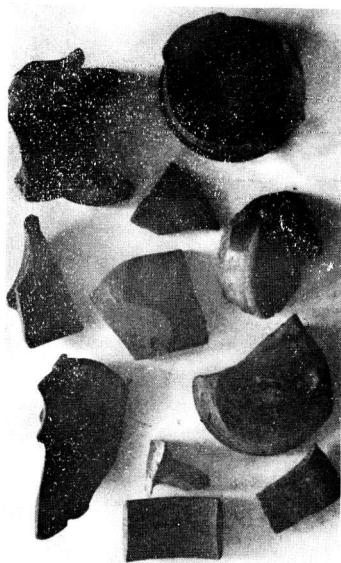
γ

α-γ. Πλάνα ἀντικείμενα καὶ τμήμα μερμαίων χρόνων τῆς Σόλωνος Μ. Σοφιστοῦ (133)

α

γ

β

δ

α-δ. Ώστια διάφορα τῆς Σὺλλογῆς Μ. Σοφιστοῦ (133)

Θολίτης λίθος (α-β) και βυζαντινή επιγραφή (γ-δ) (133)

α

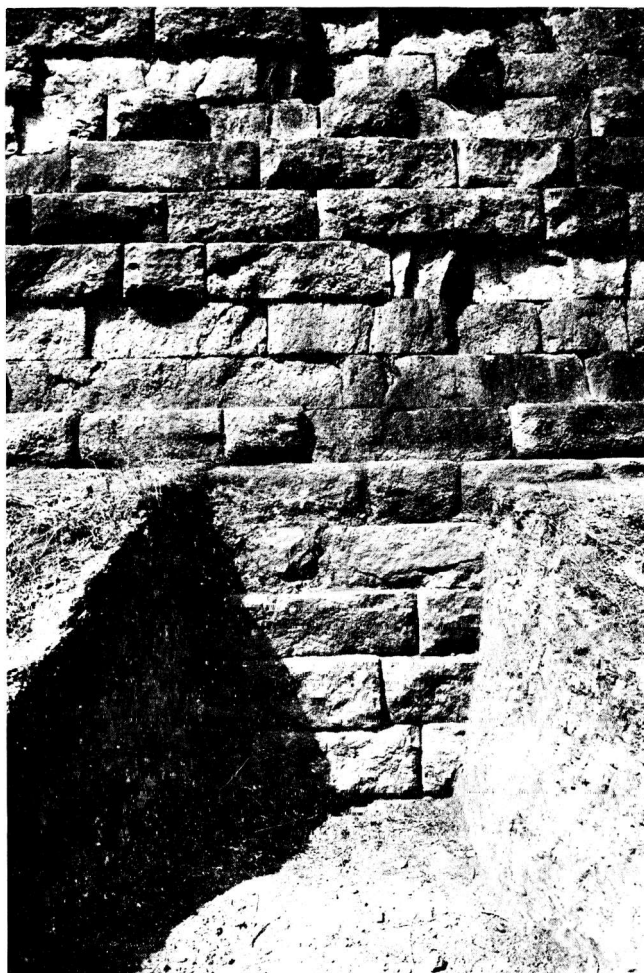
β

α-β. "Αποψη της θέσεως της Ἀζώνιον ἀπὸ Ν.Α (α)
καὶ μέρους τείχους ἀπὸ Β.Α (β) (133)

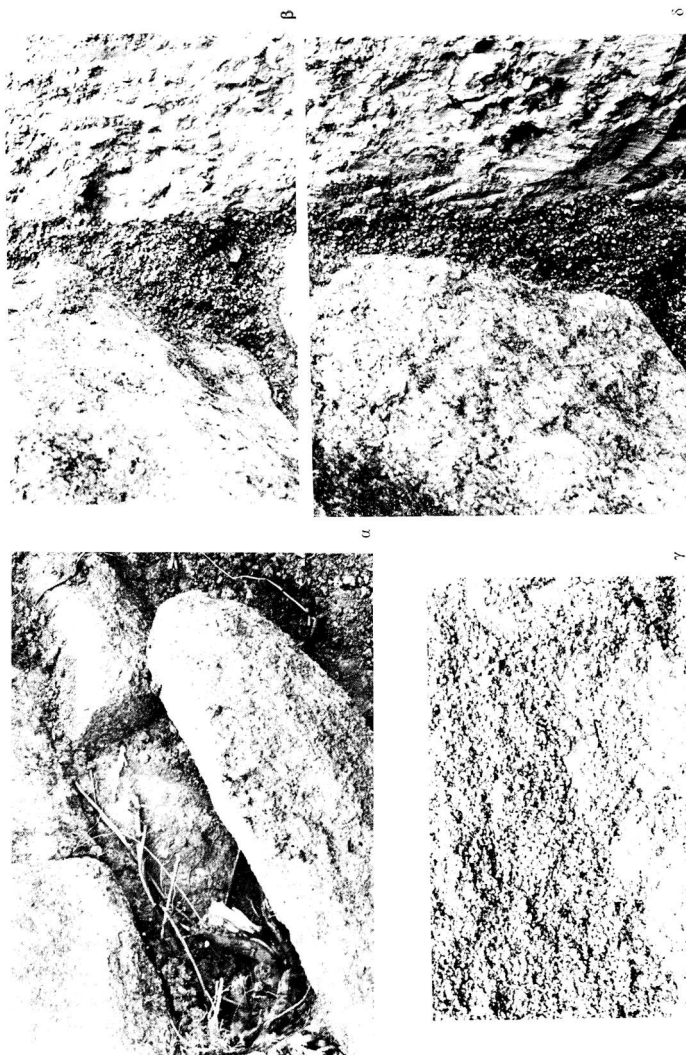

Ἡ τομὴ τῆς περὶ τὸν ἱερὸν τοῦ Διὸς ἀποκαλύπτει τὰ θεμελιατῶν τοῦ ἱεροῦ (135.)

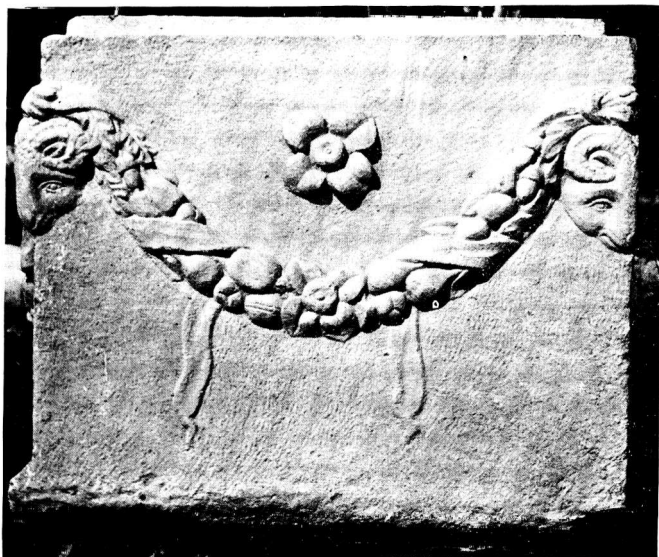

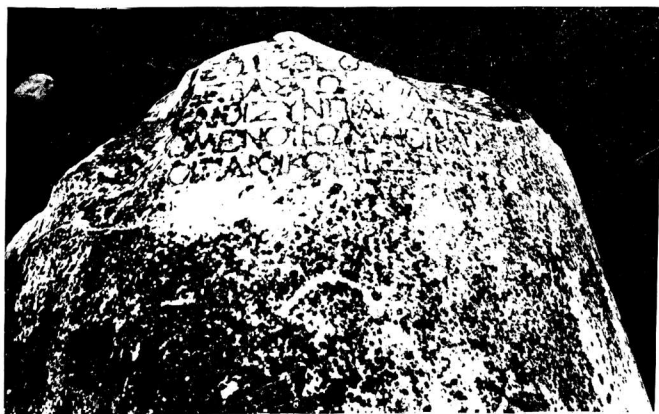
Τομή στὰ θεμέλια τοῦ τείχους τῆς Ἀζάνθου (133)

α-δ. Αετομύθους της τομής στα θεμέλια του τείγους της 'Ακρόπολης (133)

α. Στενή πλευρά ρωμαϊκής σαοροζάγρον (133)

β. Ἐντερίστας σφόνδολος (133)

β

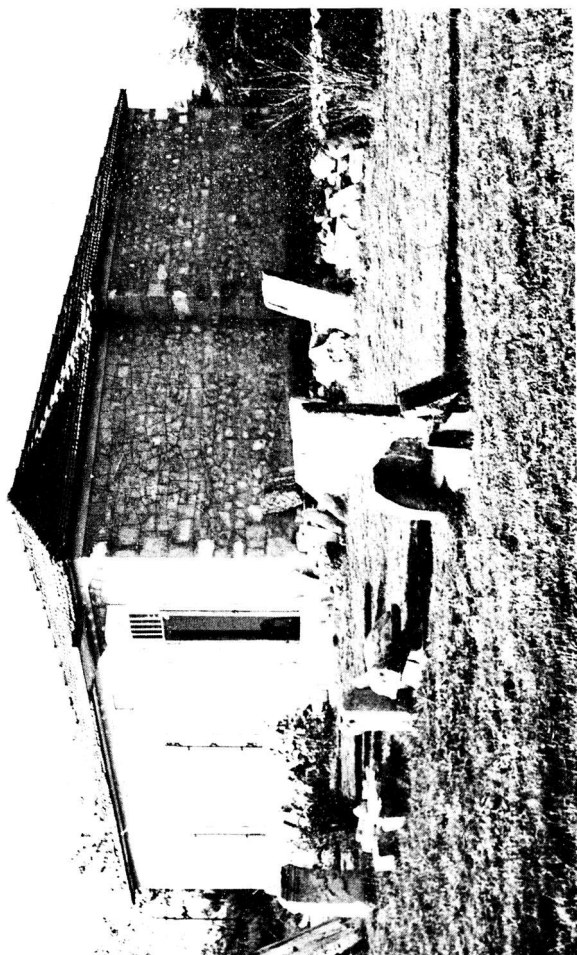

α

α-β. Ὑλιν καὶ κάτω ὀψη τοῦ ἐνεπύραγον σφονδύλου (133)

Αείφανα άρχαίον πτηρίον κοντά στην Τραπεζιτή (133)

Ἐκτὸς Ν.Α. ἀποψη τοῦ λεγόμενου Μοναστερίου τοῦ Ἀγίου (137)

Ἐξόστη (ἀποσπασμένη) γλυπτὴ τοῦ Μουσείου τοῦ Αἰῶν (137)

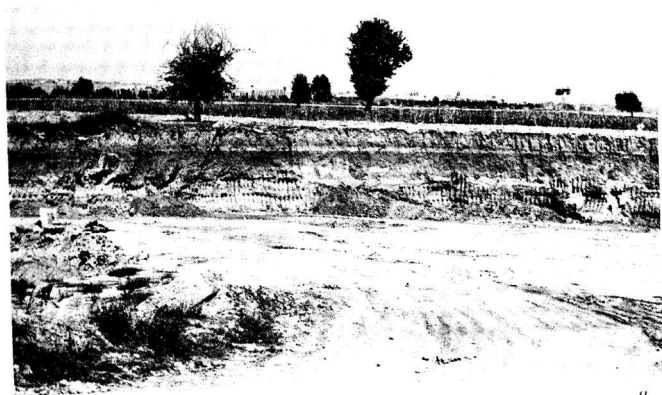
α

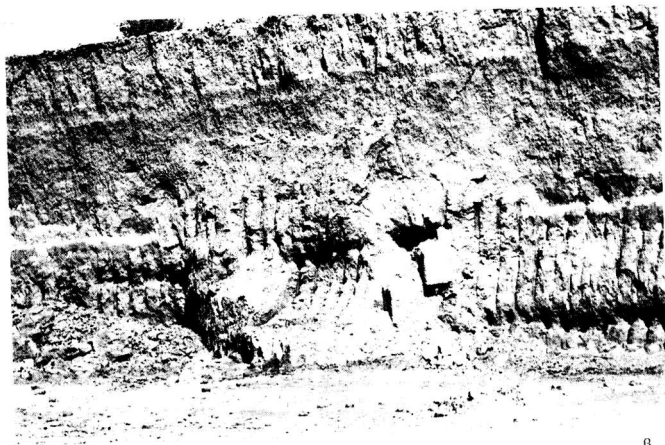
β

α-β. Ὑπό ΝΑ ἄποψη τῆς «χορματεροῦς» σὲ πτῆμα Μιχαηλίδου στὴν περιοχὴ Κατερίνης, μὲ τὰ σπαστάγματα ἀρχαίων μνημείων (138).

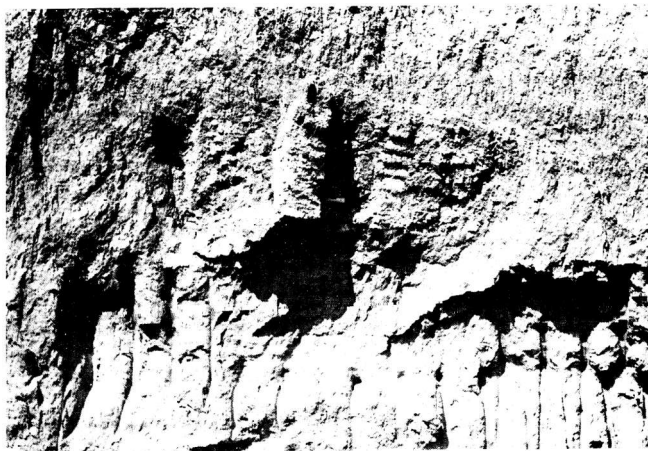

α

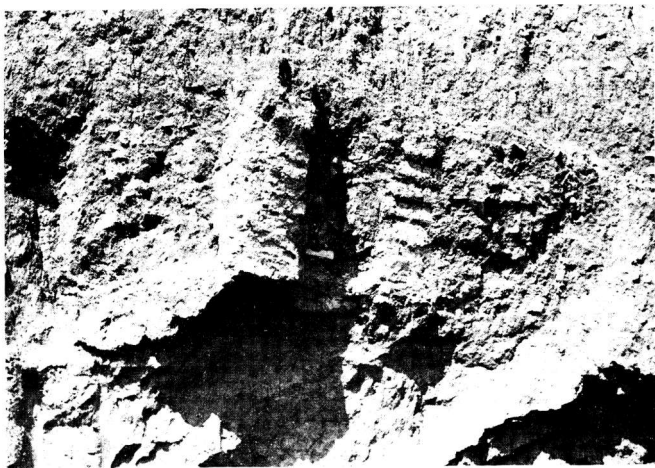

β

α-β. Στρωματογραφία τῆς χωματεροῦς καὶ ἀρχαῖα λείψανα,
ὅπως τὰ ἀγῆσαν οἱ μηχανικοὶ ἐκσκαφεῖς (138)

α

β

α-β. Λείψανα γεωμετρικών ζυγίων στη «χωματεγή» (138)

α

β

α-β. Δύο μαρμάρινα λιοντάκια στα Πιέζια· τὸ δεξιό μόλις διακοίνεται πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ πρώτου στὴν εἰκόνα ἄνω (α) (141α)

α

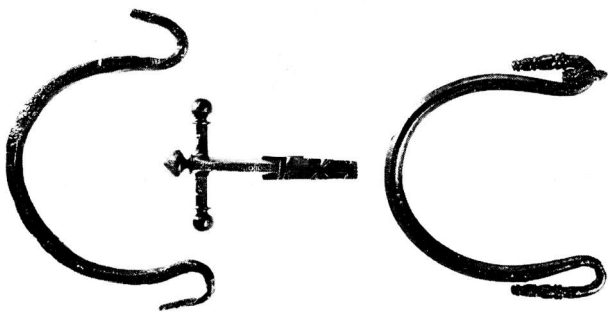

β

α-β. Ἀρχαῖο ὄλικο καὶ μαρμάρινα μέλη ἐντειχισμένα
στὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Λιγνίου (147)

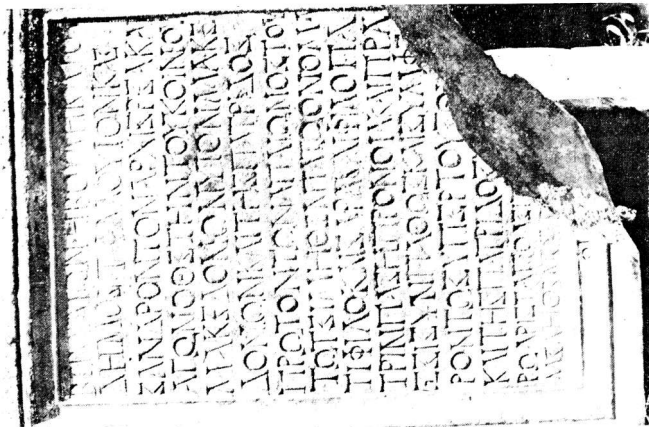

α

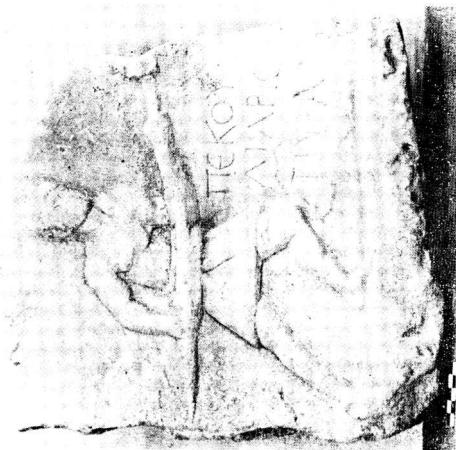
β

α-β. Χρυσή δανάκη (α), πόρπη και λαβές αγγείων (β)
από δοχαίο νεκροταφείο της Βερούας (153)

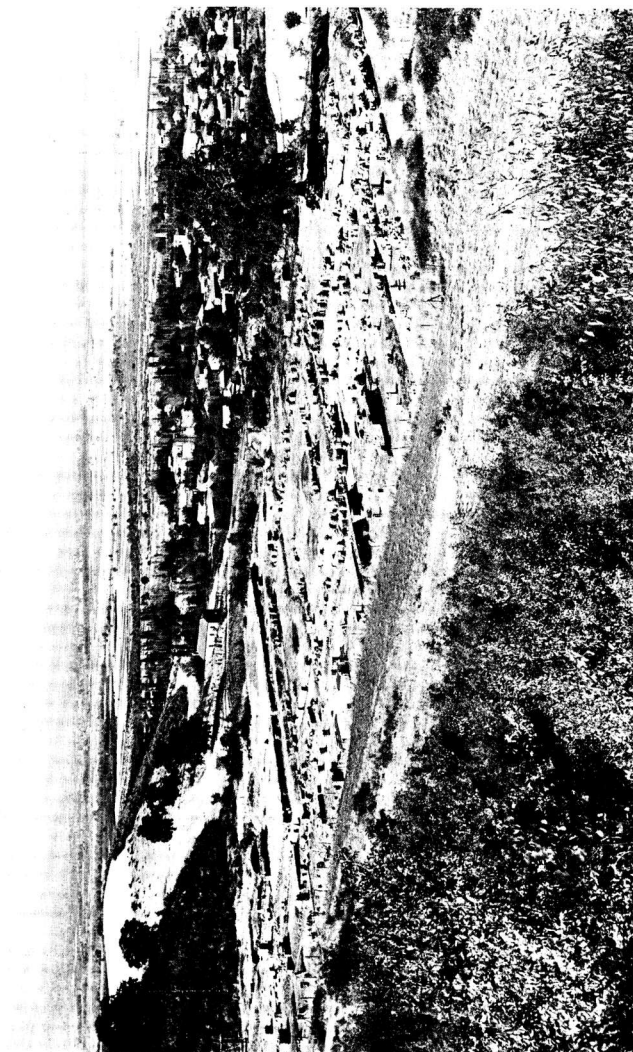
β

β. Τιμητική επιγραφή του Τίτου Φλαυίου
Κασσιανού στο Μουσείο της Βερόιας

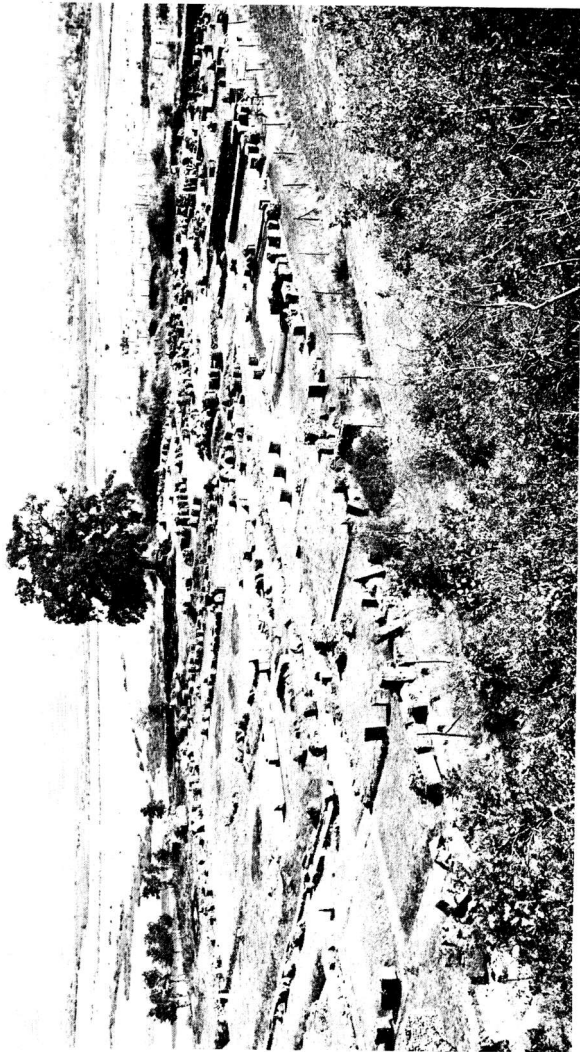

α

α. Ανάκληση και ανεπίγραφη στήλη
του μοναχού Πετρούχου (154)

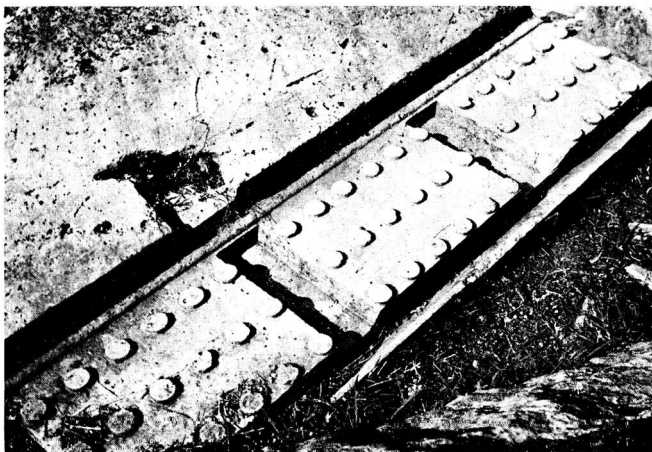

“Αποψη του ανατολικού της Βεργίνας από Ν.Α. πύλος τη Βεργίνα (157)”

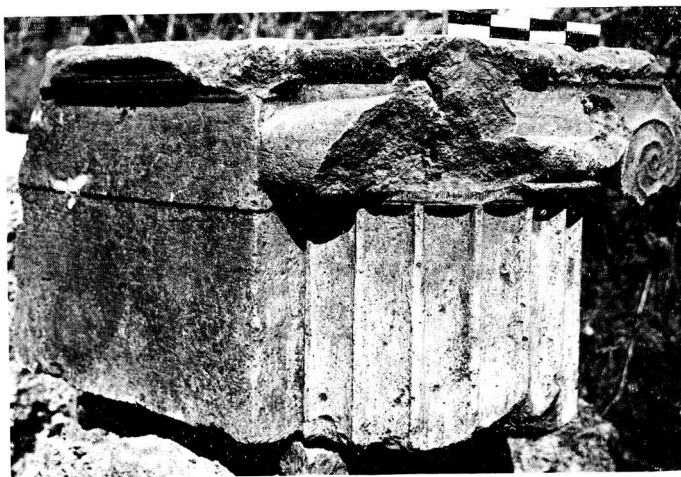

“Αποψη τοῦ ἀνακτόρου ἀπὸ ΝΑ μὲ τὰ Παλαιόνισα ἄνω δεξιὰ στὴν εἰκόνα (157)

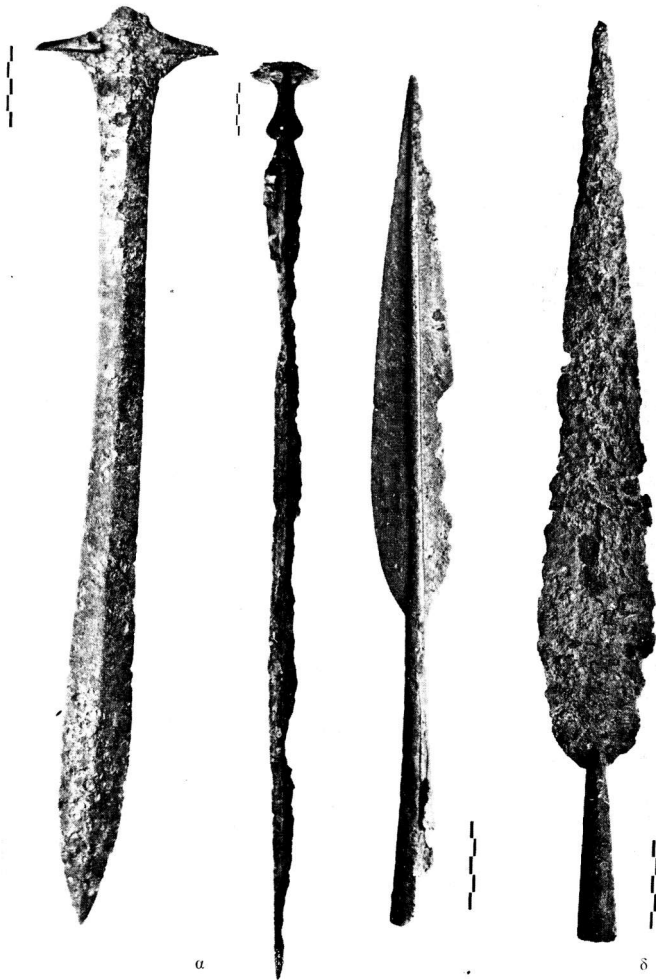

α

β

α-β. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ἀνακτόρου ποὺ περιμένουν ἀναστήλωση (157)

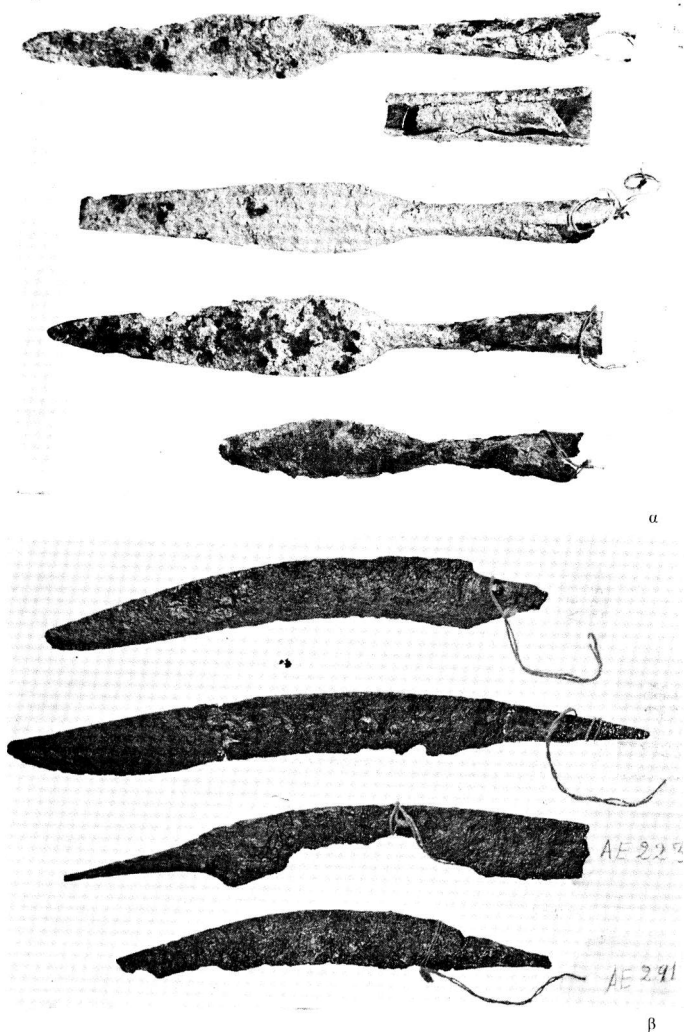
α-δ. Σιδερένια ξίφη και αἰχμὲς ἀπὸ τῆς Βεργίνας (158)

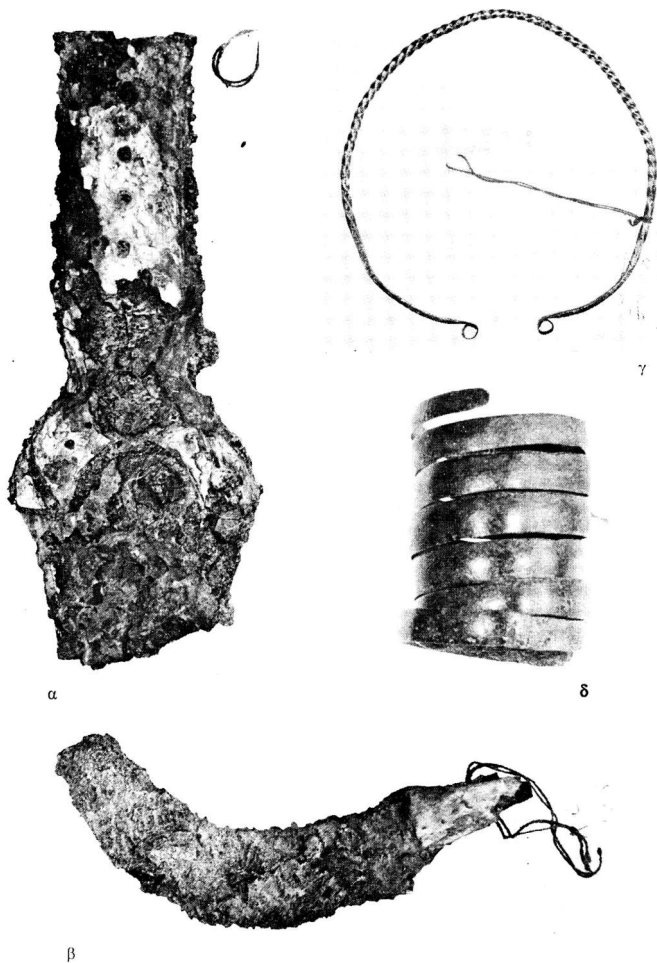
Σιδερένιες αιχμές δοράτων από τή Βεγγίνα (158)

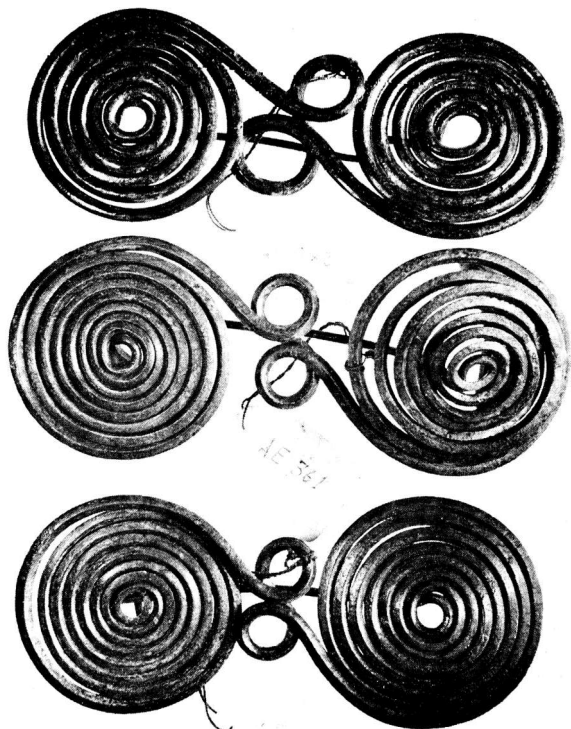
Σιδερένιες αἰχμές δοράτων ἀπὸ τῆ Βεργίνα (158)

Σιδερένιες αἰχμές δορύτων (α) καὶ σιδερένια μαχαίρια (β), ἀπὸ τῆς Βεργίνας (158)

α-δ. Λαβή σιδερένια ξίφος (α), σιδερένιο μαχαίρι (β) καὶ μεταλλικά
κοσμήματα (γ-δ), ἀπὸ τῆς Βεργίνας (158)

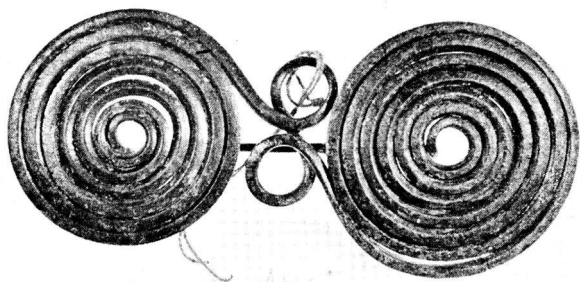
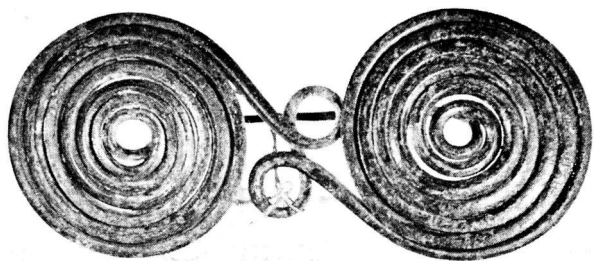

α

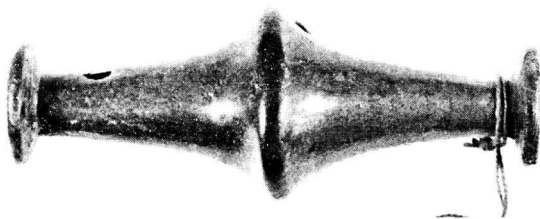

β

Χάλκινες οκτώσχημες πόopes (α) και βραχιόλια (β), από τὴ Βεργίνα (158)

α

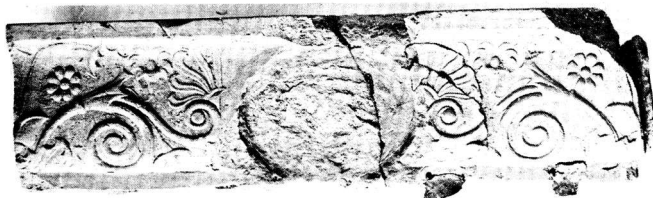
β

Χάλκινες πόρπες (α) και ἀτραχτόσχημο κύσμημα (β) ἀπὸ τῆ σωστικῆ ἀνασκαφῇ τοῦ νεολιθικοῦ τῆς Βεργίνας, 1960-1961 (158)

α

β

γ

α. Ἀπὸ Νότον ἀποψη ἀσχαίον λευφάνων μέσα στὰ νερά τοῦ Νεργαίου.
β-γ. Πήλινες σήμες (161)

α

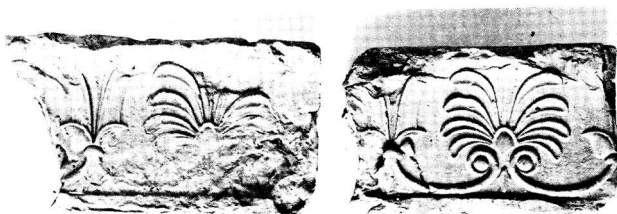
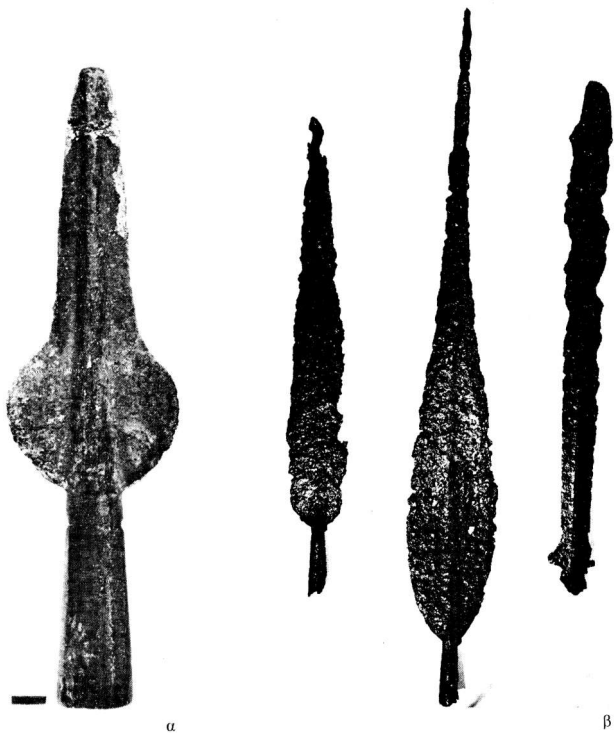

β

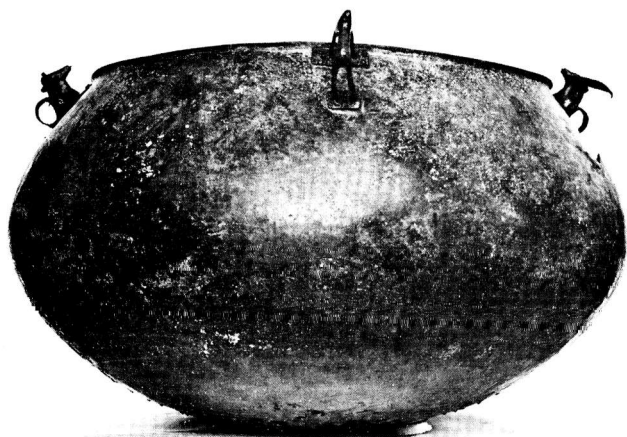
α-β. Λείψανα στοίχης καὶ ἄλλα λοξεύματα ἀπὸ Νότον (161)

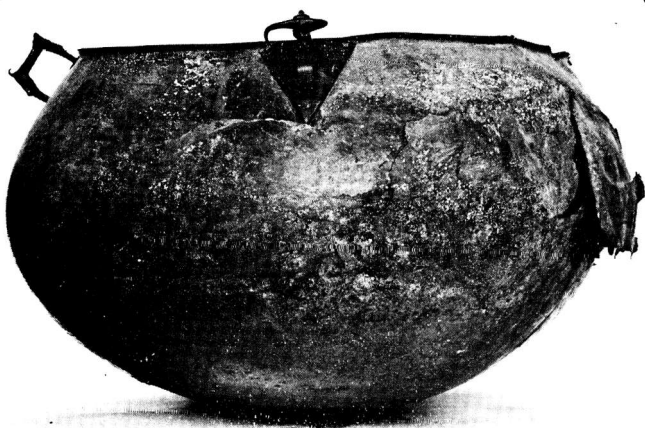
Μεγιστή ἀποψη τοῦ Νευμαγίου ἀπὸ Β (161)

α. Χάλκινη αἰχμή ἀπὸ τῆ Γαλατινῆ Κοζάνης στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (178), β. Σιδερένια ὅπλα ἀπὸ τὸ Περσικὸν Γρεβενῶν (186), γ. Τμήματα πύλωνος σίμης ἀπὸ τὰ Λευκάδια (161)

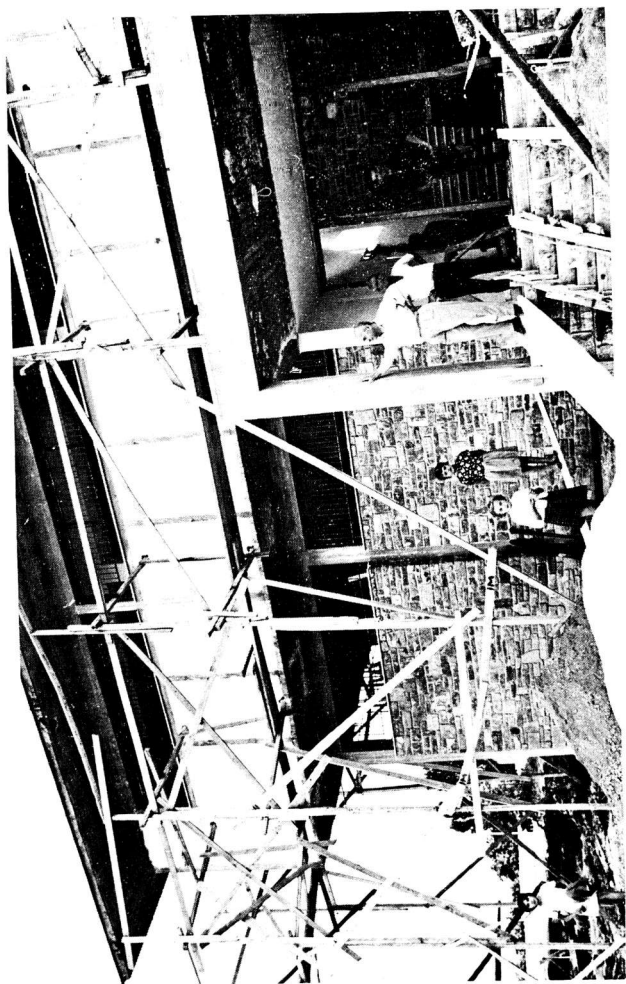

α

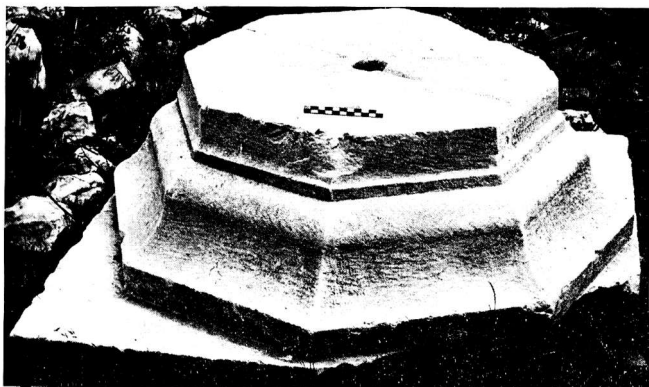

β

α-β. Δύο όψεις χάλκινον λέβητος από τὸ Ηεοιτόλι Γρεβενῶν (186)

*Όψη τῶν αἰθουσῶν Ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου τῆς Φιλομένης πρὸν τοποθετηθῆ ἡ ἐξόφρα (193)

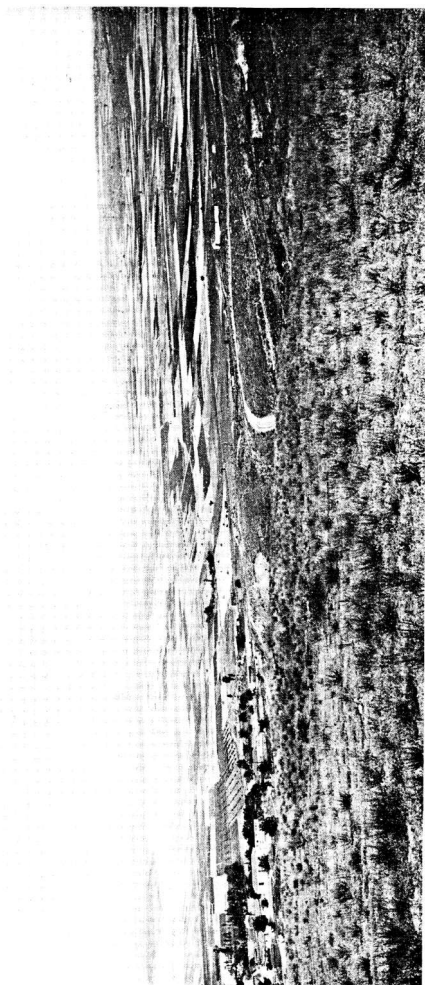

α

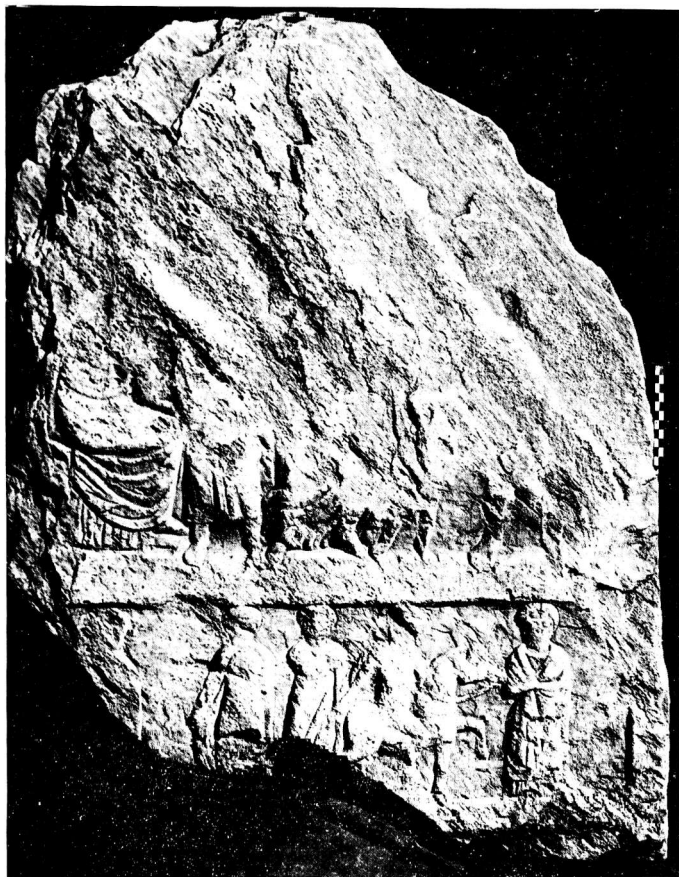
β

Μαομάρινη βάση (α) και η θέση «Τσαϊρία της Ἐκκλησίας»,
ἀπὸν ἐνῶσθη μαζί με τὴν ἐπιγραφή τοῦ πιν. 221α (193)

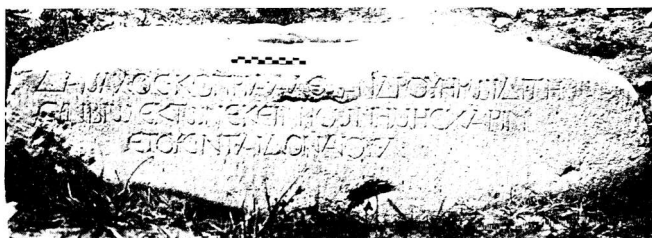

Τὰ Βέγγουα ἀπὸ Ἀνρίμων καὶ στὸ βάθος τῆς εἰκόνης, ὁ ποταμὸς τοῦ σινοισμοῦ
 ὠλιστεῖν, τὰ «Ταύτσια τῆς Ἐξαλησίας» στὸ κέντρο, καὶ ἡ πενιὸν τῆς Λακκίως δεξιὰ (193)

Ἐπιτόμιον ἀνάγλυφο τοῦ Μοναστερίου τῆς Φλωρίνης με πολυπορόσωση
παράσταση κατὰ ζῶνες (193)

α

β

α-β. Ἐπιγραφή καὶ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου τῆς Φλώρινης (193)

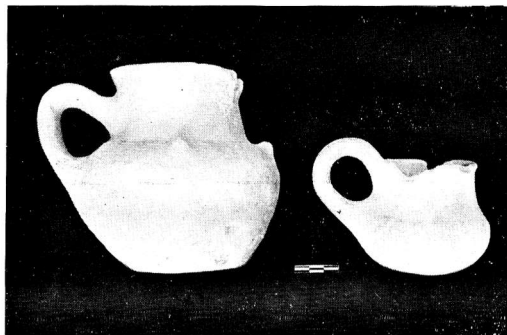
Γυναικεία προτομή τοῦ Μουσείου τῆς Φιλολογίας (193)

Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπύργωτο τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

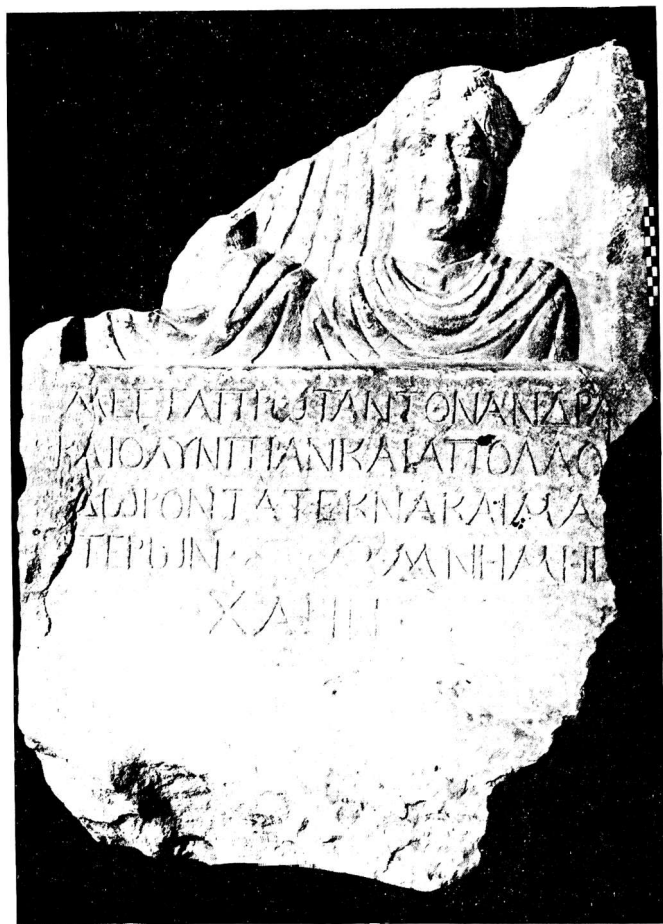

α

β

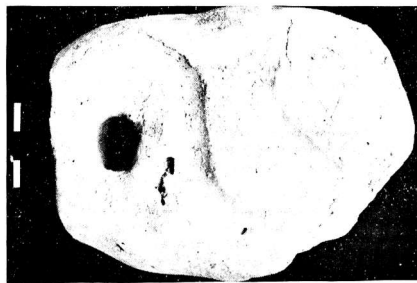
α-β. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο καὶ προϊστορικὰ ἀγγεῖα
τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

Τμήμα ἐνεπίγραφου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου
τοῦ Μουσείου τῆς Φλώιδης (193)

α

β

Τμήμα επιτύμβιας στήλης (α) καὶ πήλινο προϊστορικό ἀντικείμενο (β),
τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

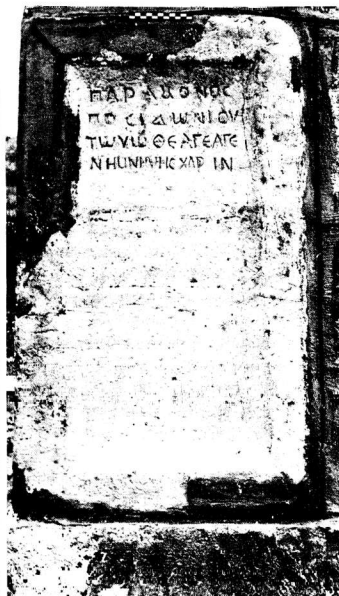

Ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρεντίας (193)

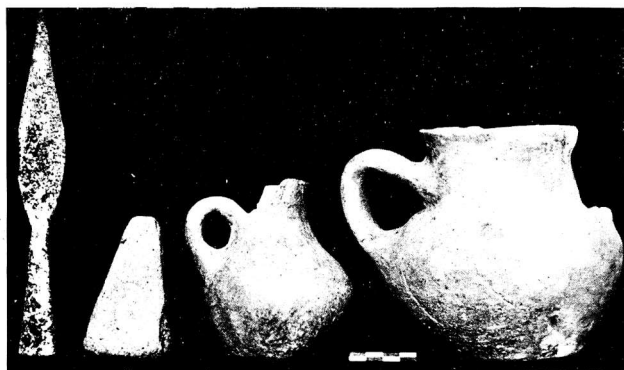
α. Τμήμα επιτύμβιας στήλης
τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

β. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή
ἐντειχισμένη στὸ κωδωνοστάσιο
τοῦ ναοῦ στὰ Βέγορα (197)

α. Ἐπιτόμβιο τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

β. Ἀντιείμενα τῆς Συλλογῆς Ἀζῆ στο Μουσείο τῆς Φλωρίνης (193)

α

β

γ

α, γ. Ἀγάλμα Ἀρτέμιδος καὶ λεπτομέρεια, β. Τμήμα ἐπιτομβίου (193)

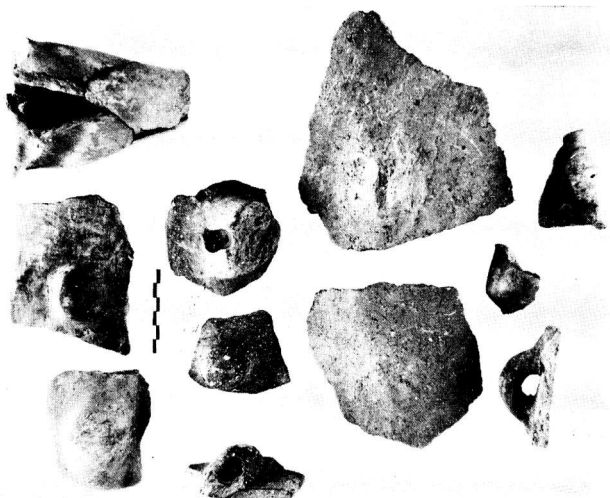

α

β

α-β. Δυὸ ὄψεις μνημείου ἀπὸ τῆς Βεόης στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης (193)

α

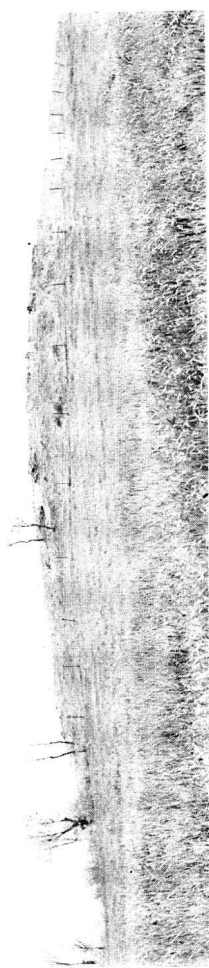

β

α-β. Ήπιφανειακά εδρήματα στόν προϊστορικό σπηλαιόσμιό
τῆς νότιας ὄχθης τῆς Βεγορρίτιδος (193 καὶ 197α)

α

β

Ο πρωϊστοιχὸς συναισιμὸς τοῦ Ἀρμενογνώστου, ἀποψη τῆς νότιας πλευρῆς
ἀπὸ τὴν ἔθνικὴν ὁδὸν (α) καὶ τῆς πλευρῆς τοῦ τοῦνοῦ νεκροταφείου (β)

Πλαστικό άγγείο από τὰ Λευκάδια τῆς Ναούσσης
στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (161)

α

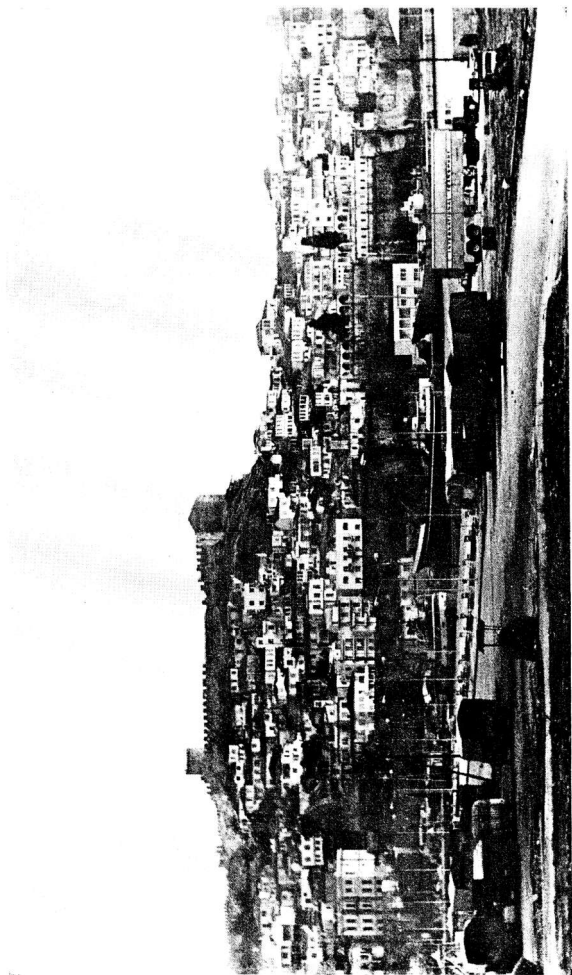
β

γ

α-γ. Πίλινα ειδώλια καὶ χουσσὴ βραχιόλια, ἀπὸ τὰ ὙΑβδηρα τῆς Θράκης,
στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (198)

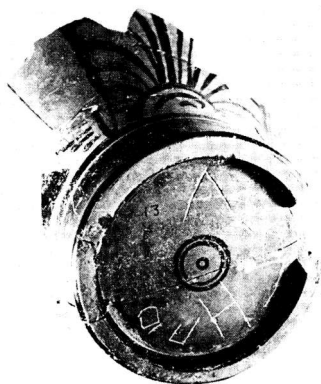
Ἡ περιοχή τῆς Καβάλας, ὅπου ἀποκαλύπτονται τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας
Νεαπόλεως (βυζαντινῆς Νεοποπόλεως) (199)

α

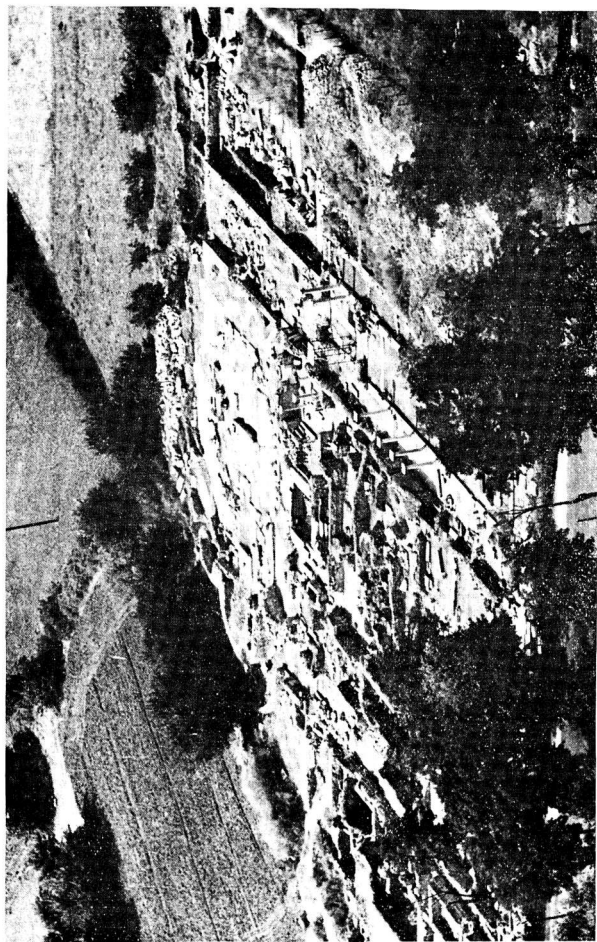

β

γ

α-γ. Ἀπὸ τὴν Καλαμίτσα ὄστρακα μὲ χαραγμένους ἐπιγραφάς:
Ἐπιγένης], ΘΕΟ[-, Ἀσκληπιῶ (199)

Τὸ συγκρότημα τοῦ παλαιοχρονιστιανοῦ Ὁσκαρόρου τῶν Φιλίππων
μέτ' τὸ ἡμαξεδονικὸν τάφο (τὸ δορυγόνιον στὸ γένειο τῆς ἐκδόσεως) (201)

α. Αίθουσα Ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου τῶν Φιλίππων (200)

β. Ἀνάγκη παρὰστασις Ἀρτέμιδος μετὰ κλάδο (202)

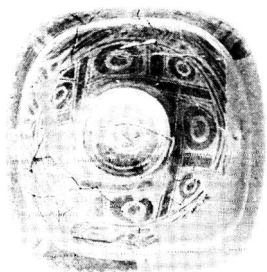

α

β

α-β. Ἀνάγλυφες παραστάσεις στοὺς βράχους τῶν Φιλίππων:
α. Ἀρτεμις πυρροῦρος, β. Ἰσις (;) καὶ Ἀρτεμις Κενηρέτις (202)

α

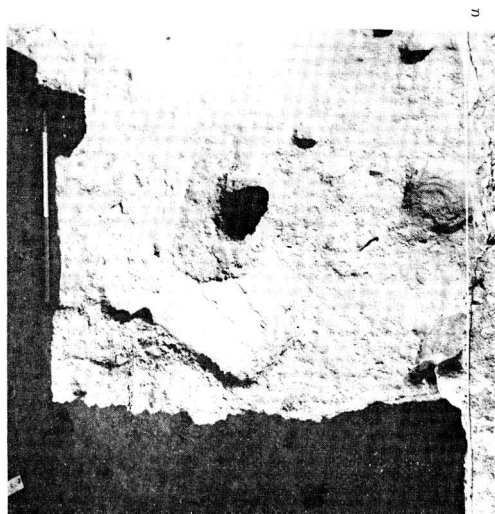

β

γ

α-γ. Ντικιλί Τάς: α. Ἀγγεῖο διακοσμημένο με γραφίτη, β. Ζωόμορφο ἀγγεῖο με ἐγχάρακτη διακόσμηση, γ. Λίθινα εργαλεία τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Ἐποχῆς (204)

α. Λείψανα ἱπποῦ (χοῖνον) ἀπὸ στρώμα τῆς Μέσης
Νεολιθικῆς Περίοδου στὸ Νταζιλί Τας (204)

β. Ὅστρακα πρῶτης Ἐποχῆς Χαλκοῦ
ἀπὸ τὸν Ποτὸ τῆς Θάσσου (206)

γ. Ὅστρακον τῆς ΠΕΝ ἀπὸ τῆς
Μαφίης τῆς Θάσσου (206)

α. Ὑποψη προϊστορικοῦ νεκροταφείου στὴ θέση Λαγνάκι τῆς Θάσσου (206)

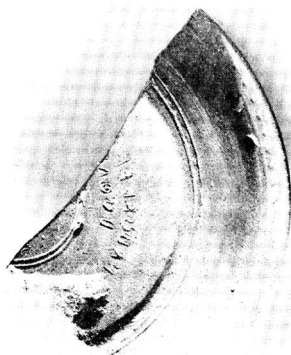

β. Τμῆμα πύλινου τείχεος διακοσμημένον μετὰ σταμιοτή
παράστασι ἀσματοδρομίας (206)

α. Τὰ θεμέλια καὶ οἱ κατώτεροι
δόμοι τοῦ ὅρου (206)

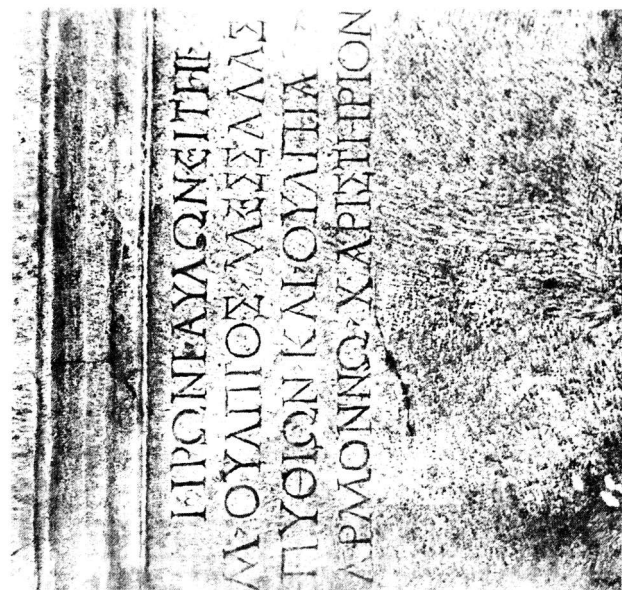

β

γ

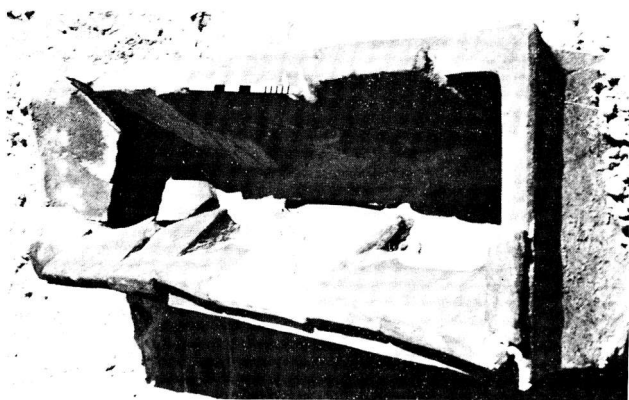
β-γ. Ύψιστος πύλος καὶ τμήμα
μελάνοις ὀρθοῦ στήθους (206)

β. Ήπιργαγι ἀναθηματιζή
εἰς Ἡγόνα Αὐλιονέτιαν (211)

α. Ήπιργόβιο ἀνάγλυφο ἐνεπύργαγο, τοχαῖο
ἐνῶλημα ἀπὸ τῆ θεοῦ Παλγὸς τῆς Θάσσας (206)

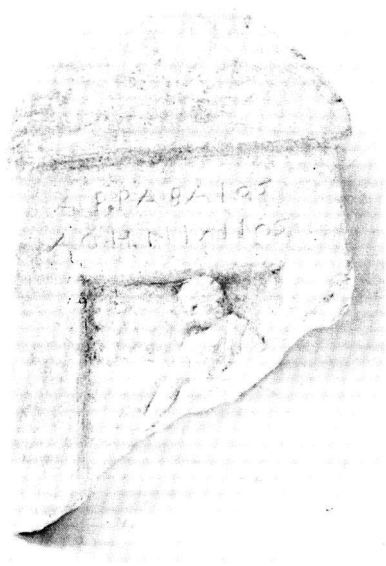
α-β. Πηλινες λάμπαιες του νεκροταφείου της Οϊσίνης (213)

α. Σημα τάγον τῆς Οἰσέμης (213)

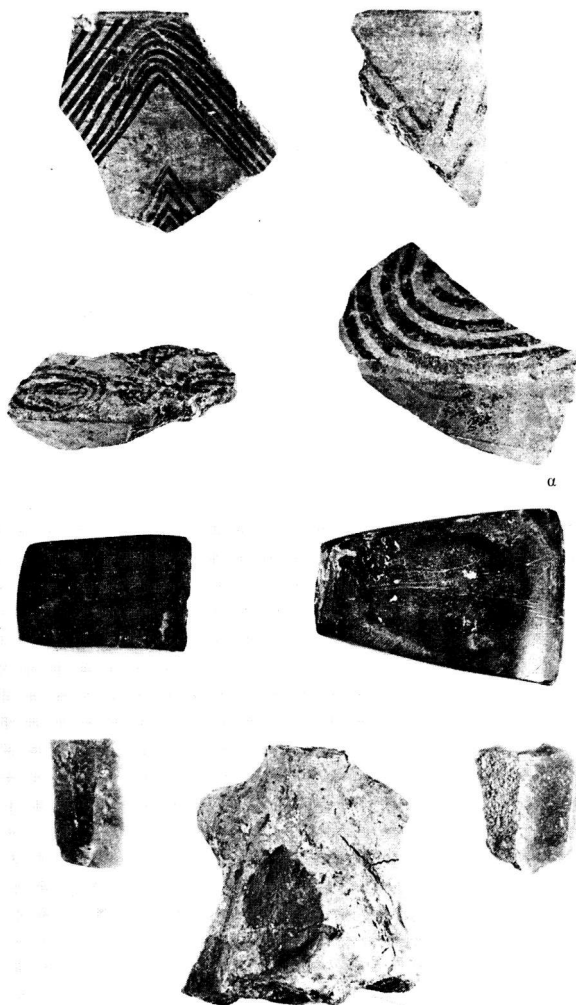
β. Ὀχυρωτικὸς περίβολος σὲ λόφο πρὸς Α. τῆς Νέας Κάσβαλης (214)

α. Ἐπιτόμβια στήλη ἐνεπίγραφη ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη (220)

β. Μέρος ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς εἰς Ἀρτεμιν Ταυροπόλον (220)

α-β. Ἐπιγραφειακά εὑρήματα τοῦ προῖστορικοῦ
σεννοικισμοῦ στὴ θέση Μαρίνα τοῦ Νέου Σουλίου (225)

β

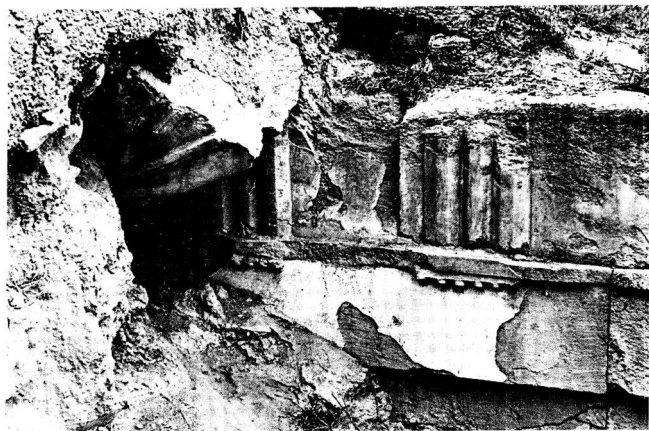

α

β

α-β. Ὁ τόμβος τοῦ τάφου κοντὰ στοῦ Σ.Σ. Ἀγγίστας ἀπὸ Ἀνσμων καὶ ἄποψη τῆς προσόψεως τοῦ τάφου κατὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου (228)

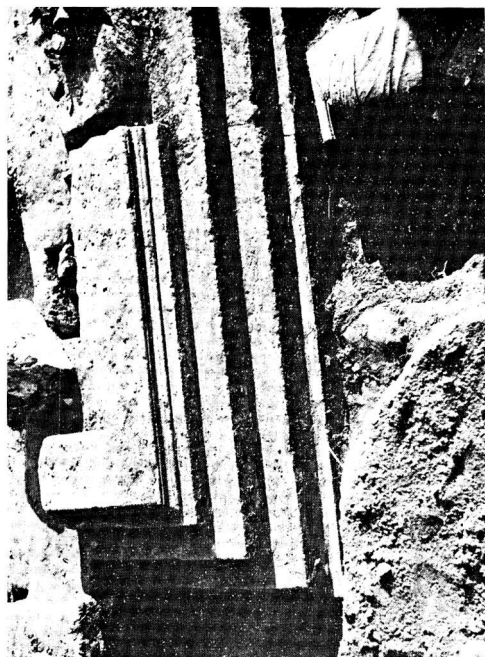
α

β

α-β. Λεπτομέρεια τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῆς Ὁ. Ἀγγίτας (α) καὶ εἰκόνα τῆς προσόψεως μετὰ τὴν ἐπαναζάλυψη τῆς εἰσόδου γιὰ ἀσφάλεια τοῦ μνημείου (228)

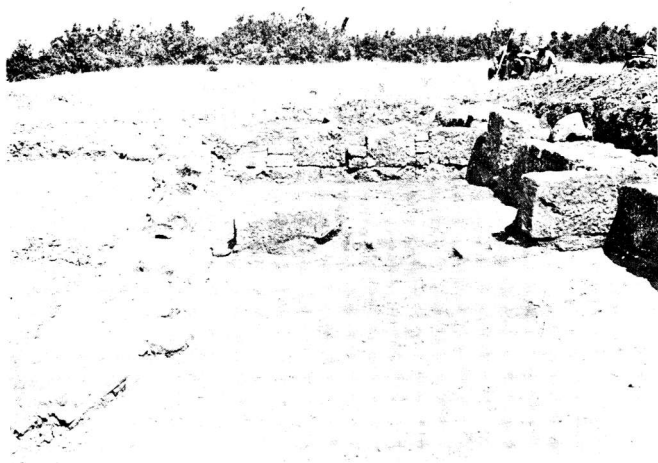

β. Βαθμιδοειδὴ κορυφίδα καὶ τετραγωνόσους τοιχοβάτης
τοῦ ἱεροῦ στὸ Ἀγροπολεῖον (238)

α. Πήλινο ἀγγεῖο προϊστορικοῦ σιωνιζισμοῦ
στὸ Καστανόγυρι (237)

α

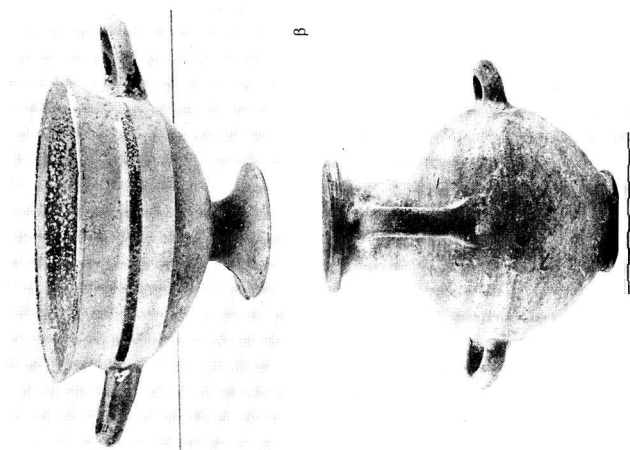

β

α-β. Μειζική άποψη πτηγίου της Τραγίλων και δομάτιο
μέ πήλινες ποροτομές (238)

α-γ. Κιβρισιώσχητες κύπελλοι, κόλλις καὶ ἑδύα ἀπὸ τῶν οὐν ἀρχαίων νεκροταφείων τῆς Τροάδος (238)

β

α. Λαξευτός τάφος με ναόσχημη πρόσοψη στο Σιδηρόκαστρο (239)

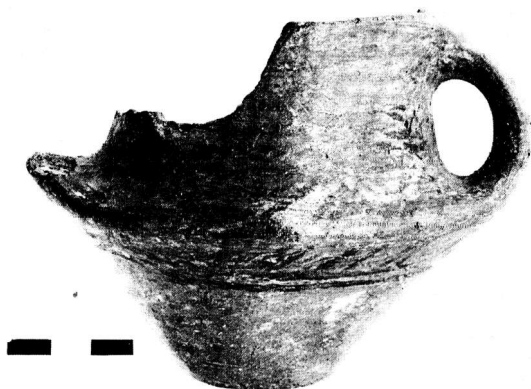
β. Μερική άποψη από το «καημένο σπίτι» στους Σιταγρούς (243)

Δυὸ ὄψεις ἀγγείου τῆς φάσεως III τοῦ προϊστορικοῦ σιτοειδοῦς
Σιταγρῶν Φωτολίβου. Ἐναι διακοσμημένον μὲ γραφίτη. Χρονολο-
γεῖται περὶ τὸ 3.500 π.Χ. Πρβ. καὶ πίν. 257 (243)

Λατογεντιζό σκεῦος καὶ ζάλνγμα ἀπὸ τῆς γάσης III (243)

Ἀγγεῖα τῶν ἀνωτέρων στοματίων τῆς ομάδος III (243)

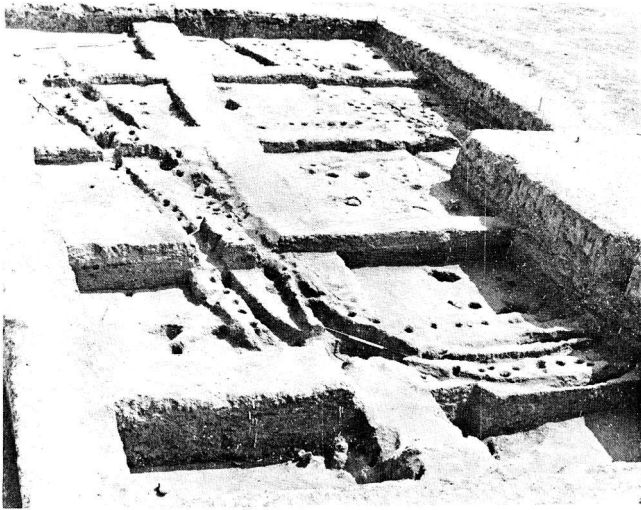

Λίγο ὄψεως κεφαλῆς πηλίνου εἰδολίου τῆς γύσεως III (243)

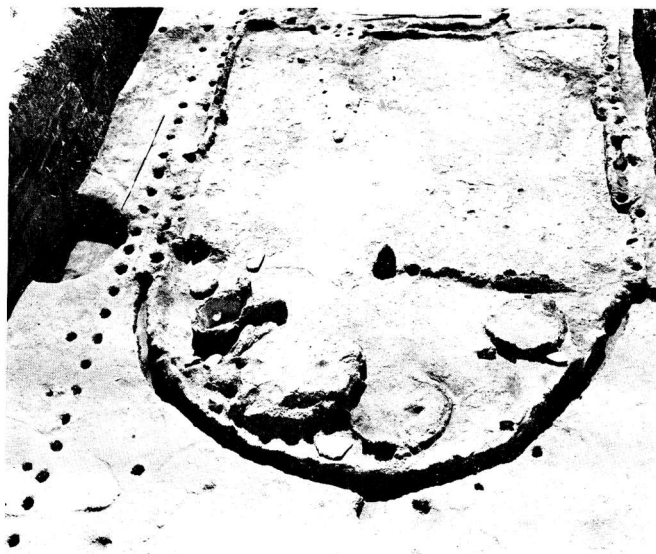

α-β. Χάλκινες περόνες τῆς γάσεως III καὶ πηλῖνα ἀγγεῖα τῶν γάσεων IV καὶ V.A (243)

Τὰ λείψανα ἀπὸ τὸ «μαζοὺν σπίτι» (*The Long House*) μίζονος 18 μ. (243)

Ὅτι ἔμεινε ἀπὸ τὸ «καμμένο σπίτι» στοὺς Σιταγοροὺς (243)